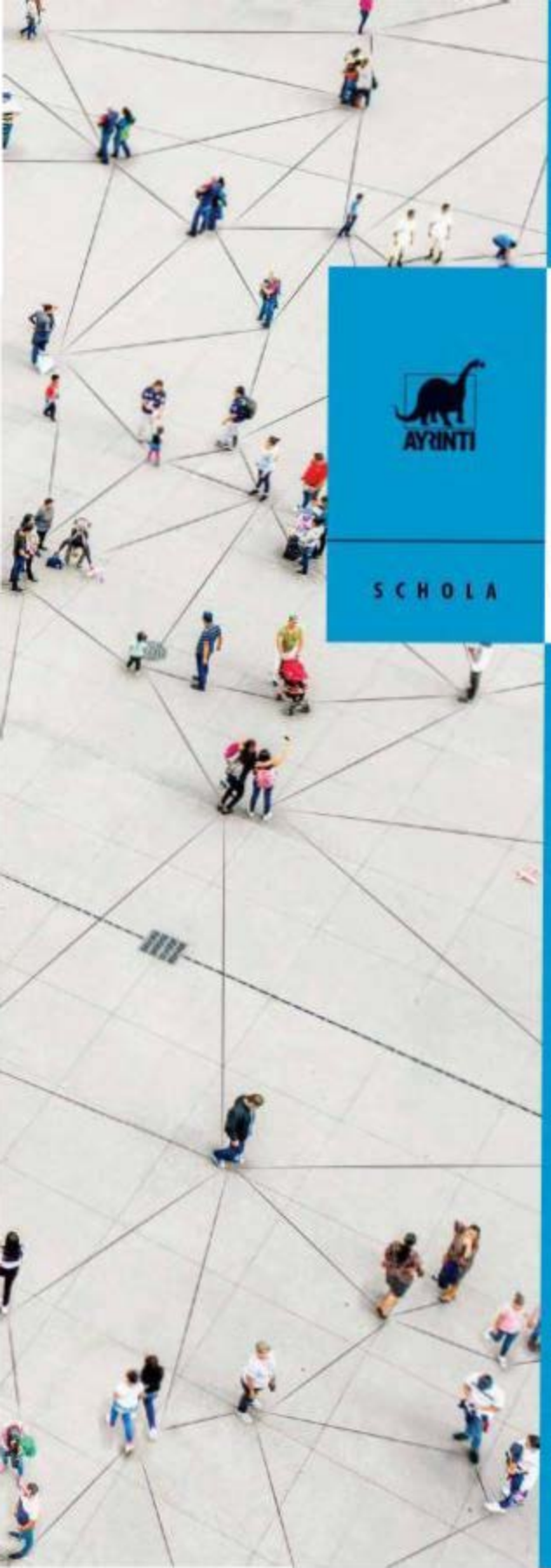

AYRINTI

SCHOLA

Pandemi Neoliberalizm Medya

Derleyenler:
Yasemin G. İnceoğlu § Savaş Çoban

Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu

1961'de İstanbul'da doğdu. Nilüfer Hatun İlkokulu, Atatürk Kız Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuş (1983), 1984-2004 yılları arasında çalıştığı Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde tamamlamış olduğu yüksek lisans ve doktorasının ardından, aynı kurumdan doçentlik (1993) ile profesörlük (1999) unvanlarını almıştır. 2004 Aralık ayından beri çalıştığı Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden emekli olmuştur. ILAD (İletişim Araştırmaları Derneği), UNESCO ve Amerikan Biyografi Enstitüsü gibi kuruluşlara üye olmasının yanı sıra, Avrupa Konseyi'nin "medya okuryazarlığı" toplantılarına "Avrupa Komisyonu Uzmanı" olarak katılan İnceoğlu, Columbia Üniversitesi (1994) ve Salzburg Seminerleri'ne (2003) ve son olarak da 2014 yılında Yeni Delhi Üniversitesi Medya Çalışmaları Merkezi'ne konuk öğretim üyesi olarak davet edilip ders ve seminerler vermiştir. Medeniyetler İttifakı ve UNESCO toplantılarında uluslararası bildiriler sunan İnceoğlu, İngilizce, İtalyanca ve Fransızca bilmektedir. Gazetecilik Geliştirme Derneği'nin kurucu üyesi, Medya Tekzip Merkezi ile Sosyal Politikalar Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği danışma kurulu üyesi, TGC Meslek İlkelerini İzleme Komisyonu üyesidir. Ayrıca Umut Vakfı ile Uluslararası Şeffaflık Derneği'nin Yönetim Kurulu üyesidir. Sosyal Değişim Derneği'nin Nisan 2010'da tamamlanan Ulusal Basında Nefret Suçları:10 Yıl, 10 Örnek adlı kitap projesinin danışma kurulu üyesidir. Kültür Sanat Merkezi Garaj İstanbul'un bireysel destekçisi ve İstanbul Kadın ve Kültür Vakfı'nın Mütevelliler Heyeti'nde Kurucu üye olan İnceoğlu, aynı zamanda Türkiye'nin tek Fransızca gazetesi Aujourd'hui la Turquie gazetesinin de yayın kurulu üyesidir. İnceoğlu'nun onu aşkın kitabı, çok sayıda uluslararası, ulusal makalesi ve yürüttüğü proje mevcuttur. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Kadın ve Bedeni* (Altan Kar ile birlikte; Ayrıntı, 2016); *Hindistan Günlükleri: Ötekiler, Kadın, Medya ve Toplum* (Köprü Kitapları, 2015); *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (der., Ayrıntı, 2012). Savaş Çoban ile birlikte derledikleri: *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya* (der., Ayrıntı, 2014); *İnternet ve Sokak* (der., Ayrıntı, 2015); *Haber Okumaları* (der., İletişim, 2016); *LGBTİ Bireyler ve Medya* (der., Ayrıntı, 2019).

Savaş Çoban

1975 yılında Sinop'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Lisans öğrenimini Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümünde, yüksek lisansını Yıldız Teknik Üniversitesi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Anabilim dalında yaptı. Doktorasını Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon Anabilim dalında tamamladı. Medya ve siyaset üzerine ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri yayımlanan Savaş Çoban "bağımsız araştırmacı" olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Basılan kitap çalışmaları şunlardır: *Azınlıklar ve Dil* (Su Yayınları, 2005); *Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya* (Parşömen, 2013); *Media's Role in the Socialist Era* (*ed.*, Amani International Publishers, 2013); *Media and Left* (ed., Brill Pub., 2014 / Haymarket Pub., 2016); *Medya ve İktidar* (Esra Arsan ile birlikte; der., Evrensel Basım Yayın, 2014); *Direnişten Komüne Gezi* (der., Siyah Beyaz Yayınları, 2015); *Medya ve Sol* (der., Sel, 2017); *Medya ve Yalanlar* (der., Siyah Beyaz Yayınları, 2018); *Media, Ideology and Hegemony* (ed., Brill Pub., 2018 / Haymarket Pub., 2019), *Medya ve Muhalefet* (der., BGST, 2020). Ayrıca Yasemin İnceoğlu'yla birlikte derlediği kitaplar; *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya* (der., Ayrıntı, 2014); *İnternet ve Sokak* (der., Ayrıntı, 2015); *Haber Okumaları* (der., İletişim, 2016); *LGBTİ Bireyler ve Medya* (der., Ayrıntı, 2019)

Ayrıntı: 1491
ScholaAyrıntı Dizisi: 48

Pandemi Neoliberalizm Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu & Dr. Savaş Çoban

Yayına Hazırlayan
Derviş Aydın Akkoç

Son Okuma
Ozan K. Dil

© Yasemin İnceoğlu & Savaş Çoban, 2021

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *Mart 2021*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-605-314-510-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Pandemi Neoliberalizm Medya

Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
&
Dr. Savaş Çoban

ScholaAyrıntı Dizisi

İmgeden Yoruma
Halime Yücel

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &
Dr. Savaş Çoban

Orpheus'un Bakışı
Ahmet Bozkurt

Yeni Medya Çalışmalarında
Araştırma Yöntem ve Teknikleri
Der. Mutlu Binark

Keçi Medeniyeti
Neolitik Dönemden Günümüze
Uzanan Doğa Kültürü
Cemal Ün

Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı
Kültür, Sınıf ve Sosyal Sınırlar
Özgür Budak

Neoliberal Muhafazakâr Medya
Der. U. Uraz Aydın

İnternet ve Sokak
Sosyal Medya Dijital Aktivizm ve Eylem
Der. Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Dr. Savaş Çoban

Özyönetim Düşüncesi
Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı
Caner Sancaktar

Skolastik Fantazya
Hayalden Endüstriye Popüler Kültür
Odağında Masal Çözümlemeleri
Der. Hüseyin Köse

Özne Hayatı Konuşunca
Der. Aytül Kasapoğlu

Göçler Ülkesi
Der. Lülüfer Körükmez-İlkay Südaş

Kadın ve Bedeni
Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında
Yasemin İnceoğlu & Altan Kar

Hayvan Hakları
Çetin Nerse

Roman Tütün İşçileri
Egemen Yılgür

Bir Devlet İki Cumhuriyet
Türkiye'de Özyönetim ve
Merkeziliğin Anayasal Dinamiği
Dinçer Demirkent

Devrimci Bir Pusula: Gezi
Derya Fırat & Cihan Erdal

Bahtin
Diyaloji, Karnaval ve Politika
Fırat İlim

Sanatın Gölgedeki Kadınları
Sanat ve Edebiyatta
Tarih Dışında Bırakılanlar
Der. Özlem Belkıs & Duygu Kankaytsın

Günahlarımızda Yıkandık
Örneklerle Gazetecilik Meslek Etiği
Faruk Bildirici

Dinamik Ahlak
Sezgisel Akılcılık Temelinde
Fenomenolojik Bir Yorum
Tahir M. Ceylan

Türkiye'de Militarizm
Güven Gürkan Öztan

LGBTİ Bireyler ve Medya
Der: Savaş Çoban &Yasemin İnceoğlu

İspanya
Faşizmden Demokrasiye
A. Raşit Kaya

Katalanlar
Avrupa'da Ayrılıkçılık
Kıvanç Ulusoy

İçindekiler

Giriş
Yasemin İnceoğlu & Savaş Çoban 9

Pandemi, Neoliberalizm, Ekoloji, Korku ve Medya
Yasemin G. İnceoğlu & Savaş Çoban 12

Pandemi Döneminde İletişim ve Medyanın İşlevi
Faruk Bildirici 41

Pandemi, Neoliberalizm ve Biyoiktidar: Bir Büyük Kapatılma ve Güvencesizlik Hikâyesi
Bermal Aydın 77

Sansasyon ve Komplodan Tedbir, Sansür, Resmiyete: Medyada Pandemi Anlatısı
Can Ertuna 98

Covid-19 Salgını Sürecinde Yeni Medya ve Kamusal İletişim
İsmail H. Polat 121

"Yeni Normal"den "Yeni Kölelik"e Dijital Emeğin Sömürülmesi: Denetim ve Gözetim
Şevket Uyanık 132

Pandemi Günleri ve Medyanın Sürdürülebilirliği: Ne Öğrendik? Ne Yapabiliriz?
Sarphan Uzunoğlu 143

İnfodemi ve "Yalan Haber" Denkleminde Dönüşen Roller, Alınan Önlemler ve Önlem Gibi Görünen Hak İhlalleri
Tirşe Erbaysal Filibeli 158

Covid-19 Pandemisine İlişkin Dünyada Yayınlanan Online Haberlerin Konu Türü ve Etkileşim Oranı Temelli Çerçeveleme Analizi
Elgiz Yılmaz Altuntaş 183

Pandemide Doğru Bilgiye Erişimin Önemi Üzerine Bir Deneme
Tuğçe Duygu Köksal 210

Covid-19 Pandemisi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: 5G Komplo Teorilerine İlişkin Bir Vaka Çalışması
Gülin Çavuş & Mert Can Yılmaz 230

Katılımcı Kültür ve Koronavirüs Salgını: Covid-19 İle İlgili Meme'lerin Çevrimiçi İletişim Biçimi Olarak Yapısal Analizi
Sinan Aşçı 249

İzolasyon ve Şiddet Sarmalında Pandemide Kadın Olmak
Sevgi Kesim Güven 270

Pandemi Döneminde Çocuk Olmak: Allı Pullu Balonlardan Uzakta
Menekşe Tokyay 302

Kişisel Bir Pandemi Güncesi ve Amerikan Medyasının Koronavirüs ile Sınavı
Aslı Tunç 317

"salgın sürecinde yaşamını yitiren,
yaşamak ve yaşatmak için mücadeleyi sürdüren
tüm sağlık emekçilerine..."

Giriş

Yasemin İnceoğlu & Savaş Çoban

Pandeminin pençesinde olan dünyanın tek gündem maddesi "koronavirüs" oldu. Bu yüzden çalışmamızın eksenini, pandeminin ideolojik anlamda ve haber bağlamında nasıl ele alındığı oluşturdu. Muhtemelen konuyla ilgili haberleri, yazıları okuyor ve gelecek hakkında öngörülerde bulunuyorsunuz. Pandemi ile birlikte gelecek günlerde tüm dünyayı köklü değişikliklerin beklediği apaçık ortada. Ülkeler kendi kaderleriyle baş başa kalmış durumda ve bazı güçlü ekonomiler dışında çoğu ülkenin halkları büyük zorluklar yaşıyorlar ve yaşayacaklar. İdeolojik anlamda kapitalizm bir çıkmaza girmiş durumda. Örneğin "sivri çıkışları ve radikal önerileriyle tanınan Sloven Marksist sosyolog, filozof ve kültür eleştirmeni Slavoj Žižek şu sıralar yine gündemde, zira

dünyayı saran koronavirüs salgınına karşı en etkili mücadele biçiminin küresel bir Komünizm sistemi yaratmak olduğunu öne sürüyor."[1] Kapitalist sağlık sisteminin çöküşü ve bu konuda sosyal medyaya yansıyanlar korkunç boyutlarda. Küreselleşmenin getirdiği hızlı yayılma ve sonrasında gelen sınırları kapama ve ülkelerin genel anlamda içine kapanması ile durum ulusal sınırlar içinde çözülmeye çalışılıyor. Örneğin İtalya'nın yardım isteğine sadece Çin ve Küba yanıt verdi. Bu, kapitalizmin halk sağlığını önemsememesi ve hastaneleri özelleştirmesi ile her alanı kâr amacı güden bir pazar haline getirmesinin kaçınılmaz sonucu. Salgın sonrası, bu durumun yarattığı sonuç çok net bir şekilde ortaya çıkacak ve tartışılacak.

Hızla yayılan salgınla beraber binlerce haber ve komplo teorisi ortalıkta dolanmaya başladı. Hatta ülkemizde bu işi bizzat sağlık alanında çalışan ve her fırsatta medyada boy göstermeye can atan kişiler yapıyor. Toplumlarda nefret ve tahammülsüzlük egemen durumda. Türkiye'de her türlü durumda hedefe konulan Yahudilerin yanına yaşlılar da eklendi, hatta insanlar evcil hayvanlarını virüs bulaştırır korkusuyla sokağa terk ediyor. Tüm bu nefretin en büyük nedenlerinden biri ise sosyal medyada ya da nefret üreten ana akım medyada karşımıza çıkan haber ve yorumlar. Diğer taraftan salgının önüne geçilmesi için yapılan aşı çalışmaları konusunda da başlarda birçok yanıltıcı haber yapıldı. Medya bu anlamda da insanların umutlarıyla oynadı.

Pandemi sürecinde teyitli haberleri paylaşmanın ve bu süreçte yaşanan sağlıkla ilgili tüm süreçlerin şeffaf olması gerektiğinin önemini anladık. Sağlık Bakanlığı'nın açıklamaları ile Türk Tabipler Birliği, doktorlar ve belediye başkanlarının yaptığı açıklamalar, bilgilendirmeler arasında büyük uçurumların olduğunu gördük.

Dünya şimdiye kadar yaşamadığı bir durumla karşı karşıya. İspanyol Gribi döneminde bu kadar net bir tablo olmadığı için karşılaştırma yapmak çok zor. Pandemi hem ekonomik hem de sosyal anlamda devletleri ve insanları zorluyor. Kapitalizm genel anlamıyla insan canını hiçe sayarak krizden kurtulmaya çalışırken, başta salgın nedeniyle korkan ve eve kapanan insanların sürecin uzaması ve zorunluluk yüzünden dışarıya çıkmak

1. https://www.haberturk.com/zizek-insanligin-hayatta-kalabilmesi-icin-kuresel-komunist-tedbirlere-ihtiyac-var-2625909

durumunda kalması sonucu, giderek daha da umursamaz bir tavır takınmaya başladı. Koronavirüs (COVID-19) salgını büyük ekonomik kayıplara, fiziksel etkileşimin azalmasına ve önemli psikolojik sıkıntılara da neden oldu.

Pandemi sürecinde ekonomik değil ama demokratik anlamda gelişmiş olmanın çok daha önemli olduğunu da gördük. Johnson, Orban, Bolsonaro, Trump, Putin yönetimleri yaptıklarıyla koronavirüsün kendi ülkelerinde daha çok yayılmasına ve can almasına neden oldular.

Eşitsizlik, ırkçılık ve ölüm üreten neoliberal kapitalist sistemin dışında, yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğu son derece aşikâr.

Bu süreçte sağcılar, aşı karşıtları, düz dünyacılar ve 5G teknolojisi karşıtları olarak kendini ortaya koyan gerici insanlar da sokaklara çıktı. Pandeminin, gizli güçler tarafından uydurulan bir yalan olduğunu savunanlar, virüsün Çin tarafından özellikle ABD ve Avrupa'yı yıkmak için üretildiğini söyleyenler, Covid-19'un gripten daha ölümcül olmadığına inananlar eylemler yaptılar.

Kâr hırsıyla, insan canını tehlikeye atma pahasına üretimin sürdürülmesi ve halk ve sağlık sektörü yerine büyük şirketlere sunduğu yardım paketleri, neoliberal sistemin gerçek yüzünü göstermektedir. Pandemi, özelleştirme politikalarıyla neredeyse bitirilen sağlık sistemi ve sosyal haklar için mücadele etmenin önemini de bir kez daha ortaya koymuştur.

Geleneksel medya mevcut güç yapılarına meydan okumuyor. Oysa medyanın, hegemonik düzeni yeniden üretmeye hizmet etmek gibi bir derdi olmaması, aksine ezilenlerin yaşadıklarını ve karşılaştığı engelleri haber yapması gerekmekte. Özellikle Türkiye'de haber ajansları kendilerine verilen bilgileri haber olarak paylaştılar, habercilik yapmadılar ve bu durum halen devam etmekte. Bu anlamda pandemi döneminde alternatif medyanın ne kadar önemli bir görevi yerine getirdiği de bir kez daha gözler önüne serildi.

Biz bu çalışmada, en önemli gündem maddesi haline gelen Covid-19 pandemisini, medya ayağı başta olmak üzere çeşitli açılardan yansımalarını ele almaya çalıştık. Bu çalışmaya katkı sunan tüm katılımcılara ve Ayrıntı Yayınları emekçilerine çok teşekkür ediyoruz.

Pandemi, Neoliberalizm, Ekoloji, Korku ve Medya

Yasemin G. İnceoğlu & Savaş Çoban

Dünya, insanın ortaya çıkmasından beri onun mikroplarla mücadelesine tanık olmuştur. İnsan, yaşamak için beslenmek zorundadır ve bunun için bitki, hayvan, böcek gibi canlılara ihtiyaç duyar. Bu anlamda insanın diğer canlılarla teması ve onlarda bulunan mikroplarla ilişkisi kaçınılmazdır. "On bin yıl öncesine kadar, insan ve üst organizma nispeten barış içinde yaşamıştı." (Nikiforuk, 2020:26) Çünkü insan avcı toplayıcı olarak yaşıyordu ve canlılarla ilişkisi en alt düzeydeydi. Tarım aletlerinin keşfiyle birlikte insan bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başladı. "İnsanlar her yerde büyük topluluklar halinde bir araya gelmeye başladılar ve yeni tarım düsturunu ortaya koydular: Diğer türleri

boyunduruğun altına alıp insanın çoğalmasını ve daha fazla tür üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacaksın." (Nikiforuk, 2020:27) Tarım devrimi bu anlamda salgınların başlamasına da neden oldu. İnsan daha önce karşılaşmadığı ve vücudunun tanımadığı birçok mikropla haşır neşir olmaya başladı. Tarımla birlikte virüsler, bakteriler, kalabalık insan toplulukları arasında adeta bir hastalık pazarı açtılar. "İnsan en iyi dostu köpeği seçtiğinde, kızamığı da davet etmiş oldu. İnek beraberinde difteri ve tüberkülozu getirdi. Rhino-virüsler (nezle virüsü) muhtemelen bir atın sırtında geldi. Şarbon topraktan fırladı. Bu biyolojik karşılaşmalar, muhtemelen söz konusu bütün türlerde bir şok etkisi yarattı." (Nikiforuk, 2020:27) Bu karşılaşmalar sonucu insanlar zamanla bu hastalıklara karşı bağışıklık kazandılar zira mikroplar beslenmek ve yaşamak için bulaştıkları canlıya ihtiyaç duyarlar; ölü bir beden onlar için besin kaynağı olmaktan çıkar.

İnsan ve mikroplar arasındaki ilişkiye bakıldığında, insan mikrobun yanında dünkü çocuk sayılır. "Mikroplar dünya genelinde evrimleşen ilk canlı formlarıydı ve bugün sayıları diğer bütün organizmalardan çok daha fazla; başka türlerin vücutları da dahil olmak üzere, düşünülebilecek her yere yerleşmiş durumdalar." (Crawford, 2019:206) Evrim açısından mikroptan çok daha sonra ortaya çıkan insan kendi yavaş evrimi ile hızla evrim geçiren mikrobun gerisinde kalmakta. "Hastalık mikroplarıyla biz artık tırmanan bir evrim yarışına kilitlenmiş durumdayız, yenilmenin bedeli ise bir yarışçının ölümü; hakem rolünü doğal seçilim oynuyor." (Diamond, 2018:235) İnsanlık tarihindeki salgınlara bakarsak, hastalıklara karşı insanın önlem alması ve bu hastalıkların ilk çıktıklarındaki etkiyi kaybetmesi çok uzun zaman almıştır, almaktadır. Örneğin 1348'de ortaya çıkan veba salgını Avrupa nüfusunun üçte birini (30 milyon kişi) öldürmüştü ve yaklaşık 300 yıl aralıklı olarak sürdü. "Nüfusun azalması, kaçınılmaz biçimde ücretleri artırdı, feodalizmi yıktı ve ormanları korudu." (Nikiforuk, 2020:68) Salgınlar sadece nüfusu değil, ekonomik yapıyı da derinden etkiledi. Salgınlardan dolayı suçlanan Yahudiler katliamlara uğradılar. Bu bağlamda salgınlarda yaşanan nefret söyleminin/nefret suçlarının kökeninin de geçmişte var olduğunu ve insanlığın bu konuda çok ilerleyemediğini görüyoruz. Diğer taraftan dünyanın birçok bölgesine silahları ve mikroplarıyla giden Avrupalılar silah

kullanmalarına gerek kalmadan mikroplarının neden olduğu salgınlar sayesinde egemen oldular ve getirdikleri mikroplarla ilk defa karşılaşan yerli nüfusun soylarını önemli ölçüde azalttılar. "Hayvanları evcilleştiren insanlar yeni yeni evrimleşen mikropların ilk kurbanlarıydı ama bu insanlar o zaman yeni hastalıklara karşı önemli ölçüde bağışıklık kazandılar. Daha önce bu mikropları hiç almamış insanlar ile böyle kısmen bağışıklık kazanmış insanlar karşılaştıklarında başlayan salgın hastalıklar, ilk gruptakilerin %99'a varan oranda ölümüyle sonuçlanıyordu. Böylece evcil hayvanlardan alınan mikroplar Amerikan yerlilerini, Güney Afrikalıları, Güney Okyanus adalarının halklarını Avrupalıların egemenlikleri altına almalarında belirleyici rol oynamıştır." (Diamond, 2018:99-100) Buna en çarpıcı örnek İnka İmparatorluğu'nun ele geçirilmesidir. Binlerce kişilik İnka Ordusu, İmparatorlarının ani baskınla tutsak edilmesi sonucu bozguna uğramış ve saldırı sadece 70 İspanyol askeri tarafından yapılmıştır. Salgınlar daha sonrasında da birçok savaşın nedeni olmuşlardır.

İktidarları belirleyen biyolojik gelişmeler ve dönüşümler zamanla iktidarların elindeki bir araca dönüştü. Günümüzde iktidarlar biyolojik olan her şeye hükmedemiyor olsalar da ya bunu kullanıyor ya gizliyor ya da zamanla ellerinde bir araca, silaha dönüştürüyorlar. "Egemen iktidarın biyo-iktidarla birleşmesi, asla politikanın kendi içindeki bir dönüşüm anlamına gelmez. Daha ziyade bu durumun kendisi kimi önemli tarihsel dönüşümlerin sonucudur. Hayatın tarihe girişi insan bedeni hakkındaki tıbbi ve bilimsel bilginin artışının yanı sıra 18. yüzyıldaki tarımsal üretimin ve sanayinin büyümesinin bir göstergesiydi. Biyolojik olan, tarihsel olan üzerindeki baskısını salgınlar, hastalıklar ve kıtlık biçiminde gösterirken, artık hayat üzerindeki göreli denetime izin veren teknolojik, bilimsel, toplumsal ve tıbbi yenilikler hiç olmadığı kadar fazlalaşmıştı." (Lemke, 2014:56) Antibiyotiğin keşfiyle birlikte insanlık salgınların kökünün kazınacağını ve mikroplarla savaşın kazanıldığını düşündü. "Antibiyotiklerin ayrım gözetilmeksizin aşırı kullanımıyla birlikte mikroplar karşı saldırıya geçti. Metisiline dirençli Staphylococcus aureus (MRSA) ve M. Tuberculosis gibi bakteriler ortaya çıktı ve seçeneklerimiz azalmaya başladı. İnsanlar daha on yıl önce kolayca iyileştikleri hastalıklardan

tekrar ölmeye başladılar." (Crawford, 2019:180) Antibiyotiklerin gereğinden fazla kullanılması mikropların evrim geçirerek daha güçlü hale gelmelerine neden oldu. İnsanoğlu sağlık alanında bir taraftan onarmaya çalışırken diğer taraftan daha büyük yıkımlara neden olduğunu anladı.

İnsanoğlu geçmişten günümüze yaşadığı evrimsel sürecin sonunda zor bir döneme girmiş durumda. Ekolojik yıkım, sağlık konusunda yaşanan olumsuzluklar ve kapitalizmin kar hırsının her şeyin önüne geçerek bütün bunların sebebi olması, ancak bunu durduracak genel bir bilinç ve örgütlülüğün bulunmaması dünyayı felakete sürüklemektedir.

Ekoloji ve Tahakküm

Antroposen çağındayız artık. Antroposen, insanoğlunun dünyaya olan etkisinin en üst düzeylere çıktığı Sanayi Devrimi'nden bugüne kadar olan ve devam edecek olan süreci ifade ediyor. Bu terim ilk defa Paul Crutzen ve E. F. Stoermer tarafından yazılan bir makalede dile getiriliyor. "Antroposen, insanlar için eşyalar yapma amacıyla moleküllerin emek ve teknik kullanılarak bir bir sökülüp alındığı ama atık ürünler geri dönmediği için döngünün kendini yenileyemediği bir dizi metabolik yarılmadan oluşur. Toprak fakirleşir, denizler geri çekilir, iklim değişir, girdap büyüdükçe büyür: Dünya yangın yeridir." (Wark, 2020:16) Bu durumun salgınlarla ilişkisi olmadığını düşünebilirsiniz ama doğanın dengesi bozulduğunda mikropları da etkilemektedir. Bu anlamda ekolojik anlamda yaşanan yıkım, bize sağlık anlamında olumsuzluklar olarak geri dönecektir. "Mevcut küresel sorunlarımızın çoğunun altında nüfus artışı ve insanın açgözlülüğü yatıyor; enerji krizi; temiz su yokluğu; hava, deniz ve toprak kirliliği; biyoçeşitliliğin yok olmasıyla birlikte bitki ve hayvan türlerinin yok olması; ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma. Aşırı nüfus artışı bu potansiyel felaketlere ek olarak, ortaya çıkan mikropların artışında da kilit rol oynuyor." (Crawford, 2019:182-183) Ekoloji alanında yazılarıyla tanınan düşünür Bookchin ise nüfus artışının listeye alınmasına karşı çıkmaktadır. Kapitalizm bir anlamıyla nüfusun kendi işine yaramayan kesimini, yani yaşlıları sırtında bir yük olarak değerlendirdiği için Bookchin'e kulak vermek gerekiyor:

"Ekolojik krizin nedeni olarak teknolojinin yanı sıra nüfus artışı da yaygın bir şekilde ön plana çıkarılmaktadır. Gelgelelim nüfus, Malthus'un günümüz ekoloji hareketleri içerisinde boy gösteren kimi çömezlerin bizi inandırmaya çalıştıkları gibi büyük bir tehlike değildir asla. İnsanlar, üremedeki akılsızca artışa örnek olarak çok sıkça zikredilen meyve sinekleri gibi üremezler. İnsanlar biyolojik doğanın yanı sıra kültürün de ürünüdürler." (Bookchin, 2015:68) Bilim insanlarının insan ve diğer canlıları aynı kategoride ele almaları sorunlu bir yaklaşımdır. "Doğal ve toplumsal evrim, insan dışı ve insani yaşam, dizginlenemez 'eli sıkı' bir doğa ile açgözlü, yiyici bir insanlık gibi sözcükler kullanmak, bunlar arasında kaçınılmaz ayrımlar bulunduğunu varsaymak yanıltıcı ve dış görünüş itibarıyla aldatıcıdır." (Bookchin, 1999:50) İnsan kavramını doğru değerlendirmek ve yıkıcının da bu yıkımdan etkilenenin de ve bunun farkında olanın da insan olduğunu unutmamak gerekiyor. "İnsanları doğaya 'yabancı' kılan şey onları kendi toplumsal yaşamlarında 'yabancı' kılan toplumsal değişimlerin ta kendisidir: yaşlıların gençlere, erkeğin kadına, insanın insana tahakkümü." (Bookchin, 1999:50) Kapitalist tahakküm bizi felakete sürüklemekte; yapı içerisinde tahakküm yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya sürdükçe, sorun da devam edecektir. "Tahakküm olgusu toplumsal yaşamdan bütünüyle kaldırılmadıkça ve yerine gerçek anlamda komüniteryan, eşitlikçi ve paylaşımcı bir toplum konmadıkça, güçlü ideolojik, teknolojik ve sistemik kuvvetler mevcut toplum tarafından çevreyi ve giderek bütün biyosferi tahrip etmek üzere kullanılacaktır." (Bookchin, 2015:66) Kapitalizmin işleyişi ve kâr hırsı doğayı hiçe saymaktadır. Diğer taraftan unutmamak gerekir ki, geçmiş sosyalizm deneyimleri de ekoloji konusunda kötü sınav vermiştir.

Büyük bir felakete sürüklendiğimizin farkındayız ancak yapılabilecek çok fazla bir şey yok. Çünkü var olan sistemi değişime zorlayacak bir güce erişebilmiş durumda değiliz. "Sanayiciliğin ve kapitalizmin bize getirdiği her fayda, bilgide, sağlıkta, iletişimde ve konforda kaydettiği her mükemmel ilerleme bizi aynı ölümcül akıbete sürüklüyor. Bizler hepimiz yeryüzünden bir şeyler koparıp alıyoruz, hem de giderek artan bir hız ve açgözlülükle; ona geri verdiğimiz şey ise kısır ve zehirli maddelerden ibaret." (Le Guin, Bookchin içinde, 2015:11) Birleşmiş Milletler çevre

ve sağlık konularında tüm ülkelerin birlikte hareket etmeleri konusunda bazen uyarılar yayınlasa da bir şey değişmiyor. "Her halü kârda, şu an -eldeki tüm silah ve ekolojik yıkım araçları dikkate alındığında- radikal bir değişim için duyulan ihtiyacın süresiz olarak ertelenemeyeceğini biliyoruz. İnsanlığın rasyonel bir topluma sahip olmamak için fazlasıyla zeki olduğu açıktır, yüzleştiğimiz en ciddi sorun insanların böyle bir topluma ulaşmak için yeterince akılcı olup olmadığıdır." (Bookchin, 2017:120) Burada Bookchin'in genel anlamıyla ifade ettiği insan akılcılığının kapitalist sistemin yıkılmasından geçtiği de bir gerçektir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu anlamda dağınık ve koordine olmamış az sayıda örgüt ya da insanın yapabileceği şeyler oldukça sınırlıdır. Bu yok oluşa doğru gidişi ancak büyük bir bilinçlenme ve sistemsel devrim durdurabilir. "Toplumlarımızdaki çeşitli proleterleşme süreçlerinin bir kıyamet noktasına doğru ilerlediği de artık bir sır sayılmaz: Ekolojik çöküş, insanların biyo-genetik tarafından manipüle edilebilir makinelere indirgenmesi, hayatlarımız üzerinde mutlak dijital kontrol... Günümüzün tarihi durumu, bizi proletarya mefhumunu terke falan zorlamıyor, tersine, tarihi durumumuz bizi bu mefhumu Marx'ın bile muhayyilesini zorlayacak bir varoluşsal seviyeye dek radikalize etmeye zorluyor." (Žižek, 2012:75-76) Žižek'in de ifade ettiği gibi radikal bir yapılanma ve onun zorlayacağı bir dönüşüm yaşanmadıkça felaketler devam edecektir.

Pandemi, Karantina ve Sağlık

2020 yılının ilk aylarında şimdiye kadar adını pek sık duymadığımız iki kavram birden hayatımızı alt üst etti: pandemi ve karantina. Bu kavramlara başta yabancı olsak da süreç içerisinde alıştık ve hayatımızın bir parçası haline geldiler. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre: Pandemi en sade tanımıyla dünyanın genelinde eşzamanlı olarak görülen ve çok yaygın bir şekilde fazla sayıda insanı tehdit eden bulaşıcı hastalıklara verilen addır. Pandemi, Yunancada "tüm" anlamına gelen *pan* ile "insanlar" anlamına gelen *demos* kelimelerinden türetilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü tanımlamasına göre bir pandemi ancak aşağıdaki üç koşulu sağladığında başlamış sayılır:

- Nüfusun daha önce maruz kalmadığı bir hastalığın ortaya çıkışı,
- Hastalığa sebep olan etmenin insanlara bulaşması ve tehlikeli bir hastalığa yol açması,
- Hastalık etmeninin insanlar arasında kolayca ve devamlı olarak yayılması.

"Karantina, bulaşıcı bir hastalığa maruz kalan şüpheli durumdaki insan ve hayvanları, hastalığın en uzun kuluçka devresine eşit bir süre kimse ile temas ettirmemek suretiyle alınan tedbir amaçlı faaliyetlerin tümü, sağlık yalıtımı. Kelimenin kökeni İtalyancadır. Ekonomisi ticarete dayanan Venedik Cumhuriyeti'nde, başkent Venedik'e salgın hastalık bulaşmasın diye kente gelen gemiler kırk gün şehir açıklarında denizde beklermiş. Karantina kelimesi, 'kırk' sayısının İtalyancası olan *quaranta* kelimesinden gelir."[1] Karantina sürecinde salgınlar ve sağlık konusunda oldukça çok okuduk ya da konuştuk. Yaşadığımız süreci ve nedenlerini anlamaya, nasıl çözüm bulunacağını beklemeye başladık.

Pandemi sürecinde özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerinde yaşananlar tıp ve sağlık sistemi konusundaki düşüncelerimizi yeniden gözden geçirmede etkili oldu. Örneğin Ivan Illich'in *Sağlığın Gaspı*'nda çizdiği karamsar tablo bir yanda dururken, diğer yandan hastane koridorlarında solunum cihazı bekleyen hastaları gördük. "Güncel tıbbın insan sağlığına karşı oluşturduğu tehdit, trafik yoğunluğunun ve sıkışıklığının devingenliğe karşı oluşturduğu tehdide; eğitim ve medyanın öğrenmeye karşı oluşturduğu tehdide ve kentleşmenin ev yapımında uzmanlığa karşı oluşturduğu tehdide benzemektedir." (Illich, 2011:15) Karamsar tablolar sağlık sisteminin yeniden sorgulanması gerektiğini net bir biçimde ortaya koydu. "Sonuç olarak, halkın sağlığa kavuşma gücünü kazanmasına ancak, sağlığın profesyonel yönetimini sınırlandırmayı amaçlayan bir politik programın olanak sağlayabileceği ve böyle bir programın, sanayi tipi üretimin toplum genelinde eleştirilmesinin ve sınırlandırılmasının ayrılmaz bir parçası olduğu ortaya çıkıyor." (Illich, 2011:17) Kapitalist sağlık sistemi pandemi sürecinde ilk olarak Avrupa'da başarısızlığını net

1. https://tr.wikipedia.org/wiki/Karantina

bir biçimde gösterdi. İtalya ve İspanya bu anlamda kötü örnekler olarak tarihte yerlerini aldılar. Dünyada pandemi sürecinde sorun yaşamayan ülkelerin kamu sağlık harcama oranlarının yüksek olduğunu görüyoruz. "OECD verilerine göre sağlık harcamalarının kamu kurumları eliyle gerçekleştirilmesi en çok ABD ve Meksika'da gerilemiş durumda. Sağlık harcamalarında kamunun payı ABD ve Meksika'da %45'e kadar gerilemiş durumda." (Sönmez, 2017 :20) Diğer taraftan; "Kamunun payı Güney Kore ve İsrail'de %55 dolayında belirlenirken, Yunanistan'da %60 dolayında. OECD verileri, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin kamu kurumlarınca icra oranını %68 olarak gösterirken, İngiltere, Japonya ve İsveç'te kamunun payı %80'leri koruyor." (Sönmez, 2017:21) ABD'de ölenlerin çoğunun siyah olması ise salgının sınıfsal yönünü de ortaya koymaktadır. "Eşitsizliğin, sağlıksızlığı üretme yolları oldukça karmaşık ve bu konu üzerine çok fazla tartışma yapıldı. Yoksul insanların daha fazla maruz kaldığı, enfeksiyonlar, beslenme yetersizliği, kronik hastalıklar ve yaralanmalar gibi bedensel riskleri de doğrudan beraberinde getiren olumsuz maddi koşullar; gecikmiş veya bozuk kavramsal ya da sosyal gelişim gibi kişisel gelişim temelli sorunlar; toplumsallaşma, iş yaşamına hazırlanma ve aile yaşamı benzeri toplumsal sorunlar; ayrıca, bir araya gelerek bileşik bir etki yaratan tüm bu etmenler arasındaki etkileşim, farklı yaşlarda çeşitli hastalıkların önünü açıyor." (Leys, 2014:22) Bu bağlamda sağlığın bile sınıfsal bir olgu olduğu kendini net bir şekilde ortaya koyuyor. Çünkü şu bir gerçektir ki ister toplumsal ister biyolojik olsun tüm yaşamımızı sınıfsal aidiyetimiz belirler.

Bazı kapitalist ülkelerde sağlık büyük oranda bir hizmet olmaktan çıkıp alınıp satılan bir meta haline dönüştürülmüştür. "Ancak sağlık hizmeti kullanımı için kullanıcının bilinçli tercihinden söz edebilmek hemen hemen olanaksızdır. Çünkü tıbbi bilgi ileri derecede uzmanlaşmış, uzmanlaşırken belli bir profesyonel grubun, bunun da ötesinde tekelci sermayenin eline geçmiştir." (Belek, 2009:451) Sağlık sektörünün özel sektörün eline geçmesi insan hakları anlamında da sorunlu bir uygulamadır.

Sağlık hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: "Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi

iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir." Kapitalizmde artık sağlık bir hak değil, parayla satın alınabilecek bir maldır. "Ancak, devletçe finanse edilen sağlık hizmetlerinin kâr getiren metalara dönüştürülmesi yolunda girişilen sermaye saldırısının ulaştığı başarıda aslan payı, hem bir toplumsal davranış sistemi hem de bir düşünce sistemi olarak neoliberalizmin daha geniş ölçekte kurduğu egemenliktir." (Leys, 2014:40) Neoliberal küresel saldırı hem toplumların geleceğini hem de sağlıklarını tehdit etmektedir. Pandemi sürecinde yaşananlar neoliberal ekonomik sistemin her alanda doğayı, insanları değil, kâr hırsını gözler önüne sermiştir. Bu acımasız sistem en çok yoksulları vurmaktadır. "Neoliberal çağdan miras kalan ve en vurucu etkilerini en yoksul kesimler üzerinde gösterecek olan gelir ve vergi eşitsizliklerini, kamu sağlık hizmetlerindeki kalite düşüşünü, vergi gelirlerinin sağlık şirketlerine akıtılmasını, her şeyden önce de ücretsiz sağlık hizmetlerinin 'temel' paketlerle sınırlandırılmasını, diğer tedavilerin ise sadece karşılığını ödeyebilenlere sunulmasını daha fazla görmezden gelmek ya da örtbas etmek mümkün olamayacak. Sırası gelince tüm bunlar, sağlıkla eşitlik arasındaki bağlantının ne denli vazgeçilmez olduğunun bir kez daha anlaşılmasını kolaylaştıracak yeni bir toplumsal aklın doğmasını sağlayabilir." (Leys, 2014:42) Toplumsal ve örgütlü bir tepki neoliberal saldırıyı bir noktaya kadar durdurabilir. Toplumların kendilerine hizmet için devletten net talepleri şu olmalıdır: "Sağlıkta özelleşme ve ticarileşmeden kamu kaynağı desteği çekilmeli ve sağlığın bir kamu hizmeti olarak sunumuna dönülmeli." (Sönmez, 2017:102) Ancak kapitalist gelişmenin sonucu olarak karşımıza çıkan "sağlığın bir meta haline dönüşmesi" konusundaki bu istekler kapitalistler açısından ciddiye alınacak gibi görünmüyor. Kapitalizm, şimdiye kadar toplumsal mücadele verilmeden ezilen kesimlere hiçbir hak vermemiştir ve vermesi de pek olası değildir.

Covid-19 ve Kapitalizm

"Yeni Korona virüs küresel salgını (Covid-19), ilk olarak Çin'in Wuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlandı.

Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiş, daha sonra insandan insana bulaşarak Wuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere, sonra da önce Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine olmak üzere, diğer dünya ülkelerine yayılmıştır.

Koronavirüsler, hayvanlarda veya insanlarda hastalığa neden olabilecek büyük bir virüs ailesidir. İnsanlarda, birkaç korona virüsün soğuk algınlığından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi solunum yolu enfeksiyonlarına neden olduğu bilinmektedir. Yeni Korona virüs Hastalığına SAR-CoV-2 virüsü neden olur."[2]

Dünya SARS'la yeni karşılaşmıyor aslında. 2002 yılında yine Çin'den yayılan ve 5 SARS hastasının uçakla farklı ülkelere giderken hem uçakta hem de gittikleri ülkelerde yaydıkları hastalık bir salgına dönüşse de alınan önlemlerle hızlı bir şekilde sona ermişti. "Çin hükümeti 2002'de Guangdong eyaletindeki SARS salgınını örtbas ederek virüse avantaj sağlamış ve dünyaya yayılmasına izin vermişti. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki tıp personeli daha önce görülmemiş olan bu hastalıkla mücadele ederken, Çinli doktorların elinde virüsü kontrol altına alacak başarılı protokoller vardı." (Crawford, 2019:210) Ancak Çin yine aynı şeyi yaptı, salgını gizledi ve Covid-19 bir pandemiye dönüştü. *Ölümcül Yakınlıklar* adlı çalışmasında Crawford aslında bizi daha önceden uyarmıştı. "SARS'in insanların etlerini canlı hayvan pazarından temin ettiği Guangdong bölgesinde nasıl ortaya çıktığını gördük; yapılan testler de Guangdonglu bazı çiftçi ve pazarcıların SARS virüsüyle daha önce tanıştığını gösteriyor. Yani bu virüsün daha önce çeşitli vesilelerle hayvandan insana geçtiği açık; bu virüsün veya benzerinin aynı şeyi tekrar yapmayacağı ne malum?" (Crawford, 2019:183) Görünen o ki bilimsel kehanetleri artık ciddiye almak ve bu kehanetlerin gerçekleşmemesi için yapılacakları belirlemek gerekiyor. "Salgınların geleceği Yeni Dünya'nın çiçek hastalığı kadar hareketli ve Rönesans'ın firengisi kadar başa çıkılamaz gibi görünüyor. Bu gözlem korkutucu değil, düşündürücü olmalıdır." (Nikiforuk, 2020:269) Dün Çin'den çıkan pandemi yarın Afrika'nın ormanlarından gelirse daha ölümcül olacağı da ortada. "Tropik yağ-

2. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir

mur ormanları dünyanın en fazla çeşitlilik içeren ekosistemine sahip ve ölümcül mikroplarla dolu. Sarıhumma virüsü ile sıtma paraziti Afrika ormanlarını fethetmemizi asırlarca engelledi ve bu ormanların dengesini bozacak olanlara saldırmayı bekleyen daha çok mikrop var. Bunların en ünlü örneklerinden biri, uzak tropik bölgelerde patlak veren salgınlarıyla tanınan ölümcül Ebola virüsü". (Crawford, 2019:183-184) Ebola virüsü benzeri bir pandeminin dünya nüfusunu önemli ölçüde azaltacağı ve bazı şehirleri hayalete çevireceği güçlü bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır.

Tüm ülkelerde egemen sınıflar doğal afetleri, salgınları ve ekonomik çöküşleri dışarıdan gelen nedenlere bağladılar ve bunlara toplumsal olarak göğüs gerilmesi gerektiği propagandasını yaparak olumsuzlukları kendi rızalarını yeniden üretmek için kullandılar. "Bugünlerde hükümetlerin bir salgın söylentisinden sonra kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilecek ekonomik çöküşten kaçınmak istemeleri anlaşılır bir şey belki, ama küreselleşmiş bir dünyada böyle bir şey kabul edilemez. Bir grip pandemisinden sonra meydana gelecek felaketler ancak küresel işbirliğiyle önlenebilir. Mikroplar ülke bilmezler, sınır tanımazlar." (Crawford, 2019:210) Küresel işbirliği ancak küresel anlamda neoliberal kapitalist sistemin sonlandırılıp "sosyal devlet" temelli yaklaşımların hayat bulmasıyla gerçekleşebilir.

Küresel pandeminin ekonomik çöküş ile birlikte mevcut yoksulluğu güçlendirdiğine dair araştırmalar var. Bunlardan biri, Avustralya Ulusal Üniversitesi (ANU) ve Londra'daki King's College tarafından ortaklaşa yürütüldü; yoksulluğun otuz yıl içinde küresel olarak ilk kez 400-600 milyon civarında artacağı, ekonomik krizin potansiyel olarak sağlık krizinden daha şiddetli bir etki yaratacağı, virüsün potansiyel etkisinin de, 2030 yılına kadar yoksulluğu sona erdirmek için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi önünde gerçek bir engel oluşturacağı belirtiliyor. Salgın, dünya nüfusunun yarısından fazlasına ulaştığında 7,8 milyar insan yoksulluk içinde yaşıyor olacak. Yeni yoksulların yaklaşık % 40'ı, Doğu Asya ve Pasifik'te, üçte biri de Sahra Altı Afrika ve Güney Asya'da yoğunlaşması da öngörüler arasında. Özetle tablo oldukça vahim. "Koronavirüs pandemisi içinde küresel ekonomi bugünkü yapısıyla devam edecek mi, diğer bir deyişle neoliberal kapitalizm hegemonyasını sürdüre-

bilecek mi? Bugün, sağlıkla birlikte en riskli alan ekonomi, en korkulan soru 'korona pandemisinin ekonomiye verdiği zarar'. Ulusal ve küresel düzeyde, sağlık-ekonomi ilişkisinin neoliberal kapitalizmin kurguladığı biçimiyle sürdürülebilir olmadığını bugün Koronavirüs'ün yarattığı pandemi ortamında görüyoruz."[3] Kapitalizm salgınla birlikte büyük bir krizin eşiğinde. "Kapitalizmin krizleri, sermayenin ekonomik iktidarı kadar genellikle politik iktidarını da sarsan sonuçlar doğurur. Bu yüzden sınıf iktidarı, sermayenin ekonomik egemenliği yanında siyasal ve ideolojik üstünlüğünü de sağlayan bir hegemonik rejimin oluşmasıyla tekrar kurulabilir ve sağlama alınabilir. Öte yandan sermaye birikimi ve siyasal hegemonya ile ilgili süreçler, birbirinden hiçbir biçimde bağımsız olmadığından, altyapının ve üstyapının bir arada ve aynı zamanda yeniden üretilmesi gerekir." (Frank ve Gills, 2003:289) Kapitalizm çeşitli araçlarla bunu yapar ve yoksul daha yoksul, zengin daha zengin olur.

En iyimser senaryoda bile, küresel ekonomi, şimdiye kadar olduğundan otuz kat daha fazla küçülecek; mutlak ve göreli yoksulluk oranlarının dramatik bir şekilde artacağı ve yalnızlığın yoğunlaşmasına yol açacağı tahmin edilmekte. Mutlak yoksulluk, evrensel geçerliliği olan bir kavram olup, sağlık ve bedensel işleyişi sürdürmek için gereken temel kaynakların yoksunluğudur ve insanların yiyecek ve barınak için asgari ihtiyaçları bile karşılayamayacakları gelir ölçüsü ile tanımlanır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı bu önlemi üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerinde yaşayan insanlar için günde bir ABD doları olarak belirlemiştir. Bu gelir eşiğinin altında, insanlar şiddetli yetersiz beslenme ve tehlikeli düzeyde sağlık sorunları yaşarlar.

Geleneksel olarak yoksulluk, kaynaklara, üretken varlıklara ve gelire erişimin sınırlı olması ve sonuç olarak maddi bir yoksunluğun ortaya çıkması, göreli yoksunluk ise nüfusun çoğunluğunun faydalandığı yaşam koşullarından faydalanamama durumu, toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olma durumu olarak tanımlanır. Göreli yoksunluk kavramı, farklı grupların sahip olduğu mutlak gelir düzeyinden daha ziyade, gelir ve refahın dağılımındaki farklılık-

3. Fuat Keyman (2020) Korona Pandemisi ve Küreselleşme: Nasıl Bir Dünyada Yaşayacağız?, https://www.perspektif.online/korona-pandemisi-ve-kureselleseme-nasil-bir-dunyada-yasayacagiz/

lara odaklanır; bu yüzden insan yaşamlarını nasıl etkilediğinin değerlendirilmesinde daha yararlıdır.

İşsizliğin "Büyük Buhran'dan bu yana görülmeyen bir oranda" artması bekleniyor. 11 Nisan 2020'nin ortalarına doğru, üç haftalık bir süre içinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 22 milyon insan işsizlik parası için başvuruda bulundu. Düşük gelirliler, hastalıkla yüksek gelirlilerden çok daha yüksek oranlarda mücadele ediyor. Veriler Siyah ve Hispaniklerin, sağlık sigortasına sahip olma olasılıklarının daha düşük olması sebebiyle test ve tedavi yaptıramamaları yüzünden, Koronavirüs'ten ölme olasılığının beyazlara göre iki kat fazla olduğunu gösterdi.

Yoksulluğun eksik değerlendirilmesi, yabancılaşmayı ve yalnızlığı fazlalaştıran bir etkendir. Yoksulluğun genelde sadece düşük gelir, yetersiz barınma, hastalık ve eğitimsel başarı düzeyleri gibi terimlerle ölçülmesi ne yazık ki gerçekliğin yeterli resmini veremiyor. Çatışmalarla yerinden edilenler de dahil olmak üzere dünyadaki birçok çocuk, kamplar, gayri resmi yerleşimler ve sokaklar dahil olmak üzere savunmasız koşullarda yaşıyor. Evrensel sağlık hizmetinin bulunmadığı birçok ülkede, en fakir olanlar tedaviden bağımsız olarak test veya tıbbi değerlendirmeler için ödeme yapamıyorlar.

Fırsat Yoksunluğu Olarak Yoksulluk dediğimizde yoksulluk döngüsünden bahsediyoruz; yoksulluk insanların toplumun tam üyesi olarak katılımlarını engellediğinden, burada yoksulluktan kast edilen şey, "mal tüketiminin ya da sağlığın başarılması ve sürdürülmesinin ya da sosyal etkinliklere ya da toplum yaşamının diğer yönlerine katılma şansından mahrum bırakılması"dır. Eğitim fırsatlarında eşitlik eksikliği, yoksulluğun katılığına önemli bir katkıda bulunmakta, dahası, konutu olmayan veya yetersiz konutu olan insanların, banka hesabı, kredi kartı gibi sıradan hizmetler almaları veya eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmaları son derece zor veya bazen de imkânsız olmaktadır.

Yoksulluğa yapısal, kültürel, kapsayıcı bir bakış açısıyla bakmazsak, kurbanı, yoksulluk, sosyal dışlanma ve yalnızlıklarından dolayı suçlama eğiliminde olmak kaçınılmaz. "Eğer gerçekten istiyorlarsa, yoksullar kendilerini yoksulluktan kurtarabilirler" gibi ifadeler tehlikeli olmanın ötesinde, yoksulluğun karmaşıklığı konusundaki anlayışımızı netleştirmeye yardımcı olmuyorlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksullar, özellikle bekar anneler, Siyah Amerikalılar veya Hispanikler, baskın kültürün üyeleri tarafından "fakir" oldukları için suçlanıyorlar. Kültürler, "biz"i "onlar"dan ayıran güçlü duygularla sınırlar oluşturma eğilimi gösterirler. İngiliz şair Rudyard Kipling bu dinamiği şu şekilde tanımlar: Bizim gibiler, tüm iyi insanlar, yani "Bizler" karşısında diğerleri, herkes, yani "Onlar", özellikle kitle iletişim araçları aracılığıyla damgalanır, varsayılan eksikliklerinden ötürü suçlanır ve marjinalleştirilirler. Kültürler pandeminin etkisi altındayken damgalama süreci yoğunlaşır. Göçmenler, azınlık grupları, yoksullar gibi savunmasız insanlar, yanlış bir şekilde suçlanmaları ve virüse ya da sonuçtaki işsizliğe neden olmaları yüzünden marjinalleştirilme tehlikesi altındadır. Damgalanmış ve ötekileştirilmiş mağdurlar üzerindeki etki genellikle ağır ve uzun sürelidir. Kendilerini yoksulluklarından dolayı utanç içinde, değersiz ve suçlu hissederler. Kendilerine değer verme ve kendine saygı duyguları parçalandıkça kronik yalnızlık ya da kadercilik duyguları baskınlaşır.[4]

Şiddet Olarak Yoksulluk zarar vermek ya da yok etmekle değil, insanları kötüye kullanmakla ilgilidir, öldürmek ya da fiziksel şiddetle sınırlı değildir; insanların maddi onurunu, haklı mutluluğunu ve temel maddi ihtiyaçları karşılama kapasitesini maddi ya da psikolojik olarak yok eden ya da azaltan kültürel koşulların yaratılması ile ilgilidir. Toplumda ve halklar arasında dışlanma ve eşitsizlik tersine dönene kadar, bu şiddeti ortadan kaldırmak olanaksızdır.

Neoliberalizm, durumları ekonomik verimlilik açısından değerlendiren kapitalist piyasa sistemini ayrıcalıklı kılan ve destekleyen bir ekonomik felsefe. İdeolojik varsayımı, kârın değerin tek ölçüsü olduğu ve ortak faydaya işbirliğinin değil, rekabetin daha iyi hizmet ettiği yönündedir. Toplum refahının değil, birey haklarının önceliğe sahip olduğu bu ekonomik düzende, ilk ve en çok etkilenen kesim olan yoksullar ve savunmasız olanlar arasında şiddet kültürü yaygınlaşır. Bu şiddet örgütlü bir şekilde kapitalizme yönelmedikçe kendine zarar veren bir öfke halinden başka bir şey ifade etmez.

4. Giritli-İnceoğlu Yasemin (2020), Pandemi, Yoksulluk ve Medya; http://bianet.org/bianet/siyaset/227436-pandemi-yoksulluk-ve-medya.

Covid-19 ve Korku

Son günlerde en çok gündeme gelen konulardan biri, korku ve paniğin virüsün kendisinden daha bulaşıcı olabileceği. Covid-19 yüzünden dünyada on binlerce insan öldü, ülkelerin sağlık sistemleri çöktü, birçok gelişmiş ülke gerek ekipman gerek sağlık çalışanı kapasitesi açısından iyi sınav veremedi. Kuşkusuz "korku" silahının büyük bir psikolojik gücü var. Süper güçlerin ve küresel medyanın "Pandemi" ile tahakküm kurarak, bireylerin direncini psikolojik olarak zayıflatmak için kullandıkları 'korkutma taktikleri ürkütücü boyuta varabiliyor. Bu yaratılan korkunun neden olduğu eylemlere örnek olarak, çevrimiçi / çevrimdışı yalan, yanlış haber, spekülasyon, komplo teorilerini dolaşıma sokmayı, yüz maskeleri, dezenfektanları, yiyecekleri istiflemeyi veya salgın için belirli grupları günah keçisi ilan etmeyi vs sayabiliriz.

Covid-19'un bilinmez, belirsiz ve öngörülemez olma özelliklerinden ötürü aşırı korku ürettiği de bir gerçek. Bu konuda Fox News'a konuşan New York Şehri Sağlık ve Hastaneler Kurumu yöneticisi Syra Madad'ın sözlerine kulak verelim: "Açıkçası bu kadar çok korku ve endişe olmasının nedenlerinden biri, virüsün yeni, yani bilinmeyen olması ve kimsenin de bilinmeyeni sevmemesi." Medyada küresel salgını tanımlamak için kullanılan dil şüphesiz hastalıkla ilgili kitlesel histeriye katkı sunmakta. Örneğin sıklıkla kullanılan, "Gizli virüs taşıyıcıları", "Virüs patlaması", "Ölümcül virüs", "Uluslararası Halk Sağlığı Acil Durumu (Public Health Emergency of International Concern)" gibi korku dolu ifadeler paniğe yol açıyor.

Geçmişten örnekler de verilebilir. "Kolera, yoksulları yığınlar halinde öldürmeye devam ederken, gelişmiş dünya 'et yiyen mikrop' kâbusları görüyor. Medyanın abartması sayesinde birçok insan 'dörtnala kangren' ya da 'çürütücü fasya iltihabı'nın adlarını duydu. Eti ya da kasları birkaç saat içinde kokulu bir hamura çeviren ve vücudu zararlı toksinlerle zehirleyen bir hastalığı önemsememek zor olsa da, et yiyen bir mikrop yeni değildir. Her yerde her zaman görülen, A grubu streptokok, iki yüzyıl önce de yaralı denizci ve askerlerin etlerini yiyordu." (Nikiforuk, 2020:271) Medya yıllardır bilinen bir hastalığı yeni ve bilinmeyen korkunç bir hastalık olarak sunabildiğine göre pandemi döneminde yaptığı haberlerin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

Cardiff Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyelerinden Karin Wahl-Jorgensen'in, salgının başlangıç dönemi olan 12 Ocak-13 Şubat tarihleri arasında LexisNexis İngiltere veritabanını kullanarak sürdürdüğü araştırmaya göz atmak lazım. Araştırmada; sayıları 100'e yakın yüksek tirajlı İngilizce dilinde yayımlanan uluslararası gazetede yer alan salgınla ilgili 9.387 haber incelendi, 1.066'sında "korku" ile ilgili kelimenin yer aldığı, 50 makalede ise "katil virüs" ifadesinin kullanıldığı saptandı. Telegraph gazetesindeki bir makalede, kaynak olarak sosyal medyada Wuhan'dan paylaşılan sahnelere şu şekilde yer verildi: "Sokakta baygın yatan maskeli hastalar... Yüzlerce korkulu vatandaş, acı içinde kıvranan doktorlar tarafından tedavi edilmeyi beklerken, dar hastane koridorlarında birbirlerine virüsü bulaştırma riskiyle karşı karşıyalar". The Sun ve The Daily Mail gibi tabloid gazetelerin, sansasyonalizm rehavetine kapılarak, korku uyandırıcı dil kullanmaları şaşırtıcı değil. The Sun virüse "ölümcül bir hastalık" olarak atıfta bulunurken, Manchester Evening News, "Koronavirüs korkusu Çinlilere ait işletmelere büyük darbe vuruyor, bazıları ise salgından bu yana %50 oranında düşüş bildirdi" haberi ile salgına yerel etki payı katmış oldu.[5]

Daha önceki salgın hastalıkların içeriği üzerine yapılan araştırmalar da korkuya benzer bir vurgunun yapıldığı üzerinde durmaktalar. Örneğin, 2003 yılında baş gösteren SARS salgınında, tarihçi Patrick Wallis ve Brigitte Nerlich tarafından yapılan bir araştırma, kullanılan ana kavramsal metaforun "katil SARS" olduğunu, Hollanda'daki H1N1 salgını ile ilgili olarak da medya uzmanları Peter Vasterman ve Nel Ruigrok, "endişe, kaygı verici" tonda haberler yapıldığını ortaya koyuyor. Genel anlamda, Koronavirüs gibi bu salgınlar da belirsizlik, yayılma korkusu ve panik ile karakterize edilmişlerdi.

Sahte haberler ve sağlık iletişimi konusunda araştırmalar yapan Khudejah Ali, sağlık habercilerinin küresel salgın döneminde kamuoyuna verilen sağlık riski ile ilgili mesajlarda yer alan, "orta düzeyde korku uyandıran sansasyonalizm"in, insanların kendilerini korumalarına veya semptomları teşhis etmelerine yardımcı olduğunu, ama bu dozajın iyi ayarlanması gerektiğini vurguluyor.

5. Giritli-İnceoğlu Yasemin (2020), Medyada Korku Virüsü; http://bianet.org/bianet/bianet/224506-medyada-korku-virusu.

Kâr amacı gütmeyen bir gazetecilik okulu ve araştırma kuruluşu olan Poynter Medya Çalışmaları Enstitüsü Koronavirüs'e "ölümcül virüs" demenin yanıltıcı olabileceğini, zira virüsün çoğu insan için (nüfusun %80'inin) ölümcül olmadığının altına çiziyor. Burada gazetecinin kilit görevlerinden biri, halkın ihtiyaç duyduğu gerçeklere odaklanarak, geleceğe dair senaryolar sunmaksızın olgusal bilgiye yer vererek, daha fazla korkuya neden olabilecek spekülasyonların kullanımından kaçınmak.

Uzmanlar, sosyal medyanın aslında toplumun Covid-19 küresel salgınını algılama ve tepki verme şeklini değiştirdiğine vurgu yapmaktalar. Northumbria Üniversitesi sağlık ve risk iletişimi araştırmacısı Santosh Vijaykumar, sosyal medyada panik havasını sezinlediklerinde insanlardaki panik dozajının da arttığını söylüyor. "Korku ve endişe ile tetiklenen belirli davranışlar (tuvalet kağıtlarını veya el dezenfektanlarını satın alma) normalleştiği ve daha da yaygınlaştığı için endişe düzeyinin artması da kaçınılmaz". UC Berkeley Halk Sağlığı Okulu Enfeksiyon Hastalıkları ve Aşılama Bölümü Başkanı Dr. Lee Riley, günlük enfeksiyon sayısının (kısmen dünyadaki daha hızlı, daha ucuz test protokolleri nedeniyle) da duyulan bu endişeye korkutucu bir boyut kattığını söylüyor. Riley, Covid-19'u geçmiş salgınlarla karşılaştırarak "Bu virüsü farklı kılan, sahip olduğumuz enformasyon teknolojisi" diyor.[6]

Enformasyon teknolojisi hepimizi aşırı bir bilgi bombardımanına maruz bıraktığı için Covid-19 salgını sürecinde seçici dikkat ve filtreleme sürecinin her zamankinden çok işletilmesi gerekti. Medya, Koronavirüs salgınına çok fazla zaman ve yer ayırdığı için, bulaşma korkusu olanların salgının tehdit edici yönlerine odaklanma şansı oldukça yüksek oldu. Özellikle de Kaygı Bozukluğu ile Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu olanlarda bu süreç korku ve endişeyi iyice tetikliyor. Koronavirüs haberlerine maruz kalmayı sınırlayarak, salgın haberlerini takip etmek için harcanan zamanı kısıtlamak belki de en iyi yöntem. Ancak kaynakların güvenilir olduğundan emin olmak, korkunun günlük yaşamımızı yönetmesine izin vermeden, korkularımızı kontrol altında tutmaya çalışmak da başka bir yöntem.

6. Giritli-İnceoğlu Yasemin (2020), Medyada Korku Virüsü; https://bianet.org/kadin/saglik/224506-medyada-korku-virusu

Koronavirüs tehdidi bir şekilde geçip gidecek ama insanların çoğu halen burada olacak, korkunun toplumu dehşete düşürmesine izin verilmemeli. İnsanlar temkinli davranmalı, kendini korumalı ama sağduyusunu kaybetmeden, dehşete düşmeden, terörize olmadan ve terörize etmeden önlemlerini almalı. Virüs için aşı bulunur veya virüs mutasyona uğrar, bu küreyi terk eder veya başka bir virüs gelir ama sonuçta insanlar bu "korku" virüsünün kurbanları olup, sağduyularını kaybedebilirler. Sürekli korku içinde yaşamak, buna zamanla alışmak, bir başka deyişle bu korkuyu kanıksamak, içselleştirmek ve hatta ortada korkacak bir şey kalmadığında da, boşluğa düşüp dehşete kapılmak tüm insanlık için en büyük tehdit olsa gerek...

Medya ve Pandemi

Sosyal medya, yarattığı ve ışık hızıyla yaydığı bilgi kirliliğiyle ve ürettiği nefret söylemiyle, yalnız öfke patlamasını tetiklemekle kalmadı, aynı zamanda adeta linç kampanyalarına varan ve sonu nefret suçlarıyla neticelenen olaylara da zemin hazırladı. Kriz dönemlerinde, yanlış-eksik bilgilendirme ve aşırılık, gündemi belirlemede birbirlerini karşılıklı olarak beslerler; hâlbuki kamuoyunun en çok doğru bilgilenmesi gereken zaman da kriz dönemleridir zira bu süreçte komplo teorileri, histeri, nefret, yalan haber her zamankinden çok pompalanır. Bilimsel bilgi akışı durduğunda, gedikleri klişeler, önyargılar, spekülasyonlar ve nefret söylemi doldurur.

Yanlış bilgilendirme, kafa karıştırıcı veriler ve sahte haberler şüphesiz kamu güvenliği ve sağlığı için açık ve mevcut bir tehlike oluşturmakta. Dengesiz ve sansasyonel sağlık haberciliğine bir de önyargılarımızı ve empati yokluğunu eklediğimizde, savunmasız insanlar adeta potansiyel "ölümcül mikrop taşıyıcıları" olarak gösterilerek, yalnız ırkçılık ve nefret değil, aynı zamanda korku kültürü de tetiklenmiş olur.

Aralık ayı başında, Çin'in merkezinde yaklaşık 11 milyon kişinin yaşadığı Wuhan şehrinde baş gösteren ve daha sonra Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19 adını verdiği Koronavirüs, küresel ve sosyal medyada –Instagram, Facebook, Twitter ve TikTok gibi platformlarda– 2020 yılının "yaratılan küresel krizi" haline geldi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) açıkladığı üzere, sadece bir virüs salgını ile değil, aynı zamanda bir "infodemik" ile de karşı karşıyayız. Bu enformasyon salgını, doğru olsun olmasın, çok miktarda Koronavirüs bilgisini tanımlamak için kullanılmış bir sözcük. Koronavirüs salgını bir ilk değil. SARS ve Ebola virüs salgınları döneminde de aynı enformasyon bombardımanı içinde önyargı, kalıp yargılar, yaftalama, hedef gösterme, şeytanileştirme vs mevcuttu. Anlaşılan o ki dünya medyası eski salgınlardan pek bir ders çıkaramamış.

Çin hükümeti uzun süre sosyal medyayı sansürledi; daha Ocak ayının başında virüsün insandan insana bulaştığını bilmesine rağmen hiçbir açıklama yapmadı, gerçek vaka ve ölü sayıları verilmedi, salgının ciddiyetini açıklamak isteyen sekiz kişi tutuklandı. Çin makamları, Weibo ve diğer platformlarda paylaşılan tüm bilgileri yakından izleyip, hükümeti eleştiren paylaşımlar hakkında yaptırım uyguladı. Sosyal medya, yarattığı ve ışık hızıyla yaydığı bilgi kirliliğiyle ve ürettiği nefret söylemiyle, yalnız öfke patlamasını tetiklemekle kalmadı, aynı zamanda adeta linç kampanyalarına varan ve sonu nefret suçlarıyla neticelenen olaylara da zemin hazırladı. Wuhan'da bir hastanede çekildiği öne sürülen, bir hastanın geçirdiği kriz nöbeti videosu, sosyal medyada izleyenleri dehşete düşürdü. Virüs hakkında birçok dezenformasyon kampanyası –planlı salgın senaryosu, biyolojik silah saldırısı iddiaları, hemşire videosu, casusluk söylentileri– üretildi. Ölümcül Wuhan virüsünün laboratuvarda üretilip, yanlışlıkla patentlendiği ve bir aşının zaten mevcut olduğu dezenformasyonu da hızla yayılmaya başlandı. Yarasa çorbası, Çin'de yaygın bir yiyecek olmamasına rağmen, sosyal medyada, Çinli bir kadının kameraya gülümseyerek yarasa çorbası içtiği videoda, virüsün Çinlilerin yeme alışkanlıklarından yayıldığı iddia edildi. Hâlbuki video Çin'de değil, 2016 yılında Batı Pasifik'teki Palau adasında çekilmişti.

Van Dijk, söylemsel manipülasyonda, "bizim iyi şeylerimiz"in ve "onların kötü şeyleri"nin vurgulanmasında olduğu gibi, "biz" olarak görülenlerin olumsuzlukları gizlenirken "onlar" olarak görülenlerin olumsuzluklarının sergilendiğini ifade eder. Yarasa çorbası örneğinde olduğu gibi: "Bizim, yani Batı'nın yeme alışkanlıklarına benzemeyen, onların yani Çinlilerin garip, anormal, sağlıksız ve ilkel yeme alışkanlıkları virüsün sorumlusu!" mesajı sıklıkla yinelendi.

Çin'den gelenlerin ülkeye alınmaması için başlatılan ve 650.000'den fazla Güney Korelinin imzaladığı kampanya dilekçesi Çin Devlet Başkanı'na sunuldu. Bazı muhafazakâr muhalefet milletvekilleri de bu konuda halka açık bir şekilde destek verdiler. Hong Kong'da bir Japon restoranı olan Tenno Ramen, Çinlilere hizmet vermeyi reddettiğini Facebook hesabından şu şekilde açıkladı: "Daha uzun yaşamak istiyoruz. Yerel müşterileri korumak istiyoruz. Lütfen bizi affedin". Japonya'da da "Lütfen Çinlilerin ülkeye girişini yasaklayalım", "Çocuğumun virüsü kapacağından endişeliyim" tarzı tweetler atıldı. Malezya halkı, ülkeye Çinlilerin girişini yasaklamak ve hükümete "ailemizi ve çocuklarımızı kurtarma" amaçlı bir çağrıda bulunmak üzere 400.000'i aşkın imzalı bir sosyal medya kampanyası başlattı. Japonya'da #ChineseDon'tComeToJapan ("Çinliler Japonya'ya gelmeyin") yazılı etiket Twitter'ın en trend başlıklarından biri oldu.

Batı medyasında da durum daha farklı değildi. İngiliz gazeteleri Daily Mail ve göçmenlik karşıtı manşetleriyle ünlü The Sun, Çin halkının yarasa ve diğer hayvanları yeme alışkanlıkları yüzünden bu salgına yakalandıklarını iddia ettiler. Danimarka'da Jyllands-Posten gazetesi, Çin bayrağındaki 5 yıldızın yerine virüs sembollerini kullanan bir karikatür yayınladı. Alman Der Spiegel dergisi, "Çin'de üretildi" ("Made in China") başlığı ile maskeli, elinde telefon tutan bir Çinlinin fotoğrafını yayımladı. Fransa'da, 26 Ocak'ta yayımlanan Le Courrier Picard gazetesinin, "Sarı Tehlike" başlığıyla Koronavirüs salgını hakkında yaptığı haber sonrası, Asya kökenli Fransızlar öfkelerini ifade etmek için sosyal medyada #JeNeSuisPasUnVirus (#IAmNotAVirus – "Ben bir Virüs Değilim") etiketini yarattı. Hatta Twitter hesabından Lou Chengwang "Ben Çinliyim ama bir virüs değilim, virüsten korkmanızı anlayabiliyorum ama lütfen önyargılı olmayın" tweetini attı.

Bilindiği üzere, nefret söylemi bir şahıs veya grubu hedefleyen ve bu bireylerin doğuştan gelen birtakım mevcut ya da fark edilen özellikleri nedeniyle onları incitici, kişiliksizleştirici, taciz edici, aşağılayıcı ve en tehlikelisi de bu gruplara karşı duyarsızlık, gaddarlık ve şiddeti özendirici bir amaç gütmekte. Koronavirüs vakasında da insanlar, bazı insanların sadece Çinli oldukları için virüsü yaymalarının olası olduğunu düşünmekteler, hatta

çekik gözlü herhangi bir ülke vatandaşı olmak bile potansiyel bir Çinli virüs taşıyıcısı olmak gibi algılanmakta.

Ülkemizde sosyal medyada Çinlilere yönelik üretilen nefret söylemi yeni bir şey değil. 2005'te Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri ile ilgisi olmayan video ve fotoğraflar paylaşıldı; "Boynumuza asarsın urgan ipi / Yediğin yemek köpek eti / Bir gün köşeye sıkıştığında / Af dileme Çinli piçi" ve "Köpek yiyen kızıl Çin / Köpek soyun kurusun / Kanlı intikam için / Tanrı Türk'ü korusun" türü dehşet veren paylaşımlarda bulunuldu. Ekşi Sözlük'te "Wuhan virüsü ve Uygurlar arasındaki gizemli ilişki" başlıklı *entry*deki paylaşımlara baktığımızda, Wuhan virüsünü ilahi adalet ve karma ile ilişkilendiren yorumlara rastlanmakta: "Çinliler Uygur Türkleri'ni sebepsiz yere hapsediyordu, şimdi kendileri virüs yüzünden sokağa çıkamaz hale geldiler." "Karma realitesi var, ettiğini bulmama gibi bir şansın yok." Türkiye'den atılan tweetlerde de şu ifadeler yer buluyordu: "Hayvanları canlı canlı kaynar suya atarken düşünecektiniz", "İlahi adalete bakın, Türkiye'de otobüsle seyahat eden bir Çinliye yapılan muamele... Düne kadar Müslümanlara mikrop gözü ile bakan Çinliler, şimdi dünyada hastalık, virüs, pislik, mikrop sembolü oldular".

"Küresel medya şirketleri, korku, panik ve öfkeye neden olabilecek yanlış, çarpıtılmış bilgilerin yaygın bir şekilde yayılmasını önleme, krizin acil olarak kontrol altına alınması ve hafifletilmesi amacına yönelik olarak Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi önde gelen sağlık kurumlarıyla yakından çalışmalılar. Etkileşimli platformlar, hasta hakları gözetilerek virüs salgını ve vakalar ile ilgili olarak ana akım medya tarafından göz ardı edilen haber görüntüleri ve videolarına yer vermeye devam etmeliler. Bizler de iyi birer medya ve dijital okuryazarı olarak sorgulamadan, resmi kaynak dışındaki, birincil kaynaklara ulaşmadan, çapraz okuma yapmadan önümüze gelen her habere inanmamalıyız.

Sevindirici olarak sayıları az da olsa iyi örnekler var; bunların da haber dolaşımı içinde hak ettikleri yeri almaları lazım, zira iyi örnekler özendirici nitelik taşıyorlar. İki örnek de Güney Kore'den. Çinli turistlerin uğrak yeri olan popüler bir Seul deniz ürünleri restoranının, kapısına "Çinliler giremez" yazılı bir tabela asması üzerine sosyal medyadan o kadar yoğun tepki geldi ki sonunda restoran tabelayı kaldırmak zorunda kaldı. Diğer

örnekte ise, yüksek tirajlı Joong Ang Ilbo gazetesinin akılcı ve yerinde olan açıklamasında, gazete şöyle diyordu: "Çinlilere karşı koşulsuz yabancı düşmanlığı yoğunlaşıyor; bulaşıcı hastalıklar, duygusal tepkilerle çözülebilecek bir sorun değil, bir bilim meselesi."[7]

Küresel gazetecilik, içinde çatışmayı ve krizleri barındırır; küreselleşmenin olmazsa olmazı sayılan alan, güç, kimlik unsurlarını formüle ederken sorduğu "Dünyanın farklı coğrafyalarında süregelen çatışma ve krizler ne ölçüde ve ne şekilde ele alınmaktadır?" sorusunu yanıtlamadan önce, küresel medyanın, ifade özgürlüğünü manipülatif amaçla kullanarak istismar eden elit bir güç olduğunu unutmamak lazım.

Sonuç

Günümüzde çok sayıda araştırmacı, aslında biyoçeşitliliğin insanlık tarafından yıkıma uğratılması sonucu, Covid-19 gibi yeni virüs ve hastalık koşullarının oluştuğunu düşünmekte. *Taşma: Hayvan Enfeksiyonları ve Yeni Pandemiler* kitabının yazarı David Quammen'ın söyledikleri önemli. "Tropik ormanları istila ettik. Vahşi yaşam alanlarını istila ettik. Ekosistemleri bozuyoruz ve virüslerin doğal ev sahiplerini öldürünce onlar da yeni ev sahipleri aramaya başlıyor. Biz bu bilinmeyen virüslerin yeni yaşam alanları haline geliyoruz."

Londra Üniversitesi Ekoloji ve Biyoçeşitlilik Kürsüsü Başkanı Kate Jones hayvansal kaynaklı enfeksiyon hastalıklarının artmaya devam edeceğini ve bunun en büyük küresel tehditlerden biri olduğunu ileri sürerek küresel sağlık, güvenlik ve ekonominin bu tehdide karşı savunmasız durumda olduğunu dile getiriyor. Jones ve ekibi 2008 yılında yaptıkları çalışmada toplam 335 hastalığın 1960 ila 2004 yılları arasında ortaya çıktığını ve bunların %60'ının insanların hayvanlarla olan etkileşiminden kaynaklandığını tespit etti. Bunun da ötesinde Jones bu "zoonetic" tabir edilen hastalıkların çevresel değişimler ve insanların davranış değişiklikleri ile ilgili olduğuna dikkat çekiyor ve bir örnek veriyor: "Ormanlarda yapılan ağaç kesimi, madencilik ve yol faaliyetleri hızlı bir şehirleşmeye ve nüfus artışına neden

7. Giritli-İnceoğlu Yasemin (2020); Koronavirüs, COVID19 Krizi ve Medya, http://bianet.org/bianet/saglik/220516-koronavirus-covid-19-krizi-ve-medya.

oluyor. Bu, bu bölgelerde çağlar boyu birbirinden uzakta kalmayı başarmış kabileleri, insan gruplarını ve yine aynı bölgede yaşayan hayvanları daha önce hiç olmadığı kadar bir araya getiriyor. Bu noktalar potansiyel bir virüs salgınının başlangıç kıvılcımı için en ideal yerler haline geliyor. Bu da insan medeniyeti ve ekonomik kalkınmanın gizli bir bedeli olarak sonradan karşımıza geliyor."[8] Bu anlamda ekolojinin ne kadar önemli olduğu ve ekolojik bir yıkımın insanlık için felaket olacağı gerçeği de karşımızda durmaktadır. "Gelişmiş dünyanın zenginleri de modern tıp da gelecekte ektiğini biçecektir. İlaçlar, aşılar ve muhteşem gen mühendisliği merakı bir yeterlilik yanılsaması yaratmasına rağmen, salgınlar kitlelere en genç bilim olan tıbbın hâlâ altı bezli, hatta kirli bezli bir bebek olduğunu hatırlatmaya devam edecektir. Modern tıp, mikrop teorisinden vazgeçip salgınları, insan kültüründeki ekolojik rahatsızlıklar olarak görene dek, hastalıkların gölgesinde sakat bir güç olarak var olmayı sürdürecektir." (Nikiforuk, 2020:274)

Küresel kapitalist sistem içindeki ideolojik yaklaşımlar da salgın sırasında önemli noktalardan birisidir. Ünlü düşünür Michael Löwy, Brezilya üzerine yazdığı yazısında bu konuyu oldukça net bir şekilde ifade etmektedir: "Son yılların en rahatsız edici fenomenlerinden biri, dünya çapında aşırı sağcı, otoriter ve gerici hükümetlerin, bazı durumlarda neo-faşist özellikler göstererek sağladıkları inanılmaz yükselişleridir: Shinzo Abe (Japonya), Modi (Hindistan), Trump (ABD), Orban (Macaristan) ve Bolsonaro (Brezilya) en iyi bilinen örneklerdir. Birçoğunun Koronavirüs pandemisine saçma bir şekilde tepki göstermesi, tehlikeyi dramatik bir şekilde reddetmesi veya küçümsemesi şaşırtıcı değildir. İlk haftalarda Trump ve 'sürü bağışıklığı'nın tüm ülkede etkili olması için tüm nüfusun virüsle enfekte olmasına izin vermeyi teklif eden İngiliz öğrencisi Boris Johnson'da durum buydu. Elbette birkaç yüz bin ölüm pahasına. Ancak kriz karşısında, her ikisi de geri çekilmek zorunda kaldı ve Boris Johnson ciddi şekilde hastalandı.

Brezilya davası bu nedenle özeldir, çünkü hükümetin başı olan Bolsonaro, Koronavirüs'ü 'basit bir grip' olarak nitelendiren inkâr tutumuna devam etmektedir. Tıp açısından değil ancak

8. https://tr.euronews.com/2020/03/20/koronavirus-doganin-cevreye-zarar-veren-insanogluna-cikardig-birikmis-faturalarin-baslangi

politik çılgınlıklar almanağına dahil edilmeyi hak eden bir tanım. Fakat bu çılgınlığın neo-faşizm ile örtüşen bir mantığı olduğu kesin." Neoliberal kapitalizm halk sağlığı açısından bir tehdittir. Ekonomiyi önceleyerek insan hayatını dikkate almamak ideolojik bir tutumdur. Tarih bütün bu yaşananları kara kaplı defterine not edecektir.

Kapitalizm hem ekolojik anlamda hem de sağlık anlamında insanlığın geleceğine saldırmaktadır. "İlaç endüstrisinin büyük promosyon harcamaları, sağlıksızlığın nedenleri yerine tedaviyi öne çıkaran yaklaşımı destekleyerek ideolojik bir etki de yaratıyor. Medya ise, kök hücre araştırmalarında kaydedilen gelişmeler sayesinde 'yaşlıların gözlerini, felçlilerin omuriliklerini, şeker hastalarının insülin üreten hücrelerini' yenileyecek mucize tedavilerle ilgili öyküleri ya da genetik bilimi ile nanoteknoloji alanındaki çalışmaları öne çıkararak ('hücreleri ve hatta DNA dizilerini tek tek onarabilen, molekül boyutlarındaki robotlar sayesinde insanlar herhangi bir yaşlanma belirtisi sergilemeden iki asır yaşayabilecekler') işbirliğine soyunuyor." (Leys, 2014:31) Medya da kapitalist saldırganlığın propagandacısı olarak görevini layığıyla yerine getirmektedir. Medyanın egemenlerin elinde güçlü bir araç olarak devamlılığını sürdürmesinin en önemli nedenlerinden biri, toplumsal anlamda girmediği yerin kalmamış olmasıdır. "Medyanın gücü kitle iletişim teknolojilerine dayanır. Medya sisteminin politik olarak ilintili sektörlerinde çalışanlar iktidarın emrindedir, çünkü politik olarak bağıntılı içerikleri seçer ve kullanırlar ve böylece hem kamuoyunun oluşturulmasına hem de etkili düşüncelerin yayılmasına hizmet ederler." (Habermas, 2006:419) Kitle iletişim araçları, devletin hegemonya kurma ve ideolojisini yayma-yeniden üretme sürecinde elindeki en önemli aygıtlardan birisidir. "Medya, sürekli olarak tutarlı bir ideoloji ile toplumsal yapıyı, yönetilen sınıfların kendi rızaları ile tahakküm altına alınmalarını yeniden üreten ve haklılaştıran bir dizi ortak duyusal değer ve mekanizmalar aracılığıyla hegemonyacı bir işlev görür." (Shoemaker ve Reese, 1997, s.116) Bu anlamda rızanın üretilmesi süreci çok önemlidir, çünkü bu sayede tüm direniş noktaları kırılmakta ve alternatif alanlar bir tehlike olmaktan çok her görüşe kendini ifade etme hakkı verildiği görüntüsü vermektedir. Yönetici sınıfın egemenliğini sürdürme araçlarına gönderme yaparak: "Hegemonya toplumsal

düzen ve o toplumsal düzenin gidebileceği belli yönler için rıza kazanmayı gerektirir. Rıza kazanmak bir dereceye kadar kültürel bir savaş (yalnızca kültürel bir savaş olmasa da) olduğundan seçim siyaseti, medya, yardım kuruluşları, tüketici grupları, okullar, üniversiteler ve dini gruplar bir dizi toplumsal kurum bu savaşa sahne olur." (Wayne, 2009, s.222) Bu savaşta ezilenlere, rıza göstermek, yani gönüllü boyun eğme bir erdem olarak sunulur. Bu boyun eğiş sonucu toplumsal konsensüs sağlanır.

Medya bir bilgi alış-veriş aracı olarak görülmektedir ve "bilgi-güç" ilişkisi önemli bir etken haline gelmektedir. Ancak günümüzde medya kapitalistlerin hizmetindedir ve bilgi, gerçekleri değil gerçek olarak görülmesi gerekenleri değerlendirmek için kullanılan bir kavram haline dönüşmüş haldedir. Bu anlamda "bilgi" gerçekliği değil, görünmesi gereken "gerçekliği" yani yalanları doğru haline getiren bilgi haline gelmekte ve bu bilgi medya kanallarıyla topluma dağıtılmaktadır. "Toplumun üst yapısının yani üretim ilişkilerini dolaysız, eleştirel olmayan bir biçimde yansıtan ideolojinin bize verdiği bilgi. Dolayısıyla, doğru olmayan, nesnel olmayan bilgi. Toplumun çoğunluğunca paylaşılması bakımından bir anlamda nesnel, ama aslında o toplumun genel bakış açısının dışındaki gerçekliğe varamayan bilgi çeşidi." (Althusser, 2004, s.19) Bu çeşit bir bilgi toplumu yönlendirme amaçlı olarak kullanılmakta, sorunlar gizlenmekte ya da sorun olmayan şeyler sorun olarak gösterilmektedir. "Benliğimizi tümüyle medya teslim aldı. Kitle iletişim araçları kişisel hayatımız, siyasal, ekonomik, estetik, psikolojik, ahlaki ve etik hayat alanlarımızı öylesine yaygın biçimde etkilemektedir ki ilişmedikleri, dokunmadıkları, değiştirmedikleri hiçbir yanımız kalmadı. Yaradanımız medya şimdi. Kültürel ve toplumsal değişimin hiçbir yanını medyanın bugünkü ortamımızı nasıl ve ne yollarla oluşturduğunu ele almadan anlayamayız." (McLuhan ve Fiore, 2005:26) Bu bağlamda medya sadece bizi şekillendirmekle kalmamakta, şekillendirdiği toplumu sürekli gözetleyerek meydana gelebilecek sorunları da erkenden tespit etmektedir. "Evrensel, tiranca bir gözetim, hem de ana rahminden mezara kadar gözetim altındayız." (McLuhan ve Fiore, 2005:12) Bu gözetimin başlıca nedeni hegemonyasında meydana gelebilecek çatlakları ya da ideolojik kaymaları fark ederek sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak yeni adımlar atmaktır. "Gramsci,

hegemonik bir konumu korumanın ve sürdürmenin, hâkim sınıfın değişen koşullara uyması, gerektiğinde kendi dışından gelme düşünce ve değerleri bünyesine katması ve onları kendi çıkarları ve kapitalist düzenin yapısal ihtiyaçlarına göre yönlendirmesinden oluşan sürekli bir süreç anlamına geldiğinin farkındaydı." (Wayne, 2009:221) Gramsci'nin neredeyse 100 yıl önce dikkatini çeken bu işleyiş halen saat gibi çalışmaktadır. Medya, egemenler açısından değerini korumaktadır ve uzun bir süre daha koruyacaktır. Alternatif oluşumlara rağmen gerçek anlamda habercilik yapabilmek için sermaye ve düzenli ödeme alması gereken habercilere ihtiyaç vardır. Bu anlamda bilgi ve dağıtımı hâlâ egemenlerin denetimindedir.

Kapitalist üretim ilişkileri, bu açıdan, hem ekonomik anlamda hem ideolojik anlamda egemen olduğu tüm alanlarda sömürüyü temel almaktadır. Medya sağlık alanında yaptığı haberlerde de kapitalistlerin isteği doğrultusunda bilgilendirme ya da bir anlamda propaganda yapmaktadır. Dünyada ilaç şirketlerinin sağlık politikalarının belirlenmesinde çok büyük bir etkisinin olduğu gerçeği bizi küresel anlamda kuşatan bir tehlikenin de habercisidir. Emrah Altındiş "Ne yazık ki son 40 yıldır dünyada sosyal devletlerin çözülmesiyle ve bütün hakların alınır satılır meta, hizmet gibi görünmesi nedeniyle sağlık da sadece parası olanların sahip olabileceği bir ayrıcalık olarak görülmeye başlandı. ABD'de var olan bu model IMF ve Dünya Bankası'nın da bu politikaları dayatması ile tüm dünyada yayıldı ve hem özel hastaneler hem de özel sigorta uygulamaları arttı" derken bu gerçekliği ve pandeminin yoksulları daha çok vuracağını da net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan küreselleşme konusu da kendini bu kadar farklı bir şekilde ilk defa ortaya koyuyor. Küresel yapı nedeniyle çok hızlı bir şekilde yayılan salgın sonrasında ilan edilen "küresel pandemi" ile birlikte uluslar sınırlarını kapattılar ve bir anlamda mücadeleyi içlerinde devam ettirmeye başladılar. Fuat Keyman'ın çok güzel özetlediği gibi: "Koronavirüs bizlere, hepimize, neoliberal liderlere bile, küresel salgına küresel yanıtlar vermek gerekliliğini öğretiyor. Küresel yönetişim, yerel-ulusal-bölgesel-küresel etkileşim ağı içinde, birey-sivil toplum-ulusal devlet-bölgesel-küresel kurumlar arasındaki işbirliği temelinde ortaya çıkan bir yönetim tarzı anlamına

geliyor. Koronavirüs'e, bireysel yaşamdan ulusal, bölgesel ve küresel kurumlara uzanan geniş bir alanda, bilim temelinde, işbirliği ve birlikte çalışma yoluyla çözüm bulunmasını istiyoruz. İdeolojiye değil, bilime inanıyoruz; bilim bize güvence veriyor." Küreselleşme hem sorunun hem de çözümün bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur ki, küresel kapitalizmin bir parçası olan ilaç şirketlerinin elinde bilim de ideolojik bir yapıya sahiptir. "İngiliz Guardian gazetesi, dünyanın en büyük ilaç şirketlerinin üç yıl önce Avrupa Birliği'nin (AB), Koronavirüs gibi patojenlere karşı aşıların olası bir salgından önce hazır olabilmesi için çalışmaları hızlandırma önerisini reddettiğini yazdı"[9] şeklindeki BBC haberi bize bu şirketlerin sağlıktan öte kâr odaklı olduklarını da net bir biçimde göstermektedir. Açıkçası kapitalizm sadece bir sistem değil, bir halk sağlığı sorunudur.

Unutulmamalı ki büyük bir tehditle karşı karşıyayız, ekoloji tahrip edildikçe salgınlar ve başka olumsuzluklar peşimizi bırakmayacak. Küresel anlamda ekolojinin daha fazla zarar görmemesi için gereken önlemler alınmadıkça, kapitalizmin kâr hırsı devam ettikçe ve onu durduracak örgütlü küresel bir karşı duruş olmadığı sürece de bu tehdidi bertaraf etmek mümkün görünmüyor.

9. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52801837

Kaynakça

Altındiş, Emrah (2020). "ABD ve Avrupa'nın yıkımı paralı sağlık sistemleri".
https://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/prof-emrah-altindis-abd-ve-avrupanin-yikimi-parali-saglik-sistemleri-1737304?
Belek, İlker (2009). *Sağlığın Politik Ekonomisi*, Yazılama Yayınları, İstanbul.
Bookchin, Murray (1999). *Toplumu Yeniden Kurmak*, Metis Yayınları, İstanbul.
_(2015). *Geleceğin Devrimi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
_(2017). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
Crawford, Dorothy H. (2019). *Ölümcül Yakınlıklar*, Metis Yayınları, İstanbul.
Diamond, Jared (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Pegasus Yayınları, İstanbul.
Frank, A.G.ve B.K. Gills (2003). *Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık Mi? Beş Binyıllık Mı?*, İmge Yayınları, Ankara.
Giritli-İnceoğlu, Yasemin (2020). "Koronavirüs, COVID 19 Krizi ve Medya". http://bianet.org/bianet/saglik/220516-koronavirus-covid-19-krizi-ve-medya.
_(2020). "Medyada Korku Virüsü", http://bianet.org/bianet/bianet/224506-medyada-korku-virusu.
_(2020). "Pandemi, Yoksulluk ve Medya", http://bianet.org/bianet/siyaset/227436-pandemi-yoksulluk-ve-medya
Habermas, J. (2006). "Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension", *Communication Theory*; n.16, Wiley P. 2006 p.411–426.
Illich, İvan (2011). *Sağlığın Gaspı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
Keyman, Fuat (2020). "Korona Pandemisi ve Küreselleşme: Nasıl Bir Dünyada Yaşayacağız?". https://www.perspektif.online/korona-pandemisi-ve-kuresellesme-nasil-bir-dunyada-yasayacagiz/
Le Guin, Ursula K. (2015). "Önsöz" içinde Murray Bookchin (2015), "Geleceğin Devrimi", Dipnot Yayınları, Ankara.
Lemke, Thomas (2014). *Biyopolitika*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Leys, Colin (2014). "Sağlık ve Kapitalizm" içinde, Leo Panitch ve Colin Leys (haz.) (2014), *Socialist Register 2010: Kapitalizmde Sağlık*, Yordam Kitap, İstanbul.
Löwy, Michael (2020). "Gripezinha-Basit Grip: Pandemik Karşısında Neofaşist Bolsonaro", http://felsefelogos.org/?p=660
McLuhan, Marshall ve Quentin Fiore (2005). *Yaradanımız Medya*, Merkez Kitaplar, İstanbul.
Panitch, Leo ve Colin Leys (haz.) (2014). *Socialist Register 2010: Kapitalizmde Sağlık*, Yordam Kitap İstanbul.
Shoemaker, P. ve S. Reese (1997). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerinde Etkisi" içinde, *Medya Kültür Siyaset*, Der: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara.
Sönmez, Mustafa (2017). *Paran Kadar Sağlık*, Yordam Kitap, İstanbul.

Nikiforuk, Andrew (2020). *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Wark, McKenzie (2020). *Moleküler Kızıl*, Metis Yayınları, İstanbul.

Wayne, Mike (2009). *Marksizm ve Medya Araştırmaları*, Yordam Kitap, İstanbul.

Žižek, Slavoj (2012). *Kıyametin Versiyonları*, Encore Yayınları, İstanbul.

Pandemi Döneminde İletişim ve Medyanın İşlevi[1]

Faruk Bildirici[2]

Hükümetin Pandemi İletişimi

Pandemi iletişiminde ilk başlarda hükümet dağınık bir tablo sergilemiş, önlemler konusunda farklı birimlerden açıklamalar yapılarak kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ilk olarak, televizyon programcısı Şirin Payzın'ın "İtalya'dan geliyorum. İstanbul Havalimanı'nda salgına dair hiçbir önlem yok" tweetine verdiği "Şirin Hanım, termal

1. Bu yazı, Faruk Bildirici'nin "Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi 2. ve 4. Değerlendirme Raporları" için hazırlanan "Pandemi Mücadelesi Sırasında İletişim" ve "Pandemide Geleneksel ve Sosyal Medyanın İşlevi" başlıklı yazılarından derlenmiştir.
2. Gazeteci/Medya Ombudsmanı.

kamera taramasından geçişinizi gösteren görüntüleri izin verirseniz buradan paylaşabilirim. Sizi iyi görünce zahmet vermedik" biçimindeki esprili yanıtıyla dikkati çekmiştir.

Hükümetin pandemi iletişiminde milat, önlemler ve mücadelede olduğu gibi ilk Covid-19 vakasının duyurulduğu 11 Mart 2020 tarihidir. O tarihten itibaren alınan önlemlerin açıklanmasında ve Covid-19 vakalarıyla ilgili gelişmeler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca öne çıkmıştır. Bu da hükümet adına doğru bir iletişim tercihi olmuştur.

Sağlık Bakanı Koca, başlangıçta kendi Twitter hesabından gece yarısına doğru açıklama yapmaya başlamış, vaka sayılarını ve ölümleri bu yolla kamuoyuna duyurmuştur. Covid-19 nedeniyle ilk ölüm vakasını duyururken "Virüsü, Çin temaslı bir çalışanından aldı" bilgisi vermesi bir iletişim hatası olmuş, bu ifade Türkiye'de yaşayan az sayıdaki Çinliye "hastalık taşıyıcısı" olarak bakılmasına ve ötekileştirilmelerine neden olmuştur.

Ayrıca Bakan Koca'nın ölüm vakalarını açıklarken "Kaybettiğimiz hastalarımızın hepsi yaşlıydı", "Yaşlı hastalarımızdan kaybettik" gibi ifadeler kullanması, hayatını kaybeden kişinin yaşını söylemesi de ileri yaştaki insanları toplumun gözünde hedef haline getirmiştir. Medyanın, özellikle de televizyon habercilerinin meydanlarda, parklarda 65 yaşın üzerindekileri aramaya çıkıp, gördüklerini "Amca kaç yaşındasın?", "Neden evinde oturmuyorsun?" ve "Korkmuyor musun?" diye sıkıştırmaları da bu gruptaki insanları zor durumda bırakmıştır. Bu gelişmelerin ardından 21 Mart 2020'de 65 ve ileri yaştakilere getirilen sokağa çıkma yasağı da bu gruptakileri toplumun gözünde dışlanmış, topluma katkısı kalmamış, değersizleşmiş insanlar haline getirmiştir.

Şeffaflık Çağrısı ve Dışlama

İlk günler, alınan önlemler ile sağlık sisteminin alt yapısının yeterli olup olmadığı tartışmaları, az sayıda test yapıldığı ve kamuoyunun vakalarla ilgili olarak bilgilendirilmediği, şeffaf davranılmadığı eleştirileri ile geçmiştir.

Bu dönemde hükümetin pandemi iletişimini belirleyen iki temel karakter vardır; birincisi sınırlı bilgilendirme, ikincisi sağlık meslek örgütlerini dışlama. Topluma ayrıntılı bilgi ve-

rilmemesi, Bakan Koca'nın bir iki cümlelik paylaşımlarıyla yetinilmesi, Türk Tabipleri Birliği, TTB Uzmanlık Dernekleri, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Türk Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Derneği, Türk Toraks Derneği, Türk Yoğun Bakım Derneği'nin tepkisini çekmiştir.

TTB ve bu sivil toplum örgütleri, 17 Mart 2020 tarihinde Covid-19 ile ilgili gelişmeleri değerlendirmek üzere bir toplantı yapmış, toplantının sonuç bildirisinde pandemi ile mücadelede eksiklere dikkat çekilmiş ve bilgilendirmelerin yetersiz olduğu vurgulanmıştır.

Sağlık çalışanlarının meslek örgütlerinin şeffaflık çağrısı, iktidardan karşılık bulmadığı gibi bu örgütler pandemiyle mücadele kapsamında devletin zirvesinde yapılan toplantılardan da dışlanmışlardır. Sağlık Bakanlığı'nda oluşturulan Bilim Kurulu'na alınmayan Türk Tabipleri Birliği, 18 Mart 2020'de Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan başkanlığında yapılan "Koronavirüsle Mücadele Eş Güdüm Toplantısı"na da çağrılmamıştır. Ama bu toplantıda AKP yöneticileri, grup başkanvekilleri, bazı sendika ve dernek başkanları da yer almıştır.

Pandemi ile mücadelede bütün toplumun birlikte ve dayanışma içerisinde olması gerektiği vurgulanırken, meslek örgütlerinin dışlanması siyasi iktidarın politik tutumunu yansıtmaktadır. Bu dışlayıcı ve ayrıştırıcı tutum, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın Korona mücadelesindeki önlemleri açıkladığı "Ulusa Sesleniş" niteliğindeki konuşmalarına da yansımıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bütün toplumu kucaklaması beklenen bu konuşmalarda CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve muhalefeti eleştirmeye ve suçlamaya, hem de ağır bir dille devam etmiştir.

Sağlık Çalışanlarının Alkışlanması

Sağlık Bakanı Koca'nın açıkladığı ölüm vakalarıyla ilgili kuşkular, Eski Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ın ölümüyle somutlanmıştır.

Bakan Koca'nın, 18 Mart 2020'de ilk ölüm vakasını açıkladığı akşam, gazeteci Saygı Öztürk, KRT TV'deki programında Eski Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ın da Covid-19 nedeniyle öldüğünü, eşinin ise karantinada olduğunu söylemiştir. Bu bilginin Sultan Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Başhekimliği tarafından ertesi gün doğrulanması, Bakan Koca'nın açıklamasının gerçeği yansıtmadığını, o güne değin Koronavirüs kaynaklı ölüm sayısının iki değil üç olduğunu kanıtlamıştır.

Pandemi mücadelesiyle ilgili eleştirileri 19 Mart 2020 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yanıtlayan Sağlık Bakanı Koca, muhalefetin eleştirilerine karşı yapıcı bir tavır sergilemiştir. Konuşmasının sonunda sağlık personeline moral alkışı isteyerek sempati toplamıştır.

Bunun üzerine Koca, daha önce İtalya, Yunanistan ve İspanya'da yapılan ve insanların sağlık çalışanlarına şükranlarını sunmak için gerçekleştirdikleri alkış eyleminin Türkiye'de de tekrarlanması çağrısında bulunmuştur. Koca'nın çağrısıyla neredeyse bütün Türkiye, 19 Mart 2020'de saat 21.00'de balkonlara ve pencerelere çıkarak bir dakika süreyle sağlık çalışanlarını alkışlamıştır.

Geniş katılıma teşekkür eden Koca, alkış eyleminin 20 ve 21 Mart akşamları da aynı saatte tekrarlanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan da 20 Mart akşamı alkış eylemine katılmışlardır.

Sağlık çalışanlarının üç akşam üst üste bu şekilde alkışlanması, aslında hekimlere ve tüm sağlık çalışanlarına itibarlarının iadesi olarak da kabul edilebilir. Çünkü son yıllarda doktorlara ve tüm sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin artmasının nedenleri arasında sağlık sisteminin piyasalaştırılmasının yanı sıra, bu siyasi iktidar çevreleri tarafından yürütülen itibarsızlaştırmaya yönelik söylem ve faaliyetlerin de etkili olduğu kabul edilmektedir.

Düzenli Basın Toplantıları

Sağlık Bakanı Koca'nın, pandemiyle ilgili günlük açıklamaları 27 Mart 2020'den itibaren daha düzenli bir hal almıştır. Gece yarısına doğru geçtiği tweetlerin yerini Bilim Kurulu toplantılarının ardından haftada iki gün basın toplantısı ve yeni vakalar, test sayıları, iyileşenler ve ölenler gibi bilgileri kapsayan tablo açıklamalar almıştır.

Korona günlerinde Sağlık Bakanı Koca'nın düzenlediği basın toplantılarında AKP iktidarının klasikleşen basın toplantılarından farklı olarak akreditasyon uygulaması yapılmamıştır. İlk günden itibaren talep eden bütün medya kuruluşlarının temsilcileri basın toplantılarına alınmıştır.

Bakan Koca'nın gazetecilerin sorularına sakin bir dille uzun uzun yanıtlar vermesi, toplumdaki imajını olumlu etkilemiştir. Ancak kritik ve eleştirel soruların gündemde olduğu günlerde, AA, İHA ve iktidar yanlısı medya öne geçerek bakana bu soruların sorulmasını engellemiş, bazen de Bakan Koca bu tür soruları geçiştirerek yanıtsız bırakmıştır.

31 kentte hafta sonu sokağa çıkma yasağının, 10 Nisan 2020 akşamı yasağın başlamasından sadece iki saat önce duyurulması sırasında yaşanan kriz de Bakan Koca'nın açıkça yanıtlamadığı, bazı noktaları karanlıkta bıraktığı konulardan biridir. Sağlık Bakanı, yasak kararının Bilim Kurulu'nda alınmadığı ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile tartıştığı haberlerini genel ifadelerle geçiştirmeyi tercih etmiştir.

İstifanın eşiğine geldiği haberlerini de görmezden gelen Sağlık Bakanı, pandemi ile ilgili günlük gelişmeleri duyurmaya, değerlendirmelerde bulunmaya devam etmiştir. Ama önlemler ve yeni kararlarla ilgili açıklamaları tamamen Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bırakmıştır.

Sorumluluk Aktarımı

Hükümetin pandemi iletişiminde dikkat çeken unsurlardan biri, alınan önlemlerin sorumluluğunun Sağlık Bakanlığı'nda oluşturulan Bilim Kurulu'na yüklenmesidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sağlık Bakanı Koca, hemen her konuşmasında önlemlerin Bilim Kurulu'nda verilen kararlara dayandığını vurgulamışlardır.

Ancak Bilim Kurulu'nda alınan kararlarla ilgili olarak açıklama yapılmamakta, dolayısıyla hükümetin aldığı hangi kararın Bilim Kurulu'nda görüşüldüğü, hangisinin görüşülmediği bilinmemektedir.

Sağlık Bakanlığı ve tüm kamu kurumları "Evde Kal / Hayat Eve Sığar" kampanyası yürütmüşlerdir. Bu kampanyada –neden ve hangi kriterlere dayanarak seçildiği açıklanmadan– "Mucize Doktor" ve "Hekimoğlu" dizisi oyuncularının yer aldığı kamu spotları ve afişler kullanılmıştır. Ancak kısa süre sonra "Hayatın eve sığması"nın salt psikolojik sorunlardan ibaret olmadığı anlaşılmıştır. Koronavirüs salgını nedeniyle evinde kalan iş insanı Hacı Sabancı'nın, spor yapmayı ihmal etmediğini gösterdiği

paylaşımına, salgına rağmen dışarıda olmasına tepki gösteren bir takipçisine, "Sakin ol şampiyon, evdeyim" yanıtı vermesine yönelik tepkiler bu sorunun hükümet çevrelerinde fark edilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bir yandan sağlık alanında Covid-19 ile mücadeleyle ilgili gelişmeler konuşulurken, öbür yandan insanların "Evde Kal" kampanyasının çağrısına uyabilmeleri için maddi birikimlerinin olması ya da devletin maddi destekte bulunması gerektiği tartışmaları gündemde ağırlıklı yer tutmuştur. Açıklanan ekonomik paketler, bu tartışmaları dindirmeye yetmediği gibi CHP'li büyükşehir belediyeleri yardım kampanyaları açarak ön almışlardır. Hükümetin düzenlediği yardım kampanyaları arkadan gelmiş, bir de belediyelerin kampanyaları yasaklanarak pandemiyle mücadeleyi gölgeleyen yeni bir tartışma başlamasına neden olunmuştur.

Hükümetin yardım kampanyasını IBAN numarası vererek başlatması muhalefet liderlerinin eleştirilerine neden olmuştur. İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener, "devlet IBAN vermemeli, vatandaştan IBAN istemeli" görüşünü savunmuştur.

Ancak bu eleştirilerden sonra önlemler nedeniyle işinden olan ya da çalışamayan muhtaç durumdaki insanlara yönelik nakdi ödemeler ve şirketler için "kısa çalışma ödeneği" gündeme gelmiştir. İşverenlerin üç ay süreyle çalışanlarını işten çıkarmaları yasaklanmış ama ücretsiz izne çıkarmalar serbest bırakılarak çalışanlar korumasız bırakılmıştır.

Zaten pandemi süresince hükümete yönelik en büyük eleştirilerden biri de bazı inşaatların durmaması, şirketlerin işçilerini sağlık önlemleri almadan çalışmaya zorlamasıdır. Yaygın medya ve hükümet çevreleri bu yöndeki talep ve yakınmaları görmezden gelmiştir.

Hastanelerin, özellikle yoğun bakım yataklarının sayısının yetersiz olduğu eleştirileri üzerine Sağlık Bakanı Koca, Türkiye'nin yoğun bakım yatak sayısı açısından Avrupa ülkelerinden daha iyi konumda olduğunu açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Yeşilköy Atatürk Havalimanı alanında ve Sancaktepe'de biner yataklı iki pandemi hastanesi yapılacağını ve bu hastanelerin inşaatının 45 günde tamamlanacağını duyurmuştur.

Sadece kargo uçuşlarına ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile VIP konuklarının özel uçaklarının kullanımına açık olan Atatürk

Havalimanı'nda hastane yapımı için iki pistin kırılması tepkilere neden olmuştur. Üstelik bu hastanenin yapımının ihalesiz biçimde doğrudan Rönesans Holding'e verildiği gizli tutulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 18 Nisan'da hastane inşaatını havadan helikopterle denetlemesi sırasında çekilen görüntüler AA ve DHA'ya servis edilirken Rönesans Holding'in sahibi Erman Ilıcak'ın ismine, Erdoğan'ın karşısında oturmasına ve fotoğraflarda görünmesine rağmen haberlerde yer verilmemesi manidardır.

Hükümet, pandemi mücadelesi sırasında bir yandan da şehir hastanelerinin yapımını aklama çabası içine girmiştir. Muhalefetin ve TTB'nin şehir hastanelerinin yapımına karşı çıktığı, ancak bu hastanelerin pandemi ile mücadelede etkin rol oynadığı dile getirilmiş ve bu yönde haber ve yazıların iktidar yanlısı medyada yer alması sağlanmıştır.

Muhalefet çevreleri ve bağımsız medya da buna karşın şehir hastanelerinin yapımı için ödenen yüksek miktarları açıklamış, sağlık bütçesine gelecek yıllar için bile büyük yük getirdiği için şehir hastanelerinin kamu-özel ortaklığıyla yapımından vazgeçildiğini hatırlatmış ve bu hastanelerin işleyebilmesi için onlarca hastanenin kapatıldığını vurgulamıştır.

Özel hastanelerin Covid-19 tedavisi için ücret alması konusu da uzun süre tartışılmıştır. Sağlık Bakanı Koca'nın bu hastanelerin ücret almayacağını açıklamasına rağmen, vatandaşların bu konudaki yakınmaları bir türlü dindirilememiştir.

Aynı şekilde pandemi döneminde maske dağıtımı konusunda da hükümet dağınık bir tablo sergilemiştir. Önce maskelerin satılacağı söylenmiş, tepkiler yükselince maskelerin satışı tümüyle yasaklanmış ve ücretsiz dağıtılacağı açıklanmıştır. Bu kez de dağıtım sorun olmuş, E-Devlet uygulamasından dağıtım başarılamamış, dağıtımla görevlendirilen PTT'nin sitesi çökünce Sağlık Bakanlığı'nın kod göndermesi ve eczanelerden dağıtım yapılması kararı alınmıştır. Maske dağıtımında yaşanan sorunlar bir ay kadar zaman geçmesine rağmen giderilememiş, bütün vatandaşlara maske ulaştırılması bir türlü başarılamamış, en sonunda yeniden satışa izin vermek zorunda kalınmıştır. Ama maskelerin fiyatının belirlenmesi ve satışına başlanabilmesi günler almıştır.

Yeni Koronavirüs vaka sayıları ile ölümlerin azaldığı açıklamalarının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, 4 Mayıs 2020'de

normalleşme sürecinin ipuçlarını vermiştir. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca da 6 Mayıs'ta yapılan Koronavirüs Bilim Kurulu toplantısının ardından "Gururla söylüyorum, ülkemiz virüse karşı mücadelenin ilk dönemini tamamladı, ikinci aşamadayız, yeni aşamanın adı 'kontrollü sosyal hayat' " diyerek ikinci aşamanın başladığını ilan etmiştir.

Bu açıklamaların ardından 11 Mayıs 2020'de AVM'ler açılmış, 20 yaş altı ve 65 yaş üstü kişilerin günün belli saatlerinde sokağa çıkmalarına izin verilmiştir. 1 Haziran'dan itibaren de şehirlerarası seyahat yasakları kaldırılmış, işyerlerinin açılmasına izin verilmiş, neredeyse açık alanlarda maske takma zorunluluğu dışında önlem kalmamıştır.

Hızlı açılım ve normale dönme kararında sağlıkla ilgili kaygılar yerine pandeminin yarattığı ekonomik hasarın giderilmesi hedefi belirleyici olmuştur. Bunun da en önemli göstergesi, Sağlık Bakanı Koca'nın, Türkiye'nin açıkladığı tabloları güvenilir bulmayan AB ülkelerini ikna etmek için Covid-19 vakalarıyla ilgili ayrıntılı raporlar açıklamaya başlamasıdır.

Bu tarihten itibaren pandemi, lise ve üniversiteye giriş sınavlarının ertelenmemesi, Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'ye seyahat yasağını kaldırmaması gibi konular dışında gündemin alt sıralarına inmiştir. Covid-19 pandemisi, Sağlık Bakanı Koca dışında siyasi iktidarın gündeminden neredeyse tamamen düşmüştür. Bakan Koca'nın basın toplantılarının saatleri de düzensizleşmiş; televizyon kanallarında canlı olarak verilen toplantılar olmaktan çıkmış, idari önlemler içermeyen bireyleri uyarmakla yetinen açıklamaları da etkisini yitirmiştir.

Covid-19 pandemisinin başlangıcında Suudi Arabistan'a umreye gidip dönenler başta olmak üzere, yurtdışından gelenlerin karantinaya alınmamasının virüsün tüm ülkeye yayılmasına neden olması gibi, temmuz ayında önlemlerin tamamen boşlanması da Koronavirüs'e yakalanan hastaların sayısının hızla artmasına neden olmuştur.

Özellikle 24 Temmuz 2020'de tahminen 350 bin kişinin katıldığı Ayasofya Müzesi'nin camiye dönüştürülmesi ve ibadete açılması törenleri, ardından gelen Kurban Bayramı tatili, günlük vaka sayılarının yeniden 1000'li sayıların üzerine çıkmasında büyük rol oynamıştır.

Ağustos ayı başından itibaren bazı kentlerde hastanelerin yoğun bakım servislerinin dolduğu haberleri gelmeye başlamış ama siyasi iktidar karantina gibi önlemler almak yerine yetkiyi tamamen kentlerde oluşturulan "Salgın Denetim Merkezleri"ne bırakmış, hastanelerde tedavi protokollerini değiştirmekle yetinmiştir.

Sağlık Bakanı Koca da Covid-19 ile ilgili ayrıntılı raporlar açıklamayı yine bırakmış, günlük tablolardaki "Entübe hasta" ve "Yoğun bakımdaki hasta" sayılarını çıkarıp, yerine sadece "Ağır hasta" sayıları ve "Hastalarda zatürre oranı" vermeye başlamıştır. Bazı valilerin açıkladığı ölüm ve hasta sayılarının bile Koca'nın açıkladığı sayıları aşması, bu sayılara olan güvensizliği daha da artırmıştır.

Medyaya Yönelik Baskılar

Covid-19 virüsünün yayılmasını engelleyemeyen, pandeminin yarattığı ekonomik sarsıntıya karşı vatandaşını koruyucu etkin önlemler alamayan siyasi iktidar, daha önce benzer sorunlar karşısında olduğu gibi yine medya aracılığıyla başarı öyküsü yazmayı yeğlemiştir.

İktidarın kontrolündeki yaygın medya, aksaklıklar ve yanlışların kamuoyuna duyurulmasının önüne geçmiştir. Hükümetin ilk günlerden itibaren pandemiyle mücadeleyi büyük başarıyla götürdüğü her düzeyde tekrarlanmıştır. Yaygın medyadaki, sorgulayıcı bir yaklaşım sergilemeyen tüm haber, yazı ve yorumlar yaratılan bu sanal başarı öyküsünü beslemiştir.

İktidara yakın medya, salgın süresince olumlu tablo çizmeye o kadar kendini hasretmiştir ki, 10 Nisan 2020'de hafta sonu sokağa çıkma yasağının sadeçe iki saat önce ilan edilmesi üzerine telaşa kapılan insanların kitleler halinde marketlere koşmasının faturasını bile halka çıkarmaya çalışmıştır. Sabah gazetesi yazarı Engin Ardıç, o akşam markete gidenleri "ayı"ya benzetmiş, Mehmet Barlas ise "zeka özürlüler" diye hakaret etmiştir. Yaygın medyanın hastalığın yayılmasından bireysel önlem almayanları suçlayan tutumu ilerleyen aylarda da devam etmiştir.

Siyasi iktidar, pandemi mücadelesi sırasında kontrol altında tutamadığı bağımsız ve eleştirel medyayı baskı altına almış, bilgi kaynaklarını daraltmıştır. Soruşturmalar, gözaltılar, hapisler, birbirini izlemiştir.

Erdoğan'ın Virüs Benzetmesi

İktidarın medyaya yönelik tutumunu en iyi açıklayan, Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan'ın 13 Nisan 2020'de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasıdır. Erdoğan bu konuşmasında iktidarın pandemi önlemlerini eleştiren medya kuruluşlarını "virüse" benzetmiştir. Erdoğan'ın cümleleri aynen şöyledir:

> "Salgın önlemlerini bahane eden kimi medya kuruluşları, haberleri ve köşe yazarlarıyla, hep yaptıkları gibi kendi ülkelerine karşı adeta savaş açtığını görüyoruz. Ülkemizin bu kritik dönemindeki mücadelesine katkı sağlamak yerine hepsi de yalan veya yanlış bilgilerle sürekli kin kusmak, virüsten daha tehlikeli bir hastalığın işaretidir."

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın 3 Mayıs Dünya Özgür Gazetecilik Günü nedeniyle hazırladığı raporda, "Erdoğan'ın medyayı virüs diye niteleyen açıklaması, baskıların boyutunu göstermek açısından yeterli bir örnektir. Hal böyleyken, bir kez daha hatırlatma ihtiyacı duyuyoruz: Basın yok edilmesi gereken bir virüs değil, özgür bir toplum için olmazsa olmazlardandır" değerlendirmesinde bulunulmuştur.[3]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "virüs" nitelemesinden sonra Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), iktidar yanlısı olmayan bağımsız televizyonlar üzerindeki baskıyı artırmıştır. Koronavirüs'le ilgili yayınları ve yorumları nedeniyle FOX TV'ye limitten para cezası ve üç kez program durdurma cezası uygulamıştır. Aynı kanaldaki "İlker Karagöz ile Çalar Saat" programında yayınlanan bir haber nedeniyle de üst sınırdan bir para cezası daha vermiştir.

RTÜK, Sağlık Bakanı Koca'nın 601 sağlık çalışanının Koronavirüs'e yakalandığı yönündeki açıklamasını Gündem Özel Programı'nda yanlışlıkla "601 sağlık çalışanı hayatını kaybetti" başlığı ve altyazısıyla sunan Halk TV'ye de para cezası vermiştir.[4]

RTÜK Başkanı Ebubekir Şahin'in bu cezaların gerekçesini "Bazı yayıncılarımızın devleti milletiyle ayrıştıran tutum sergilemeye devam ettiğini ve bunu bir alışkanlık haline getirdiklerini

3. https://tgs.org.tr/tgs-basin-ozgurlugu-raporu-2019-2020/Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020

4. http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=3864&Page=1 Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020

gördük" diye açıklaması dikkat çekicidir. Şahin, bu sözleriyle bütün televizyon kanallarına pandemi süresince iktidarı eleştirmeyen, pandemi önlemlerini sorgulamayan ve sürekli alkışlayan yayıncılık yapmamaları halinde cezalandırılacakları tehdidinde bulunmuştur.

Yerel Medyada Gözaltılar

Bölgelerindeki pandemi vakalarını ve ölümleri duyurmaya çalışan yerel medyadaki bağımsız gazeteciler de bu baskılardan paylarını almıştır. Sağlık Bakanlığı'nın açıklamadığı ölümleri ve Covid-19 vakalarını yerel medyada yazmanın önüne gözaltı ve soruşturma bariyerleri konulmuştur.

Bağımsız İletişim Ağı'nın (BİA) hazırladığı, ocak, şubat ve mart aylarını kapsayan BİA Medya Gözlem Raporu'na göre Koronavirüs kapsamında habercilik yapan, yerel vakaları gündeme getiren 12 yerel gazeteci gözaltına alınmış, üçü de emniyetten telefonla aranarak ifadeye çağrılmıştır.

Bartın'da çıkan Halk Gazetesi ve Pusula Gazetesi'nin sahibi Mustafa Ahmet Oktay'la Yazı İşleri Müdürü Eren Sarıkaya; Antalya merkezli haberimizvar.net haber sitesi Yayın Yönetmeni İdris Özyol ve Genel Yayın Koordinatörü Ebru Küçükaydın; Kocaeli merkezli Ses Gazetesi çalışanları İsmet Çiğit, Ahmet Seminer ve Güngör Aslan Koronavirüs haberleri nedeniyle gözaltına alınıp, ifadelerinin ardından serbest bırakılmıştır.

Nurcan Baysal'a da Ahval haber portalında yer alan Diyabakır'daki Koronavirüs tedbirleri hakkındaki yazıları nedeniyle soruşturma açılmıştır.[5]

Çağdaş Gazeteciler Derneği'nin hazırladığı Nisan 2020 Medya Raporu'na göre de Koronavirüs haberleri nedeniyle beş yerel gazeteci hakkında soruşturma açılmıştır. Raporda bu gelişmeler şöyle aktarılmaktadır:

"Mardin Devlet Hastanesinde koronavirüs testi pozitif çıkan çocuklar ile diğer çocukların aynı ünitede tutulduğu iddiasını haberleştiren Mezopotamya Ajansı (MA) muhabiri Ahmet Kanbal hakkında 'halkı kin ve düşmanlığa tahrik' iddiasıyla soruşturma başlatıldı. (1 Nisan 2020)"

5. http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=3864&Page=1 Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020

"Gazeteci Ruşen Takva, yaptığı koronavirüs haberleri ile ilgili bir hafta içinde üç kez ifade verdi. (2 Nisan 2020)"

"Gazeteci Oktay Candemir, Van'da evine düzenlenen operasyonla gözaltına alındıktan sonra adli kontrol uygulaması ve yurtdışı yasağı konularak serbest bırakıldı. (5 Nisan 2020)"

"ÇGD Rize Şube Başkanı Gençağa Karafazlı, 'Çaykur'da Korona Alarmı' başlıklı haberi nedeniyle ifadeye çağrıldı. Çaykur, Zihni Derin Çay Fabrikası'nda 11 işçinin koronavirüs nedeniyle karantina altına alındığı haberi nedeniyle Gençağa Karafazlı hakkında suç duyurusunda bulunmuştu. Karafazlı daha önce umrecilerle ilgili haberi nedeniyle gözaltına alınmıştı. (9 Nisan 2020)"

"Kocaeli Koz adlı internet sitesi Genel Yayın Yönetmeni Gökhan Karabulut, İl Sağlık Müdürlüğü yetkililerini eleştiren bir yazı kaleme aldıktan sonra gözaltına alındı. Karabulut çıkarıldığı nöbetçi mahkemece serbest bırakıldı. (24 Nisan 2020)"[6]

Bianet ve ÇGD'nin mart ve nisan aylarını kapsayan raporlarında pandemi haberleri nedeniyle toplam 17 yerel gazeteci soruşturmaya uğramıştır.

Sosyal Medya

Sosyal medyada hükümetin pandemiyle ilgili tavrını eleştirenlere yönelik soruşturma ve gözaltılar da süreklilik arz etmiştir. Böylece insanların eleştirmeleri, düşüncelerini özgürce ifade etmeleri engellenmeye çalışılmıştır.

FOX TV Ana Haber sunucusu gazeteci Fatih Portakal'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, "#BizBizeYeterizTürkiyem" kampanyasına ilişkin Kurtuluş Savaşı sırasında uygulanan Tekalifi Milliye emirlerini anımsatması üzerine sosyal medya hesabından "... 'zor günlerden geçiyoruz' denilerek mevduatı veya tasarrufu olanlardan para istenmesin bir de!" diyen paylaşımı devletin zirvesinin tepkisiyle karşılaşmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ardından Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun suç duyurusunda bulunması üzerine Fatih Portakal hakkında 3 yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır.

6. http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=3864&Page=1 Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020

Gazeteci Hakan Aygün de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın duyurduğu IBAN numaralarına gönderme yaparak sosyal medyada "Ey IBAN edenler..." ifadeleriyle başlayan paylaşımı nedeniyle "halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama" ve "hakaret" suçlamasıyla tutuklanmıştır.[7]

Bütün bunların ardından siyasi iktidarın sosyal medyayı kontrol altına almasını hedefleyen bir yasa değişikliği TBMM'de kabul edilmiştir. Yasayla, sosyal medya şirketlerinin Türkiye'de temsilcilik açarak yargı sistemine dahil olması ve kullanıcı hesaplarıyla ilgili verileri yurt içinde tutması zorunluluğu getirilmiştir.

Gazetecilerin Hak Kayıpları

Pandemi sürecinde gazetelerin satışının azalması ve reklam gelirlerinin düşmesi, televizyon ve diğer dijital mecralarda da yine reklamlar nedeniyle yaşanan maddi zorluklar, medya kuruluşlarında kadro daralmalarına yol açmıştır. Kimi zaman da medya sahipleri bu durumu gazetecileri işten atmak için fırsat bilmiştir.

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın Mayıs 2020'de düzenlediği ve 33 farklı medya kuruluşundan çalışanın katıldığı ankete göre, salgın sürecinde medya çalışanlarının yüzde 36,9'u hak kaybına uğramıştır. Bu gazetecilerin yüzde 9,4'ü pandemi sürecinde maaşında kesinti yapıldığını, yüzde 18,8'i maaşların geç ödendiğini ve izinlerin zorla kullandırıldığını, yüzde 28,1'i yemek ve yol gibi yan ödemelerin kesildiğini, yüzde 34.4'ü fazla mesai ödenmediğini, yüzde 6,3'ü ücretsiz izne gönderildiğini, yüzde 12,5'u da işten atıldığını belirtmiştir.

Anketi yanıtlayan gazetecilerin yüzde 41,5 gibi büyük bir oranı da mesleğin doğasından kaynaklanan çalışma koşulları ve kurumların gerekli önlemleri almayışı nedeniyle kendisini risk altında hissettiğini ifade etmiştir.[8]

Pandemi Döneminde Medyanın İşlevi

Covid-19 pandemisinin ilk günlerinde yaygın medya, uyarıcı ve bilgilendirici olmak yerine komplo teorileriyle bezeli haberler vererek, söyledikleri birbirini tutmayan ve uzman olmayan

7. http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=3864&Page=1 Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020

8. https://t24.com.tr/haber/anket-istanbullu-gazetecilerin-yuzde-41-5-i-covid-19-surecinde-kendini-risk-altinda-hissediyor,886569) Erişim tarihi: 25 Temmuz 2020

kişileri ekranlara çıkararak sorunu "magazinelleştirmeyi" tercih etmiştir. Televizyonlardaki tartışma programları, hızla bilgilendirme işlevinden uzaklaşmış, ekranların getirdiği şöhretin albenisine kapılan bazı hekimler "yıldız"laşmış, ekran ekran gezer olmuşlardır. Pandemi konuşurken türkü söyleyen doktor da görülmüştür ekranlarda, programdaki diğer doktorlara "gerizekâlı", "atma palavrayı" diye hakaret edene de rastlanmıştır.

Medyanın tiraj ve reyting çırpınışları, toplum sağlığı kaygısının önüne geçmiştir. Böyle olunca toplum da tehlikenin ne denli büyük olduğunu yeterince algılayamamıştır. Binlerce kilometre uzaktaki pandemi yaklaştıkça tehlikenin boyutları fark edilmiş, ilk vakanın ortaya çıktığı 11 Mart 2020'den itibaren insanlarda korku, panik, endişe, yaşam kaygısı ağır basmaya başlamıştır. Yaşamları boyunca duymadıkları, bilmedikleri kadar büyük bir felaketle karşı karşıya kalıp, ölümü yakınında hisseden insanların haber ve bilgi ihtiyacı zirveye çıkmıştır. Bu da bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de haber tüketiminin artmasına neden olmuştur.

Virüs nedir, nasıl hasta ediyor, ondan nasıl korunulur, hangi kentte ne kadar insan hastalandı, kaç yaşındaki insanlar öldü? Bu ve takip eden onlarca, yüzlerce soruya yanıt bulmaya çalışan insanların ilk yöneldikleri yer sosyal medya ve dijital mecralar olmuştur. Ancak oralardaki yanıtların güvenilir olmadığı, gerçekler ile yalanların, doğrular ile yanlışların iç içe geçtiği çabuk fark edilmiştir. O nedenle insanlar, kolay ulaşabildikleri ve güvendikleri haber kaynaklarına yönelmiştir.

Türkiye'de medyanın ve gazetecilerin son yıllarda itibar ve güven erozyonu yaşadığı, inanılırlık sorununun giderek daha da büyüdüğü bilinmektedir.

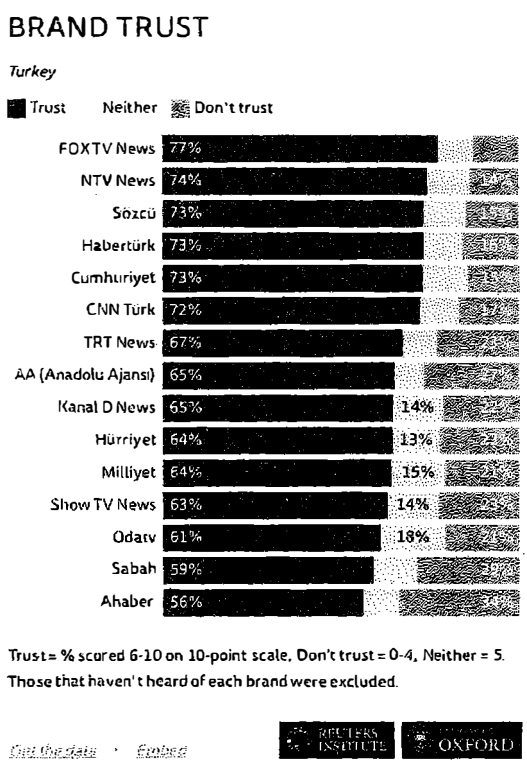
Dünyanın en büyük araştırma şirketlerinden biri olan Ipsos'un 2019 yılında 23 ülkede yaptığı araştırmada Türkiye'de gazeteciler, en çok güvenilen meslekler sıralamasında 15. sırada yer almıştır. Birinci sıradaki bilim insanlarına güvenenlerin oranı yüzde 70 iken, gazetecilere güvenenlerin oranı sadece yüzde 15'te kalmıştır. Bu oran araştırma yapılan 23 ülkede ortalama yüzde 21, ABD'de yüzde 32, İngiltere'de yüzde 24'dür. Bu da Türkiye'de gazetecilere güvenin birçok ülkeden daha düşük olduğunu göstermektedir.[9]

9. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2019-09/global-trust-in-professions-trust-worthiness-index-2019.pdf Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020

Gazetecilere güven düzeyi böyle olunca insanlar en çok güvendikleri medya kuruluşlarını okumayı/izlemeyi/dinlemeyi sürdürmüşlerdir. Oxford Üniversitesi'ne bağlı Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü'nün okur ve izleyici alışkanlıklarına dair hazırladığı 2020 Dijital Haber Raporu, Türkiye'de haber kaynağı olarak en güvenilir kanalların Fox TV ve NTV olduğunu belirlemiştir. (Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andı, S., Nielsen, K.R., 2020:84-85) Gazeteler arasında ise Sözcü ve Cumhuriyet vatandaşın en güvendiği haber kaynakları olarak öne çıkmıştır.

Güven sıralamasında listenin en altında hükümet yanlısı A Haber ve *Sabah* gazetesi yer almıştır. Resmi haber ajansı Anadolu Ajansı'nın haberlerine güvendiğini söyleyen kesimin oranı da yüzde 65'te kalmış, yüzde 27'lik bir kesim AA'nın haberlerine güvenmediğini ifade etmiştir.

Medya Kuruluşlarına Güven

Kaynak: Reuters Institute Digital News Report 2020.

Ancak bu araştırmanın uygulandığı kentlerin bilinmemesi ve internetteki büyük haber siteleri ile bağımsız televizyon kanallarının araştırma dışı bırakılmış olması, araştırmanın sonuçlarıyla ilgili soru işaretleri doğurmaktadır. Araştırmaya esas olan anketin şubat ayında uygulanmış olması da Türkiye'de pandemi sürecinde başvurulan medya kaynakları ve güven konusundaki değişimleri yeterince kapsamadığını ortaya koymaktadır.

Televizyon ve İnternet Siteleri

2020 Dijital Haber Raporu'na göre, Koronavirüs pandemisi nedeniyle haber ve bilgi almak isteyen insanlar, daha çok televizyon ve internetteki haber sitelerini tercih etmiştir. Yaklaşık 83 milyon nüfuslu Türkiye'de internete girme oranı yüzde 83 olan kentli nüfusta internet üzerinden haber takibi yaygın olmasına rağmen televizyon en çok başvurulan haber kaynağı olmayı sürdürmüştür.

Türkiye'de habere erişim için internet kaynaklarına başvurma oranı 2015'te yüzde 88 iken 2020'de bu oran yüzde 85'e düşmüştür. Televizyonda ise bu oran beş yıl içerisinde yüzde 75'ten 68'e inmiştir. Görüldüğü gibi beş yıl içerisinde bir düşüş trendi olmasına rağmen kentsel nüfusta internet ve televizyonlar haber kaynağı olarak konumunu korumaktadır.

Haber amaçlı olarak basılı gazetelere başvurma oranı son beş yıl içerisinde yüzde 67'den 58'e düşmüştür. Basılı gazetelerin tüketiminde pandemi süresince dağıtımın zorlaşması, sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde gazete satın alınamaması, 65 yaşın üzerindekilere getirilen sürekli sokağa çıkma yasağı da basılı gazetelerin tüketiminin azalmasında önemli rol oynamıştır.

İnternet haberlerine ulaşmada akıllı telefonlar bilgisayarları geride bırakmıştır. 2015 yılında yüzde 57'lik bir kesim akıllı telefon aracılığıyla internet haberlerini takip ederken bu oran 2020'de yüzde 72'ye yükselmiştir.

Haberlere ulaşmak amacıyla sosyal medyaya başvurma oranı 2015 yılında yüzde 52 iken, 2020 yılında yüzde 40 olarak saptanmıştır. Haber amacıyla başvurulan sosyal medya mecralarında ilk sırayı Facebook almıştır. Onu sırasıyla YouTube, Instagram,

WhatsApp ve Twitter takip etmiştir. Facebook kullanıcılarının yüzde 49'u habere erişmek amacıyla bu mecrayı seçerken, bu oran Twitter'da yüzde 30 düzeyinde kalmıştır. Dijital ortamlarda video haber tüketiminde Türkiye dünyada ilk sıradadır. Türkiye'de internete girenlerin yüzde 95'i haftada en az bir kez haber videosu izlemektedir.

Pandemi Döneminde Etik İlkeler

Medyanın temel işlevi, haber ve bilgi vererek "kamu yararı"nın gözetilmesidir. Sağlık alanında da medya kuruluşlarının ve haber kaynaklarının ticari çıkarları yerine kamu yararının gözetilmesi, toplum sağlığının her şeyin üzerinde tutulması gerekmektedir. "Sağlık haberlerinin bilimsel nitelik taşıması, bağımsız ve bütün çıkar ilişkilerinden arınmış olması, güvenilirliği ve inandırıcılığı bakımından fevkalade önemlidir."[10]

Sağlık alanında haber ve tüm içerikleri hazırlarken "insani" yaklaşımda bulunmak, diğer gazetecilik alanlarından daha büyük zorunluluk arz etmektedir. Zira sağlık alanında yazan gazeteciler ve uzmanlar, doğrudan insana, insan hayatına dokunmaktadır.

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nin "sağlık" hakkındaki maddesi de gazetecilere "kamu yararını" gözetmeleri ve "insani davranmaları" konusunda uyarılar içermektedir:

- "Sağlık konusunda sansasyondan kaçınmalı, insanları umutsuzluğa sürükleyecek veya sahte umut verecek yayın yapılmamalıdır.
- Tıbbi alandaki araştırmalar kesinleşmiş sonuçlar gibi yayınlanmamalıdır.
- Araştırmaları destekleyen kuruluşlar açıkça belirtilmeli, bilimsel kanıta dayalı olmayan tanı ve tedavi yöntemlerine haberlerde yer verilmemelidir.
- İlaç tavsiyesinde asla bulunulmamalıdır.
- Sağlık kuruluşlarında araştırmalar yapan, bilgi ve görüntü almaya çalışan gazeteci, kimliğini belirtmeli ve girilmesi yasak bölümlere ancak yetkililerin izniyle girmelidir.

10, https://farukbildirici.com/blog/detay/ELEKTRiKLi-SCOOTER-SORULARI Erişim Tarihi: 26 Haziran 2020

- Hasta hakları gözetilerek, hastanın ses ve görüntü kaydı izinsiz alınmamalıdır.
- Doktor veya hastanelerin suçlandığı haberlerde mutlaka onların da görüşüne başvurulmalıdır."[11]

Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nde yer alan bu ilkeler elbette pandemi sürecinde de geçerliliğini korumaktadır. Gazetecilerin sağlıkla ilgili bu temel ilkelere titizlikle uyması gerekmektedir. Bildirgedeki temel ilkelere ek olarak pandemi döneminde uyulması gereken etik ilkeler şöyle sıralanabilir:

- Tiraj ve reyting gibi mesleki ve kurumsal bütün kaygılar bir yana bırakılarak bütün gazetecilik içeriklerinde toplum sağlığı gözetilmelidir.
- Pandemi hakkındaki yayınlar bilgilendirici, uyarıcı ve farkındalığı artırıcı nitelikte olmalıdır. Halkın önlemlere uyumunun sağlanması hedeflenmelidir.
- Gereksiz umut veya umutsuzluk verilmemesi, insanların karamsarlığa ve paniğe kapılmaması için haberler drama biçimine sokulmadan serinkanlı bir dille sunulmalıdır.
- Zamana karşı yarış ve rakiplerinden öne çıkma amacıyla doğrulanmamış, yeterince kontrol edilmemiş haberler –özellikle dijital mecralarda– yayına verilmemelidir.
- Pandemi yayınları, sağlık muhabir ve yazarları tarafından hazırlanmalıdır. Bütün gazetecilik içeriklerinde ve tartışma programlarında uzmanların bilimsel görüşlerine yer verilmelidir. Uzman görüşlerinin çeliştiği durumlarda açıklayıcı olunmalı ve farklılığın nedenleri de anlaşılır biçimde okur/izleyiciye aktarılmalıdır.
- İnsan sağlığının tehdit edildiği böylesi bir süreçte komplo teorileri, doğrulanmamış iddialar, aşı ve ilaçla ilgili kaynağı şüpheli bilgiler yayımlanmamalıdır.
- Haberlerde kullanılacak bilgilerin doğrulanması için resmi makamlara başvurulmalı ama kamu kuruluşları tek veri kaynağı olarak görülmemelidir. Sağlıkla ilgili sivil toplum örgütleri de doğrulama makamı olarak görülmeli

11. https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020

ve bu kuruluşlardan gelecek öneri, uyarı ve açıklamalar da yayınlarda değerlendirilmelidir.

- Toplumun büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olması resmi kuruluşlarla dayanışma içine girilmesini gerektirse de bu dayanışma gazetecilerin resmi otoritelerin uzantısı gibi davranması anlamına gelmemelidir. Gazetecilik şüpheciliği pandemiye ve alınan önlemlere ilişkin haberlerde de sürdürülmeli, eleştirel ve sorgulayıcı olmaya devam edilmelidir.
- Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere tüm resmi kuruluşlar ve tabii medya, pandemiye ilişkin veriler konusunda her aşamada şeffaf olmaya zorlanmalıdır. Şeffaflığın toplumun doğru ve yeterli biçimde bilgilendirilmesini sağlayacağı unutulmamalıdır.
- Yaşamını yitiren insanların tablolardaki sayılara indirgenmemesi için çarpıcı insan öykülerine yer verilmelidir. Hastaların isimlerinin açıklanması konusunda hasta haklarına özen gösterilmeli, kendileri açıklamadığı sürece isimleri yayımlanmamalıdır. Ancak hasta olan kamuya mal olmuş ünlü kişilerin ve karantina gibi sağlık önlemlerine uymayarak toplum sağlığını tehlikeye atan hastaların isimlerinin açıklanmasında farklı yöntem izlenebilir.

Medyada Sağlık Haberciliği

Sağlık alanında kamu yararının gözetilmesi ve pandemi koşullarında toplum sağlığının diğer bütün öznel kaygıların önüne geçmesi gerektiğini belirtmiştik. Ancak pandemi koşullarındaki haberciliğe geçmeden önce pandemi dönemi öncesinde medyada sağlık haberciliğinin nasıl yapıldığına göz atmakta yarar var.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren "Herkese sağlık ve eşit, nitelikli sağlık hizmeti" düşüncesi terk edilmiş, sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinin yerini "sağlıkta piyasalaşma" almaya başlamıştır. 1995'te Bakanlar Kurulu kararıyla sağlık işletmesine dönüştürülen Ankara'daki "Türkiye Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Sağlık İşletmesi" piyasalaşma yolunda ilk örnektir. Sağlıktaki dönüşümün adı, 1990'lı yıllarda "sağlık reformları" iken 2003'ten itibaren "Sağlıkta Dönüşüm Programı" (SDP) olmuştur. (Erol, H., Özdemir, A., 2018: 6)

AKP iktidarı döneminde "sağlıkta piyasalaşma"ya hız verilmiş, sağlık ocakları kapatılarak onun yerine aile hekimliği modeline geçilmiş, devlet hastanelerinde başlatılan performansa dayalı döner sermaye uygulaması üniversite hastanelerine yayılmış, özel hastanelerin kurulması teşvik edilmiş, kamu ve özel sektör işbirliğiyle Şehir Hastaneleri kurulmuştur. Böylece sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde özelleştirilmesi sağlanmıştır.

Sağlık alanındaki piyasalaşma, medyadaki dönüşüm yıllarıyla çakışmıştır. Medyada 1990'larda başlayan sahiplik yapısının değişimi ve tekelleşme, medya kuruluşlarının da ticarileşmesine ve kâr odaklı yayıncılığın baskın hale gelmesine yol açmıştır. "Piyasa koşullarının ve dolayısıyla izleyici merkezli bir yayıncılık anlayışının benimsendiği medyada, haber değeri kavramı da doğrudan piyasaya dönük bir yaklaşımla saptanmaktadır. Bu anlamda, haber içeriğinin basitleştirilmesinden, basit içerikli haberlerin sunumuna kadar geleneksel habercilik anlayışıyla çelişen ilkesel değişimler yaşanmaktadır. Piyasa ortamı medya profesyonellerini haber konusunu sorgulayan bireylerden 'haber konusunu yaratan' bireylere dönüştürmektedir." (Ergül, 2000: 90)

Durum bu olunca "Sağlıkta piyasalaşma" medyanın sağlık alanıyla ilişkilerini geri dönülmez biçimde etkilemiştir. Medya ve sağlık sektörü arasındaki ilişkilerde Prof. Dr. Bekir Kuru'nun "medyatikleştirilmiş tıp" deyimini haklı çıkaran bir dönüşüm yaşanmıştır:

> "Medyatikleştirilmiş tıbba teşne olan medyada sağlık haberleri ilgi çekicilik, sansasyon ve sözde 'yeni bilimsel buluş' eksenine oturtulmakta. Haberin yol açabileceği yarar ve zararların hesap edilmemesi bir tür tıp paparazziliği yarattı. Kimi çaresiz, yoksul hastaların ekrana çıkarılarak tedavi ettirilmesini bir reyting alma yolu olarak bulan televizyonlarımız, milyonlarca çaresiz hastayı çözümü gerçekten aramaları gereken kurumlara değil, 'müşfik' medyaya yönelterek onların umutlarını sömürüyor."[12]

Piyasalaşmış sağlık alanındaki ilaç şirketleri, hastaneler ve tüm aktörler, 2000'li yıllardan itibaren medyanın "medyatikleştirilmiş tıp haberleri" gereksinimini karşılamaya can atar hale gelmiştir. Hekimlerin "ilk ameliyat ve tedavi yöntemi" haberleri

12. https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-117-ocak-1999/2311/medya-ve-saglik/5333 Erişim tarihi: 27 Haziran 2020

yarışı, zamanla özel hastanelerin reklam ve halkla ilişkiler yarışına dönmüştür. Uzman sağlık muhabirlerinin yerine doktor yazarlar, doktor programcılar almıştır. Televizyon kanallarında kimi hekimlerin para vererek yayına çıktığı sağlık programları başlamıştır. İlaç şirketleri ve özel hastanelerin gizli reklamları yayılmıştır. Medyada sağlık haberleri içerisinde zayıflama yöntemleri, yeme içme tavsiyeleri ve estetik konuları, ciddi hastalıklar ve sağlık sorunlarından daha fazla yer kaplamaya başlamıştır.

Pandemi Döneminde Sosyal Medya

Sosyal medya, karşılıklı iletişime olanak tanıyan bir medya mecrasıdır. Bireylerin görüşlerini açıklamalarına, sosyalleşmeye ve hatta eğlenmeye yarayan bu mecrada haber ve bilgi herkesin kullanımına açıktır. Ancak geleneksel medyada olduğu gibi sosyal medyanın temel işlevi haber ve bilgi yaymak değildir. Sosyal medyanın işlevini kurucuların bireysel yaklaşımları belirlemektedir.

Yalan ile gerçeğin bir arada olduğu, bilgi kirliliğinin ve manipülatif haberlerin rahatlıkla dolaşıma girdiği sosyal medya, pandemi sırasında da komplo teorilerinin ve uydurma haberlerin bütün dünyaya yayılmasına neden olmuştur. "Sosyal medya, yarattığı ve ışık hızıyla yaydığı bilgi kirliliğiyle ve ürettiği nefret söylemiyle, yalnız öfke patlamasını tetiklemekle kalmadı, aynı zamanda adeta linç kampanyalarına varan ve sonu nefret suçlarıyla neticelenen olaylara da zemin hazırladı.[13]

Komplo teorileri arasında en çok "Covid-19 virüsünün Çin'de bir laboratuvarda üretildiği" ve "5G baz istasyonlarının Covid-19'u yaydığı" teorileri ilgi çekmiştir. Türkiye'de de destekçi bulan bu komplo teorisi, 5G teknolojisinin Wuhan'da denenmeye başladığı gibi gerçek olmayan bir teze dayanmaktadır. Madonna'nın geçen sene çıkardığı albümün kapağında "Smith Corona" marka bir daktilo fotoğrafının bulunması da Madonna'nın salgını önceden bildiği teorisine konu olmuştur.[14]

Sosyal medyada yayılan uydurma haberler arasında en çok virüse karşı aşı bulunduğu ve hastalığı tedavi eden ilaç geliştiğ-

13. "https://bianet.org/bianet/saglik/220516-koronavirus-covid-19-krizi-ve-medya Erişim tarihi: 30 Haziran 2020

14. https://teyit.org/madonna-2019da-piyasaya-cikan-albumunde-koronavirusu-ongormus-muydu/ Erişim tarihi: 30 Haziran 2020

rildiği haberlerine rastlanmıştır. Küba'nın geliştirdiği İnterferon Alpha-2B'nin (IFNrec) tedavide kullanıldığı, Kuzey Kore'de virüs kapan iki kişinin idam edildiği söylentileri de dolaşıma çıkmıştır.[15]

Yalan ve komplo teorileri, sosyal medyanın olumsuz yanlarını oluşturmaktadır. Ancak bir de olumlu yanları vardır ki, o yanını da inkar etmemek gerekir. Sosyal medya toplumun bilgilendirilmesinin en hızlı, en kolay yöntemidir. O nedenle pandemi sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca olmak üzere tüm yetkililer ve hekimlerin en sık başvurdukları mecra olmuştur.

Sadece ilgililer ve yetkililer değil, bireyler de pandemiyle ilgili sorunlarını, beklentilerini ve uyarılarını sosyal medya üzerinden topluma yaymışlardır. Örneğin maske dağıtımındaki sorunlar sosyal medya üzerinden duyulmuştur; 10 Nisan'da sokağa çıkma yasağının 2.5 saat önce ilan edilmesine karşı tepkiler de sosyal medyadan yükseltilebilmiştir.

İnsanların evlerinde kaldığı karantina günlerinde "#evdeyimokuyorum" etiketiyle başlatılan kitap okuma listeleri, izlenecek filmler, dinlenecek müzik parçaları paylaşımları kültürel dolaşıma olumlu katkılarda bulunmuştur. Sanatçıların sosyal medya üzerinden verdikleri ev konserleri, toplumdaki dayanışma duygularını güçlendirmiştir.

En önemlisi de, Çin'deki yasakçı rejime rağmen bütün dünyanın Covid-19 virüsünden haberdar olması, sosyal medya üzerinden sağlanabilmiştir. Wuhan Merkez Hastanesi'nde çalışan göz doktoru Li Wenliang, pandemiye karşı hekimleri uyaran mesajını 30 Aralık 2019'da sosyal medyadan paylaşmıştır. İnsanlığı salgına karşı uyarmaya çalışan Doktor Li, "halkı tahrik" suçlamasıyla tutuklanmış, hastanedeki görevine geri dönmüş, ancak bir hastasından kaptığı virüs nedeniyle yaşamını yitirmiştir.[16]

Doktor Li'nin öyküsü, bir hekimin gerektiğinde kendi yaşamını tehlikeye atma pahasına toplum sağlığı kaygısıyla hareket edebildiğini gösterdiği kadar, sosyal medyanın baskıcı rejimlerin koyduğu yasak engelini aşmakta ne kadar etkili olduğunu da dünyaya kanıtlamıştır. Baskıcı rejimlerin sosyal medya mecralarından hoşlanmaması, her fırsatta engellemeye çalışmaları da bu yüzdendir.

15. https://meydan.org/2020/05/19/58593/ Erişim Tarihi: 30 Haziran 2020
16. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51370050 Erişim Tarihi: 30 Haziran 2020

Pandemi Döneminde Geleneksel Medya

Covid-19 pandemisi, yaygın medyayı işte böyle kamu yararının göz ardı edildiği, siyasi iktidar yanlılığının baskın hale geldiği, toplum sağlığının yerini ticari kaygıların aldığı bir gazetecilik ortamında yakalamıştır. O nedenle de gerek basılı gazeteler gerekse dijital mecralar ve televizyonlar, toplum sağlığının birincil hedef olması gereken pandemi haberciliğine uyum sağlamakta zorlanmıştır.

Medya ve sosyal medyanın pandemi sürecindeki haberciliği ile yukarda temel ilkelerini sıraladığımız işlevini nasıl yerine getirdiği şu başlıklar altında incelenebilir:

Tiraj ve Reyting Kaygısı

"Hayat Eve Sığar" kampanyası ve sokağa çıkma yasakları basılı gazetelerin okurlara ulaşımını zorlaştırmıştır. Gazeteler özel dağıtım yöntemleriyle bu sorunu aşmaya çalışsa da tirajlarının düşmesini engelleyememiştir. Yine de tiraj endişelerinin basılı gazetelerin pandemi haberciliğine yansıdığı söylenemez. Daha önce sağlık alanında izledikleri sorunlu yayın çizgilerini pandemi döneminde de benzer bir anlayışla sürdürmüşlerdir.

Televizyon kanalları pandeminin ilk döneminde reyting kaygısıyla uzman olmayan kişileri ekranlara taşımış; 11 Mart'ta ilk vakaların görülmesinden önlemlerin gevşetildiği 1 Haziran 2020'ye kadar geçen süreçte de uzman hekim ve bilim insanlarından çok renkli kişilikleri olan, ekranda ilgi çekecek hekimleri tartışma programlarına çıkarmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle televizyonların çoğunun pandemide reyting kaygısıyla hareket etmekten vazgeçmediği söylenebilir.

Sosyal medya bu açıdan pandemi döneminde de değişmedi: kullanıcılar "like" ve "retweet" şehvetiyle davranmayı aynen sürdürmüşlerdir. Bu da pandemiyle ilgili yalan, manipülatif bilgilerin ve komplo teorilerinin sosyal medya üzerinden yayılmasını hızlandırmıştır.

Yaşlıların Şeytanlaştırılması

Sağlık Bakanı ve uzmanların 65 yaş üstünü risk grubu ilan etmesi üzerine televizyon muhabirleri sokaklarda yaşlı avına çıkmış, mikrofonu uzatıp, "Amca kaç yaşındasın?", "Neden evinde

oturmuyorsun?" ve "Korkmuyor musun?" gibi sorularla onları sıkıştırmışlardır. Böylece 65 yaş üzeri yaştakiler, "tehlikenin kendisiymiş" gibi bir hava oluşturulmuş, 21 Mart'ta sokağa çıkma yasağı getirilmesiyle birlikte 65 yaşın üzerindeki insanlar medya ve devlet eliyle şeytanlaştırılmıştır. Bu insanlar, toplumdan ayrıştırılmış, değersizleştirilmiş ve nefret söylemine maruz kalmışlardır.

65+ yaş grubu, sosyal medyada geleneksel medyadan daha vahşi aşağılama ve değersizleştirmelere muhatap olmuşlardır. 65+ Yaşlı Hakları Derneği Başkanı Dr. Gülüstü Salur, "Sosyal medyanın hırçınları, freni olmayanları, görünür olmak için etikten uzak davrananları bunu bir yaşlı avcılığına dönüştürdü" diyerek sosyal medyadan yakınmıştır.[17]

Maalesef sosyal medya trolleri, 65+ grubundaki insanları eğlence aracı haline getirmiştir. Durdurup maske takan, eline kolonya döken, zorlayıp ağlatan ve bu görüntüleri sosyal medyada paylaşanlar olmuştur. Minibüse alınmayan, otobüse binemeyen 65 üstü yaştaki insanların görüntülerinin paylaşılması sokağa çıkma yasağı konulmasıyla birlikte sona ermiştir.

Bilgilendirici ve Uyarıcı Yayınlar

Pandemi konusundaki bilgilendirici ve uyarıcı yayınlarda Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın açıklamaları, uzman hekimler, Türk Tabipleri Birliği ve sağlık alanındaki diğer sivil toplum örgütlerinin açıklamaları ve gazetecilerin araştırmaları temel kaynak teşkil etmiştir. Bakan Koca'nın özellikle haber kanallarında canlı olarak verilen basın toplantıları ilgi çekmiş, geniş bir kesim tarafından izlenmiş; televizyonlardaki tartışma programları da –bütün eksik ve yanlışlarına rağmen– toplumun bilgilendirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Geleneksel medya ve dijital mecralardaki haber siteleri de resmi açıklamalar dışında araştırmalar ve uzmanlarla söyleşiler yaparak halkın bilgilendirilmesine katkıda bulunmuştur. Sosyal medya da bütün yalan ve yanlışları yayma kapasitesine rağmen doğru haberleri de içinde barındırdığı için medya okur yazarı olan haber tüketicileri için bilgilendirme kaynağı olmuştur. Özellikle Youtube ve Facebook'taki uzman videoları halkın önlemlere uyumunu sağlamada etkili olmuştur.

17. https://journo.com.tr/koronavirus-yaslilar-ayrimcilik Erişim Tarihi: 28 Haziran 2020

Gereksiz Umut veya Karamsarlık

Pandemi döneminde nesnel habercilik her zamankinden daha da önemli hale gelmiştir. Gerek dijital mecralarda gerekse basılı medyada 11 Mart'tan 1 Haziran 2020'ye kadar olan tehlike ve kaygının arttığı günlerde tartışma programları dışında nesnel habercilik kurallarına önemli ölçüde uyulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Ancak iktidar yanlısı medyada ilk günlerden itibaren mücadelenin başarıyla yürütüldüğü haber ve yorumlarının yayımlanması, 1 Haziran'da da virüse karşı mücadelenin kazanıldığı havasının yayılması, toplumun bazı kesimlerinin önlemlere gerektiğince uyum sağlayamamasında etkili olmuştur.

Ayrıca bazı medya kuruluşlarının kaynağını bile kontrol etmeden yayımlamaktan vazgeçmediği "virüse karşı aşı ve tedavi edici ilaç bulunduğu" haberleri de insanlara gereksiz umut vermiştir.

Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (İLAUM) pandemi döneminde medyanın uyması gereken ilkeler arasında son derece doğru biçimde "Medya hem salgının ciddiyetini halkla paylaşmalı hem de panik oluşturacak bir dilden kaçınmalıdır" ve "Haberlerde 'hikâyeleştirme'den kaçınılmalıdır. Hikâye, gerçeği algılamayı engeller" maddelerini saymıştır.[18]

Fakat televizyon kanallarının haberleri öykülendirerek drama biçiminde sunma alışkanlığı da 1 Haziran sonrasında nüksetmiştir. Oysa 1 Haziran'da pandemi döneminin sonuna gelinmemiş, ne kadar süreceği de hâlâ bilinmemektedir.

Mart ve nisan aylarında pandemi haberlerinde yeni hasta ve yaşamını yitirenlerin sayılarının öne çıkarılmasına rağmen özellikle mayıs ayından itibaren iyileşenlerle ilgili haberlerin yayımlanmaya başlaması umutsuzluk havasının dağılmasına katkıda bulunmuştur. Tedavi olanların hastanelerden hekimler ve sağlık görevlilerinin alkışları eşliğinde uğurlanması seremonilerinin görüntülerinin yayımlanması da topluma umut vermek açısından doğru habercilik örneği oluşturmuştur.

18. http://ilaum.ankara.edu.tr/2020/03/17/corono-virus-salgininda-medyaya-buyuk-sorumluluk-dusuyor/Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020

Anlık Haber Yarışı

Zamana karşı yarış ve rakiplerinden öne çıkma amacıyla doğrulanmamış, yeterince kontrol edilmemiş haberlerin –özellikle dijital mecralarda– yayına verilmemesi gerekir. Medya pandemi haberlerinde Türkiye'ye ilişkin gelişmelerde zamana karşı yarışı bırakmış, anlık haberler yerine daha çok resmi açıklamaları yayımlamayı tercih etmiştir.

Ancak yaygın medya, başka ülkelere ilişkin verilerin yayımlanmasında aynı titizliği sergilememiştir. Kaynağı belirsiz ya da uzman olup olmadığı belli olmayan kişilerin açıklamalarına dayanan haberler aynen alınıp yayımlanmıştır. Dijital mecralardaki bazı haber siteleri de "kopyala yapıştır haber yapma" alışkanlığını başka ülkelerdeki pandemi haberlerinde de sürdürmüş, anlık haber üretme kaygısını terk etmemişlerdir.

Başta yerel gazeteciler olmak üzere, pandemiye ilişkin resmi açıklamalar dışında haber yapmak ve araştırmak isteyen gazeteciler engellemeler, gözaltılar ve soruşturmalarla karşılaşmışlardır. Bu durum özellikle Covid-19 nedeniyle ölümlere ilişkin verilerin ortaya çıkarılmasını, haber yayımlanmasını zorlaştırmıştır.

Uzman Hekimler ve Sağlık Muhabirleri

Covid-19 pandemisi, sağlık muhabir ve yazarları ile uzman hekimlerin özel ilgi, bilgi alanındadır; bu konuda verilecek her yanlış bilginin topluma maliyeti yüksek olacağı için de her bilginin, her uyarının onların bilgi ve deneyimi süzgecinden geçirilerek aktarılması gerekmektedir.

Ancak Türkiye'de son yıllarda medya kuruluşlarında sağlık muhabirlerinin sayısı çok azalmış, kalan sağlık muhabirlerinin de çoğu tıbbın piyasalaşma tarafına ağırlık vermiş, ticari rekabetin aracıları haline gelmişlerdir. Sağlık köşeleri yazan doktorlar da sağlıklı beslenme ve zayıflama yöntemleri gibi konulara yoğunlaşmışlardır.

Bu durumun sonucu olarak pandemi tehlikesi başladığında uzman sağlık muhabirlerinin büyük bölümü etkili habercilik yapamamış, Prof. Dr. Osman Müftüoğlu gibi bazı sağlık yazarları da uzmanlık alanları olmamasına rağmen Covid-19'a ilişkin bilimsel olduğu iddiasıyla yazılar yazmayı sürdürmüşlerdir. Ancak Hürriyet'te ayrıca uzman hekimlerden oluşan "Bilim Kurulu"

oluşturulması ve bir sayfada onların uyarı ve görüşlerine yer verilmesi olumlu bir adım olmuştur.

Haber televizyonlarındaki tartışma programları halkın bilgilendirilmesi ve uyarılmasında büyük bir rol oynasa da bu programlara çıkarılan kişilerin uzmanlığı da ayrıca tartışma konusu olmuştur. Enfeksiyon Hastalıkları Derneği Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ceyhan, 14 Mart 2020'de onkolog, fitoterapi uzmanı ve farmatoloji uzmanı isimlerin de katıldığı Habertürk'teki programda gazetelerden öğrenilenlerle uzman gibi tartışma yapmayı doğru bulmadığını vurgulamış, "Herkesin uzmanlığına saygım var ama bir enfeksiyon hastalığını böyle tartışacaksanız ben gidiyorum zaten, siz tartışın" diyerek canlı yayını terk etmiştir.[19]

Prof. Dr. Ceyhan'ın bu tepkisinden sonra Sağlık Bakanlığı'nda oluşturulan Bilim Kurulu üyeleri daha çok yayına çıkarılmış ama yine de enfeksiyon uzmanı ya da pandemiyle ilgili özel çalışması olmayan hekimlerle tartışma programları yapılmaya devam edilmiştir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) hazırladığı Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu'nda televizyonlardaki tartışma programlarına uzman olmayan kişilerin çağrılması şöyle eleştirilmektedir:

> "Var olan verilerin analizi ve yorumlanması da evrensel epidemiyolojik ölçüt hesaplama yöntemlerine ve bilgisayar destekli bilimsel programlara dayanmaktadır. Bu grafikleri yorumlamak ve üzerinde konuşabilmek de hazırlamak kadar uzmanlık gerektirir.
> Ne yazık ki özellikle medya yoluyla kamuoyunun takip ettiği programlara dahil olan konuk ve yorumcular, uzmanlık alanları olmadığı halde hatalı yorumlar yapabilmekte ve dinleyenleri yanıltabilmektedir. Veya kendi hazırladıkları tablo ve grafikler üzerinden hatalı değerlendirmeler yapabilmektedirler.
> Bu yorumlar yanlış anlaşılabilmekte, halkın umutsuzluğa düşmesine ve idari birimlere duyulan güven duygusunun zedelenmesine ve hatta kamu uygulamalarına muhalefet etmeleri yoluyla salgın mücadelesinde olumsuz durumlara neden olabilmektedir." (TÜBA, 2020:48)

19. https://indyturk.com/node/146451/haber/ceyhan-koronavir%C3%BCs%C3%BCn-tart%C4%B1%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1-program%C4%B1-terk-etti-moderat%C3%B6r-h%C3%B6kenek-tepki Erişim tarihi: 26 Haziran 2020

Komplo Teorileri ve Doğrulanmamış İddialar

Covid-19 virüsünün kaynağı, özellikleri bulaşma biçimi ve tedavi edici ilaçlar konusunda üretilen hiçbir bilimsel kanıta ve kaynağa dayanmayan iddiaların en rahat ve büyük bir hızla yayıldığı alan sosyal medya olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü ve bilim insanları tarafından yalanlanan, çürütülen kimi iddialar bile sosyal medya kullanıcıları tarafından hiçbir elemeye tabi tutulmadan yeniden dolaşıma sokulmuştur. Teyit.org ve Malumatfuruş gibi doğrulama platformları, bu tür iddiaların doğru olmadığına ilişkin paylaşımlarda bulunsa da sosyal medyada Covid-19 hakkındaki yalan ve manipülatif paylaşımların önüne geçmek mümkün olamamıştır.

Daha da kötüsü, resmi haber kuruluşu olan Anadolu Ajansı bile 24 Nisan 2020'de "ABD'de yaşayan Türk doktor Obuz'a göre Covid-19'un DNA'sıyla oynandı" başlıklı haber yapmış, bu haber Sabah, Akşam, Yeni Akit, Yeni Şafak gazeteleri ile Sabah, Akşam, Yeni Şafak, İnternethaber ve CNNTürk'ün internet sitelerinde kullanılmıştır. Ama konunun uzmanı olarak haberde bilgisine başvurulmuş olan Dr. Vedat Obuz dahiliye uzmanıdır ve "Covid-19'un DNA'sıyla oynandı" demesiyle, aslında "Covid-19'un DNA değil RNA virüsü olduğunu" bile bilmediğini ortaya koymaktadır.

AA'nın haberindeki gibi hiçbir bilimsel dayanağı olmayan ve uzmanların yalanladığı komplo teorileri, pandemi sürecinde Türkiye'nin büyük medya kuruluşlarında bile yayımlanma imkânı bulmuştur.[20] Medyada yayımlanmış olan komplo teorileri haberlerine şu örnekler verilebilir:

Sabah/aHaber/Haber7.com: *5 yıl önce İtalya'da yayınlanan "Süpervirüs" belgeseli şoke etti! Koronavirüs gizli laboratuvarlarda mı üretildi?* (26 Mart 2020)
Odatv: *Covid-19 üretildi mi, mutasyon mu?* (29 Mart 2020)
Milli Gazete: *Covid-19 senaryosu nasıl hazırlandı?* (3 Nisan 2020)
Yeni Çağ: *Trump'ın eski danışmanı Roger Stone'dan Bill Gates'e şok suçlama* (14 Nisan 2020)
Sözcü/Yeni Şafak: *Nobel Ödüllü Fransız Profesör Luc Montagnier'den kafa karıştıran iddia: Koronavirüs laboratuvarda üretildi* (18 Nisan 2020)

20. https://medyascope.tv/2020/04/27/medya-ombudsmani-faruk-bildirici-yazdi-anadolu-ajansi-virusler-konusunda-bilgisiz-ve-ilgisiz-bir-doktorun-komplo-teorisini-haber-diye-servis-etti/ Erişim tarihi: 27 Haziran 2020

Akit: *Çin ve DSÖ virüsü bilinçli olarak yaydı iddiası (Gazeteci Mehmet Ali Önel bazı iddiaları gündeme getirdi.)* (24 Nisan 2020)
Hürriyet/Akit: *Dünyaca ünlü Rus Mikrobiyolog Petr Chumakov: "Çılgınca deneyler virüsü ölümcül yaptı"* (25 Nisan 2020)

Ne yazık ki, medyadaki bu haberler, sosyal medyadaki komplo teorileri ve doğrulanmamış iddialarla ilgili paylaşımların en önemli kaynağını oluşturmaktadır.

Resmi Açıklamalar ve Veri Kaynakları

Haber, yazı ve tüm gazetecilik içeriklerinde kullanılacak verilerin doğrulanması için elbette Sağlık Bakanlığı ve bakanlıkta oluşturulan Bilim Kurulu ilk sırada başvurulması gereken veri kaynağı ve doğrulama merciidir. Çünkü Türkiye'deki pandemiyle ilgili tüm bilgilere sahip olan ve süreci yöneten merkez konumundadırlar.

Ancak Bilim Kurulu sadece "danışma" niteliğinde bir kuruldur, karar mekanizmasına dahil edilmemiştir. Sağlık Bakanlığı da gerektiği kadar şeffaf davranmamış; Türk Tabipleri Birliği, diğer ilgili sivil toplum örgütleri ve araştırma yapacak bilim insanlarının ısrarlarına rağmen tüm verileri açıklamak yerine topluma sınırlı bilgiler açıklama yoluna gitmiştir.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın açıklama yaparken toplum sağlığı kaygısını taşımakla birlikte kendisinin de parçası olduğu iktidarın başarı hanesine gölge düşürmeme çabasını da elden bırakmadığı aşikârdır. Şeffaf davranmayan Bakan Koca, ancak verilerin gizlenmesinin turizm açısından sakınca yarattığının ve Türkiye'nin seyahat edilebilecek güvenli ülkeler listesine alınmamasında etkili olduğunun ortaya çıkmasından sonra 30 Haziran 2020'de ayrıntılı verileri içeren bir rapor açıklamak zorunda kalmıştır.

Böyle bir durumda Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu, gazeteciler için tek veri kaynağı ve doğrulama makamı olamaz. Gazeteciler, Türk Tabipleri Birliği gibi sivil toplum örgütlerini de veri kaynağı olarak kabul etmeli; gerektiğinde resmi açıklamaları doğrulama ve yorumlama amacıyla başvurmalıdır.

Eleştirel ve Sorgulayıcı Habercilik

Her gün ölüm haberlerinin geldiği, pandeminin ne kadar süreceğinin belli olmadığı, insanların eve kapanmak zorunda kaldığı bir dönemde medyanın da pandemiye karşı mücadele veren resmi kuruluşlar ve toplumla dayanışma içine girmesi gerekir. Ancak medyanın toplum ve yetkililerle dayanışması, toplumu bilgilendirme ve uyarma konusundaki asli işlevinden bağımsız düşünülemez.

Medyanın görevi insanlara gerçekleri aktarmaktır; pandemiye karşı mücadelenin en etkili yolu da şeffaflıktan ve gerçeğin üzerinin örtülmemesinden geçer. Medya, dayanışma içine girme adına resmi otoritelerin uzantısı gibi davranmaya başlarsa gerçeği aktarma görevi sekteye uğrar.

Ayrıca gazetecilerin, her zaman her konuda olduğu gibi pandemiyle mücadele faaliyetlerine de eleştirel ve sorgulayıcı biçimde yaklaşması gerekir. Eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşım, pandemiye karşı alınan önlemlerin varsa eksiklik ve yanlışlarını ortaya çıkarıp giderilmesini sağlar. Alkışlamak, övgülere boğmak gazetecilerin görevi olamaz.

Ama iktidar yanlısı medya, tedavi sürecindeki başarıyı öne çıkarırken, hastalığın 200 bini aşkın insana bulaşmasının önlenememesi, pandeminin ekonomik ve sosyal etkilerine karşı etkin önlemler alınamaması üzerinde durmamıştır.

İktidar yanlısı medya, İçişleri Bakanlığı'nın 31 kentte hafta sonu uygulanacak sokağa çıkma yasağı kararını, yasağın başlamasından sadece 2.5 saat önce yapması üzerine halkın marketlere koşması ve izdiham görüntüleri oluşmasının sorumluluğunu halka yıkmıştır. Böylelikle medya, kararın bu şekilde açıklanmasının nedenini ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun istifasının Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'dan dönmesine varan gelişmelerin perde arkasını da aydınlatamamıştır.[21]

Aynı şekilde İçişleri Bakanlığı'nın 4 Haziran 2020'de akşam saatlerinde açıkladığı 15 kentte hafta sonu uygulanacak sokağa çıkma yasağını, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın ertesi gün öğle

21. https://t24.com.tr/haber/icisleri-bakani-suleyman-soylu-istifa-etti,872315 Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020

saatlerinde "gönlüm elvermedi" diyerek iptal etmesinin gözler önüne serdiği "koordinasyon eksikliği" sorunu da sorgulanamamıştır.[22]

Tablodaki Her Sayı Bir Hayat

Haberlerde hastalığa yakalananların ve yaşamını yitiren insanların sayılarının öne çıkarılmasının insanlarda bir süre sonra ölümlere karşı yabancılaşma duygusu yaratması kaçınılmazdır. Sağlık Bakanlığı'nın her gün açıkladığı yeşil renkli tablodaki her sayının bir insan olduğu, onların bir hayatı olduğu gerçeği rakamların ardında kalmıştır.

Hatırlanacağı gibi, denizde yaşamlarını yitiren mülteciler de Alan Kurdi bebeğin ölü bedeninin deniz kıyısındaki fotoğrafı gerçeği travmatik biçimde ortaya koyana kadar sayılardan ibaretti. Minicik ölü beden, bütün dünyada toplumsal duyarlığı artırmıştır.

Toplumun pandemiye karşı duyarlılığının eksilmemesi ve yaşamını yitiren insanlara saygı gösterilmesi açısından o hayatların da aktarılması gerekir. Nitekim ABD'nin önde gelen gazetelerinden New York Times, 24 Mayıs 2020 tarihli sayısının ilk sayfasında Koronavirüs'ten yaşamını yitiren bütün Amerikalıların isimlerini sıralamıştır. "ABD'nin ölümleri 100 bine yakın, hesap edilemez bir kayıp" manşetinin altında ise "Onlar sadece bir listedeki isimler değildi. Onlar bizdi" başlığına yer verilmiştir. Kapak fikrini ortaya atan editör yardımcısı Simone Landon, amaçlarını "yaşanılan trajedileri kişiselleştirebilmek" olarak açıklamıştır.[23]

Türkiye'de ise yaşamını yitirdiği açıklanan yaklaşık 5 bin kişiden çok azının ismi bilinmektedir. Bu kişilerin de yaşamları, öyküleriyle ilgili olarak medyada haber ve yazı neredeyse hiç yayımlanmamıştır. Prof. Dr. Cemil Taşçıoğlu ve Prof. Dr. Murat Dilmener ile Dilek hemşire (Dilek Akçabelen) dışında pandemiden hayatını yitiren diğer 21 doktor ve 42 sağlık çalışanının öyküleri bile kamuoyuna yansıtılamamıştır. Artık hayatta olmayan insanların öyküleri giz perdesi ardında kalmıştır.

22. https://tele1.com.tr/erdogandan-bir-sokaga-cikma-aciklamasi-daha-yeniden-173018/Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020

23. https://medyascope.tv/2020/05/24/new-york-timesin-koronavirusten-olenlerin-isimlerini-kapagina-tasimasinin-hikayesi/Erişim Tarihi: 25 Haziran 2020

Pandemi Dönemi Dersleri

Pandemiye karşı alınan tedbirlerin iletişimde getirdiği en büyük değişiklik yüz yüze iletişimin yerini dijital haberleşmeye ve görüntülü aramalara bırakmasıdır. Eve kapanan insanlar, birbirleriyle telefon ve zoom gibi görüntü programları aracılığıyla iletişim kurmuştur. Bu süreçte sosyal medya mecralarında evden yapılan yayınlar, konserler yaygınlaşmıştır.

Haber kanallarının pandemiyle ilgili tartışma programları ilk haftalarda yine stüdyolardan götürülmeye çalışılmış ama bu programlara katılanlar arasından bazı kişiler hastalığa yakalanınca stüdyo yerine uzmanlara evlerinden ya da bulundukları kliniklerden görüntülü bağlanma yoluna gidilmiştir. Bunun sakıncası da zaman içerisinde ortaya çıkmış, uzun süre dinlemede kalan uzmanlardan ekran başında uyuklayanlar, müzik sesi açanlar ya da "garip sesler" çıkaranlar olmuştur. Yine de görüntülü bağlanma yöntemi zorunluluklar nedeniyle terk edilememiştir.

Maalesef Türkiye'de medya pandemiye hazırlıksız yakalanmıştır. Bunda uzman sağlık muhabirleri barındırmaktan son yıllarda vazgeçilmiş olması, bunun yerini yıldız sağlık yazarlarının alması etkili olmuştur. Bu yüzden de medya sürecin başlangıcında pandeminin önemini kavramakta zorlanmıştır.

Medyanın devasa bir sağlık problemi karşısında tiraj ve reyting kaygılarını tamamen bir kenara bırakması gerekirdi. Bilgilendirici ve uyarıcı yayınlar yaparken sorgulayıcı ve eleştirel olmaktan vazgeçmemesi de kamu yararı açısından önem taşımaktadır. Zira medya sorgulayıcı ve eleştirel olduğu ölçüde tüm yöneticiler ile kamu kuruluşlarının eksik ve yanlışlarını gündeme getirip, bunların düzeltilmesi için uyarılarda bulunabilir.

Medyanın eleştirel ve sorgulayıcı olmak yerine sadece alınan önlemlerin alkışlanması rolünü üstlenmesi medyayı işlevsiz ve yararsız kılmıştır. Nisan ayı ortalarından itibaren de sanal başarı öyküsünü pekiştirmek için 57 ülkeye yapılan yardımları malzeme haline getirmiş, Avrupa ülkeleri ve ABD'deki pandemi mücadelesini kıyaslama yoluna gidilmiştir. Bu kıyaslamada Batı'yı ötekileştirici, düşmanlaştırıcı ve yer yer nefret söylemi içeren bir dil kullanılması vahim bir durumdur. Batı ülkelerini düşmanlaştırmanın ilerde olumsuz sonuçları olacaktır.

Ayrıca pandemi ile mücadele bir ülkenin başarısıyla sonuca ulaşamaz, bütün insanlığın ve bütün ülkelerin işbirliği içerisinde çaba harcaması zorunludur. Pandemi süreci sona erdiğinde de insanlığın bu kez dünyayı kurtarmak için el ele vermesi gerektiği artık idrak edilmelidir.

Medyanın da öncelikleri değişmek zorundadır.

Kaynaklar

Acanerler, A. (2020). "Madonna 2019'da piyasaya çıkan albümünde koronavirüsü öngörmüş müydü?" Teyit.org web sitesi, 2 Nisan 2020, Erişim tarihi: 30 Haziran 2020. https://teyit.org/madonna-2019da-piyasaya-cikan-albumunde-koronavirusu-ongormus-muydu/

BBC web sayfası (2020). "Koronavirüs uyarısı sonrası susturulmak istenen Çinli doktor Li Venliang hayatını kaybetti" başlıklı haber, 7 Şubat 2020, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2020. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51370050

Çağdaş Gazeteciler Derneği web sayfası. Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020, http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=3864&Page=1

Ergül, Hakan (2000). "Televizyonda haberin magazinelleşmesi". İletişim Yayınları, İstanbul.

Erol, H., Özdemir, A., (2018). "Türkiye'de 1980 sonrası sağlık politikalarında dönüşüm ve sağlık harcamalarına etkileri". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, CEEİK 2018 Özel Sayısı, Erişim Tarihi: 26 Haziran 2020

Faruk Bildirici web sayfası (2017). "Detoks merkezi soruları", Erişim Tarihi: 26 Haziran 2020 https://farukbildirici.com/blog/detay/ELEKTRiKLi-SCOOTER-SORULARI

Independent web sayfası (2020). "Ceyhan koronavirüsün tartışıldığı programı terk etti, moderatör Hökenek tepki gösterdi" haberi, 14 Mart 2020, Erişim Tarihi: 26 Haziran 2020 https://indyturk.com/node/146451/haber/ceyhan-koronavir%C3%BCs%C3%BCn-tart%C4%B1%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1-program%C4%B1-terk-etti-moderat%C3%B6r-h%C3%B6kenek-tepki

IPSOS (2019). Global trust in Professions: Who do global citizens trust? Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2019-09/global-trust-in-professions-trust-worthiness-index-2019.pdf

İLAUM web sayfası (2020). "Corona Virüs Pandemisinde Medyanın Uyması Gereken İlkeler", Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020 http://ilaum.ankara.edu.tr/2020/03/17/corono-virus-salgininda-medyaya-buyuk-sorumluluk-dusuyor/

İnceoğlu, Y.G., (2020). "Koronavirüs (Covid-19) Krizi Ve Medya", Bianet web sayfası, 26 Şubat 2020, Erişim tarihi: 30 Haziran 2020. "https://bianet.org/bianet/saglik/220516-koronavirus-covid-19-krizi-ve-medya

Journo web sayfası (2020). "Yaşlılara karşı nefret dili revaçta, çünkü yaşlanmaktan korkuyoruz" başlıklı haber, 2 Nisan 2020, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2020
https://journo.com.tr/koronavirus-yaslilar-ayrimcilik

Kuru, B., (1999) "Medya ve sağlık". Birikim Dergisi, Sayı 117, Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020
https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-117-ocak-1999/2311/medya-ve-saglik/5333

Medyascope web sayfası (2020). "AA virüsler konusunda ilgisiz bir doktorun komplo teorisini haber diye servis etti" başlıklı haber, 27 Nisan 2020, Erişim tarihi: 27 Haziran 2020
https://medyascope.tv/2020/04/27/medya-ombudsmani-faruk-bildirici-yazdi-anadolu-ajansi-virusler-konusunda-bilgisiz-ve-ilgisiz-bir-doktorun-komplo-teorisini-haber-diye-servis-etti/

Medyascope web sayfası (2020). "New York Times'ın koronavirüsten ölenlerin isimlerini kapağına taşımasının hikayesi" haberi, 24 Mayıs 2020, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2020
https://medyascope.tv/2020/05/24/new-york-timesin-koronavirusten-olenlerin-isimlerini-kapagina-tasimasinin-hikayesi/

Meydan gazetesi web sayfası (2020). "Korona Krizi'nde Yalancı Medya" başlıklı haber, 19 Mayıs 2020, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2020.
https://meydan.org/2020/05/19/58593/

Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andı, S., Nielsen, K.R., (2020). Reuters Institute Digital News Report, 2020.

Sansüre ve Otosansüre karşı Platform web sayfası (2020). Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020, http://susma24.com/salgin-surecinde-yerel-gazeteciler-hedefte/

Tele 1 web sayfası (2020). "Erdoğan'dan bir sokağa çıkma açıklaması daha: Yeniden gündeme gelebilir" başlıklı haber, 5 Haziran 2020, Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020
https://tele1.com.tr/erdogandan-bir-sokaga-cikma-aciklamasi-daha-yeniden-173018/

T24 web sayfası (2020). "Süleyman Soylu, 'Erdoğan'a sadakat' vurgusuyla İçişleri Bakanlığı görevinden istifa etti" başlıklı haber, 12 Nisan 2020, Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020 https://t24.com.tr/haber/icisleri-bakani-suleyman-soylu-istifa-etti,872315

T24 web sayfası (2020). "Anket: İstanbullu gazetecilerin yüzde 41.5'i Covid-19 sürecinde kendini risk altında hissediyor" başlıklı haber, 25 Haziran 2020, Erişim tarihi: 25 Temmuz 2020
https://t24.com.tr/haber/anket-istanbullu-gazetecilerin-yuzde-41-5-i-covid-19-surecinde-kendini-risk-altinda-hissediyor,886569

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, 17 Nisan 2020

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi (2019). Erişim Tarihi: 27 Haziran 2020
https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html

Türkiye Gazeteciler Sendikası web sayfası (2020). Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020,
https://tgs.org.tr/tgs-basin-ozgurlugu-raporu-2019-2020/

Pandemi, Neoliberalizm ve Biyoiktidar: Bir Büyük Kapatılma ve Güvencesizlik Hikâyesi

Bermal Aydın[1]

Giriş

Aslında nicedir beklenmekte olan bir salgının, tüm yerküreyi sarmasıyla insanlık tarihinin görebileceği en olağanüstü zamanlardan birinden geçiyoruz. Žižek'in (2020) saptadığı gibi, sevginin en büyük göstergesinin, yöneldiği nesneden uzak durmak olduğu, kamu harcamalarındaki acımasız kesintileriyle ünlü hükümetlerin pandemi ile mücadele kapsamında trilyonlar harcamak zorunda kaldığı ve bir tüketim nesnesi olarak

1. Dr. / Misafir Araştırmacı, Department of Media and Communications (Medya ve İletişim Departmanı), London School of Economics and Political Science (LSE), Londra, Birleşik Krallık.

tuvalet kağıdının neredeyse elmas kadar değerli hale geldiği bir an bu. Ve görünen o ki küreselleşme, her şeye büyük bir ivme ve mobilite kazandırdığı gibi hastalıkların yayılmasını da daha önce görülmemiş şekilde hızlandırmış durumda. Geniş bölgelere yayılan ve önemli sayıda insanı etkileyen salgınlar için kullanılan "pandemi" kavramı da bu süreçte yaygın olarak dolaşıma girmiş bulunuyor.

İnsanlık, hâlâ en ölümcül pandemi sayılan ve kara ölüm (*the black death*) olarak da bilinen veba salgınına ek olarak çiçek hastalığı, verem, 1918 grip salgını (İspanyol gribi) ve HIV/AIDS gibi pek çok pandemi ile karşılaştı. Bu nedenle bugünlerde hayatımızı derinden etkileyen Koronavirüs (Covid-19) pandemisi, dünya çapında etkisini gösteren salgın hastalıklardan sadece biri ve en sonuncusu. Yine de mevcut pandemi, tarihteki diğer salgın hastalık örneklerinde görüldüğü gibi, birçok değişimi kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği için toplumsal etkileri bakımından tartışılmayı hiç kuşkusuz hak ediyor.

Koronavirüs pandemisi ile çağdaş kapitalizmin son aşaması olan neoliberalizmin, gelişmiş / gelişmekte olan ayrımı gözetmeksizin neredeyse bütün dünya ülkelerindeki sağlık sektörlerini eşi benzeri görülmemiş şekilde nasıl zayıflattığı apaçık bir şekilde ortaya çıktı. Bu durum, neoliberal kapitalizmin sosyal devlette ya da bir başka adlandırmayla refah devletinde yol açtığı tahribatın kaçınılmaz bir sonucuydu. Neoliberal politikaların ilk uygulayıcılarından ve önde gelen sözcülerinden ikisinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Birleşik Krallık'ta pandemi ile mücadelede sağlık sistemlerinin yetersizliği ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan eşitsizlikler, kamu hizmetlerindeki kesintilerin ve devletin sosyal fonksiyonlarının tırpalanmasının yol açtığı yıkımı bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdi.

Covid-19, neoliberal kapitalizmin emekçi sınıfların yaşamlarında yol açtığı güvencesizlik, yoksulluk ve eşitsizliği artan işsizliğe paralel olarak derinleştirirken, yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin yaygınlaştırdığı evden çalışma pratikleriyle kamusal alan ile özel alan, serbest zaman ile çalışma zamanı arasındaki ayrım ise giderek bulanıklaştı. Söz konusu pratiklerle pek çok insan aslında daha uzun çalışma saatlerine mahkûm olurken aynı fiziki ortamda çalışıyor olmanın getirdiği insani temas ve yakınlık ortadan kalkmaya başladı. Dijital

teknolojilerin, "kamu sağlığı önlemleri" adı altında özellikle Çin gibi otoriter rejimler tarafından kişisel verilerin toplanması ve gözetlemenin (*surveillance*) yaygınlaştırılması için kullanılması ise, Foucault'nun (1995) gündelik yaşam pratikleri üzerindeki iktidar uygulamalarına atıfta bulunan biyoiktidar / yönetimsellik (*biopower/governmentality*) kavramı ile ilgili tartışmaları –İtalyan filozof Giorgio Agamben'in (2020a, 2020b, 2020c) pandemiyle mücadele kapsamında hükümetlerin baskıcı ve kısıtlayıcı pratikleriyle ilgili eleştirel argümanlarında görüldüğü gibi– yoğun bir şekilde yeniden gündeme getirdi.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs pandemisinin yol açtığı dehşeti, insanın doğayla kurduğu yıkıcı ilişkinin yanı sıra ana motivasyonu daha fazla kâr elde etmek olan bir ekonomik düzenin neden olduğu sömürü ve güvencesizlik ile ticarileştirilmiş ve/ya işlevsizleştirilmiş sağlık sistemlerinden ayrı düşünmek imkânsız. Pandemi kontrol altına alındığında nasıl bir dünyaya uyanacağımızı tam olarak bilmemekle birlikte, bizi büyük bir ekonomik krizin beklediği ve kapitalizmin her krizinde olduğu gibi faturanın yine alt ve orta sınıflara çıkarılacağı ise açık. Halihazırda dünya çapında milyonlarca insanın işsiz kaldığı düşünülürse, sermaye sınıfı ve politikacıların başı çektiği küresel karar vericilerin, pandemiyi, daha rekabetçi ve acımasız bir işgücü piyasasında emekçi sınıfları artan güvencesizliğe mahkûm etmek ve daha otoriter yönetim yapılarının kurulmasında meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmak için kullanacağını tahmin etmek güç değil.

Bu makale, neoliberal kapitalizmin sosyal devlette yarattığı bozulmanın Covid-19 pandemisi ile nasıl iyice görünür olduğunu Britanya sağlık sistemi; pandeminin hızlandırdığı kapitalizme içkin son krizin var olan güvencesizliği nasıl derinleştirdiğini ve derinleştirmeye devam edeceğini ise Britanya ekonomisi ve işgücü piyasası üzerinden tartışmaya açarken; bir yandan da okuru yönetimselliğin otoriter formları ile biyoiktidar pratikleri arasındaki yakın ilişki üzerine düşünmeye çağırıyor. Bunu, çoğunlukla Foucault ve Agamben'in argümanlarına dayanarak ve Çin'de yürürlüğe konan uygulamalar temelinde mevcut pandeminin, dijital teknolojiler yoluyla baskıcı iktidar pratiklerini yaygınlaştırmak ve meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığı üzerine bir tartışmayla yapıyor. Böylelikle, mevcut kapitalist sistemin

işlemeyen yönlerinin Koronavirüs salgını ile kitleler tarafından geniş ölçekte fark edilmesiyle komünist ideallerin yeniden popülerlik kazanabileceğini savlayan kimi iyimser argümanların aksine (Bkz. Žižek, 2020), okuyucuyu, pandemi sonrasında bizi bekleyen tehlikelere karşı uyanık olmaya çağırıyor. Bu noktada, uzun yıllardır kapitalizme içkin eşitsizliklerin üzerini örtmek için özellikle kriz anlarında yönetici sınıflar tarafından yinelenen "hepimiz aynı gemideyiz" anlatısını sorgulamak ve gerçekten herkesin aynı gemide olduğu daha yaşanası "başka bir dünya" yaratmanın koşulları ve alternatifler üzerine düşünmek önem kazanıyor.

Neoliberalizm Nedir ve Sağlık Sistemlerini Nasıl Etkiler? Britanya Sağlık Sistemi Üzerine Bir Tartışma

Çağdaş kapitalizmin son aşaması olan neoliberalizm, 1970'lerin ortasında doğmuştur. Ancak adındaki önermeye rağmen (*neo:* yeni,) neoliberalizm ne yenidir ne de liberal demokrasiyle ilişkilidir. Aksine, ekonomik rasyonaliteyi tüm insan faaliyetlerinin ve politik yönetimin temeli haline getirdiği için demokratik değerlerin erozyonundan sorumludur (Cruz ve Brown, 2016: 72). "Kapitalizmin sonunda insanlığı yuttuğu bir rasyonalite" (Brown, 2015: 44) olarak neoliberalizm, var olan eşitsizlikleri derinleştirmiş, emek rejimini esnekleştirmiş ve güvencesizleştirmiş, ücret artışını sınırlandırmış, toplu pazarlık hakkını geriletmiş, refah rejiminde ve sosyal devlette derin tahribata yol açmış ve tüm bunlara ek olarak, yinelenen makro-ekonomik krizlerle yoksulları orantısız bir şekilde cezalandırmıştır (Fine ve Saad-Filho, 2017: 687-693, Saad-Filho, 2010: 242). Neoliberalizmle birlikte küresel ölçekte kurallardan ve sınırlardan kurtulan kapitalist sınıflar, güçlerini ve etki alanlarını giderek arttırırken, neoliberalizmin itici gücü, emek ve emeğin yeniden üretimiyle ilgili maliyetlerin sermaye tarafından dışlanarak işçi sınıfına aktarılması olmuştur (Bozkurt-Güngen, 2018: 221).

Neoliberalizm, rekabet, bireycilik ve serbest pazarı kutsarken, esneklik (*flexibility*) üzerindeki vurgusuyla devlet bürokrasisinin yerleşik formlarına, işlevsiz ve hantal oldukları suçlamasıyla saldırır (Sennett, 1998). Esneklik, neoliberalizm taraftarları

tarafından sermayenin üzerindeki her türlü idari ve bürokratik baskının kaldırılması için kullanılırken esnekliğin, bireylere hayatlarını şekillendirmeleri, kendi yaşamları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilmeleri için özgürlük sağladığı da iddia edilir (Sennett, 1998). Böylelikle neoliberalizm, bir yandan kendisini tüm dünya için en uygun ekonomi-politik sistem olarak sunmayı ve diğer alternatifleri meşruiyetleriyle birlikte ortadan kaldırmayı hedeflerken, bir yandan da kurduğu yeni dünya düzeni ile, basitçe eski dünyanın kurallarını ve kontrol mekanizmalarını ortadan kaldırmak yerine çok daha örtük ve/ya anlaşılması güç olan yeni kontrol araçlarını dolaşıma sokar.

Neoliberalizm, serbest pazar ekonomisini güvence altına almak ve tahayyül ettiği sosyal yapıyı kurmak için emek rejimini kontrol altında tutmaya, olası ve reel kolektif eylem ve direniş uzamlarını baskılamaya ihtiyaç duyar. Bu nedenle, kapitalizmin neoliberal evresinde devlet, sermaye birikimini korumak ve kapitalizme içkin krizleri ve çelişkileri aşmak için otoriter eğilimler gösterebilir (Brown, 2005). 2007'deki şiddetli ekonomik krizi takiben olası bir politik krizi önlemek için neoliberalizmin otoriter formlarının –neoliberalizmin otoriter yapılanması– yaygın güvenlik önlemleriyle birlikte dünya çapında yükselişe geçmesi tesadüf değildir (Bruff ve Tansel, 2019; Bruff, 2014; Bruff, 2016; Tansel, 2017). Bu bağlamda neoliberalizm, küresel ölçekte sınıf mücadelesinin zayıflaması ve demokratik müzakerenin kısıtlanmasından da sorumludur.

Neoliberalizm, piyasa mantığını, piyasa dışı alanlara biteviye yaymaya çalışırken, devletin de içinde olduğu bu alanlar, neoliberalizmin sürdürülmesinde ve meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynar (Foucault, 2008; Harvey, 2005; Bruff, 2014). Fine ve Saad-Filho'nun da belirttiği gibi, "[d]evlet, neoliberalizmin etki alanını genişletmek ve onu yeniden üretmek için piyasaya ve diğer kurumlara müdahale eder" (2017: 690). Kaynakları piyasa güçlerine transfer etmek için devlet erkinin sistematik kullanımı ve kamu harcamalarındaki tasarruf ve kesintiler, neoliberalizmin sürdürülmesinde temeldir. 1980'lerde Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan hükümetlerinin uygulamalarında görüldüğü gibi devlet müdahaleleri, neoliberal politikaların yaygın bir şekilde uygulanarak örgütlü emeğin ve refah devletinin zayıflatılmasında ve piyasa

aktörlerinin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Koronavirüs pandemisi ile mücadelede en kötü sınavı veren ülkelerden birinin Amerika Birleşik Devletleri, diğerinin ise İngiltere olması tesadüf değildir.

Açıklanan resmi verilere göre Birleşik Krallık'ta Nisan 2020 itibariyle doğrulanmış 100.000'den fazla Covid-19 vakası vardır (Perigo, 2020). Bu, İngiltere'yi dünya çapında pandemiden en kötü etkilenen altıncı ülke yaparken, test kitlerinin yetersizliği göz önüne alındığında enfekte olmuş kişi sayının çok daha yüksek olduğuna inanılmaktadır (Perigo, 2020). Resmi rakamlar, Birleşik Krallık'taki Koronavirüs kaynaklı ölüm sayısını Mayıs 2020 itibari ile 33.000 olarak gösterirken (Helm, 2020), bu, İngiltere'yi vaka sayısına göre ölüm oranları açısından Avrupa'nın birinci ülkesi yapmaktadır (Spiegelhalter, 2020; Vaughan, 2020). Huzurevlerinde ve özel konutlarda ölenlerin resmi rakamlara dahil edilmediği ve ölüm nedeni Koronavirüs kaynaklı olan pek çok vakanın test yapılmadığı için kayıtlara zatürre ya da ağır solunum yetmezliği olarak geçtiği düşünüldüğünde, gerçek rakamın bunun çok üstünde olduğu tahmin edilmektedir.

Ölüm oranının yüksekliğine ek olarak, kritik önemdeki önlemlerin çok geç devreye sokulmuş olması, sağlık çalışanları ile bakımevi çalışanları gibi kilit görevdekiler için yeterli koruyucu ekipmanın sağlanamaması, solunum cihazı ve hasta yatak sayısının yetersiz olması ve uzun süre geniş ölçekte test ve izleme yapılamaması gibi pek çok sebeple Boris Johnson başbakanlığındaki Muhafazakâr Parti (*the Conservative Party* ya da informal ismiyle *the Tory Party*) hükümeti, şiddetli ve haklı eleştirilerin odağı olmuştur. Birleşik Krallık'taki birçok bilim insanı, 2020 Ocak ayından başlayarak pandemi hakkındaki endişelerini yüksek sesle dile getirip hükümeti gerekli önlemleri almaya çağırırken Johnson hükümeti, 12 Aralık 2019'da galibiyetleriyle sonuçlanan genel seçim sonuçlarının rüzgârıyla bu çağrılara kulaklarını tıkamış ve İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkışı anlamına gelen Brexit (*Britain's exit*) sürecinin tamamlanması yolunda faaliyetlerini yoğunlaştırmayı tercih etmiştir.

Johnson hükümetinin pandemi ile mücadeledeki başarısızlığı, Thatcher'ın öncülüğünde 1980'lerde başlayıp bugüne kadar neredeyse kesintisiz bir şekilde uygulanan neoliberal politikaların beraberinde getirdiği kesintilerin, sağlık sistemi

ve daha geniş anlamda sosyal bakım sektörü üzerinde bıraktığı derin tahribatla yakından ilgilidir. Bu bağlamda, neoliberalizmle gelen kemer sıkma politikalarının İngiliz ulusal sağlık sistemini (*NHS-National Health Service*) nasıl savunmasız bıraktığının pandemi süreciyle apaçık biçimde ortaya çıktığını ve Johnson'ın bir pandemiyle başa çıkmak için zaten nicedir yeterli olmayan kamu hizmetlerini devraldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Johnson hükümetinin pandeminin ilk aylarında benimsediği "sürü bağışıklığı" (*herd immunity*) stratejisi nedeniyle gerekli önlemlerin alınması konusunda harekete geçmekte geç kaldığı gerçeği yadsınamaz. Ayrıca, Başbakan Boris Johnson'ın İngiliz ulusal sağlık sistemini (NHS), Amerika Birleşik Devletleri'ndekine benzer şekilde tamamen özelleştirmek istediğini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Bu bağlamda Johnson, daha en başında, 1948'de devlet destekli bir ulusal sağlık sisteminin kurulmasına karşı çıkan ve sonrasında iktidara geldikleri her dönemde diğer sosyal harcamalarla birlikte sağlık harcamalarında da büyük kesintiler yapan (Blakeley, 2019) Muhafazakâr Partili seleflerinden farklı bir tutum sergilememektedir. Johnson, özellikle 2019 genel seçimleri öncesinde yaptığı açıklamalarda, NHS'i özelleştirme gibi bir planın gündemlerinde olmadığını belirtmiş olsa da, temizlik ve yemek hizmetleri dahil olmak üzere NHS'in birçok birimi 1980'lerden beri taşeronlaşma yoluyla çoktan özelleştirilmiştir (Blakeley, 2019).

Britanya'da sağlık hizmetlerine ayrılan bütçenin, özellikle Muhafazakâr Parti hükümetleri tarafından sürekli olarak kısılmasına güncel sayılabilecek bir örnek, "Cygnus Egzersizi" (*Exercise Cygnus*) olarak bilinen ve olası bir grip salgınında ulusal sağlık sisteminin yetersizliklerini ve dolayısıyla güçlendirilmesi gereken yerleri bir raporla ortaya koyan 2016 tarihli simülasyondur (Pegg, 2020). Söz konusu raporun sunduğu öneriler, kaçınılmaz olarak sağlık hizmetlerine ayrılan bütçenin arttırılmasını gerektirdiğinden, dönemin başbakanı, Muhafazakâr Partili Theresa May tarafından uygulamaya konulmamıştır. Bu ihmal, Birleşik Krallık'ın bugün pandemi ile mücadelede başarısız bir sınav vermesindeki etkenlerden biri olarak öne çıkarken, benzer uyarıları dikkate alıp sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi için daha fazla harcama yapmış Almanya gibi ülkeler, pandemi sürecinde daha iyi bir performans sergilemiştir. Örneğin, mart

ortasında Almanya'da günde 20.000 kişiye test uygulanırken, bu rakam Birleşik Krallık'ta 2.000'in altındadır (Perigo, 2020).

Kısaca, Britanya'da neoliberal politikaların yılmaz savunucusu ve uygulayıcısı olan Muhafazakâr Parti hükümetleri, özellikle 1980'lerden başlayarak diğer kamu hizmetlerinde olduğu gibi sağlık harcamalarında da yaptıkları büyük kesintiler ve özelleştirmeler yoluyla ulusal sağlık sistemini eşi benzeri görülmemiş derecede zayıflatmıştır. Aynı neoliberal politikalar, daha geniş ölçekte, bütün bir işgücü piyasasında onulmaz yaralar açmış ve emekçi sınıfların yaşamlarını büyük bir güvencesizliğe ve belirsizliğe mahkûm etmiştir. Harvey'in (2005) de belirttiği gibi kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyumlu bir dizi ekonomi-politik uygulama olarak neoliberalizm, etkin olduğu diğer pek çok ülkede olduğu gibi Birleşik Krallık'ta da öncelikle emekçi sınıfların ekonomik güvenliğini ve sosyo-politik gücünü hedef almış ve onları kapitalistlerin faydasına olacak şekilde güçsüzleştirmiştir. Koronavirüs pandemisinin ise tüm dünyada olduğu gibi Birleşik Krallık'ta da var olan güvencesizliği daha da derinleştirmesi beklenmektedir.

Pandemi, Neoliberalizm ve Bizim Büyük Güvencesizliğimiz

Akışkan modernite üzerine tezleriyle bilinen Bauman'ın (2007) deyimiyle "modernliğin katı aşamasından sıvı aşamasına geçiş sürecinde" neoliberalizm, her gün artan sayıda insanı güvencesizliğe ve belirsizliğe mahkûm etmektedir. Liberal özneye, Fordist üretim yapısının belirlediği şekilde ömrünün sonuna kadar yapacağı tek bir işle ekonomik olarak güvende olacağına dair söz verilirken; neoliberalizmin üretim mantığı olan post-Fordist üretimle belirlenen neoliberal öznenin, emeği ve yaşamı ile ilgili bir güvencesi ve sürekliliği yoktur (Brown, 2015). Kimi düşünürler tarafından "esnek kapitalizm" (Bkz. Sennett, 1998, *flexible capitalism*) olarak da adlandırılan neoliberalizm, esnekliğe övgüler düzerken emekçi sınıflardan değişen koşullara çok kısa sürede adapte olmalarını, bir iş kolundan diğerine ivedilikle geçebilmelerini, sürekli olarak risk almalarını ve düzenlemelere ve resmi prosedürlere her geçen gün daha az bağlı olmalarını talep eder.

Neoliberalizm, işgücü maliyetlerini düşürmenin ve emek üretkenliğini arttırmanın koşullarını ararken sermayenin sosyal güvenlikle ilgili sorumluluklarını azaltmaya çalışır (Bozkurt-Güngen, 2018). Neoliberal mantıkta işsizlik, kişisel başarısızlıklardan ve yetersizliklerden kaynaklanan bireysel bir sorun olarak çerçevelenir (Jørgensen, 2016; Fine and Saad-Filho, 2017). Neoliberalizm bireylerden, sadece işsizliğin ve güvencesizliğin değil, aynı zamanda kapitalizmin tekrarlayan krizlerinin sorumluluğunu da üstlenmelerini bekler. Bu nedenle, günümüzde milyonlarca insan, kayıt dışı, esnek, şartlı ve geçici istihdam, işsizlik, belirsizlik, azalan ücretler ve sosyal riskle belirlenen, öngörülebilirliğin olmadığı güvencesiz ve parçalanmış hayatlar yaşamaktadır (Schierup and Jørgensen, 2016; Standing, 2011; Standing, 2013; Bauman, 2007).

Butler'a (2006) göre yaşamın kendisi, doğumdan başlayarak ölüme yazgılı olduğundan güvencesizlik, yaşama içkin bir olgudur. Bu filozofik argümanın doğruluğunu teslim etmekle birlikte bugün neoliberal kapitalizmin, çoğunlukla devlet destekli sistematik saldırıları nedeniyle insanlığın önemli bir kısmının barınma, istihdam, emeklilik, sağlık sigortası ve tıbbi bakım gibi en temel toplumsal güvencelerden yoksun olduğunu; bu nedenle, Butlercı anlamda biyolojik sebeplerle doğuştan yazgılı olduğumuz güvencesizliğe, neoliberal politikalar nedeniyle giderek derinleşen ve kronikleşen sosyo-ekonomik güvencesizliğin eklendiğini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Ayrıca, günümüzde yaşanan durumun özgünlüğü, savaş, kıtlık, salgın hastalık, doğal afet gibi dışsal bir felakete gerek kalmaksızın belirsizlik ve güvencesizliğin neoliberal kapitalizme içkin olmasında yatmaktadır (Sennett, 1998).

Koronavirüs pandemisi ise, nicedir beklenmekte olan kapitalizmin son krizini sadece hızlandırmış ve pek çok ulusal ekonominin küçülmesine ve milyonlarca insanın şimdiden işsiz kalmasına neden olmuştur. Salgın hastalık nedeniyle yarına sağ çıkıp çıkmamanın belirsizliğine ek olarak hayatımızı sürdürmenin asgari koşullarını sağlayacak ekonomik araçları nasıl bulacağımız ya da koruyacağımız ise şimdiden bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu bağlamda, var olan güvencesizliğin pandemi ile birlikte önümüzdeki birkaç yıl boyunca daha da derinleşeceğini öne sürmek gerçekdışı bir sav olmasa gerektir.

Bunun en güncel ve çarpıcı örneklerinden birini ise, on bir yıl aradan sonra ilk kez resesyona girdiği açıklanan ve dünyanın en büyük ekonomilerinden biri sayılan Britanya oluşturmaktadır (Chan ve Plummer, 2020).

İngiltere Ulusal İstatistik Ofisi (*the Office for National Statistics*), fabrikaların geçici olarak kapatılması nedeniyle üretimde yaşanan düşüşe ek olarak otellerin, mağazaların, lokantaların ve eğlence mekânlarının kapanması yüzünden pandemiden en çok etkilenen sektörün, hizmet sektörü olduğunu açıklamıştır (Chan ve Plummer, 2020). Kayıtlı çalışan yaklaşık 9 milyon kişinin maaşlarının büyük kısmını ödeyen "hükümet destekli izin planı" (*the government-backed furlough scheme*) sayesinde işsizlik oranı, ulusal ölçekte karantina ilan edilmesinden itibaren %3.9'da kalmış olsa da (Plummer, 2020; Chapman, 2020), parça başı, proje bazlı ya da kayıt dışı, geçici kontratlarla ya da serbest çalışan pek çok insan, söz konusu destekten faydalanamamıştır. Ayrıca, hükümet desteği, planlandığı gibi ekim ayında sona erecek olursa işsizlik oranının ani ve dramatik bir şekilde artması beklenmektedir. Resmi rakamlara göre işsizlik yardımı talep edenlerin sayısı Mart-Temmuz 2020 döneminde yaklaşık 3 milyona yükselmişken (King, 2020), işsizliğin, 2020 sonuna kadar keskin bir şekilde, 4 milyona kadar artacağı öngörülmektedir (Chapman, 2020).

Açıklanan resmi rakamlara göre, İngiltere'deki ücretli çalışan sayısı Mart-Haziran 2020 arasında 649 bin azalırken; açık iş pozisyonları ise nisan ve haziran ayları arasında, geçen yılın aynı dönemine kıyasla neredeyse üçte iki oranında gerileyerek 333 bine düşmüştür (Chapman, 2020). İngiliz Ticaret Odaları (*the British Chambers of Commerce*) tarafından yapılan bir anket, işletmelerin üçte birinin önümüzdeki üç ay içinde personel azaltmayı planladığını ortaya koyarken (Chapman, 2020); Nisan-Haziran 2020 rakamlarına göre ortalama kazanç, pandemi nedeniyle zorunlu olarak azalan çalışma saatlerine paralel şekilde rekor bir düşüş sergilemiştir (King, 2020). Tüm bu veriler, hükümetin işsizliği frenleme çabalarına karşın, Birleşik Krallık'ta pandeminin etkilerinden biri olarak artan işsizliğe ve reel istihdam olanaklarındaki azalmaya işaret etmektedir.

Pandemi ile birlikte her gün daha fazla sayıda insan işsizliğe mahkûm olurken; açık iş pozisyonlarındaki düşüş sebebiyle

pandemi sonrasında emek piyasasında rekabetin daha da artacağını, dolayısıyla emekçi sınıfların uzayan çalışma saatlerine, daha da kötüleşen çalışma koşullarına ve daha fazla güvencesizliğe maruz kalacağını öngörmek mümkündür. Pandeminin tetiklediği ekonomik krizin yol açabileceği toplumsal bir krize karşı, yönetici sınıfların baskıcı pratiklere daha fazla yönelebileceği ihtimali de küresel ölçekte bir tehdit olarak karşımızda durmaktadır. Pandemi sürecinde özellikle Çin gibi otoriter devletler tarafından kullanımı salgının aktif takibi ve kontrolü bahanesiyle meşrulaştırılan "dijital araçlarla gözetleme" pratiklerinin, salgın sonrasında da yaygın olarak kullanımına devam edilerek Orwell'cı anlamda bir gözetim rejiminin ve dijital tiranlığın ya da Harari'nin (2018: 77-85) adlandırmasıyla "dijital diktatörlüklerin" kurulup kurulmaması ise bizim bu konudaki uyanıklığımıza ve mücadelemize bağlı olacaktır.

Pandemi ve Biyoiktidar Pratikleri: Dijital Gözetim ve Büyük Kapatılma

Yönetimsellikle (*govermentality*) doğrudan ilişkili olan biyoiktidar (*biopower*) ve/ya biyopolitika (*biopolitics*) kavramı, bireyleri yönetilebilir özneler olarak şekillendiren iktidar pratiklerine atıfta bulunur. Foucault'ya (1995; 2007) göre kurumların, prosedürlerin, hesaplamaların ve taktiklerin bir toplamı olarak yönetimsellik ve/ya biyopolitika, nüfusu biyopolitikanın konusu olan bir bölgenin ve genel olarak gündelik hayatın yönetimidir. Biyopolitikanın temel amacı, yaşamın devam etmesi için gerekli koşulları sağlamak ve her şeyden önce politik ve ekonomik olarak yaşamı düzene sokmaktır (Foucault, 1995). Bu yönetimsellik, güvenlik aygıtlarını temel bir teknik araç olarak görür ve bu nedenle, özellikle otoriter rejimler için verimli ve kullanışlı bir alan oluşturur. Ancak, otoriter devlet yönetimselliğinin yalnızca zor aygıtlarını değil, aynı zamanda adli ve idari organları, partizan yasama organını, seçici sansürü, propagandayı ve yaygın gözetlemeyi de içerdiğini belirtmek bu noktada önem kazanır. Bruff'ın bize hatırlattığı gibi, "[o]toriterlik, yalnızca zor kullanımı değil, aynı zamanda belirli politikaları ve kurumsal uygulamaları sosyal ve politik muhalefetin müdahalesinden izole etme girişiminde devletin ve onun kurumsal gücünün yeniden

yapılandırılmasıdır" (2014: 115). Bu nedenle otoriter rejimlerde, alternatif ve muhalif seslerin duyulabileceği ve demokrasinin güçlendirilebileceği sivil toplum boğulur; parlamentonun da içinde olduğu demokratik kurumlar etkisiz hale getirilir; sivil haklar ve özgürlükler geriler; azınlıklar ve muhalifler dışlanır ve marjinalleştirilir; demokratik değerler geçersizleşir; kayırmacılık yükselir; devletin yürütme gücü yasama gücüne hükmeder hatta onu aşar ve denetleme ve cezalandırma amaçlı sistematik gözetime yaygın ölçekte başvurulur.

Postdijital çağda, yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri olarak da adlandırılan dijital araçlar, özellikle internet, bilginin küresel ölçekte yayılmasını ve kitlesel hareketlerin örgütlenmesini daha önce eşi benzeri görülmemiş şekilde kolaylaştırdığı gibi hükümetler ve büyük şirketler tarafından, kullanıcıların bilgisi ve rızası dışında kişisel verilerin toplanmasını ve gözetim amaçlı kullanımını da mümkün kılmıştır. Günümüzde biyoiktidar pratikleri, büyük oranda dijital teknolojiler ve algoritmalar aracılığıyla yürütülmekte ve gözetimle gelen muazzam miktarda veri akışı, ekonominin temelini oluşturmaktadır. Zuboff'un (2019) bu nedenle "gözetim kapitalizmi çağı" (*the age of surveillance capitalism*) olarak adlandırdığı 21. yüzyılda çevrimiçi kişisel verilerin, özellikle otoriter rejimlerde gözetleme ve kontrol faaliyetlerinde kullanılması –van Dijck (2014) tarafından *dataveillance* olarak adlandırılır– baskıcı "bakışın gücünü" (*power of the gaze*, Foucault, 1995) değişen koşullar eşliğinde yeniden keşfetmek için önemli bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Dijital teknolojilerin kullanımı yoluyla kişisel bilgilerin sürekli olarak yeniden oluşturulduğu ve "her an her yerde bulunan akışkan gözetleme" (*ubiquitous and liquid surveillance*, Bauman ve Lyon, 2013) ile çevrimiçi aktivitelerin sürekli izlendiği göz önüne alındığında, modern gözetim formlarının nesnesi olmamak bugün neredeyse imkânsızdır. 21. yüzyıldaki gözetimi, önceki yüzyıllardaki gözetim biçimlerinden, özellikle Bentham'ın panoptikonundan ayıran en önemli husus ise, hayatın daha önce girilemeyen pek çok alanına, teknolojik gelişme sayesinde yayılması ve katı bir formdan yoksun olması, bu nedenle de gözetleyenin tespit edilmesinin giderek zorlaşıyor olmasıdır. Bugün karşı karşıya kaldığımız, modernliğin akışkanlığına hitap eden ve onu üreten, dev teknoloji şirketlerinin bitimsiz pazar-

lama stratejileri nedeniyle her yere yayılmış bir gözetlemedir (Bauman ve Lyon, 2013).

Görüldüğü gibi dijital teknolojilerin, toplumsal kontrol ve gözetim amaçlı kullanımı ile ilgili tartışmalar Covid-19 pandemisinden çok önce başlamakla birlikte (Bkz. Bauman ve Lyon, 2013; Manokha, 2018; Zuboff, 2019; Harari, 2018); virüsün ilk ortaya çıktığı Çin'de açıkça görüldüğü gibi söz konusu teknolojiler, salgınla mücadele bahanesiyle kitlesel gözetimi yaygınlaştırmak için geniş ölçekte kullanılmaya başlanmıştır. Çin'deki büyük kapatılma sırasında dijital teknolojiler yoluyla uygulamaya konan güvenlik ve gözetim pratiklerinden bazıları ise şöyledir: İnsanların hareketlerini takip eden telekom operatörleri, *WeChat* ve *Weibo* gibi sosyal medya platformlarında, kişilerin hasta olabileceğinden şüphelendikleri insanları rapor edebilecekleri yardım hatları, vatandaşların *Alipay* ve *WeChat* aracılığıyla kaydoldukları ve seyahat geçmişlerine ve virüsün reel veya potansiyel taşıyıcılarına göre kişilere üç renk kodundan birini atayan "sağlık kodu sistemi", kalabalıkta, ateşi olanları ve/ya maske takmayanları tespit edebilen yüz tanıma teknolojileri, vatandaşların kişisel sağlık bilgilerini ve enfekte olanlara yakınlıklarını depolayan telefon uygulamaları ve kişilerin evlerine veya işyerlerine girebilmeleri için taranan ve kaydolunan QR (*Quick Response*, çabuk cevap) kodları (Kuo, 2020). Bu uygulamalardan da anlaşılacağı gibi, Covid-19 pandemisinin, Çin'deki mevcut hükümete, kişisel verilerin toplanması ve gözetimi yaygınlaştırmak ve meşrulaştırmak için elverişli bir bağlam oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ülkede çevrimiçi kişisel verilerin yönetimi ile ilgili yeterli düzeyde koruyucu yasa ve düzenlemelerin olmaması ise durumu daha da vahimleştirmektedir.

Çin'de salgınla mücadele kapsamında kullanılan baskıcı güvenlik önlemlerinin, yaygın gözetime olanak sağlayan yüksek teknolojili önlemlerden ibaret olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Çin devlet otoriteleri, salgından etkilenen şehirleri, sakinlerinin dışarı çıkmasını önlemek için kapılarına parmaklık takacak kadar sıkı güvenlik önlemleriyle kapatırken, karantinaya alınan bölgelere atanan yetkililer, kamusal alanlara giriş noktalarını denetlemiş, bölge sakinlerini son hareketleri hakkında sorgulamış, her türlü grup toplantısı yasaklanmış, maske takmayanlar veya kurallara uymayanlar yerel kolluk kuvvetleri

tarafından şiddetle cezalandırılmış ve salgınla mücadele önlemlerini ihlal edenlerin üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına çarptırılabileceği devletin resmi haber ajansı *Xinhua* tarafından vatandaşlara defalarca hatırlatılmıştır (Kuo, 2020). Çin'de pandemi döneminde uygulamaya konan tüm bu baskıcı ve müdahaleci pratikler, Foucault'nun (1995) ortaçağda "veba kasabaları" olarak adlandırdığı yerlerdeki karantina uygulamalarıyla son derece benzerlik taşımasının yanı sıra, yurttaşların kısmen de olsa söz konusu güvenlik önlemlerine alışma ihtimali nedeniyle İtalyan filozof Giorgio Agemben'in "istisna halinin" (*the state of exception*) normalleşebileceği ile ilgili argümanı temelinde bir tartışmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Foucault (1995: 195), veba kasabalarını, panoptikonun erken bir formu olarak nitelediği karantina uygulamaları sebebiyle her bireyin kendi uzanımında sabitlendiği, mekânsal olarak katı bir şekilde bölünmüş, her sokağın atanmış yetkililer tarafından katı bir gözetim altında tutulduğu, çoğunlukla hareketsiz ve hareketin salgın, ölüm ve cezalandıma riski altında yapıldığı alanlar olarak tasvir eder. Ortaçağdaki veba salgını, katı bir hiyerarşi, derinlemesine bir gözetim, her an tetikte olan bakış, merkezi denetim ve kayıt ile bedenler üzerinde muazzam bir güç yoğunlaşması yoluyla disiplinci uygulamaların yükselmesine nasıl neden olduysa (Bkz. Foucault, 1995), Çin örneğinde çarpıcı bir biçimde görüldüğü ve Agamben'in de uyardığı gibi günümüzün Covid-19 salgını da benzer pratiklerin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.

Argümanını, kısmen Foucault'nun çalışmalarına dayandıran Agamben (2020a, 2020b, 2020c), ünlü "istisna hali" teorisini koronavirüs pandemisine uygulayarak, salgınla mücadele kapsamında hükümetler tarafından uygulanan ve gündelik hayatı askıya alan, "temelsiz, çılgınca ve mantıksız" olarak nitelediği acil durum önlemleri yoluyla istisna halinin olağan bir paradigma olarak kullanıldığının altını çizmektedir. İtalya Ulusal Araştırma Konseyi'nin Covid-19 virüsünün enfekte olan kişilerde çoğunlukla hafif semptomlar gösterdiğini ve koronavirüs kaynaklı ölümlerin oldukça sınırlı olduğunu gösteren raporuna atıfta bulunduktan sonra şu soruyu sormaktadır Agamben (2020a, 2020c): "Gerçek durum buysa, neden medya ve yetkililer, orantısız bir tepkiyle bir panik halini yaymak için ellerinden geleni

yapıyorlar?" Agamben'e göre bu sorunun iki cevabı bulunmaktadır. Birincisi, terörizmin, istisnai önlemlerin meşrulaştırılması için bir gerekçe olarak kullanılmasının sonuna gelindiğinde bir "salgının icadı"nın (*the invention of an epidemic*), "istisna hali"ni olağanlaştırarak hareket özgürlüğü de dahil olmak üzere temel hak ve özgürlüklere aşırıya varan sınırlamalar getirilmesi için ideal bir bahane sunmasıdır (Agamben, 2020a, 2020c). İkincisi, mevcut salgının, kolektif paniği tetikleyerek son yıllarda bilinçlere nüfuz etmiş "korku hali" için bir kez daha ideal bir bağlam sağlamış olmasıdır (Agamben, 2020a, 2020b). Agamben'e göre (2020a, 2020b) bu korku hali, hükümetler tarafından özgürlükler üzerinde uygulanan sınırlamaların, güvenlik arzusuyla geniş ölçekte kabul görmesi sonucunu doğurmakta ve böylelikle istisna hali normalleşmekte ve olağanlaşmaktadır.

Agamben (2020b), COVID-19 üzerine kaleme aldığı bir başka metinde İtalya'da ülkeyi felç eden panik dalgası ve korkuyu "çıplak/salt yaşam" (*naked life*) kavramı ile açıklamaya çalışır. Ona göre günümüz toplumu, artık "salt yaşam"dan başka hiçbir şeye inanmamaktadır. Bunu, İtalyanların hastalık riskinden kaçınmak için gündelik yaşam pratikleri, sosyal ilişkiler, çalışma yaşamı, dini ve/ya siyasi inançlar da dahil olmak üzere neredeyse her şeyi feda etmeye hazır oldukları üzerinden örneklendirmeye çalışır ve böylelikle "çıplak / salt yaşam"ı kaybetme korkusunun insanları birleştiren değil kör eden ve ayrıştıran bir şey olduğu sonucuna varır (Agamben, 2020b). Covid-19 salgını ile diğer insanlar, tıpkı veba yıllarında olduğu gibi ne pahasına olursa olsun kaçınılması veya en azından belli bir mesafede tutulması gereken "potansiyel bulaştırıcılar" (*potential contaminators*) olarak değerlendirilirken (Agamben, 2020b), Çin'in bazı şehirlerinde görüldüğü gibi hasta olan komşuları ve tanıdıkları hakkında yetkililere bilgi verdikleri için vatandaşlara yerel yönetimler tarafından ödüller verilmektedir (Kuo, 2020).

Agamben'in savları büyük ölçüde geçerli olmakla birlikte, özellikle salgının yoğun olarak görüldüğü yerlerde, maske takma zorunluluğu, fiziksel mesafenin korunması, okulların, işyerlerinin, lokanta ve kafelerin geçici olarak kapatılması gibi kimi önlemlerin son derece hayati olabileceğini yadsımamak gerekmektedir. Bununla birlikte, Agamben'in (2020a, 2020b) de sorguladığı gibi, yaşamların, sosyal, politik, insani ve duygusal

boyutlarından soyutlanarak sadece biyolojik koşullara indirgendiği, özgürlüğün güvenlik önlemlerine feda edildiği, korku ve güvensizliğin hâkim olduğu bir istisna halinin, bir olağanüstü hal rejiminin sürekli hale gelmesi durumunda bizi bekleyen tehlikeler ve hayatta kalmaktan başka bir değeri olmayan toplumların neye dönüşeceği üzerine düşünmemiz gerekmektedir.

Sonsöz

Koronavirüs pandemisi, Britanya örneğinde görüldüğü üzere 1980'lerden bu yana vahşi biçimde uygulanmakta olan neoliberal politikalarla gelen kesintilerin, özelleştirmelerin ve devletin sosyal fonksiyonlarından soyutlanmasının yarattığı yıkıcı etkiyi, sağlık sistemleri özelinde bütün çıplaklığıyla gözler önüne sererken; pandemi ile küresel ölçekte katlanan işsizlik oranları, neoliberal kapitalizmin nicedir güvencesizliğe ve belirsizliğe mahkûm ettiği emekçi sınıfların yakın gelecekte daha kötü çalışma koşullarına maruz kalacağı ve daha da prekaryalaşacağı ile ilgili haklı kaygıları her geçen gün daha da büyütmektedir. Pandemiyle derinleşen güvencesizliği bir kenara koysak bile, hızla gelişen teknoloji ve yapay zekânın (*AI-Artificial Intelligence*) yükselişi nedeniyle gelecekte birçok işkolunun zaten yok olmaya mahkûm olduğu gerçeği karşımızda durmaktadır. Bu koşullarda, eskiyi nostaljik bir özlemle yeniden inşa etmeye çalışmak yerine, herkese asgari bir geçim sağlayarak kişilerin kendilerini entelektüel ve yaratıcı şekilde gerçekleştirmesine yardımcı olacak "evrensel temel gelir"in (*universal basic income*) nasıl hayata geçirilebileceği üzerine düşünmek iyi bir başlangıç noktası olabilir (Bkz. Harari, 2018).

Covid-19 salgınının olası sonuçlarından biri de, pandeminin hız kazandırdığı derin bir ekonomik krizin yol açabileceği toplumsal ayaklanmalara karşın küresel ölçekte baskıcı politikaların şiddetlenmesi ihtimalidir. Çin gibi otoriter rejimler tarafından ortaçağdaki veba kasabalarını aratmayacak katılıkta ve sertlikteki karantina uygulamalarına ek olarak özellikle dijital teknolojilerin kullanımı yoluyla gözetimi ve kontrolü yaygınlaştıran pratikleri göz önünde tutarsak, pandemi denetim altına alındığında bizi beklemesi muhtemel baskıcı biyoiktidar yöntemlerinin farkında olmamız gerekmektedir. Bu noktada, Žižek'in (2020), mevcut

salgının neoliberal kapitalizmin işlemeyen yönlerinin fark edilmesini sağlayarak komünist ideallerin yeniden geniş destek kazanması yönündeki iyimser temennisinin ötesinde, bu ihtimali de yok saymayarak, pandemi sonrasında bizi bekleyen olası tehlikelere karşı alternatifleri düşünmek önem kazanmaktadır. Agamben'in (2020b) uyardığı gibi, okulların kapalı kalması ve derslerin sadece çevrimiçi gerçekleştirilmesi, siyasi ve toplumsal sorunlar hakkında konuşmak için toplantılara son verilmesi, ve iletişimin sadece dijital mesaj yoluyla gerçekleşerek mümkün olan her yerde makinelerin insanlar arasındaki herhangi bir temasın, dolayısıyla herhangi bir "bulaşma"nın, yerini alması; kısaca temel hak ve özgürlüklerin katı bir şekilde kısıtlanmasını içeren ve insani teması en aza indiren güvenlik pratikleri, pandemi sona erdikten sonra da pekâlâ devam ettirilebilir. Günümüzün algoritmalara dayanan gözetim sistemleri, özellikle baskıcı devletler tarafından tüm bireylerin sürekli olarak gözetlendikleri Orwell'cı bir Büyük Birader rejiminin mihenk taşlarını oluşturabilir (Harari, 2018).

Pandemi sürecinde kişisel verilerin toplanması için yaygın bir şekilde başvurulan yeni teknolojilerin, pandemi sona erdiğinde liberal demokrasilerde ve otoriter yönetimlerdeki kullanım alanları ise şimdiden bir merak konusu oluşturmaktadır. Demokrasilerde iktidarın, gerekli kararların alınması sürecinde bilgiyi insanlar ve denetleyici kurumlar arasında paylaştırdığı; diktatörlüklerde ise bilgi ve iktidarın tek bir merkezde toplandığı düşünüldüğünde dijital teknolojilerin özellikle otoriter rejimlerde gözetim ve kontrol amaçlı kullanım alanları üzerine dikkatlice düşünmek gerekmektedir. Günümüzde yapay zekânın muazzam miktarda veriyi merkezi olarak depoladığı göz önünde bulundurulursa, otoriter rejimlerde bilginin tek elde toplanmasını sağlayarak onlar için belirleyici bir avantaj sunma ihtimali söz konusu olan mevcut pandemi, bunun provası için ideal bir bağlam sunmuş olabilir. Hitler'e yapabildiklerini yapma imkânı tanıyan faktörlerden birinin, dönemin teknolojik ve bilimsel gelişmeleri olduğu hatırlandığında, 21. yüzyılda bizi bekleyen dijital diktatörlüklerden kendimizi koruyabilmemiz için Harari'nin (2018: 83) haklı bir şekilde önerdiği gibi demokrasiyi yeni ve radikal bir formda yeniden icat etmemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak, küresel olarak sürekli bağlantıda olduğumuz (*interconnectivity*) dijitalleşme sonrası çağda, Covid-19 pandemisi, bir yandan insan hayatını tehdit eden bir felaket olarak görülebilirken, bir yandan da bize dogmatik şekilde herhangi bir yaklaşımı benimsemek yerine bazı önemli sorular sorma fırsatı sunmuştur. Sosyal bilimlerin, "doğru" cevapları bulmakla değil, "doğru" soruları sormakla ilgili olduğu düşünüldüğünde pandemiyle birlikte yaşadığımız deneyim ve maruz kaldığımız, Foucault'dan ödünç alarak söylersek "büyük kapatılma"nın, naif bir iyimserliğin tuzağına düşmeden ve ümitsizliğe de kapılmadan, ancak, olası tehlikelerin farkında olarak bize kritik önemdeki bazı soruları sorduruyor olması, bu makalenin de yapmaya çalıştığı gibi, kayda değerdir.

Kaynakça

Agamben, Giorgio (2020a), "The invention of an epidemic", The European Journal of Psychoanalysis, https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/, 26.02.2020.

(2020b), "Clarifications", The European Journal of Psychoanalysis, https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/, 17.03.2020.

(2020c), "The state of exception provoked by an unmotivated emergency", Positions Politics, http://positionswebsite.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/, 26.02.2020.

Bauman, Zygmunt (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty,* Cambridge ve Malden, Polity Press.

Bauman, Zygmunt ve Lyon, David (2013). *Liquid Surveillance: A Conversation,* Cambridge ve Malden, Polity Press.

Blakeley, Grace (2020), "The Tories claim the NHS is not up for sale – the truth is, it's already been sold", https://www.independent.co.uk/voices/nhs-privatisation-sale-boris-johnson-conservatives-general-election-a9241881.html, 11.12.2019.

Bozkurt-Gürgen, Sümercan (2018). "Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities under the AKP Governments in Turkey", South European Society and Politics, Sayı: 23(2): 219-238.

Brown, Wendy (2005). *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics,* Princeton, Princeton University Press.

(2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution,* New York, Zone Books.

Bruff, Ian (2014). "The Rise of Authoritarian Neoliberalism", Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society, Sayı: 26(11): 113-129.

(2016). "Neoliberalism and Authoritarianism", Springer S, Birch K ve Macleavy J (ed.), *Handbook of Neoliberalism* içinde, Oxon, Routledge, ss. 107-117.

Bruff, Ian ve Tansel, Cemal Burak (2019). "Authoritarian neoliberalism: trajectories of knowledge production and praxis", Globalizations, Sayı: 16(3): 233-244.

Butler, Judith (2006). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence,* Londra ve New York, Verso.

Chan, Szu Ping ve Plummer, Robert (2020), "UK officially in recession for first time in 11 years", https://www.bbc.co.uk/news/business-53748278, 12.08.2020.

Chapman, Ben (2020), "UK unemployment: 650,000 fewer people on UK payrolls as coronavirus pandemic continues", https://www.independent.co.uk/news/business/news/uk-unemployment-rate-payroll-latest-coronavirus-a9621766.html, 16.07.2020.

Cruz, Katie ve Brown, Wendy (2016). "Feminism, Law, and Neoliberalism: An Interview and Discussion with Wendy Brown", Feminist Legal Studies, Sayı: 24(1): 69-89.

Fine, Ben ve Saad-Filho, Alfredo (2017). "Thirteen Things You Need to Know About Neoliberalism", Critical Sociology, Sayı: 43(4-5): 685-706.

Foucault, Michel (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York, Vintage.

(2007). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Fuchs, Christian (2018). *Digital Demagogue: Authoritarian Capitalism in the Age of Trump and Twitter*, Londra, Pluto Press.

Harari, Yuval Noah (2018). *21 Lessons for the 21st Century*, Londra, Vintage.

Harvey, David (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press.

Helm, Toby (2020), "100 days later: How did Britain fail so badly in dealing with Covid-19?" https://www.theguardian.com/world/2020/may/10/100-days-later-how-did-britain-fail-so-badly-in-dealing-with-covid-19, 10.05.2020

Jørgensen, Martin Bak (2016). "Precariat – What It Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does", Critical Sociology, Sayı: 42(7-8): 959-974.

King, Ben (2020). "Unemployment rate: How many people are out of work?" https://www.bbc.co.uk/news/business-52660591, 11.08.2020.

Kuo, Lily (2020). "'The new normal': China's excessive coronavirus public monitoring could be here to stay", https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/the-new-normal-chinas-excessive-coronavirus-public-monitoring-could-be-here-to-stay, 09.03.2020.

Manokha, Ivan (2018). "Surveillance, Panopticism, and Self-Discipline in the Digital Age", Surveillance & Society, Sayı: 16(2): 219-237.

Pegg, David (2020). "What was Exercise Cygnus and what did it find?" https://www.theguardian.com/world/2020/may/07/what-was-exercise-cygnus-and-what-did-it-find, 07.05.2020.

Perigo, Billy (2020). "Coronavirus Could Hit the U.K. Harder Than Any Other European Country. Here's What Went Wrong", https://time.com/5823382/britain-coronavirus-response/, 17.04.2020.

Plummer, Robert (2020). "Unemployment in the pandemic: 'It's hard to stay positive'", https://www.bbc.co.uk/news/business-53722119, 11.08.2020.

Saad-Filho, Alfredo (2010). "Crisis *in* Neoliberalism or Crisis *of* Neoliberalism?" Panitch L, Albo G and Chibber V (ed.), *Socialist Register 2011* içinde, Londra, Merlin Press, ss. 242-259.

Schierup, Carl-Ulrik and Jørgensen, Martin Bak (2016). "Politics of Precarity: Migrant Conditions, Struggles and Experiences", Critical Sociology, Sayı: 42(7-8): 947-958.

Sennett, Richard (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism,* Londra ve New York, W.W. Norton & Company.

Spiegelhalter, David (2020). "Why has the UK done so badly on Covid-19? There are still no simple answers", https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/02/uk-covid-19-excess-deaths, 02.08.2020.

Standing, Guy (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class,* Londra, Bloomsbury.

Standing, Guy (2013). "Join Together, Demand Change and Risk", R/evolutions, Sayı: 1(1): 44-51.

Tansel, Cemal Burak (2017). "Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda", Tansel CB (ed.), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* içinde, Londra ve New York, Rowman & Littlefield, ss. 1-28.

Van Dijck, Jose (2014). "Datafication, dataism and dataveillance: Big data between scientific paradigm and ideology", Surveillance & Society, Sayı: 12(2): 197-208.

Vaughan, Adam (2020). "Why have there been so many coronavirus deaths in the UK?" https://www.newscientist.com/article/mg24632853-300-why-have-there-been-so-many-coronavirus-deaths-in-the-uk/, 03.06.2020.

Žižek Slavoj (2020). *Pandemic! COVID-19 Shakes the World*, New York: Polity Press.

Zuboff, Shoshana (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York: Public Affairs.

Sansasyon ve Komplodan Tedbir, Sansür, Resmiyete: Medyada Pandemi Anlatısı

Can Ertuna[1]

Giriş

Hızlı, akıcı ve kendinden emin konuşma tarzı, spor giyimi, dikkat çekici jest ve mimikleriyle ekranlarda alışılagelen doktorlardan farklıydı. Konuşmasında aralara serpiştirdiği tıp terimlerini ve teknik açıklamaları, gündelik dilde anlatılarla harmanlayabiliyordu. Bu özellikleriyle medyanın ihtiyaç duyduğu yeni "yıldız hekim" olmaya adaydı. Ancak belki de en önemlisi, medyadaki o büyük şovun yazılı olmayan başlıca kurallarından birini daha içselleştirmişti; anlatısında bilinmezliklere, belirsiz-

1. Dr. Öğretim Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü

liklere, lügatinde "bilmiyorum" sözcüğüne yer yoktu. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün (2000:34) tanımladığı şekilde "her zaman serbest ve mülakatlarını vermeye hazır medya müdavimlerinden biri" gibi duruyordu. Aslında belirli bir kesim tarafından bir süredir tanınıyordu. Ancak daha geniş izleyici kitlesiyle buluşması, bir sosyal medya yıldızından televizyon yıldızına dönüşmesi YouTube'deki yaklaşık 9 dakikalık bir video ile gerçekleşti. Bu mecradaki "Olmaz Öyle Saçma Tıp" adlı program, Covid-19 salgını (o dönemde henüz pandemi ilan edilmemişti) Çin'in yanı sıra, dünyanın farklı bölgelerinde de vakaların görülmeye başlandığı ve Türkiye'de kamuoyunda konuya ilginin tırmandığı bir dönemde yayınlandı.[2] Doçent Doktor Oytun Erbaş, dünyanın bu yeni tip koronavirüsün özellikleri ve korunma önlemleriyle ilgili birçok belirsizlikle boğuştuğu dönemde yapımcı tarafından virüsle ilgili sorulan sorulara kendinden emin ve rahat bir tavırla yanıt vermiş ve endişe ile süreci takip edenlere virüsten korunma reçetesini iletmişti. Buna göre, ağızı tuzlu suyla çalkalamak virüse karşı etkili bir yöntemken maske hiçbir koruyuculuk sağlamıyordu.[3]

Virüs Türkiye'ye henüz "resmi" olarak ulaşmasa da reyting potansiyelini gören medya yöneticileri, yorum almak için hızla, basit, anlaşılır ve esprili yorumlar yapan bu isme yöneldiler. Albayrak Medya Grubu'na bağlı GZT YouTube kanalındaki bir programda "hastalıkları dinlemek hiç bu kadar keyifli olmamıştı" sözleriyle tanıtıldı[4], Sözcü Gazetesi "özel ilgi alanı yarasalar ve virüsler olan mucize doktor" olarak sayfalarına taşıdı Erbaş'ı.[5]

2. Flu TV. (2020, 1 Şubat). CORONA-Dr. Oytun Erbaş-Olmaz Öyle Saçma Tıp-B3 [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=blwj6FIkNnU

3. Video halk sağlığını tehdit eden yanlış açıklamalar nedeniyle çok eleştirildi. Yapımcı İlker Canikligil, sosyal medyadan bir açıklama yaparak, YouTube'de videonun değiştirilmesi ya da kaldırılmasının söz konusu olmadığını söyledi; videonun kaldırılması çağrısı yapanları "Stalinist tavır" göstermekle suçladı. Daha sonra açıklama bölümüne "Önemli not: Videoda önerilen tuzlu su önerisi doğru değildir. Video salgının çok başında yayına girmiştir. Buna göre izlenmesi önerilir" ifadesi yerleştirildi. Bu yazı kaleme alındığı sırada video hâlâ yayındaydı ve 1 milyon 300 binden fazla görüntülenmeye sahipti.

4. GZT. (2020, 26 Şubat). "Koronavirüsün bitiş tarihini verdi!" | Kahve Muhabbeti [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=aNt0kHHK8kw

5. Zeyrek, H. (2020, 28 Şubat). "Salgın başka bir isim ve boyutla yine gelecek." *Sözcü Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/salgin-baska-bir-isim-ve-boyutla-yine-gelecek-5650683/

Birkaç istisna hariç neredeyse tüm yayın organlarından davet alan Erbaş, kanaat önderi basamaklarını hızla tırmandı. Sansasyonel yorum zirvesinde yalnız değildi; tıp, alternatif tedavi, kişisel gelişim, astroloji ve İslami yaşam tarzı gibi alanlardan "marka değeri" sahibi başka bazı yorumcular da onu burada bekliyordu. Ancak bu kez olumlu şöhret dönemi biraz kısa sürdü. Birkaç ay içinde, en azından bir süreliğine, sessizce uzaklaştırıldılar zirveden; pandemi ülkeye girmiş, can almaya başlamıştı ve erken dönem medyada parlatılan isimlerin önerdikleri reçetelerin aslında çok da doğru olmadığı acı bir şekilde anlaşılmıştı. Belki farklı koşullarda olsa reyting getirdiği için komplo teorileri ve yanlış bilgilerin gündelik hayatta dolaşımına daha kolay göz yumulabilirdi. Ancak Cailin O'Connor ve James Weatherall'un (2019:89) yanlış bilgilerin yayılmasına ilişkin tarihi örnekler çerçevesinde yaptıkları araştırmada belirttikleri gibi, "yanlışa inanmanın bedeli ağırlaştıkça" sansasyonel görüşler de medya ve kitleler için cazibesini yitiriyordu. Daha şubat ayının başlarında Dünya Sağlık Örgütü salgınla ilgili (doğru, yanlış) bilgi bombardımanının, insanların sağlam kaynaklara ve güvenilir bir rehberliğe erişmesini güçleştirdiği saptamasını yapmış ve bunu "infodemi" olarak nitelendirmişti.[6] Olağan şüpheli, editoryal kontrolün oldukça sınırlı olduğu ve her türlü yanlış bilgi ve dezenformasyonun kimi zaman istenmeden, kimi zaman da tasarlanarak dolaşıma sokulduğu sosyal medyaydı. Oysa Türkiye'de, geleneksel medya kuruluşları da bir süre bu "kirlilikte" kilit rol oynayacaktı.

Pandemi sürecinde yaygın medya (bu yazının kaleme alındığı, Eylül 2020 ortasına kadar) iki farklı yayın politikası izledi: 2020 Şubatı'ndan mayıs ayına kadar, birkaç istisna dışında, sansasyon ve reyting kaygısıyla ekran performansı yüksek, sözleri tartışma doğuran ve buna bağlı olarak yazılı mecralarda tiraj ve "tık" sağlaması umulan isimlere yer verilirken, sürecin seyri, bu isimlerin kısmen tasfiyesini beraberinde getirdi. Sağlık alanında çalışan gazetecilerin bulunduğu ve bu çalışanların görüş ve birikimlerini değerlendiren haber merkezleri, reyting cazibesine rağmen, yanlış bilgi veren isimleri ekran ve sayfalarına taşımaktan kaçındılar.

6. World Health Organization (2020, February 2). Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 13. Erişim adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf

Ancak deneyimli ve alanında "uzman" sağlık muhabiri bulunduran yaygın medya kuruluşlarının sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu ve medyanın büyük bölümü başlarda "gösteriye" teslim oldu. Ardından ilk vaka 11 Mart'ta açıklandı. Salgın hızla ülkenin dört bir yanında ölümlere yol açmaya başladı ve ay sonu gelmeden resmi verilere göre 100'den fazla kişi hayatını kaybetti. İşte bu dönemde kısmi tedbirlerle kontrol edilmeye çalışılan pandemiye karşı sorumluluğun yüklendiği halkın bilinçlenmesi yönetimin öncelikli tercihi olmuştu. Bundan sonra yaygın medyada, en azından alanında uzman, sansasyonel değil bilimsel açıklamalara yatkın bilim insanları yer almaya başladı ve komplo teorilerine ayrılan yer kısıldı. Pandeminin seyrine ilişkin bilgiler tek merkezden, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından verilirken, yorum ihtiyacını karşılamak için de ağırlıklı olarak Sağlık Bakanlığı'nın kurduğu Bilim Kurulu'na bağlı isimler ya da sürecin yönetimine ilişkin yüksek sesle eleştiri yapmayan isimler tercih edildi. Türk Tabipleri Birliği yöneticileri ya da illerin tabip odaları başkanları, uzunca bir süre sadece muhalif isimlerin görüşlerine yer verebilen kanallar, internet siteleri ya da gazetelerde yer bulabildi. Seslerini sosyal medyada duyuran bilim insanları ve sağlık çalışanlarının paylaşımları sorgulayıcı gazetecilik pratiğini uygulamayan yayın kuruluşları tarafından yok sayılsa da, zaman zaman, yaygın medyanın gündem ve konuk tercihleri üzerinde en azından bir denetleyici güç olabildiler. Bilgi akışı üzerindeki sıkı merkezi kontrol ise, salt spekülatif görüşlerin ve yanlış bilginin yayılmasını önlemek adına değil, aynı zamanda iç ve dış kamuoyuna iletilecek verilerin denetimini sağlamak, "pandemiyle başarılı mücadele" söylemini tahkim etmek için uygulandı.

Bu yazıda, her iki "dönemin" dinamikleri, medyada yer alan örneklerin yanı sıra, gözlemler ve sektörün içindeki bazı gazetecilerle yapılan söyleşilerden alıntılar ışığında yansıtılmaya çalışılacak. Bu kapsamda görüşülen beş haberciden ikisi Ankara'da Sağlık Bakanlığı'nın toplantılarını izleyen muhabirler, ikisi yaygın medya kuruluşlarında sağlık haberi yapan isimler ve bir gazeteci de bir gazetenin internet sitesi editörüydü. Temmuz ve ağustos aylarında gerçekleştirilen görüşmeler alıntılanırken, bu gazetecilerin talepleri üzerine isimleri ve çalıştıkları kurumlar saklı tutuldu. Bölümde birçok isme değinilirken bazı isimlerin

anılmaması ve yine bazı olaylara değinilmemesi süreci yakından takip etmiş olan okuyucuların dikkatini mutlaka çekecektir. Medya sektöründeki kurum sayısı ve çeşitliliği gözetilince, her dikkat çekici örneği alıntılamak bu bölümün ve kitabın çapını aşacaktı. Bu nedenle mümkün olduğunca farklı medya kuruluşlarında yayınlanmış ve kamuoyunun gündeminde geniş yer bulmuş örneklerle yetinildi. Kitap yayıma hazırlanırken pandeminin, şiddetini artırarak sürmesi de bu bölümün aslında salt ilk altı aylık sürecin bir kaydı ve çözümleme denemesi olmasına olanak tanıdı.

Sansasyon ve Komplo Teorileri:

İnternetin hızlı yükselişine rağmen araştırmalara göre televizyon Türkiye'de geniş kesimler için hâlâ başlıca ve en çok güvenilen haber kaynağı (Reuters Institute, 2020[7]; Konda, 2019[8]). Televizyon izleme oranları hem haber almaya duyulan ihtiyaç hem de kısmi karantina uygulamaları nedeniyle pandemi döneminde daha da artış gösterdi. Radyo Televizyon Yayıncıları Meslek Birliği verilerine göre[9], mart ayından mayıs ayına kadar televizyon izlenme oranları %23 oranında arttı. Ancak televizyon etkisi, salt bu mecra için üretilen içeriklerle sınırlı değil. Televizyon (haber) dili, yaklaşımı ve estetiği internette de belirleyici halde. Bunda Türkiye'deki "gazetecilik krizi" de çarpan etkisi yarattı. Kısa, kolay anlaşılır ve tüketilir metinler, çarpıcı görüntüler ve yer yer sansayonel anlatım biçiminin baskın bilgi paylaşımı aracı haline gelmesinde yaygın medyada gazetecilik iddiasının hem basılı mecrada hem de gazetelerin internet sayfalarında ortadan kalkmasının payı da büyük.

Türkiye'de medya sermayesinin büyük oranda iktidara yakın grupların denetimine girmesiyle birlikte küresel ölçekte yaşanan bir gelişme daha sert bir biçimde hissedildi ve basılı gazetelerin tirajları dramatik ölçüde düştü. Bunda iktidar nezdinde

7. Reuters Institute fort he Study of Journalism. (2020). Digital News Report: Turkey. http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/
8. Konda. (2019). Medya Raporu: Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008 – 2018. https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/12/KONDA_MedyaRaporu_HT2018.pdf
9. Radyo Televizyon Yayıncıları Meslek Birliği. (2020). Koronavirüs Etkisi Açıklama DHA. https://www.ratem.org/koronavirusetkisi

"sakıncalı" konulardan kaçınılması ve her geçen gün daralan kırmızı çizgiler içinde gündemi belirleme arayışına girilerek sık sık sokağın gündeminin "ıskalanmasının" payı büyüktü. İşte bu süreçte yaygın medyada habercilik pırıltıları taşıyan manşetlerin sayısı gazeteler ve internet sitelerinde önemli ölçüde azaldı. Her sabah gündem toplantısı öncesi televizyon haber merkezlerinde okunan gazetelerin sayı ve çeşitliliği eksildi, geleneksel gazetecilik gündem belirleme etkisini hızla yitirdi. Boşalan sayfalara, dolması gereken ekran sürelerine ilgiyi de diri tutabilecek içerik pompalanması gerekiyordu. Medyanın "televizyonlaşması" hız kazandı. Sosyal medya platformlarına üretilen içerikler ile bu mecralarda ünlenen isimler, giriş bölümünde değinildiği gibi, hem geleneksel televizyon anlayışını dönüştürmeye başladı hem de televizyon kültürünün dijital ortama yayılmasını sağlayarak, oturma odalarından, masaüstü / dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefon ve tabletler üzerinden her yere taşınabilmesine olanak sağladılar. Bourdieu (2000:56) dijitalleşme öncesi "sansasyon basını denen ve spor haberleri ile gelgeç haberlerde yoğunlaşan gazetelere bırakılmış olan belli bir enformasyon anlayışının", televizyonlarla birlikte kendini tüm gazetecilik alanına dayattığını söylemişti. Zamanla YouTube kanalları, bloglar, mikrobloglar, instagram hesapları üzerinden geleneksel gazeteciliğin editoryal kontrol mekanizması ve "eşik bekçiliği" filtresinden yoksun üretilen içerikler, çeşitliliği olduğu kadar şov düzeninin kuralsızlığını daha da yaygınlaştırdı. Yeni medya mecralarından içerik ve biçim takviyesi alan şov kültürü, kitle iletişiminde hegemonyasını daha da pekiştirdi.

Televizyon kültürünün önde gelen eleştirmenlerinden Neil Postman'a göre televizyon, "... en yararlı hizmeti saçma sapan eğlence programları yayımladığı zaman, en kötü hizmeti ise ciddi söylem alanlarını (haber, politika, bilim, eğitim, ticaret, din) birleştirip onları eğlence paketlerine dönüştürdüğü zaman" veriyordu (Postman, 2016:195-196). İletişim akademisyeni Burak Özçetin de pandemi döneminde Türkiye'deki medyanın tutumunu eleştirdiği yazısında, Neil Postman'ın televizyondaki her şeyin bir üst ideoloji olarak eğlenceye dönüştürüldüğü yönündeki bu vurgusuna dikkat çekmiş ve sağlık alanının da bu

"gösterinin" parçası haline geldiğini belirtmişti.[10] Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence* kitabında ABD'de toplumsal alandaki tüm kurumların aslında televizyon kültürünün tahakkümüyle büyük bir "şovun" parçası olduklarını vurguluyordu. Zamanla bu şov düzeni küreselleşmeyle birlikte dünyanın farklı köşelerinde farklı ölçek ve biçimlerde kopyalandı. Türkiye'de de 90'lı yıllardan itibaren özel televizyonlar kamu yayıncısı TRT'nin tekeline son verip yayıncılık dünyasındaki standartları belirlediler. "Ekran performansı", birinin sözünü geniş kalabalıklara ulaştırmasında bir seçilme kriteri olarak, alanındaki mesleki başarılardan daha önemli hale çoktan geldi. Peki, acaba televizyonun bu belirleyici gücü, teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu muydu?

Kanadalı iletişim kuramcısı Marshall McLuhan'ın, iletişimin sürdürüldüğü ortamın (bu yazı bağlamında televizyonun), insanların tüm eylem ve ilişkilerinin ölçek ve şeklini biçimlendirdiği şeklindeki "araç iletidir" önermesi, iletişim çalışmaları alanındaki en popüler ifadelerden biri olageldi (McLuhan, 2002:9). Postmodernist yaklaşımın önde gelen isimlerinden Fransız felsefeci Jean Baudrillard, McLuhan'ın bu kullanışlı önermesini "tüketim toplumunun" çözümlenmesinde alet çantasına dahil etti ve dünyayı oluşturan her şeyin "... tüketime hazır ürün, gösterge malzemesi muamelesi gören kültür" olduğunu söyledi. Böylece olayların kültürel ya da politik değeri kayboluyordu (Baudrillard, 2013:143). Aslında McLuhan'ın teknolojik deterministyaklaşımı, güncel sorunlara pratik ve kolay hazmedilebilir çözümleme çerçeveleri öneriyormuş gibi gözükse de toplumsal ve siyasi yapıların bu seyri şekillendiren etkilerini görünmez kılıyordu. Raymond Williams (2003:133), teknolojik gelişmelerde iktidar ya da sermayenin dağılımının, toplumsal ve fiziksel miras ve farklı gruplar arasındaki ilişkilerin göz ardı edilmemesi gerektiğini anlatırken, televizyonun aslında askeri, idari ve ticari gerekçelerle geliştirilen bir teknoloji olduğunu vurguluyor, teknolojiyi ve teknolojinin belirlediği kültürü, siyasal ve toplumsal bağlamdan ayrı düşünmenin olanaksızlığına işaret ediyordu. Bir diğer Fransız düşünür, Guy Debord ise McLuhan'ı "gösteri savunuculuğu" ile eleştirerek teknolojik deterministyaklaşıma karşı çıktı. McLuhan'dan farklı

10. Özçetin, B. (2020, 16 Mart). Bir halk sağlığı sorunu olarakmedya: "Gösteri"-ye biraz ara versek?. *T24*. Erişim adresi: https://t24.com.tr/yazarlar/burak-ozcetin/bir-halk-sagligi-sorunu-olarak-medya-gosteri-ye-biraz-ara-versek,25872

olarak, toplumsal işbölümü ve sınıf tahakkümünden ayrı bir tanımı reddeden Debord (2014:169), kitle iletişim araçlarında boy gösteren kişiler hakkında sıklıkla kullanılan "medyatik" sıfatının, "gösterinin" iktidarını gizlemek işlevini gördüğüne dikkat çekiyordu. Böylece zaman zaman medyaya yönelen eleştiriler "medyatik aşırılıklar" şeklinde sınıflandırılıp, "gösterinin" bekası için, medyatik olanlara dair yapılacak ince ayarlamalarla "sönümlendirilebilecekti". Dolayısıyla "gösteri" salt teknolojik olanakların bizi getirip bıraktığı bir eğlence parkı değil, aynı zamanda aslında toplumsal ve siyasal neden ve sonuçları olan birçok konunun ihtiyaca göre sınırlı bağlamlarla ele alınabildiği ya da Bourdieu'nün (2000:57) dediği gibi "siyasetdışılaştırıldığı" bir düzene de işaret ediyordu. İşte bu gösteri sistemi, pandemi sürecinde de ilgi ekonomisini işletebilmek ve reyting oranlarını yüksek tutabilmek için ilk günlerde şov yıldızlarını ve kanaat teknisyenlerini ekranlara, komplo teorisyenlerini sayfalara taşımakta beis görmedi. Oytun Erbaş'ın yükselişinin başladığı günlerde daha kıdemli bir "reyting makinası" Profesör Doktor Canan Karatay da çorbacılarda demeç vermeye başlamıştı. Şubat ayının ilk günlerinde Kahramanmaraş'ta mikrofonlara "Paça çorbası süper besindir, Koronavirüsü önler, bağışıklık sistemini güçlendirir, sabah akşam kelle paça yemeyi ihmal etmeyiniz" deyince[11], kelle paça çorbası "mucize ilaç" olarak gündeme oturdu. Öyle ki, bir süre sonra haber ajansları çorbacılardan sağlık tavsiyeleri aktarmaya başladı. İhlas Haber Ajansı Gaziantep'te bir lokanta işletmecisine mikrofon uzattı. Lokantacı da "Canan Karatay hocamız çok doğru söylüyor... paça bütün virüslere karşı vücudun direncini arttırarak bağışıklığı güçlendirir. Biz bu nedenle de Koronavirüs'e karşı kelle paça çorbasının etkili olabileceğini düşünüyoruz" sözleriyle sağlıklı yaşamın sırrını açıkladı.[12] Birçok yayın kuruluşu bu ve benzeri ajans servisi haberleri kullandı. Kadrosunda deneyimli sağlık muhabiri bulunduran sınırlı sayıda medya kuruluşu, biraz da o muhabirlerin ısrarlı uyarılarıyla sansasyonel isimlerin reyting ya da "tık" cazibesine

11. DHA. (2020, 6 Şubat). Prof. Dr. Canan Karatay "koronavirüs"ü neyin önleyeceğini açıkladı [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=u-7gHm3n48Og

12. "Korona virüsünün panzehiri paça çorbası" (2020, 11 Şubat). İhlas Haber Ajansı. Erişim adresi: https://www.iha.com.tr/gaziantep-haberleri/korona-virusunun-panzehiri-paca-corbasi-gaziantep-2525712/

kapılmadan yayınlarını sürdürse de çok sayıda kuruluş tartışmalı demeçler veren isimleri sayfalarına, ekranlarına taşımak için bir yarışa girdi. Temel gazetecilik ilkeleri çerçevesinde yaptığı eleştirel haberleriyle bilinen köklü bir basın kuruluşunun internet sayfası editörü, bu reyting rekabetine dair tanıklığını şöyle anlatıyordu[13]: *"Bize, 'gün sonunda kimin kaç tane haber girdiğine ve o haberin ne kadar tık aldığına bakıyoruz' deniyor... Oytun Erbaş, Flu TV'de konuştuktan sonra YouTube yayınımıza davet ettiler... 'Oytun Bey'in çok izlenmesi ve sözlerinin çok tartışma yaratması nedeniyle hemen onu biz de konuk edelim ve biz de paylaşalım bunları' gibi bir noktaya döndü".*

Pandemi Türkiye'nin sınırlarına dayandığı sırada, mart ayında da bu yayıncılık anlayışı sürdü. Bazı iddialara Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'dan bizzat yalanlama geldi. Koca isim vermeden "kelle paça çorbası virüsten korur" haberlerine değindi ve "bu yenirse bu virüsü kolay atlatırsınız veya bulaşmaz gibi bir yaklaşımın doğru olmadığını söylemek istiyorum" dedi.[14] Bu açıklama ve gelen diğer eleştiriler sonrası "paça çorbası" gündemi sönümlendi ancak bu kez de yine Oytun Erbaş'ın "Türk geni" açıklaması gündeme çekildi. Erbaş, 6 Mart'ta İhlas Haber Ajansı'nın servis ettiği haberde virüsün gen farkından dolayı Türkiye'de çok etkili olmayacağı görüşünü savundu[15] ve bu açıklama çok sayıda haber kuruluşunda "Corona'da Türk geni müjdesi" ve "Ünlü fizyoloji uzmanından yürek soğutan açıklamalar geldi" gibi ifadelerle ekranlara ve manşetlere taşındı. Sağlık Bakanı'nın Türkiye'de ilk vakanın görüldüğünü resmen açıkladığı 11 Mart günü, Erbaş ATV ana haber kuşağında "çok önemli bilgiler" veren bir doktor olarak tanıtıldı ve dakikalarca ekranda tutuldu. Bu sırada maskenin koruyuculuğu olmadığı ve genetik farklılıkların salgında ölüm oranını etkilediği yönündeki açıklamalarını yineliyordu.[16]

13. 29.07.2020 Tarihli görüşme.
14. Sağlık Bakanı Koca: "Koronavirüs 33 ülkede görüldü, Türkiye'de olmaması için gayret içindeyiz" (2020, 26 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/saglik-bakani-koca-koronavirus-33-ulkede-goruldu-turkiyede-olmamasi-icin-gayret-icindeyiz/1745046
15. "Dr. Oytun Erbaş'tan Koronavirüs ile ilgili çarpıcı açıklamalar" (2020, 6 Mart). *HaberTürk*. Erişim adresi: https://www.haberturk.com/video/haber/izle/dr-oytun-erbastan-koronavirus-ile-ilgili-carpici-aciklamalar/677654
16. Atv Haber. (2020, 11 Mart). Atv. Ana Haber. [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=v7jO9cw3QKw

Bu açıklamalara hem sosyal medyada hem de ekranlarda tepkiler geliyordu. Enfeksiyon Hastalıkları Derneği Başkanı Profesör Mehmet Ceyhan –ki Bilim Kurulu üyesi olmamasına rağmen süreç boyunca ana akım medyanın ekranlarında sıklıkla boy gösteren isimlerdendi– hem bildiklerini anlatmak hem de yanlış bilinenleri düzeltmek için, canlı yayınlarda yoğun mesai harcadı. Önce bir programda birlikte söz aldığı Erbaş'ın "Türk geni" açıklamasını "teorik düşünce, pratikte hiçbir geçerliliği yok" sözüyle eleştirdi, ardından bir başka programda virüs salgınını tartışan bir bitkisel ilaç uzmanı ile bir onkologun yanlış verileri paylaşması ve konuyla ilgili uzmanlık taşımayan açıklamaları nedeniyle tepki gösterdi.[17] Ceyhan'ın bu eleştirileri ses getirip sosyal medyada yoğun bir şekilde paylaşılınca bir konuk eleme süreci başladı ancak ekranlara buyur edilen farklı isimler bu kritik konuda görüş açıklamaktan, spikerler onlara bu alanı tanımaktan geri durmuyorlardı. "İslam'a Göre Cinsel Hayat" kitabını yazan Ali Rıza Demircan, Habertürk TV'deki Veyis Ateş'in programında hastalıktan korunmak için "zina, evlilik dışı ilişki, eşcinsellik, evlilik hayatında anal ilişki ve regl döneminde ilişki" gibi "Müslümanlara yasak" olduğunu söylediği ilişki türlerinden uzak durulmasını öneriyor; emekli binbaşı ve "güvenlik uzmanı" sıfatlı daimi ekran yüzü Mete Yarar, virüsün farklı yüzeylerde yaşama olasılıklarını masaya yatırıyor; popüler kitap yazarı Azra Sarızeybek Kohen, psikolog olarak tanıtıldığı bir yayında, yaşadığı Londra'dan küresel bir komplo teorisi olan "5G teknolojisi virüsün yayılmasına neden oluyor" tezini Türkiye'ye "komplo teorisi olması, 5G'nin oksijenin içinde hareket etmediğini anlatmıyor" gibi cümlelerle sunuyordu. Bilinmeyenlerle ilgili dini, mistik açıklama girişimleri ile sansasyonel iddialar ve bu garip iddiaların doğurduğu tartışmalar belki reyting getiriyordu ama bu kez durum öncekilerden farklıydı; insanlar yaşamlarını etkileyen bu tehdit konusunda yanıltılmak istemiyor, yönetim de bu pandemiyle başa çıkabilmek için yurttaşların tedbir almaktan kaçınmamasını hedefliyordu. Halk sağlığı uzmanları ve hekimler şovu sürdürmek adına yapılan bu yayınların, insanların tehdidin boyutlarını anlaması ve alınması

17. Habertürk TV. (2020, 14 Mart). "Türkiye koronavirüsü nasıl yener?" | Enine Boyuna - 13 Mart 2020 [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=mP3UR1HDCUw

gereken önlemleri ıskalamasına neden olduğuna dair tepkilerini özellikle sosyal medyada dile getirdiler. Bu kez kötü yayıncılığın hayati etkileri vardı.

Şovun en sıcak anlarından birinin kahramanı ise, Türkiye'de virüsten ilk ölüm haberini açıklayan FIFA kokartlı eski hakem Ahmet Çakar'dı. 16 Mart'ta Beyaz TV'de Ertem Şener'in sunduğu Derin Futbol programında konuşan Çakar, "Maalesef 2 tane vefatımız var" sözleri sonrası "Korona'dan mı?" sorusuna "Korona'dan. Sanıyorum Sayın Bakan (Fahrettin Koca) birazdan açıklayacak. Benim devlet içerisindeki bağlantılarım ve doktor olmam nedeniyle bunu üzülerek söylüyorum" dedi.[18] Bakan Koca ise ilk can kaybı haberini, "birazdan" değil, bir gün sonra, 17 Mart'ta açıklayacaktı. Çakar televizyonda yaptığı erken açıklama nedeniyle eleştiri aldı. Aynı gün, ünlü olmayan başka isimler ise gözaltına alınıyordu. İçişleri Bakanlığı, açıklamasında, "sosyal medyada asılsız ve provokatif koronavirüs paylaşımları yaptıkları iddiasıyla" 93 şüpheli tespit edildiğini, 19 kişinin de gözaltına alındığını duyurmuştu.[19]

Sosyal medyada yapılan "asılsız" iddialara karşı kolluk güçleri alarmdaydı ama benzeri iddialar ekranlarda ya da gazete köşelerinde yapılınca kınama ve ayıplama dışında bir yaptırım söz konusu değildi. Birikim Dergisi'nin Mayıs 2020 sayısında Aybars Yanık, o tarihe kadar yaygın olarak dolaşıma sokulan komplo teorilerini ayrıntılı biçimde ele almıştı. Yanık (2020), komplo yorumlarının iktidara yakın medyada daha çok yer tuttuğunu söylüyordu. Ancak dikkat çekici istisnalar da vardı ve gözüken o ki farklı kesimlerin yolu, "büyük oyunu görmek" ekseninde zaman zaman kesişebiliyordu. Favori iddiaların başında, komploların olmazsa olmazı Rockefeller Ailesi ile ilgili olanlar vardı. Rockefeller Vakfı'nın 2010 tarihli bir raporunda böylesi bir pandeminin anlatıldığı ifade edildi ve hazırlanan

18. "Beyaz TV ekranlarında koronavirüs skandalı: Ahmet Çakar, 'devlet içerisinde bağlantılarım var' deyip ölü sayısı verdi!" (2020, 17 Mart). *BirGün*. Erişim adresi: https://www.birgun.net/haber/beyaz-tv-ekranlarinda-koronavirus-skandali-ahmet-cakar-devlet-icerisinde-baglantilarim-var-deyip-olu-sayisi-verdi-292088

19. "Bakan Koca'dan corona virüsü açıklaması: İlk ölüm gerçekleşti!" (2020, 17 Mart). *Sözcü Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-saglik-bakanindan-corona-virusuyle-ilgili-flas-aciklamalar-5685257/

haberlerde "acaba bu felaket önceden mi planlanmıştı?" sorusu sorduruldu. İktidara yakın medya organları bir süre sıkça işledi bu temayı.[20] Ancak raporda bunun haricinde de çok sayıda senaryonun bulunması ve gerçekte olanlarla, senaryoda kurgulananlar arasındaki farklar, bu iddiaya olan ilgiyi azalttı. Bu sırada Microsoft'un kurucusu Bill Gates'in aşı çalışmalarına destek açıklaması üzerine verimli bir komplo teorisi alanı üretildi. Küresel ölçekte de yaygın olarak dolaşıma sokulan bir iddiaya göre Gates Vakfı, Koronavirüs salgınından üç ay önce hastalığın ilacının patentini alıp, yayılma senaryosunu hazırlamıştı.[21]

Bu tür iddialar, muhalif olarak nitelendirilebilecek ancak kendini siyasi / ideolojik yelpazenin iki zıt ucunda konumlandıran yayın organlarında da yer buldu. Farklı çevrelerin, farklı nedenlerle sahiplendikleri (ya da konjonktürel tercihlerle anlık olarak yakın durdukları) anti-emperyalist söylemi tahkim eden ABD menşeili küresel bilgi ve iletişim şirketleri, ilaç lobileri ve amansız küresel rekabet gibi tartışma alanları, bu iddiaları geniş kesimler için çekici kıldı. Örneğin, Sait Yılmaz'ın "Medikal Derin Devlet ve Bill Gates" yazısı önce sol muhalif Tele1 internet sitesinde[22], ardından (içeriği kısmen yeniden düzenlenmiş olarak) Milli Gazete internet sitesinde yayınlandı.[23] Milli Gazete'de yer alan ve Koronavirüs'ün "biyolojik silah" olup olmadığını tartışan ve "virüs aşıları içerisinde hastalara mikroçip yerleştirip insanları robotlaştırma" iddialarına yer veren "en büyük alternatif İslam tıbbı mı?" başlıklı bir metin de "dikkat çeken bir yazı" ifadesiyle Oda TV internet sitesinde de yer buldu kendine.[24] Benzer şekilde, Akit TV'nin "Koronavirüs'ün arkasından Bill Gates Çıktı!"

20. "Yahudi ailesi Rockefeller koronavirüsü (corona virüs - Covid-19) 10 yıl önce böyle açıklamış" (2020, 29 Mart). *A Haber*. Erişim adresi:https://www.ahaber.com.tr/galeri/gundem/yahudi-ailesi-rockefeller-koronavirusu-corona-virus-covid-19-10-yil-once-boyle-aciklamis

21. "Koronavirüsü Bill Gates mi üretti, işte o 5 yıl önceki konuşması" (2020, 18 Mart). İnternethaber. Erişim adresi: https://www.internethaber.com/koronavirusu-bill-gates-mi-uretti-iste-o-5-yil-onceki-konusmasi-video-galerisi-2089431.htm

22. Yılmaz, S. (2020, 19 Nisan). "Medikal Derin Devlet ve Bill Gates", *Tele 1*. Erişim adresi:https://tele1.com.tr/medikal-derin-devlet-ve-bill-gates-153451/

23. Yılmaz, S. (2020, 27 Nisan). "Medikal Derin Devlet ve Bill Gates", *Milli Gazete*. Erişim adresi: https://www.milligazete.com.tr/makale/4308478/prof-dr-sait-yilmaz/medikal-derin-devlet-ve-bill-gates

24. "Eni büyük alternatif İslam tıbbı mı" (2020, 10 Nisan). *OdaTV*. Erişim adresi: https://odatv4.com/en-buyuk-alternatif-islam-tibbi-mi-10042041.html

başlıklı yorum videosunda, Bülent Deniz ve Abdurrahman Dilipak'ın "Derin Gerçekler" programında[25], Gates Vakfı'nın Pirbright adlı bir antikor merkezinin "Koronavirüs'ün patentini aldığı" iddia edildi ve yapılan aşı çalışmalarında insanlara "kalıtsal hastalıklar enjekte edildiği" öne sürüldü. Doğrulama platformu teyit.org bu yayın üzerinden yaptığı araştırmada "Gates Vakfı'nın Wuhan'daki salgına ilişkin simülasyon yaptırdığı ya da Pirbright Enstitüsü'nün mevcut salgına ilişkin Koronavirüs'ün patentini aldığı ve aşısını bulduğu iddialarının doğru olmadığını" ortaya koydu. Araştırmada, bu aşı çalışmalarının kuş ve diğer hayvanlardaki farklı hastalıklara önlem olarak, geniş Koronavirüs ailesindeki başka bir virüs türüne karşı yürütüldüğü bilgisine yer verildi.[26] Burada sadece bazılarına değinilen komplo teorileri sayı ve çeşitlilik açısından elbette ayrı bir araştırma konusu ve yukarıda değinildiği gibi Yanık'ın çalışmasında daha geniş bir listeye ulaşmak mümkün. Benzer şekilde, bir dönemin bereketli bir "tık" ve reyting kaynağı da "büyük oyunu görme" yaklaşımı doğrultusunda işlevselleştirilen "virüs Çin'de laboratuvarda üretildi" -ki ABD'deki Trump yönetimi de bir dönem bu iddiayı dillendirdi[27]- ve "virüs ABD'de laboratuvarda üretildi" şeklindeki karşıt teorilerdi. Dünyayı ele geçirme planının parçası olarak laboratuvarda virüs üretme teorilerinin önde gelen isimlerinden biri, belki de "yıldızı" Takvim Gazetesi yazarı ve A Haber kanalının yorumcularından Ergün Diler'di. Malumatfuruş internet sayfası, "Ergün Diler'in Koronavirüs Seyir Defteri" adlı bir yazıda, Diler'in yazılarını sıraladı.[28] Bu çalışmanın ortaya koyduğu şekliyle Diler, 31 Ocak'tan 8 Mayıs'a kadar, gazetesindeki köşesinde salgının seyrine ve yayılmasına bağlı olarak virüsü neredeyse tüm küresel jeopolitik olaylarla ilişkilendirdi; Çin'i hedef alan biyolojik bir silah olduğu, pandeminin Libya'daki jeo-

25. Yeni Akit Gazetesi. "Koronavirüs'ün arkasından Bill Gates Çıktı!" [Video]. Erişim adresi: https://www.dailymotion.com/video/x7r906q

26. "Koronavirüs salgınının arkasında Gates Vakfı'nın olduğu iddiası" (2020, 1 Şubat). *Teyit.org*. Erişim adresi: https://teyit.org/koronavirus-salgininin-arkasinda-gates-vakfinin-oldugu-iddiasi/

27. "Koronavirüs'ün insan yapımı olduğu iddialarıyla ilgili kim ne diyor?" (2020, 2 Mayıs). *BBC Türkçe*. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52501594

28. "Ergün Diler'in Koronavirüs Seyir Defteri" (2020, 10 Mayıs). *Malumatfuruş*. Erişim adresi: https://www.malumatfurus.org/ergun-dilerin-koronavirus-seyir-defteri/

politik gelişmelerle ilgili olduğu, İran ve Rusya'yı da hedef aldığı, İran ve İtalya'ya "drone"larla bulaştırıldığı, ABD'de 10 Dolara üretildiği, "derin Amerika'nın" finans kaynaklarının Londra'ya kaymasını engellemek için virüsü kullandığı, Çin'le yakınlaşan ülkelere karşı kullanıldığı, "derin Amerika" ve "küresel elitlerin" İngiltere'de siyaseti şekillendirmek için salgından faydalandığı, virüsün Wuhan'dan çıktığı ancak onu Amerikalıların yaptığı, "derin Amerika'nın" küresel nüfusu 8 milyardan 5 milyara düşürme projesinin parçası olduğu gibi tezler sıraladı. Diler "büyük oyunu gören" tek isim değildi. Özellikle iktidara yakın medya kuruluşlarındaki başka birçok gazeteci de benzer komplo teorilerini yaygınlaştırdı. Ancak virüsün laboratuvarda yaratılan bir "biyolojik silah" olduğu vurgusunun etkileri Türkiye'de de sert bir şekilde hissedilmeye başlandığında, bu tez yavaş yavaş terk edildi ve pandemi sonrası nasıl bir dünya düzeni olabileceğine ilişkin tezler ortaya saçıldı. Örneğin Yeni Şafak Gazetesi yazarı İbrahim Karagül hem kişisel Twitter hesabından hem de 9 Mart'ta gazetedeki köşesinden bunun üretilmiş bir virüs olduğuna inandığını duyurmuş ve "Corona değil, Çin karantinada, İran virüse teslim oldu, Kabe'de tavaf durdu, İtalya'da milyonlar tecritte, bunlar birer tatbikat mı?" diye sormuştu.[29] Mart sonunda bu kez köşesinde virüsün aslında üretilmemiş olabileceğini yazmış, nisan ayına gelindiğinde ise virüsün ortaya çıkış sebeplerini sorgulamaktansa sonuçlarına yoğunlaşmayı tercih ederek yine sürecin galibi olarak Türkiye'yi ilân etmiş, salgın sonrasında Türkiye'nin "süper güç" olabileceğini "müjdelemişti".[30]

---

29. Karagül, İ. (2020, 9 Mart). "Corona (Korona) korkusu mu yoksa insan ırkının gelecek korkusu mu? Corona "üretilmiş" bir virüstür. Bir biyolojik silah denemesi mi? Corona değil Çin karantinada. İran virüse teslim oldu. Kabe'de tavaf durduruldu, İtalya'da milyonlar tecritte. Ne oluyor, bunlar birer tatbikat mı? 21. yüzyıl, aşırılıklar, çılgınlıklar çağı. İnsan kendi kıyâmetini mi zorluyor?" *Yeni Şafak*. Erişim adresi: https://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahimkaragul/corona-korona-korkusu-mu-yoksa-insan-irkinin-gelecek-korkusu-mu-corona-uretilmis-bir-virustur-bir-biyolojik-silah-denemesi-mi-corona-degil-cin-karantinada-iran-viruse-teslim-oldu-kabede-tavaf-durduruldu-italyada-milyonlar-tecritte-ne-oluyor-bunlar-birer-tatbikat-mi-21-yuzyil-asiriliklar-cilginliklar-cagi-insan-kendi-kiymetini-mi-zorluyor-2054500

30. Karagül, İ. (2020, 14 Nisan). "Salgın sonrası nasıl bir dünya kurulacak? Kimler kaybedecek, kimler kazanacak? Kimler için tarihin sonu? 2023 gerçek oluyor. Türkiye'yi durdurma imkanları olmayacak. Türkiye süper güç olabilir mi? Hayal görmüyoruz.." *Yeni Şafak*. Erişim adresi: https://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahimkaragul/salgin-sonrasi-nasil-bir-dunya-kurulacak-kimler-kaybede-

Tedbir, Sansür, Resmiyet

Nisan ayının ilk haftası geride kaldıktan sonra, Türkiye'de pandeminin etkisi sert hissedildi. Resmi Covid-19 vaka sayısı 4 binin üzerine çıkmış, günlük can kaybı sayısı 100'e yaklaşmıştı (Sağlık Bakanlığı, günlük kayıp sayısının 100'den fazla olduğunu ilk kez 14 Nisan'da açıkladı). Bakan Koca, basın toplantılarının yanı sıra Twitter'dan yaptığı açıklamalarla vatandaşlara evde kalma çağrısı yapıyor ve maske ve mesafe gibi temel tedbirleri hatırlatıyordu. Yaklaşık iki ay önce, 10 Ocak'ta kurulan Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu'nun adı bu süreçte daha sık duyulmaya başlandı. Kuruldaki 36 üyenin içinde yer alan bazı hekimler, ilkbahar aylarında medyada görünürlükleri artınca okuyucu ve izleyicilerin yakından tanıdığı yeni kanaat önderleri haline geldi. Haber kanalları ve internet sitelerinin bilgi almak için başvurduğu isimler ağırlıklı olarak bu kuruldan olacaktı. Vaka sayıları, bunlara paralel olarak can kayıpları tırmandıkça endişe ve gerilim arttı sansasyon ve komplo teorilerine ayrılan alan daraldı, sağlık seferberliği kapsamında saflar sıklaştırıldı. Kurul dışından tercih edilen konuklar da ağırlıklı olarak maske, mesafe, temizlik gibi temel önlemleri hatırlatan, virüsün neden olduğu hastalığı anlatan, uluslararası ölçekte pandeminin seyri ve aşı çalışmalarını aktaran ve yorumlayan isimlerden seçiliyor, sağlık politikaları hakkında eleştiri getirecek isimler haber kanalları ve yaygın erişimi olan internet siteleri tarafından çok da tercih edilmiyordu. Covid-19 vaka sayılarının ve can kaybı verilerinin resmi raporlara nasıl yansıtıldığı, sağlık çalışanlarının karşılaştığı riskler, günlük yapılan test sayısı, bir dönem ücretsiz maske dağıtımında karşılaşılan sorunlar, yoğun bakımlardaki koşullar, aslında hâlâ geniş bir erişimi olan, ancak muhalif görüşlere yer vermekten çekinen medya kuruluşları tarafından etraflıca masaya yatırılamadı ve medyanın sorgulama işlevi istisnai durumlar haricinde etkili şekilde yerine getirilmedi. Oysa habercilere, özellikle hekim ve hasta yakınlarından bilgi ulaşıyordu. Yaygın medyada çalışan ve hastane ve hekimlerle yoğun temasta bulunan habercilerden biri, "*yetkili merci onaylamadan ekrana bir şey verilemediği için, benim öğrendiğim, herkesten önce öğrendi-*

cek-kimler-kazanacak-kimler-icin-tarihin-sonu-2023-gercek-oluyor-turkiye-yi-durdurma-imkanlari-olmayacak-turkiye-super-guc-olabilir-mi-hayal-gormuyoruz-2054837

ğim bir şeyi veremiyorsun. Bakan doğrularsa ancak..." sözleriyle bu sürece dair (oto)sansür mekanizmasını aktarıyordu.[31] Ana akımdaki birçok haber merkezi, bu refleksi, yani kritik konularda sadece resmi merci onaylı haberciliği zaten pandemiden yıllar önce geliştirmiş haldeydi. Bu sadece günün koşullarına kolaylıkla uyarlandı. Yukarıda sıralanan sorun alanlarına ilişkin habercilik de bağımsız internet haber siteleri ya da muhalif TV ve gazetelerin uğraşı olarak kaldı.

Pandemiyle mücadelede ülkedeki tüm kesimlerin alınacak önlemlere dair rızasını sağlamak ve sürecin şeffaf yürüdüğünü göstermek adına atılan adımlar da vardı. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın basın toplantılarında muhalif haber kuruluşlarının muhabirlerine söz hakkı vermesi, bir süredir resmi basın / kurum akreditasyon kartları olmadığı gerekçesiyle birçok resmi etkinliği izleyemeyen habercilerin, bu kez akreditasyon duvarına çarpmaması, övgü toplayan bir iletişim faaliyeti oldu. Ancak başlarda sıklıkla yapılan basın toplantıları, bir süre sonra haftada bire indirildi ve Bakan sürece ilişkin bilgileri ağırlıklı olarak Twitter'dan vermeyi tercih etmeye başladı. Zamanla haftalık basın toplantılarına da süre ve soru sınırı gelmeye başladı. Soru planlamasında önce ajanslar, sonra televizyon kanalları, ardından gazeteler ve son olarak internet siteleri gibi bir sıralama uygulanınca "sorgulama" görevi, başlarda soru hakkı bulan birkaç TV ve gazete muhabirine kaldı. Artık kolay kolay sıra gelmeyince bağımsız / muhalif kimliğiyle tanınan internet sitesi muhabirleri ya da uluslararası haber kuruluşlarının Türkiye muhabirleri, toplantıları takip etmemeye başladı. Bunun yanı sıra "tek soru" uygulaması ve takip sorularının sorulamaması da yanıtların kapsamının arzu edildiği şekilde ayarlanmasını beraberinde getirdi. Bu süreçte yanıt alınamasa da sorulan doğru sorular bile zaman zaman kendi başlarına gündem olabiliyordu.

Tabip odaları gibi kuruluşların ve sağlık politikalarına dair eleştirel söylem geliştiren hekimlerin "merkez" medyadaki ekran ve sayfalarda ancak kısıtlı söz hakkı bulduklarına daha önce değinildi. Merkezi veri akışı ve değerlendirme sürecinde kendine yer bulamayan Türk Tabipleri Birliği ve illerdeki odalar, hastanelerden toplanan verileri, bunları yayınlayabilecek medya

31. 26.07.2020 tarihli görüşme.

kuruluşlarıyla paylaşmayı seçti. Ancak bu çaba da zaman zaman devlet kademelerinin tepkisini çekiyordu. Bir dönem yüksek vaka sayıları nedeniyle dikkat çeken Bolu'daki süreci haberleştiren bağımsız bir haber sitesinin muhabiri *"Bolu Tabip Odası Başkanı ile bir röportaj yapılmıştı... Röportajdan sonra Vali, Tabip Odası'nı arayıp 'neden izinsiz mülakat veriyorsunuz?' diye tepki göstermişti"* sözleriyle yaşanan "gerilimi" anlatıyordu.[32] Aynı muhabir, Ankara'daki Bakanlık çalışanları ve bürokratların ise "erişilemez" halde olduğundan yakınıyor ve bu nedenle iller bazında bilgi toplanmaya çalışıldığını aktarıyordu. Sağlık haberleri konusunda deneyimli bir Ankara muhabiri de bürokrasideki merkeziyetçi anlayışın ve sivil toplum ile bağımsız meslek kuruluşlarının kendine pek de yer bulamadığı yeni hiyerarşik yapının, "sızıntı haberciliğini" neredeyse imkânsız hale getirdiği saptamasında bulunuyordu. Sözleri başkentte değişen gazetecilik pratiğinin de bir özeti gibiydi: *"Bakanlıkları ziyaret etmek normal zamanlarda neredeyse yasak düzeyinde gazeteci olarak. Gazeteci kimliğinizle bakanlığa gittiğinizde bu kayıt altına alınıyor ve dolayısıyla sizi ziyaretçi olarak kabul eden kişi şunu biliyor; 'bana ...'nın geldiği kapıda artık kayıt altında'. Dolayısıyla hiçbir bürokrat bu koşullarda kolay kolay sizinle bir araya gelmek istemiyor... Bizim bilgi sızdıracağımız yere zaten sendikanın, sivil toplumun, meslek örgütlerinin de erişimi olmadığı için gazetecilerin bunu yapması imkânsız"*.[33] Bu durumda haberciler yerel ölçekte resmi makamların paylaşmadığı bilgileri, tabip odaları ve hastanedeki sağlık çalışanlarının anlatımlarıyla toparlamaya çalışıyor, ancak bu, Türkiye geneline ilişkin de "bütüncül" bir resmin ortaya çıkmasına engel oluyordu. Yerel muhabirlerin çalışmaları da yakın takip altındaydı. Bir rapora göre, ilk vakanın açıklandığı 11 Mart sonrası yaklaşık iki aylık süreçte Kocaeli, Bartın ve Antalya'da toplam 12 yerel gazeteci gözaltına alınırken, üç gazeteci de pandemi haberleri nedeniyle ifade vermeye davet edilmişti.[34]

Tıp antropolojisi alanında çalışan Gideon Lasco (2020), ABD, Brezilya ve Filipinler'in Covid-19 ile başa çıkma stratejilerini

32. 24.07.2020 Tarihli görüşme.
33. 24.07.2020 Tarihli görüşme.
34. Koronavirüs ve Medya Özgürlüğü (2020, 3 Mayıs). *Bianet*. http://bianet.org/bianet/print/223484-koronavirus-ve-medya-ozgurlugu

incelediği makalesinde, bu ülkelerin lider odaklı popülist sağlık politikalarını, sağlık stratejilerini teknokratların, uzmanların belirlediği Almanya, Tayvan, Güney Kore, Singapur gibi ülkelerle karşılaştırır. Lasco'ya göre popülist yönetimlerde dahi, uzmanların sürece dahil edilmesinin iki nedeni vardır: Sorumluluğun paylaşılmasının yanı sıra, uygulanan politikalara meşruiyet sağlanması. Türkiye'de de Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu üyelerinin politikaların belirlenmesindeki tam rolü başlarda tam anlaşılamadı ve zaman zaman tartışma konusu oldu. Zamanla kurul üyelerinin ağırlıklı olarak aslında sadece bir tavsiye mercii oldukları anlaşıldı. Temmuz ayı itibariyle vaka ve can kaybı sayılarının yeniden artmasıyla pandemiyle mücadele tedbirleri sorgulanırken, eleştirilerin yöneldiği kesimlerden biri de Bilim Kurulu oldu. Ancak üyelerden gelen açıklamalar, alınan kararlarda, kamuoyunun tahmin ettiği kadar söz sahibi olmadıkları yönündeydi. Prof. Dr. Tevfik Özlü, "pek çok sektörden çok farklı talepler ve istekler var. Yönetim bir şekilde onları da dikkate almak zorunda. Onlar kendi kararlarını verirken bizim tavsiyelerimizi ve görüşlerimizi dinliyorlar ama sonuç itibariyle biz karar verici değiliz" demiş[35], aynı kuruldan Prof. Dr. Ateş Kara, Bakanlık'ın günlük verileri açıklarken yoğun bakımda yatan hasta sayısı yerine "ağır hasta" sayısı ifadesini kullanmaya başlamasının nedenini bilmediğini söylemişti.[36] Alandaki bazı haberciler de gerektiğinde zaman zaman kurul üyelerinden bile bilgi alamamaktan şikayetçiydi. Yaygın medya kuruluşlarından biri için yıllardır sağlık haberlerini yakından takip eden bir muhabir şöyle diyordu: *"(Bilim kurulu üyeleri) bazı bilgilere ulaşmakta zorluk yaşadıklarını söylüyorlardı. Bir harita yayınlanmıştı... Bir renk dağılımı vardı, vaka yoğunluk durumlarına ilişkin, mor, kırmızı, vs renkler, mesela biz o renkleri çözene kadar göbeğimiz çatladı, bu ne ifade ediyor? Bilim Kurulu'na soruyoruz, bilmiyorlar... Onlar çıkarımlarda bulunmuşlardı, hatalıydı. Sağlık*

35. "Bilim Kurulu Üyesi Özlü: Bugüne kadar alınan kararları biz vermedik" (2020, 31 Ağustos). *Birgün Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.birgun.net/haber/bilim-kurulu-uyesi-ozlu-bugune-kadar-alinan-kararlari-biz-vermedik-313958

36. "Bilim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Kara: O sayıların artık neden verildiğini bilmiyorum" (2020. 31 Temmuz). *Sözcü Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/bilim-kurulu-uyesi-prof-dr-kara-o-sayilarin-artik-neden-verilmedigini-bilmiyorum-5963233/

Bakanlığı'na başvurduk, o zaman doğru şekilde mor şunu ifade ediyor, kırmızı şunu ifade ediyor, yeşil şunu ifade ediyor şeklinde bizi bilgilendirdiler. Onlarla da daha sınırlı sayıda bilgi paylaşılıyor diye düşünüyorum... Sağlıkta büyük resmi Bakanlık görüyor, ama Bakanlık da... ne kadar söylediklerini uygulatabiliyor çok da fazla emin değilim açıkçası"[37].

Ekrana çıkan, sayfalarda görüşlerine yer verilenler sadece Bilim Kurulu üyeleri değildi elbette. Zaman zaman muhalif söyleme sahip isimler de "ilgi çekici" olabildikleri ölçüde bir denge unsuru olarak yaygın medyanın konuk yelpazesi geniş programlarına davet edildiler. Dr. Serdar Savaş hızlı tırmandığı ana akım konukluk basamaklarını, Habertürk TV'deki bir yayında diğer katılımcılara, "milletin gözüne bakarak yalan söyleyen gerizekâlılar" diye hitap edince hızla indi.[38] YouTube kanalına yüklediği iddialı analizleri ise WhatsApp grupları üzerinden, alternatif açıklama arayan kullanıcılar tarafından uzun süre izlenmeye devam etti. Pandeminin yeni bir uluslararası işbirliği fırsatı yaratmadığı kısa sürede anlaşıldı. Küresel işbirliğinden çok aşı bulma çalışmaları ve sağlık sistemi kapasitesi rekabeti haline bürünen süreçte, milliyetçilik duygularına hitap eden açıklamalar yapan isimlere de yaygın medyada özel ilgi gösterildi. Mart ayı sonunda ABD'den Türkiye'deki televizyon kanallarına bağlanmaya başlayan Prof. Dr. Mehmet Çilingiroğlu'nun Habertürk TV'de bir tartışma sonunda terk ettiği yayında, Türkiye'deki sağlık sistemini övmesi özellikle iktidar medyasının dikkatini çekmişti. Sabah Gazetesi, "Her şey 'ülkemle gurur duyuyorum' demesiyle başladı!" başlıklı bir haber yayınladı ve Çilingiroğlu'nun Türkiye'yi övmesinin rahatsızlık yarattığını öne sürdü.[39] Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ahmet Hakan, Çilingiroğlu'nu köşesinde "Bir yıldız doğdu: Mehmet

37. 09.08.2020 Tarihli görüşme.

38. "Habertürk'te YKS tartışması: Fasulyeden konuşup milleti kandırıyorsunuz, geri zekâlılar!" (2020, 21 Haziran). *T24*. Erişim adresi: https://t24.com.tr/haber/tek-tek-te-sert-yks-tartismasi-boyle-fasulyeden-konusuyorsunuz-geri-zekalilar,885716

39. Her şey ülkemle gurur duyuyorum demesiyle başladı! Mehmet Çilingiroğlu ve Didem Arslan Yılmaz arasında gergin anlar... (2020, 2 Nisan). *Sabah Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/04/02/her-sey-ulkemle-gurur-duyuyorum-demesiyle-basladi-mehmet-cilingiroglu-ve-didem-arslan-yilmaz-arasinda-gergin-anlar

Çilingiroğlu" başlıklı bir yazıya konu ederken TV performansını şu sözlerle değerlendiriyordu: "Papyonuyla, geniş çerçeveli gözlüğüyle öyle sempatik ki... İzleyende 'Sen sabaha kadar konuş hocam, ben dinlerim' duygusu uyandırıyor"... Neil Postman'ın (2016:112) "televizyon eğlenmeyi her türlü deneyimin temsilinin doğal çerçevesi haline getirmektedir" önermesi, Çilingiroğlu'nun canlı yayında bilgisayar kamerası önünde ayağa kalkıp zeybek oynadığı pandemi ve sağlık temalı programlarda vücuda geliyor, California'da seslendirilen "Yörük Ali" türküsü, Bağcılar'daki TV stüdyosunda çınlıyordu.

Bu sırada dünyada kıyasıya yaşanan aşı bulma çalışmaları rekabetinde Türkiye'de çalışma yürüten ekiplerden biri de, daha doğrusu ekibin lideri Profesör Dr. Ercüment Ovalı da geleneksel ve sosyal medyanın yıldızlarından biri haline gelmişti. Ovalı önce nisan ayı ortasında Twitter'dan duyurduğu bir ilaç önerisiyle gündeme geldi. Mesajında "1 aydır laboratuvarda çalıştığımız bir ilacın ismini 23 Nisan'da açıklayacaktık ancak o kadar etkili duruyor ki insanların hayatını kurtarabilir. İnsanların hayatından gün çalmak istemedik... Acilen Dornaz Alfa, hastaların tedavisinde klinik testlere alınmalı. Kahramanlarıma teşekkür ederim" demişti. Geniş kesimler bir Türk hekimin tedavide çığır açan bir gelişmeyi duyurduğu bu açıklamayı coşkuyla karşıladı. Medyanın demeç alabilmek için Ovalı'nın, hasta yakınlarının da bu ilacın peşine düştüğü sırada Sağlık Bakanı Koca eleştiri yüklü bir açıklama yaptı: "Sözü edilen ilaç uluslararası bir ilaç firmasının patentli ilacı. İlaç ve aşı işi hem milli hem stratejik bir iştir. Sosyal medya üzerinden yapılmaz. Dünyada araştırmanın nasıl yapılacağı bellidir, sosyal medya üzerinden insanların umudu ile oynanamaz" dedi.[40] Ovalı bu kez 23 Nisan'da bir Tweet daha attı ve "Son 1 aydır gece gündüz çalışarak 6 proje 4 ürün ve 3 makale çıkaran kahramanlarıma teşekkür ediyorum. Canım ülkem artık Covid-19'a karşı aşı geliştirebilen az sayıdaki ülkeler arasında" diyerek yeni bir müjde verdi. Aşı haberi bir kez daha yeni bir heyecan dalgası yarattı ancak 27 Temmuz'a kadar yeni bir gelişme olmadı. Bu tarihte, İhlas Haber Ajansı yine medyada sıkça kullanılan bir Ovalı haberi servis etti. "Prof. Dr. Ercüment

40. Ovalı'dan yeni açıklama: Biz ilaç bulmadık (2020, 17 Nisan). *NTV*. Erişim adresi: https://www.ntv.com.tr/saglik/prof-ovalidan-yeni-aciklama-biz-ilac-bulmadik,3G93Yj1bekCwue0u5KI9Hw

Ovalı sessizliğini İHA'ya bozdu" başlıklı haberde, 2 milyon doz aşının üretilmiş olduğu bilgisi veriliyor ve "Ovalı aşı çalışmalarına devam ettiğini, son olarak test için Amerika'dan gelecek hayvanları beklediğini söyledi" deniyordu. Bu bölüm yazılırken aşı çalışmalarıyla ilgili yeni bir gelişme yoktu ve çalışmaların tamamlanacağı tarih olarak da Şubat 2021 telaffuz ediliyordu.[41] Türkiye'de günlük vaka sayılarının resmi veriler çerçevesinde bile yeniden bin beş yüzün üzerine çıktığı eylül ayı itibariyle, dünyanın dört bir yanında da aşı çalışmaları devam ediyordu.

Sonuç:

Salgın sürecinin başlarında, birçok geleneksel medya kuruluşunun sağlık alanını "gösterinin" bir parçası olarak çerçevelemesi, salt reyting iştahı ve "tık avcılığından" kaynaklanmıyordu. Bu yayıncılık çizgisini, sadece kadir-i mutlak gösteri kültürünün televizyon ve yeni medya üzerinden bilgi ekosistemini kaçınılmaz olarak dönüştürmesi olarak değerlendirince, Williams'ın (2003) dikkat çektiği gibi, toplumsal ve siyasal nedenler çözümleme çerçevesinin dışında kalabiliyor. Oysa son yıllarda medyada yaşanan kritik dönüşümün önemli sonuçlarından biri, siyasi ve ekonomik maliyetleri nedeniyle haberden kaçınmanın ya da resmi onay aramanın birçok merkez medya kuruluşu için adeta bir refleks haline gelmesi oldu. Bu dönüşümün de böylesi kriz dönemlerinde belirgin hale gelen bazı etkileri oldu. Çoğu zaman bir özel haberin asli unsuru olamayacak basın bültenleri, ajans metinleri, demeçler, WhatsApp grupları gibi kapalı sohbet odalarından muhabirlere gönderilen bilgiler ve basın toplantılarında sordurulan sorular vs üzerinden üretilen içerikler, araştırma ve sorgulamaya dayalı çabanın yerine geçince, habercilik birçok yaygın medya kuruluşunda salt "yayıncılık" halini aldı. Böylesi bir ortamda uzmanlık gerektiren habercilik alanları, günlük rutinin peşinde koşan, her konuda haber yapması beklenen gazetecilere teslim edildi ve uzman muhabirler tasfiye oldu. Kadrosunda sağlık muhabiri bulunan ve o muhabirlere editoryal karar mekanizmalarında söz hakkı tanıyan bir avuç haber kuruluşu ekran ve sayfalarını kısmen

41. "Prof. Dr. Ercüment Ovalı Sessizliğini İha'ya bozdu" (2020, 27 Temmuz). İhlas Haber Ajansı. Erişim adresi: https://www.iha.com.tr/haber-prof-dr-ercument-ovali-sessizligini-ihaya-bozdu-858427/

dezenformasyon ve yanlış bilgiden koruyabildi. Ancak bunlar da iktidarı rahatsız etmemek için süreci farklı boyutlarıyla kamuoyuna yansıtabilecek birçok özel haber olanağını kullanmadılar. Özel haberleri gündeme taşıyan yine kısıtlı olanaklarla haber yapan bağımsız haber siteleri ya da muhalif medya kuruluşları olabildi. "Merkezden" paylaşılan bilgilerle yerelden gelen bilgiler ve veriler arasındaki makas açıldıkça resmi açıklamalara dair de bir güven krizi ortaya çıkmaya başladı. MetroPOLL araştırma şirketi tarafından yapılan bir anket, "hükümetin vaka sayılarıyla ilgili açıklamalarında şeffaf davrandığını ve gerçekleri açıkladığını düşünüyor musunuz?" sorusuna yanıt arıyordu. Buna göre, nisan ayında yanıt verenlerin %62,3'ü hükümetin açıkladığı bilgi ve verilere güvendiğini belirtirken bu oran ağustos ayında %36,2'ye düşmüştü[42]. Oysa güvenilir bilgi ve veri akışının şeffaf ve düzenli bir şekilde sağlanmadığı durumlarda neler yaşanabildiği, yazının ikinci bölümünde aktarıldığı gibi, pandeminin ilk aylarında görülmüştü. Virüsün kökeni ile ilgili komplo teorileri ve buna bağlı olarak aşının kısa sürede bulunacağına dair yanlış kestirimler, virüsün bulaşma koşulları ve hastalığın seyrine dair eksik, hatalı anlatımlar, yanlış korunma önerileri birçok insanın sürece hazırlıksız yakalanmasına yol açmıştı. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de hem geleneksel hem de sosyal medyada yanlış bilgiyle mücadelenin gerekli olduğu anlaşıldı. Düzenli basın toplantıları, günlük veri aktarımı, alanında uzman isimlerin medyada söz hakkı bulması belki bilgi kirliliğini önemli ölçüde azalttı, ancak zamanla bu kez de resmi bilgi paylaşımında şeffaflık sorgulanır hale geldi. Özellikle 1 Haziran'da önlemlerin gevşetilmesi ve "kontrollü normal" hayata geçişin ardından illerin tabip odaları, hastaneler ve hekimlerden alarm veren veriler ve bilgiler geldi. Ancak bu verilerin resmi açıklamalarla çeliştiği noktada, toplumdaki kaygı düzeyini artıran yeni bir belirsizlik dalgası doğdu. Medya, denetim görevini yerine getir(e)mediği ölçüde, katılımcı ve şeffaf bir süreç yönetimi olasılığı daha da azaldı.

42. Anket: Toplum, Sağlık Bakanlığı'nın koronavirüsle ilgili gerçek verileri açıkladığını düşünmüyor (2020, 7 Eylül). *BirGün Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.birgun.net/haber/anket-toplum-saglik-bakanligi-nin-koronavirusle-ilgili-gercek-verileri-aciklad igini-dusunmuyor-314774

Kaynakça

Baudrillard, Jean (2013). *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2000). *Televizyon Üzerine*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Debord, Guy (2014). *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi, Oktay, Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lasco, G. (2020). "Medical Populism and the Covid 19 Pandemic", Global Public Health, https://doi.org/10.1080/17441692.2020.1807581

McLuhan, Marshall (2002). *Understanding Media, The Extensions of Man*, London: Routledge.

O'Connor, C., Weatherall, J.O. (2019). *The Misinformation Age, How False Beliefs Spread*, New Haven: Yale University Press.

Postman, Neil (2016). *Televizyon: Öldüren Eğlence – Gösteri Çağında Kamusal Söylem*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Williams, Raymond (2003). *Television: Technology and Cultural Form*, London: Routledge.

Yanık, Aybars (2020). "Başımıza kim sardı bu belayı: Komplo ve koronavirüs". *Birikim*, Sayı 373. Erişim adresi: https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-373-mayis-2020/10040/basimiza-kim-sardi-bu-belayi-komplo-ve-koronavirus/11774

Covid-19 Salgını Sürecinde Yeni Medya ve Kamusal İletişim

İsmail H. Polat[1]

Giriş

21. yüzyılın tarihini yazacak vakanüvisler, muhtemelen 2020 yılına özel bir yer ayıracaklar. 2019 yılının aralık ayında Çin'den başlayarak sadece birkaç ay içinde tüm dünyaya yayılan ve 212 ülkeden milyonlarca insana bulaşarak yüzbinlercesinin ölümüne neden olan Covid-19 salgını, dünya tarihinde yaşanan diğer tüm salgınlardan farklı olarak dünyanın bir küreselleşme sürecinde olduğu ve söz konusu sürecin (önündeki tüm bireysel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasal engellere karşın) ağırlıkla internet üzerinde gelişen yeni medya platformları sayesinde sınırları aşarak ilerlediği bir dönemde baş gösterdi.

1. Kadir Has Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü, İstanbul

2020 yılı itibarıyla 8 milyara yaklaşan bir nüfusa sahip (Worldometer.info, 13.9.2020) dünyamızda 4.65 milyarı aşkın insanın kullanıcısı olduğu web siteleri, bloglar, arama motorları, wikiler, sosyal medya platformları ile mobil uygulamalardan oluşan bu devasa ekosistem üzerinden saniyede 100 bin gigabaytlık veri alışverişi yapılmakta. (InternetLiveStats.com, 13.9.2020) Yeryüzündeki her on kişiden altısının sosyal veya ticari yaşamlarının anlamlı bir parçası haline gelen bu yeni medya, insanlığın bireysel ve toplumsal iletişim pratiklerini de geleneksel medyalardan kendisine doğru çekerken (Polat, 2016: 414-436) giderek birey ve toplulukların iletişim ve paylaşımlarıyla sınırlı bir etkileşim alanı olmaktan çıkarak özel ve kamu kurumlarının ve hatta devletlerin kurumsal temsillerinin zorunlu hale geldiği bir kamusal iletişim alanına dönüştü. (Stewart ve Hartmann, 2020: 185)

Söz konusu zorunluluğun en temelinde, özellikle kamusal alan vasfının en yoğun olduğu Twitter, YouTube, Instagram, Facebook ve TikTok gibi açık veya yarı-açık sosyal medya platformlarındaki paylaşımların kaotik ve viral yaygınlaşma karakteristiğini fırsat bilerek dezenformatif ve manipülatif bilgileri buraya boca edenler ile bunların bilinçli veya bilinçsiz yaygınlaştırılmasına alet olanların yarattığı bir hakikat-ötesi (post-truth) ortam yatmakta. Bu bilgilerin WhatsApp, Telegram, Snapchat gibi özel mesajlaşma platformlarında oluşturulan kapalı sosyal topluluklara sıçraması ve bir uzmanlık sorgulamasından yoksun ama sosyal dedikodu boyutunda tartışılıp zihinlerde yargı oluşturması da, yeni medyanın kontrolsüzlüğünü ve hakikat-ötesi niteliğini arttırmakta. En tartışmalı örneklerinin 2016 yılında İngiltere'de yapılan Brexit referandumu ile ABD Başkanlık seçimlerinde yaşandığı bu hakikat-ötesi kamusal iletişim ortamının, özellikle Facebook üzerinden yapılan sahte haber paylaşımlarıyla desteklenen dezenformatif bir propaganda aygıtına dönüştürülmesinin her iki seçime olası manipülatif etkileri, son dönemdeki akademik araştırmaların odak konusu. (Marshall ve Drieschova, 2018:101; Chambers, 2020:14)

İşte böylesi bir konjonktürde baş gösteren Covid-19 salgını, sadece biyolojik bir virüsü değil aynı zamanda onunla birlikte ve hatta onun da ötesinde yeni medya üzerinden yaygınlaşan bu hakikat-ötesi dijital bilgi salgınını da beraberinde getirdi. Salgın sözcüğünün İngilizce karşılığı olan "pandemic" söz-

cüğünden yola çıkarak yine İngilizcede türetilen "infodemic" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak "asılsız bilgi / haber salgını" veya "infodemi" kullanılmakta. Covid-19 salgın sürecinde "infodemi" sözcüğü ilk olarak 15 Şubat 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus tarafından Covid-19 ile ilgili Münih'te yapılan Güvenlik Konferansı'ndaki açılış konuşmasında dile getirilmiş. O konuşmada Ghebreyesus uluslararası kamuoyuna yaptığı uyarıda, asılsız haberlerin Koronavirüs'ten daha hızlı ve kolay yayıldığını ve eşit derecede tehlike arz ettiğini ifade ederek "sadece bir pandemiyle değil infodemi ile de mücadele ediyoruz" sözleriyle devletlere, kamu ve özel kurumlar ile medya kuruluşlarına küresel işbirliği çağrısında bulunmuştu. (Naeem & Bhatti: 2020:2) Ancak salgının sadece ilk aylarındaki gözlem ve deneyimlere bakarak bile böyle bir işbirliğinin sorunun çözümü için tek başına yeterli olamayacağını söyleyebiliriz. Bunun nedeni ise, yeni medyanın (okur, dinleyici veya izleyicilere sürekli tek yönlü bilgi üretimi ve yayımı yapan geleneksel medyadan farklı olarak) üretim ve yayım sürecini kullanıcı olarak tanımladığı kitleyle aktif bir etkileşim halinde çift yönlü olarak sürdürmesidir. (Polat, 2016: 416) Dolayısıyla, sürecin temel unsuru olan "kullanıcı kitlenin" çözümün bir parçası olmadığı bir yeni medya infodemisinin kontrol altına alınması oldukça zordur.

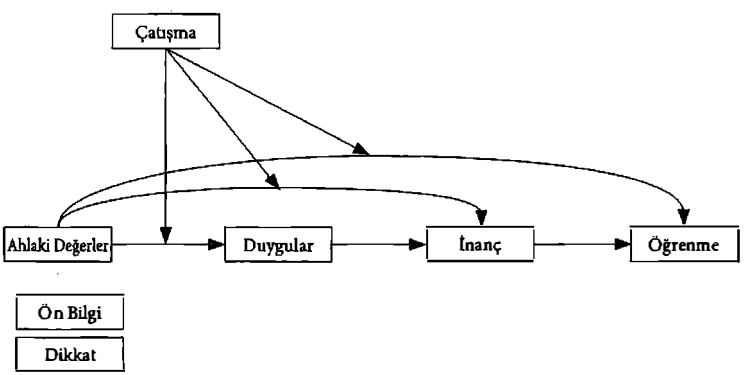
Covid-19 Sürecinde Yeni Medya ve Kamusal İletişim

Bireyler ve Toplumlar Perspektifi

Covid-19 küresel salgını süreci, dünyadaki tüm bireyler için daha önce karşılaşılmadık bir karantina deneyimine sahne oldu. Salgına yakalananların dramatik sağlık sorunlarının yanı sıra, yakalanma riski de yüzmilyonlarca insanın ruhsal kaygılarını arttırdı ve bu giderek küreselleşen karantina sürecinde söz konusu kaygıların seyahat ile sokağa çıkma yasakları (lock down) ve bireysel / ailesel / toplumsal gelecek kaygılarıyla da birleşmesi sonucu, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insan kendisini bir psikolojik yıpranmışlık sürecinin içinde buldu. Psikolog Dr. Ebru Morgül ve arkadaşları tarafından Mart-Haziran 2020 tarihleri arasında İstanbul'da 3.672 kişilik bir kitle üzerinde yapılan çalışmanın bulguları da, söz konusu

psikolojik yıpranmışlığın salgın süreçlerinde insanların bilgi, tutum, davranış, inanç ve uygulama pratiklerini etkileyebildiğini ortaya koymakta. (Morgül, vd., 2020: 1-6).

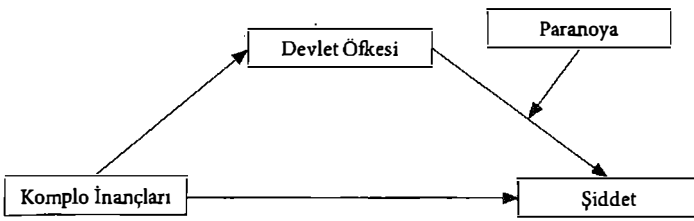
İşte Covid-19 sürecinde evlerinin sıkışmışlığında umut, moral ve çare arayan insanların, bu arayışlarına yanıt olarak yeni medya üzerinden boca edilen çok sayıda (ve çoğu teyide muhtaç) haber ve bilgiyi böylesi bir psikolojik yıpranmışlık içinde doğru biçimde hazım ve idrak edebilmeleri de son derece güç. Buna ek olarak, Greg Trevors'un geliştirdiği "varsayımsal benlik çatışması dolayımlama modeline" göre (Şekil-1) infodemi süreçlerinde yeni medyada yayılan asılsız haberlere kendi moral değer, duygu ve inançları çerçevesinde önkabulle yaklaşan birey, olayın aslı ile yüzleştiğinde yaşadığı benlik çatışması karşısında nadiren bunu kabulleniyor, aksine çoğunlukla hakikati inkâr eden bir yaklaşım sergiliyor. (Trevors ve Duffy, 2020:2)

Şekil-1. Varsayımsal benlik çatışması dolayımlama modeli (Trevors, 2020:29)

Böylelikle, asılsız haber ve bilgilere ilişkin kitlesel boyutta bir düzeltme / tekzip süreci gerçekleşmediği gibi, hakikat-ötesi ortam giderek güçlenen bir zemin kazanmayı sürdürmekte ve ne yazık ki bunu fırsat bilerek üretilen komplo teorilerinin de "inandırıcılığını" arttırmaktadır. Bu hakikat-ötesi ortama karşı çıkmaya çalışan birey ve sivil topluluklar ise giderek kitlesellik kazanan bu inkârcı anlayış tarafından yeni medya üzerinde linçlere maruz kalmakta ve kimi zaman da fiziksel şiddete varmaktadır. (Jolley ve Paterson, 2020:629) Bunun sonucu ise,

Şekil-1'deki inkârcılıkla, sınırlı benlik çatışması dolayımlama modelinin zemin kazandığı hakikat-ötesi ortamın, komplo teorileri üzerinden giderek sertleşmesiyle rasyonelliğini yitirerek Şekil-2'de gösterilen dogmatik paranoyak bir öfke ve şiddet sarmalına dönüşmesidir.

Şekil-2. Komplo temelli dolayımlama modeli (Jolley ve Paterson, 2020:629)

Son salgın sürecinde bu durumun pek çok örneğini yaşadık. Sürecin başlarında, açık sosyal medya platformlarında ve kapalı mesaj gruplarında Covid-19 virüsünün insan yapımı olduğuna, virüsün Çin'de kurulan 5G mobil iletişim şebekeleri ile baz istasyonları üzerinden yayıldığına ve ülkede şiddetli protestolar olduğuna ilişkin çok sayıda asılsız veya çarpıtma haber paylaşıldı.

Bu paylaşımlarla ilgili tartışmalarda, bu süreçte, yukarıda sözünü ettiğim çatışmalı veya dogmatik dolayımlama modellerine uygun tutum ve davranışları gösteren yakın çevremizden de insanların olduğuna çoğumuz tanıklık etmişizdir. Kişisel olarak, çok iyi eğitim almış kişilerin dahi böyle bir tutum sergilemesinin temelinde yeni medya alanının söz konusu hakikat-ötesi dinamiklerine ilişkin bilgi ve deneyim eksikliğinin olduğunu gözlemledim. Ki bu eksiklik, salgın sürecinde, sosyal mesafe, maske ve el yıkama gibi üzerinde en geniş uzlaşma sağlanmış korunma önlemleri karşısında dahi güvensiz yaklaşımlara neden oldu.

Tüm bu gelişmelere bakarak, pandeminin dünyanın hemen hemen tüm coğrafyalarında yarattığı hakikat-ötesi ortamın sonucu olarak ortaya çıkan infodeminin, bireyleri ilk aşamada gerçekleri inkâr eden bir anlayışa, ilerleyen aşamalarda ise komplo teorileri ile beslenen dogmatik bir kitleselleşme aracılığıyla kimi ülkeleri bir öfke ve şiddet sarmalına sürükleme olasılığının

hiç de az olmadığı söylenebilir. ABD, Almanya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde bile maske karşıtı olan ve salgının bir aldatmaca olduğunu savunan kalabalıkların sayılarının azımsanmayacak düzeyde oluşu da bunun bir göstergesi.

Kurumlar ve Devletler Perspektifi

Covid-19 küresel salgını süreci, uluslararası kurumlar ve devletler açısından, kimi noktalarda birbirine benzer, kimi noktalarda ise ayrışan karar ve uygulamalara sahne oldu. Covid-19 virüsünün başlangıç noktası Çin, merkezi kararlar ile otoriter ve ödünsüz biçimde hayata geçirilen karantina uygulamalarıyla öne çıkarken, Almanya, Yeni Zelanda gibi ülkeler daha çoğulcu ve toplumla bütünleşik karar ve uygulamalardan oluşan bir yaklaşım içine girdiler. Yerkürede bugüne dek yapılan en geniş ve kitlesel sağlık mücadelesinin önemli ayaklarından biri de bu devletlerin kendi kamuoylarını ikna etmek ve mücadeleyi topyekûn verebilmeleri adına yaptıkları kamusal iletişim idi. Geçmişte kitlesel iletişimin geleneksel araçları olan gazete, radyo ve televizyonlar üzerinden yapılan bu iletişim günümüzde yeni medyaya doğru kaymakta ve özellikle sosyal medya platformları giderek yeni kamusal alanlar olarak kabul edilmekteler. (Stewart ve Hartmann, 2020: 176) Bu bağlamda, çoğu devlet, salgınla ilgili kamu iletişimi için geleneksel medyalarla birlikte yeni medyayı da etkin biçimde kullanma yoluna gitmiş ve özellikle kendi kamuoyunun nabzını yeni medya platformları üzerinden tutmaya çalışmıştır. Bu konuda T.C. Sağlık Bakanlığı'nın her akşam açıkladığı "Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu" TV ana haber bültenlerinin yanısıra sosyal medya platformlarında da milyonlarca insan tarafından izlenmekte ve geleneksel medyadan farklı olarak olumlu-olumsuz yönleriyle tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda sorular, ortaya konulan görüşler ve alınan geri bildirimlere göre zaman zaman başta Cumhurbaşkanı ve Sağlık Bakanı tarafından olmak üzere çeşitli açıklamalar yapılmaktadır.

Covid-19 sürecinde yeni medyanın ne denli etkili bir kamusal iletişim alanı olduğu salgın sürecinde ülkemizde yaşanan bir gelişme ile de anlaşılmıştır. Koronavirüs salgınını önlemek için 10 Nisan gecesi 31 ilde ilan edilen sokağa çıkma yasağıyla ilgili açıklamanın yaklaşık 2 buçuk saat önce yapılması ve marketlerde yaşanan "izdiham" görüntüleri nedeniyle aldığı istifa kararını 12

Nisan Pazar gecesi Twitter hesabından açıklayan İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun görevini bırakmaması için ilk 2 saat içinde 5 milyon paylaşım yapılmıştı.

Türkiye dışında çeşitli ülkelerin yeni medyayı kamusal iletişim açısından nasıl kullandığına bakılacak olursa, yeni medyayı kamusal iletişimi için en sık kullanan liderlerden ABD Başkanı Donald Trump, Covid-19 salgını boyunca özellikle Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar ve Beyaz Saray'ın YouTube kanalından canlı yayınlanan günlük basın brifingleri ile hem ABD hem de dünya gündemine oturdu. Covid-19'u "Çin Virüsü" olarak tanımlayan, Eyalet Vali ve Belediye Başkanlarını salgını kötü yönetmekle suçlayan tweetlerinin ve yerel yöneticilerle yaptığı tweet-polemiklerin ardından, Trump'ın canlı yayınlanan bir basın toplantısında Covid-19 tedavisi için vücuda dezenfektan enjekte edilmesini çözüm olarak önerdikten sonra toplantıda bulunan bilim insanlarından kendisini onaylamalarını istemesi ve bu onayı alamaması sosyal medya üzerinden tartışmalara neden olmuş ve ABD'deki çeşitli sağlık ensititüleri kamu sağlığı adına bu durumu yaptıkları açıklamalarla tekzip ederken Twitter üzerinden yine Trump tarafından suçlamalara maruz kalmışlardır. Tüm bu gelişmeler karşısında kullanıcılarından olumsuz tepkiler alan sosyal medya platformları da ABD Başkanı'nın çeşitli paylaşımlarına yönelik kısıtlamalar getirmeye başladı. Bu konuda Twitter, Trump'ın tweetlerine editoryal uyarılar eklerken, Facebook, ABD Başkanı'nın "çocukların Covid'e karşı bağışık olduklarını" iddia eden bir video paylaşımını "kamu sağlığını riske atacak riskli bilgi olduğu" gerekçesiyle yayından kaldırdı. Geleneksel medyanın da eklemlendiği yeni medya platformları üzerinden yapılan Covid-19 tartışmalarının ABD toplumunda bir kutuplaşma yarattığı ve bunun maske takanlar-takmayanlar gibi ayrışmalar üzerinden yeni nesil bir ayrımcılık ve ırkçılık dalgasına neden olabileceği de gözlemlenmektedir.

Bu konuda önemli örnekler arasında gösterilen bir ülke de Yeni Zelanda. Salgının ilk zamanlarında durumun vehametini fark ederek acil bir harekat planı hazırlanan ülkenin Başbakanı Jacinda Ardern, planı kamuoyuna olumlu-olumsuz tüm yönleriyle ve açıklıkla aktardı ve salgın boyunca vatandaşların uyması gereken kuralları ağırlıkla yeni medya üzerinden paylaştı. Covid-19 için özel tasarlanan ulusal kamu iletişimi stratejisi çer-

çevesinde Başbakan Ardern'in önemli mesajlar verdiği Meclis ve Ulusa Sesleniş açıklamalarının birkaç gün sonrası için devletle vatandaşlar arasında o zorlu zamanlarda bağ kurmayı hedefleyen Facebook canlı yayınları planlandı. Salgın iletişiminin ilk aşamasında 19 ile 29 Mart 2020, ve ikinci aşamdasında ise 13 ile 20 Nisan 2020 olmak üzere 4 kez yapılan ve milyonlarca insan tarafından izlenen canlı yayınlarda Ardern'in vatandaşların tüm soru, görüş ve yorumlarını açıklıkla dinlemesi, şeffaf biçimde yanıtlaması ve onlara moral vermesinin yanı sıra, asılsız bilgi ve haberlerle nasıl mücadele edileceği konusunda bilinçlendirici önerileri o zorlu süreçte toplumsal güvenin sağlanması açısından oldukça önemli rol oynamıştır. (McGuire, 2020: 370)

Sonuç ve Tartışma Önerileri

Tüm bu bilgi, bulgu ve gelişmeler ışığında, Covid-19 salgını sürecinde yeni medyanın güçlü bir kamusal iletişim alanı işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni ise, kamusal iletişim sürecini devletin veya liderin mesajlarını ileten geleneksel medya araçları gibi tek yönlü değil birey ve toplumu da sürece dahil eden etkileşimli bir alana dönüştürme olanağıdır. Kuşkusuz bu olanağın yarattığı hem olumlu ve hem de olumsuz etmenler var. Bu makalenin hedefi ise, olumlu örnek ve etmenlerin yaygınlık kazanmasına, olumsuzların ise nasıl çözümleneceğine ilişkin tartışılmasına yol açmak olmalı. Bu bağlamda infodeminin hakikati inkârdan kitlesel öfke ve şiddet sarmalına uzanan risklerinin bertaraf edilmesi için birey ve topluma yönelik yeni medya okur-yazarlığı (ya da "dijital okur-yazarlık") ve dijital bilinçlendirme kampanyalarının ivedilikle hayata geçirilmesi, en kritik çözüm yolu olarak önümüzde durmakta. Bu okur-yazarlık ve bilinçlenme, bireylerin salgın sürecinde kendilerini infodemiden korumaları yolunda "dijital karantina" uygulayabilme bilinci sağlayacak ve gerekli durumlarda da bilinçli kitlelerin asılsız bilgi ve haberle topyekûn mücadele edebilecekleri dirençte bir zemin yaratacaktır.

Öte yandan, salgın dönemi deneyiminde önemini idrak ettiğimiz bir başka husus da, yeni medya üzerindeki hakikat-ötesi zemini zayıflatmak adına, bireye ve topluma hakikat referansları olabilecek doğrulama oluşumlarının varlığıdır. Bugün ülkemiz-

de bile sayıları birkaç ile ifade edilebilecek bu oluşumlara ve bunların güvenilir ve şeffaf bir zeminde kurumsallaşmasına ve çapraz denetimine eskisinden daha fazla ihtiyaç var.

Ve nihayet, yeni medyanın salgın sürecinde bir kamusal iletişim alanı vasfı kazanması, birey ile toplumların devletlerden şeffaflık ve güven taleplerini arttırmış görünmekte. Yeni Zelanda gibi birkaç istisna hariç, söz konusu talepleri layıkıyla yerine getiremeyen ve bireysel ve toplumsal eleştiriye maruz kalan tüm devletlerin bu konuda acil bir özeleştiriye ve yenilenmeye ihtiyaçları var.

Kaynakça

Bin Naeem, Salman & Bhatti, Rubina (2020). "The Covid-19 'infodemic': a new front for information professionals", International Perspectives and Initiatives; Health Information & Libraries Journal, vol. 37, 1 pp:1-7. https://doi.org/10.1111/hir.12311 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Birgün web sitesi. https://www.birgun.net/haber/almanya-da-koronavirus-tedbirlerine-karsi-protestolar-301915

Chambers, Simone (2020). "Truth, Deliberative Democracy, and the Virtues of Accuracy: Is Fake News Destroying the Public Sphere?" *Political Studies*, Special Issue, pp. 1-17 https://doi.org/10.1177/0032321719890811 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Euronews web sitesi, (2020). "Facebook Coronavirüs konusunda asılsız bilgi paylaştığı gerekçesiyle Donald Trump'ın paylaşımını kaldırdı." (Erişim tarihi: 14.9.2020) https://www.euronews.com/2020/08/06/facebook-deletes-donald-trump-s-post-for-spreading-misinformation-about-coronavirus

Marshall, Hannah & Drieschova, Alena (2018). "Post-Truth Politics in the UK's Brexit Referendum", New Perspectives-Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations, vol. 26, 3: pp. 89-105. https://doi.org/10.1177/2336825X1802600305 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Live Internet Stats web sitesi, (2020). İnternet İstatistikleri http://liveinternetstats.com (Erişim tarihi: 14.9.2020)

McGuire, David vd. (2020) "Beating the virus: an examination of the crisis communication approach taken by New Zealand Prime Minister Jacinda Ardern during the Covid-19 pandemic", *Human Resource Development International*, 23:4, 361-379.

Morgul, Ebru, vd.(2020). "COVID-19 pandemic and psychological fatigue in Turkey". *International Journal of Social Psychiatry*. Pp. 1-7. https://doi.org/10.1177/0020764020941889 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

NTV web sitesi, (2020). "Dünya genelinde çeşitli COVID19 protestoları". (Erişim tarihi: 14.9.2020) https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/abdde-corona-virus-protestolari-ulke-geneline-sicradi,wvPo3_NQkkWSnQwU_3DhaQ

Polat, İsmail Hakkı (2016). "Dijital-Siber-Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm", *TRT Akademi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2 sf. 408-424, https://dergipark.org.tr/tr/pub/trta/issue/23620/252127 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Stewart, Evan & Hartmann, Douglas (2020). "The New Structural Transformation of the Public Sphere". Sociological Theory, 38(2), 170–191. https://doi.org/10.1177/0735275120926205 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Sözcü web sitesi. https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-corona-virusu-sebebiyle-sokaga-cikma-yasagini-protesto-ettiler-5759767/

Stuff web sitesi, (2020). "Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern'in COVID19 salgını sürecinde ülke kamuoyuna yönelik yaptığı Facebook canlı yayınları akademik araştırma konusu oldu". (Erişim tarihi: 14.9.2020) https://www.stuff.co.nz/national/health/coronavirus/122445029/coronavirus-prime-minister-jacinda-arderns-facebook-live-use-gets-thumbs-up-in-british-study

Teyit.org web sitesi, (2020). "COVID19 virüsü ile 5G ilişkisine ilişkin yapılan asılsız haberlerin doğrulama süreci ve sonuçları", https://teyit.org/5g-whatsapp-mesaji-i-5g-protestosunu-gosterdigi-iddia-edilen-videolar-baska-olaylardan (Erişim tarihi: 14.9.2020)

https://teyit.org/5g-ile-yeni-koronavirusun-ortaya-cikisi-arasinda-baglanti-oldugu-iddiasi (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Trevors, Greg. (2020). "The roles of identity conflict, emotion, and threat in learning from refutation texts". http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3555148 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Trevors, Greg., & Duffy, Melissa C. (2020). "Correcting COVID-19 Misconceptions Requires Caution. Educational Researcher". September 2020, pp. 1–5. https://doi.org/10.3102/0013189X20953825 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Twitter web sitesi, (2020). "COVID19 salgını sürecinde Donald Trump tweetleri". (Erişim tarihi: 14.9.2020)
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1301516949793505287
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1301499699069882368
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1297148038385991680

Wilson, Suze. (2020). "Pandemic leadership: Lessons from New Zealand's approach to COVID-19", *Leadership* (2020), Vol. 16(3) 279–293 https://doi.org/10.1177/1742715020929151 (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Worldometer web Sitesi, (2020). "Dünya Nüfus İstatistikleri" http://worldometer.info (Erişim tarihi: 14.9.2020)

Yeni Şafak web sitesi, (2020). "İstifa kararını Twitter'dan açıklayan İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun kararından dönmesi için 2 saatte 5 milyondan fazla paylaşım yapıldı". (Erişim tarihi: 14.9.2020)
https://www.yenisafak.com/gundem/148-dakikalik-heyecan-ve-bekleyis-suleyman-soylunun-istifasini-aciklamasindan-sonra-neler-oldu-3534462

"Yeni Normal"den "Yeni Kölelik"e Dijital Emeğin Sömürülmesi: Denetim ve Gözetim

Şevket Uyanık[1]

Artık işyerimiz, her yerdir. Her an çevrimiçi bir şekilde hazır olmalı ve komutlar eşliğinde işimizi saat fark etmeksizin yapmalıyız. Bizden, uyuduğumuz saatler dışında internet bağlantısının olduğu her yerden çalışmamız mı beklenmektedir? Serbest piyasa teorisinin, insan odaklı gibi görünen her modeli kendi içinde eritme ve kapitalizm gereği onu yeniden şekillendirme özelliği söz konusudur. Türkiye'de mart ayında başlayan Covid-19 pandemi sürecinde de bu yaşanmış, ücretli çalışanlar için "evden çalışma" modeli bir fırsat olarak görülmüş fakat

1. İletişim uzmanı. Toplumsal Bilgi ve İletişim Derneği kurucu YK üyesi.

bu modelin ve bununla birlikte gelen düzenin, isminde gizli bir olumlama taşıyan "yeni normal"e pek uymadığı, anormal çalışma koşulları barındırdığı görülmüştür. "Ne var ki 'evden çalışma' kavramının, 'evde çalışma' ile karıştırılmaması gerekir. Evde çalışma, ev eksenli çalışma olarak da bilinmektedir. Doç. Dr. Tijen Erdut'a göre evde çalışma, bir sözleşmeye veya belirli bir işveren ya da taşeron için siparişe dayalı olarak evde veya işverenin değil, işçinin tercih ettiği yerde yapılan çalışmayı kapsamaktadır." (Kıcır, 2019:177) Türk lirasının günden güne hiç durmadan değer kaybetmesi, çözüm getirilemeyen ekonomik kriz gerçekleri ve her alanda artan güvencesizlik ortamı ile birlikte Covid-19'un en çok yaraladığı kesim yine çalışanlar oldu. Yüzyıllardır çalışanlar mesai saatleri ve işyerleri koşulları için, belki de dünyanın her yerinde mücadele etmiştir ve mücadeleler sayesinde birçok kazanım elde edilmiştir. Peki, günümüzde emek sömürüsünün farklı yöntemlerine karşı hangi taktiklerle ve nasıl biçimlerde mücadele edilmeli? 2020 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi süreci "işyerimiz neresi?" sorusunun yanında dijital emek, gözetim ve denetim kavramlarının da yeniden tartışılmasına sebep olmuştur.

Türkiye'de yoksulluk sınırının kapsadığı insan sayısı giderek artmakta, bir taraftan da güvencesiz serbest çalışan insan sayısı gün geçtikçe yükselmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP) 2020 yılının temmuz ayında "Geçici Temel Gelir: Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksul ve Savunmasız İnsanları Korumak" başlıklı 27 sayfalık bir rapor yayınladı ve pandemi döneminde yoksulluk tanımındaki vatandaşlar için geçici temel gelir önerisini sundu. UNDP, pandemiden en çok etkilenen kesimleri gençler, engelliler, kayıt dışı çalışanlar, düşük ücretliler, mülteciler, göçmenler ve kadınlar olarak belirledi. (Raporda "freelance" tanımına rastlanmıyor fakat güvencesiz, kendine çalışan ve dijital emeği ile para kazanmaya çalışan insanları raporda kategorilendirilen düşük ücretli ve kayıt dışı çalışanların olduğu sınıfa rahatlıkla koyabiliriz.) Ayrıca bu genel verileri içeren raporda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde her 10 kişiden 7'sinin kayıt dışı olarak çalıştığı vurgulanıyor. Örneğin, Türkiye'de gelirini sokaktan ve kayıt dışı olarak kazanan bazı Roman vatandaşları düşündüğümüzde geçici ya da sürekli olarak sağlanacak olan temel gelir uygulamasının, salgın döneminde

bir iyileşme sağlayacağı öngörülebilir. UNDP'nin raporundan çıkan öneriye kadar bu temel gelir yöntemini Finlandiya, hem de salgın gibi bir durum ortada yokken hayata geçirmiştir. Finlandiya'da 3 yıl boyunca yaklaşık 2 bin kişiye ayda 560 € ödendi. Olumlu ve olumsuz sonuçlar bir arada yer almakla birlikte, bu temel gelir ödeneğinden yararlanan insanların yararlanamayanlara göre psikolojik olarak daha sağlıklı bir duruma geldikleri tespit edilmiş durumda. Ağustos 2020'de Almanya'nın "evrensel temel gelir" deneyine başladığını okuduk haberlerde. Almanya bu deneyi ilk olarak belli kriterler ile belirlenen 120 vatandaşı ile başlatıyor. Devlet, sivil toplum ve üniversite ortaklığı ile planlanan bu evrensel temel gelir deneyinin sonuçları, özellikle güvencesiz çalışan "prekarya" için merakla beklenilen bir süreç olabilir.

Güvencesiz, kayıt dışı, kısmi zamanlı, belirsiz sözleşmeli, freelance vb. çalışma şekillerine sahip olan herkes prekaryayı temsil eder mi? Guy Standing, "marksist anlamda düşünecek olursak da prekaryanın kendi için sınıf olmaktan ziyade, henüz oluşum sürecindeki bir sınıf olduğunu iddia edebiliriz" (Standing, 214:21) demektedir.

> Güvencesizlik (precarity), kapitalizm hakkında tarihsel bir argüman sunan, sınıf ilişkilerinde bir kaygıyı telaffuz eden ve yeni toplumsal hareketleri ve politikayı öngören "precarious", "precariuosness", "precaritization" ve "the precariat" gibi bir dizi terimle ilişkilendirilen çok temelli bir kavramdır. Güvencesizlik, prekarya oluşumu içindeki kimliğe işaret ederken prekarizasyon ise süreçsel yönleri ifade etmektedir. Genel olarak, birbiriyle ilişkili bu kavramlar, işgücü piyasalarının esnekleşmesine yol açan neoliberal politikalara atıfta bulunmaktadır. Ayrıca geçici ve informal çalışmanın, yirmi birinci yüz yılın baskın yaşam biçimi haline geldiğine vurgu yapmaktadır. Güvencesizlik, şu anda çalışma hayatının her düzeyinde görülmektedir. Sadece özel sektörde değil, kamu sektöründe de belirsiz, yarı zamanlı veya geçici olarak çalışanların sayıları büyük ölçüde artmıştır. (Çiğdem ve Erdoğan, 2019:160)

Prekarya sınıfı içinde yer alan çalışanların iş yapma biçimleri genellikle maddi belirsizliğe, sözleşmesiz yapılan hukuki güvencesizliği barındıran işlere ve emeğinin maddi karşılığını beklemeye dayanmaktadır. Geçtiğimiz son birkaç on yılda, med-

ya ve eğlence firmalarının büyümesi ve güçlenmesi, teknolojik gelişme, özellikle de medya içeriğine evrensel bir dil sağlayan ve medya platformları arasında yakınsamaya yol açarak holdinglerin emek sömürüsünü derinleştirmesine izin veren bir süreç olarak sayısal iletişim ve sayısallaşma ile mümkün kılınmaktadır. (Mosco, 2003:287-308) Eğer dijital üretimi kapsayan işler –yazılım, grafik tasarım, sosyal medya yönetimi, metin yazarlığı, animasyon video prodüksiyonu, web tasarım vb.– için emeğinizi kiralıyorsanız, yapılan işe karşı yabancılaşma, işin değersizleşmesi ve sanatsal yönden manevi tatmininin azalması gibi durumlarla da karşı karşıya kalmaktasınızdır. Öte yandan, Karl Marx yabancılaşma kavramına değinirken, işçilerin üretim araçlarına sahip olmadığından dolayı emek güçlerini satmak zorunda olduklarından bahseder. Çalışma fiziksel olarak fabrikadan çıkarak yaratıcı ekonominin stüdyolarına, ofislerine ve ev-eksenli çalışma mekânlarına doğru kaydıkça, Marx'ın açıklamaları ya görmezden gelinmiş ya da demode bulunmuştur. (Cohen, 2014:47) Bir taraftan da dijital üretime dayalı işin hızlı bitirilme baskısı, bir an önce hak edilen ücretin alınma gerekliliği ve yeni işler için sürekli bir çaba gösterilmesi, bu sınıf içinde yer alan ve sayıları gün geçtikçe artan kesimin yaşadığı psikolojik problemleri de yanında getirmektedir.

Emeğin biçimleri değişmiş ve internet teknolojileri sayesinde dönüşmüştür. İnternet taşıdığı potansiyeller ve tehlikeler bağlamında emek ile yakından bir bağ kurmuştur. Yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan sınıf, proletarya (Marx ve Engels, 2008:48), bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmelerle birlikte kapsamını genişletmiş, sadece klasik anlamda çalışan sınıfları değil işsizler, ücretsiz emek harcayanlar dahil yukarıda da bahsettiğimiz şekilde varlığını sürdüren çeşitli dijital emek sınıflarını da kapsayıcı bir role bürünmüştür. Dijital teknolojiler ile birlikte yeni çalışma biçimleri ortaya çıkaran çalışma yaşamı, var olan bazı işleri de yok etmeye, bazılarını kâr döngüsü çerçevesinde taşeronlaştırmaya ve dijital medyanın etkisini manipülatif şekilde kullanıp denetim kurmak üzerine çalışan kesimi yönlendirebilmektedir. 1970'lerden başlayan BİT ile dönüşümün belki de ortaya çıkardığı / etkilediği şu kesimlerden söz edilebilir: dijital emeği ile güvencesiz çalışan kesim; cep telefonları ve diğer bilgisayar malzemelerini üretmek adına gerekli olan malzeme

için Silikon Vadisi'nde, Çin'de, Uzakdoğu Asya'da, Güney Asya'da vb. yerlerde insanlık dışı çalışma koşullarında üretime zorlanan işçiler; büyük internet platformlarına ücretsiz emeğini satanlar, ve tabii ki pandemi döneminde keşfedilen dijital imkânlar sayesinde daha çok emek sömürüsüne maruz kalan beyaz yakalılar. Emeğin teknoloji ile birlikte değişimi ve dönüşümü bir taraftan da devletleri ve internetin yapısını da değiştirmiştir, tüm emek süreçlerinin gözetlenmesi, denetlenmesi ve veri madenciliği yoluyla anlamlandırılması sağlanmıştır. İşyeri içinde retina, damar izi gibi yöntemlerle gözetim ve denetim altında tutulan çalışan, işyerinden uzakta da devlet ve şirketler tarafından sürekli gözetim altında tutularak hayatına devam etmektedir.

> Toplumsal hareketler perspektifinden bakıldığında internet, mülkiyet biçimlerinin yeniden üretildiği, hem yeni olanaklar tanıyan bir ütopya hem de gözetleme ve kontrolün son safhasına ulaştığı bir distopya haline gelmiştir (Andrejevic, 2014). "Elimizdeki en önemli özgürleşme aracı olan internet, totaliterliğin bugüne dek görülmedik düzeyde tehlikeli bir yöntemi haline geldi. İnternet insan uygarlığı için bir tehdit arz ediyor." (Assange vd., 2012)

İktisadi ve sosyal hayatın neredeyse tamamıyla entegre olduğu internet teknolojileri, bizi kelepçelemekte midir, toplumsal anlamda faydalar mı sağlamaktadır yoksa otoriter yönetimler tarafından aleyhimize kullanılan bir aygıta mı evrilmiştir? Dijital yetenekleri ile emeğini kiralayan ya da bir sözleşme kapsamında emeğini satan bilişim işçisi, harcadığı zaman ve yaptığı işlemler üzerinden değerlendirilmekte, işveren tarafından kullanılması zorunlu tutulan bir USB ya da ağ tabanlı bir program ile sürekli izlenmektedir. Jeremy Bentham 1791 yılında gözetim kavramını "bugüne kadar örneği görülmeyen, insan zihni üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem" (Mattelart, 2012:13) olarak tanımlarken herhalde günümüzde gözetimin geldiği noktayı hayal etmemiştir. Sermaye akışının ve bilginin gözetlenmesi de, şirketlerin ve otoriter devletlerin yöntemlerinden biri haline gelmiştir. "Dallas Walker Smythe, 1977 yılında yazdığı 'Communications: Blindspot of Western Marxism' başlıklı makalesinde, kitle iletişim araçlarının sadece kapitalist sistemi bir arada tutmaya yarayan ideolojiyi üretmediklerinin; aynı zamanda bu araçların, sermaye için hangi ekonomik işlevlere sahip

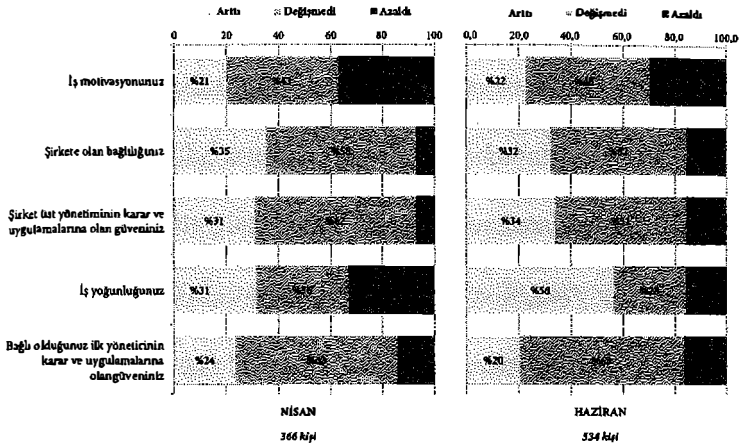
olduğunun, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde nasıl roller aldıklarının da anlaşılması gerektiğinin altını çizer. Bu işlev ve rolleri anlamak için kullandığı kavram ise, 'seyirci metası [audience commodity]' kavramıdır. Smythe, kavramı açıklarken bunun, reklamcının üreteceği ürünün pazarlanması için satın alınan ve kullanılan geçici [non-durable] özellikte bir mal olduğunu belirtir. Seyircilerin ürettiği bu emek sayesinde, reklamcı tüketici alışkanlıklarını belirler." (Doğan ve Uyanık, 2017:232-233) Gönüllü işçiler olarak sosyal ağ platformlarını kullandığımız her an onların can attığı ve çok değerli olan enformasyonu bu büyük şirketlere veriyoruz. Dünyanın en çok kâr elde eden teknoloji şirketlerine ve sosyal ağ platformlarına bakıldığında bundan bir süre önce onların gelirlerini kişisel verileri ve reklamları kullanarak katladıkları söylenirdi. Halen de bu şirketler, tıpkı Cambridge Analytica skandalında olduğu gibi verilerimiz üzerinden –politik manipülasyonlar da yaparak– çok yüksek meblağlar kazanıyorlar. Fakat şimdi şunu da rahatlıkla söyleyebiliyoruz: Onlar, dijital emeğin sömürülmesi ve bir çalışandan elde edilen minimum yük maksimum kâr-emek elde etme yoluyla da kazançlarına kazanç katıyorlar.

Şimdi, tekrar çalışmamızın başındaki tartışmaya geri dönelim ve "yeni normal" olarak adlandırılan bu dönemin kölelik biçimlerinden dijital emeğin sömürülmesi süreçlerine nasıl evrildiğini konuşmaya devam edelim. Çalışanlar açısından "evden çalışma" biçimi pandemi sürecinin başlarında bir fırsat olarak görülmüştür. Evet, teknoloji sayesinde birçok işin evden ya da internetin olduğu her yerden yapılabileceği görülmüş, bir toplantı için kimsenin o kadar trafik, mesafe vb. yükleri çekmeyeceği öngörülmüştür. Sermaye sahipleri tarafından da maliyetlerin hesaplanması ile birlikte bu sürecin "olumlu" bir etkisi olduğuna kanaat getirilmiştir. Ancak aylar geçmeye başladıkça zaman-uzam-mekân kavramları birbirine girmiş, bulanıklaşmış ve çalışanların sosyal medya platformlarındaki isyanları da göz önünde bulundurulduğunda pandemi döneminin yeni sömürü yöntemleri belirginleşmeye başlamıştır. CHP Genel Başkan Yardımcısı Veli Ağbaba'nın açıkladığı "Pandeminin 5. Ayında Emek ve Çalışma Yaşamı" başlıklı raporda, en az 6.2 milyon çalışanın gelir kaybına uğradığı belirtilmiştir. Raporda değinilen bir ilginç nokta da, çalışanlar işlerinden ve gelirlerinden olurken, pandemi

sürecinde 1 milyon TL ve üzeri parası olanların sayısının 32 bin 232 kişi artarak 268 bin 602 kişi olmasıdır.

Burada Türkiye'de yapılan iki adet araştırmanın sonuçlarından daha bahsetmekte fayda vardır. Toplam 7 bin 186 beyaz yaka çalışan ve 2 bin 332 İK yetkilisi ile yapılan "Koronavirüs ve İş Hayatı" adlı araştırma bize ilginç veriler sunmaktadır. 8 seri şeklinde yapılan bu araştırmada "Şirketinizin evden / uzaktan çalışma sistemini kalıcı hale getirmesini ister misiniz?" sorusuna mart ayında verilen "evet" cevapları %35 oranında iken, haziran ayında aynı soruya verilen "evet" cevabı %50 oranlarına kadar yükselmiştir. Korona sonrası dönemin çalışma hayatındaki çıktılarından biri uzaktan / evden çalışma olacağa benziyor ve çalışmamızda belirttiğimiz şekilde bu model yeni dijital sömürü seçenekleri ile karşı karşıya kalma durumumuzu belirgin kılıyor. Büyük ve kalabalık şehirlerde yaşayan beyaz yakalı çalışanlar için evden çalışma daha iyi bir seçenek gibi görünse de hem hijyen sıkıntıları hem de diğer kurumsal gerekliler sebebiyle bu seçeneği işaretleyen çalışanların mecburiyetinden de bahsetmek gerek. Bu araştırmanın son üç dönemindeki verilere bakıldığında, evden çalışma sisteminde olan çalışanların sadece dörtte birinin "sadece işgünleri ve mesai saatleri içerisinde" çalıştıklarını belirtmesi, her iki çalışandan birinin mesai dışında çalıştığını söylemesi ve her dört kişiden birinin ise saat kavramı olmaksızın sürekli çalışmaya devam ettiğini söylemesi, "yeni kölelik" dediğimiz dönemin başladığına işaret etmektedir.

Bahsedeceğimiz bir diğer araştırma ise HRdergi & Mia Araştırma'nın 534 beyaz yakalı çalışan ile gerçekleştirdiği "Pandemi Sonrası Çalışma Hayatı Beklentileri Araştırması" isimli çalışmadır. Bu araştırma iki ayak şeklinde yapılmış ve ilk ayak nisan ayında, ikinci kısım ise haziran ayında yapılmış. Bu sayede değişimleri karşılaştırma ve analiz etme fırsatı ortaya çıkmış. Öncelikle, bu zorunlu evden çalışma durumuna bakıldığında çalışanların %59'u yüksek derece memnun, %28'i memnun ve sadece %13'ü memnun olmamış şeklinde görünmektedir. Araştırmada katılımcılara "salgın çalışma hayatınızı ne yönde etkiledi?" diye sorulmuş ve katılanların %6'sı salgının nisan ayında olumlu yönde etkilediğini, %31'i ise haziran ayında olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir.

Kaynak: HRdergi & Mia Araştırma.
Erişim tarihi: 16.08.2020 https://bit.ly/2ZAIZCm

Araştırmanın çalışmamızla ilgili en önemli verilerinden biri yukarıdaki tabloda görülmektedir. Araştırmaya nisan ayında katılan çalışanların %31'i iş yoğunluğunun arttığını belirtirken haziran ayında "evden çalışma" şekline geçen çalışanların %56'sı iş yoğunluğunun arttığını belirtmiştir. Beyaz yakalılar için evden çalışmak belki de birçok açıdan avantajlı gibi görünmektedir ve araştırmalar ışığında da çalışanlar "yeni normal" denilen dönemde evden çalışmaya daha uygun görünmektedir. Fakat burada ortaya çıkan "yeni kölelik" durumu iş yoğunluğunu arttırmakta, ek yükler bindirmekte, her an çevrimiçi olmayı gerektirmekte ve gözetimi / denetimi beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yayımladığı "Daha Aydınlık Bir Gelecek İçin Çalışma Hayatı" raporu üç ana kategoride toplam 10 öneriden oluşuyor ve rapor, geleceğin çalışma hayatının insan merkezli bir yaklaşımla inşa edilmesi gerektiğini savunuyor. Peki, insan merkezli çalışma koşulları neleri kapsamalı ve kâr merkezli çalışma biçiminden insanı önceleyen çalışma biçimine nasıl geçeceğiz?

Kısaca bahsedeceğimiz bir çalışma da, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yusuf Balcı ve Dr. Öğretim Üyesi Güldenur Çetin'in hazırladığı "Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri:

Sorunlar ve Çözüm Önerileri" isimli çalışma. Bu çalışmanın bir bölümünde TÜİK verilerinden yola çıkılarak "Türkiye'de Sektörlere Göre İstihdam ve Çalışanların İşsizlik Riski" analizi yer alıyor. Bu analize göre "bilgi ve iletişim" sektörünün işsizlik riski "düşük" olarak ortaya konulurken, "mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler" ve "kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor" orta "yüksek", "konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri" ve "toptan ve perakende ticaret" "yüksek" risk grubunda olarak belirtiliyor. Fakat bu orta yüksek ve yüksek risk grubundaki iş kollarında dijital emeğin yeri oldukça yüksek değil midir? Bu sektördeki firmaların kaçı serbest çalışan uzmanlara iş yaptırmaktadır ve dolaylı olarak bu yüksek işsizlik riskinden ne kadar etkilenmektedirler? Bu raporun sonuç bölümünde, Covid-19'un çalışma hayatına kattığı belki de zorunlu deneyimlerle birlikte iş yaşamının "esnek ve dijital" çalışma modeline doğru evrileceği konu edilmiştir. Peki, bu sürecin güvencesizliğe karşı aldığı önlemler neler olacaktır ve çalışanlar "yeni normal" olarak tanımlanan düzende daha da çok dijital sömürüye maruz kalacaklar mıdır?

> Tıpkı baskı teknolojisinin ortaçağ loncalarının iktidarını ve toplumsal iktidar yapısını değiştirmesi ve azaltması gibi, kriptolojik yöntemler de kurumların ve ekonomik işlemlerdeki devlet müdahalesinin yapısını köklü olarak değiştirecek. Yükselen bilişim piyasalarıyla beraber, kripto anarşi sözcüklere ve resimlere aktarılabilecek tüm malzemeler için likit bir piyasa yaratacak. Ve tıpkı dikenli tel gibi önemsiz görünen bir icadın ABD batı sınırında bulunan büyük çiftliklerdeki çitlerin kalkmasını olanaklı kılması, dolayısıyla buradaki mera ve mülkiyet hakkı kavramlarını sonsuza dek değiştirmesi gibi, matematiğin sır dolu bir dalının geliştirdiği bu önemsiz görünen keşif de fikri mülkiyetin etrafındaki dikenli telleri söken tel makası olacak. Kalk, dikenli telli çitlerinden başka kaybedecek bir şeyin yok! (May, 2012:1)

Timothy May bu sözleri 1992 yılının kasım ayında kaleme almıştır. Dünyada yükselen evden / evde güvencesiz çalışma oranları gün geçtikçe artmaktadır; Türkiye'de de dijital emeğin yansıması ve sömürüsü Covid-19 sürecinde görünür hale gelmiştir. "Freelance" çalışma durumu sermaye ile olan ilişkisini gayri-maddi emeğin konumlanışı ve "yeni normal"de biçimlenişi doğrultusunda yeniden üretmiştir. Sermaye ise katlanmak zorunda olduğu işçi ödemelerini ve ona yüklenen maddi giderleri,

out-source süreçler sayesinde en aza indirmiş, maksimum kâr misyonu doğrultusunda dijital emeğin kullanımına yoğunlaşmıştır. Bu bir taraftan da çalışanları zorunlu olarak yönelten yeni çalışma biçimlerinin kapitalist düzen içinde yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Sosyal güvencesi olmayan, iş sınırları herhangi bir sözleşme ile sınırlandırılmamış ve emeğin karşılığı olan ödemenin belirsizliği içinde çalışılan bu "yeni kölelik" düzeni, örgütsüz olması vesilesiyle her türden sömürüye açıktır ve "patron-çalışan" ilişkisinin en sert hallerini yansıtmaktadır. Bir yandan da bu düzen, sonu gelmez bir baskıyı, denetimi ve dijital gözetim kâbusunu dijital emeği ile yaşamaya çalışan kişilere hissettirmektedir. Çalışmada bahsettiğimiz şekillerde çalışan kişilerin örgütlenmesi, denetim ve gözetime karşı kişisel güvenlik önlemlerini alması, kendilerini güvenceye alan hukuki metinlerle iş yapılan taraf ile korunaklı sözleşmeler yapması ve en önemlisi de bu "yeni normal" diye sunulan dönemde emek süreçlerinin yok edilmesine karşı mücadele etmesi gereklidir. Yoksa bu süreç, kendimizi kısmen "özgür" hissettiğimiz çalışma biçimlerini de sermayeye dayalı düzen özelinde ilişkilendirecek ve ismini "yeni kölelik" olarak koymamıza olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar

Andrejevic, M. (2014). "Alienation's Returns", Fuchs, Christian and Marisol Sandoval (Der.), *Critique, Social Media and the Information Society* (New York: Routledge): 179-190.

Assange, Julian, Jacob Appelbaum, Andy Müller-Maguhn ve Jeremie Zimmermann (2012). Şifrepunk: Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma, çev. Ayşe D. Temiz. İstanbul: Metis Yayınları

Çiğdem, Serpil ve Erdoğan, Ekrem, "Medya Endüstrisinde Yeni Bir Prekarizasyon Süreci Olarak Freelance Çalışma", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2: 160

Cohen, S. Nicole (2014). "Bir Mücadele Alanı Olarak Kültürel İş: Freelance Çalışanlar ve Sömürü", çev. Gökçe Baydar, 47, içinde Fuchs, Christian ve Mosco, Vincent (der.) (2014), *Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi*, çev. Funda Başaran, Ankara, NotaBene Yayınları

Doğan, Nazlı Bülay ve Uyanık, Şevket (2017), "İnternetin Ortak Alanları ve Dijital Çitleme", 232-233 içinde *Sınıfın Suretleri: Emek Süreçleri ve Karşı Hareketler*, der. Denizcan Kutlu ve Çağrı Kaderoğlu Bulut, İstanbul, NotaBene Yayınları

Mattelart, Armand (2012), *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni*, çev. Onur Garetli ve Su Elif Karacan, İstanbul: Kalkedon Yayınları

May, Timothy C. (2012), "The Crypto Anarchist Manifesto", (çev. Nilay Kacar). http://acikhavasiir.blogspot.com.tr/2012/01/kripto-anarsist-manifesto-bir-hayalet.html

Mosco, Vincent (2003). "The Transformation of Communication in Canada". *Changing Canada: Political Economy as Transformation* içinde, derleyen Wallace Clement ve Leah F. Vosko, 287-308. Montreal ve Kingston: McGill-Queen's University Press.

Kıcır, B. (2019). "Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21* (1), 173-196.

Standing, Guy (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. çev. Ergin Bulut, İstanbul, İletişim Yayınları

Pandemi Günleri ve Medyanın Sürdürülebilirliği: Ne Öğrendik? Ne Yapabiliriz?

Sarphan Uzunoğlu[1]

Summer Harlow, 2018'de *Journalism Practice*'de yayımlanan makalesine şöyle başlıyor: "Bugün internet ve diğer yeni teknolojilerin gazetecilik endüstrisinin doğasını bozduğuna şüphe yok." (Harlow, 2017, 543) Normal şartlarda bu kadar keskin bir cümlenin kullanımı okurda şüphe yaratabilir; ancak hem gazetecilik akademisyenleri, hem de gazetecilik profesyonelleri haber medyasının içinde bulunduğu bu enkazın uzun süredir farkında. Doğanın bozulması, hiçbir şeyin eskisi gibi olmaması her ne kadar kaotik bir durumu ifade ediyor gibi olsa da, ortada

1. Dr. / Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi

profesyoneller ve araştırmacılarca iyi analiz edilmiş bir kriz var. Zira 2000'lerin başından bu yana gazetecilik endüstrisinin birkaç katmanı olan derin bir krizde olduğundan bahsediliyor. Bu konuyla ilgili krizin farklı katmanlarını ele alan kitaplar ve özel akademik dergi sayıları yayımlanıyor (bkz. Waisbord, 2016). Gazetecilik endüstrisinin içinden geçtiği bu krizin farklı boyutları ideolojik ve akademik farklı eğilimlerle ele alınmakla birlikte, krizin üç temel boyutu üzerinde bir fikir birliği mevcut: Güvenilirlik, teknolojik adaptasyon ve finansal sürdürülebilirlik (Mick ve Tavares, 2017).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Donald Trump'ın başkanlığı, Birleşik Krallık'taki Brexit kararı gibi liberal demokrasi açısından "kriz anları" olarak ifade edilen durumlarla sıklıkla birlikte ele alınan ve post-truth krizi olarak tanımlayabileceğimiz güvenilirlik krizi bu krizin en çok ele alınan boyutu konumunda (Steiner, 2018). Teknolojik boyut da elbette dönüşen kullanıcı davranışları ve de yeni nesil medya şirketlerinin alanı domine etmesi gereği hem sahibiyet çalışmalarının hem de söylem çalışmalarının odağına oturmuş durumda. Dolayısıyla son yıllarda bu iki konuda iletişim çalışmaları alanında ciddi bir literatür oluştu. Öte yandan, krizin çok daha yapısal ve esasen kalıcı etkiler bırakması açısından daha tehlikeli ve esasen bu iki boyutu da içeren bir katmanı da var: Finansal sürdürülebilirlik meselesi. Bu mesele de, ne yazık ki akademik dünyadaki medya yönetimi alanındaki literatürün zayıflığı gereği, çoğu zaman artık fazlasıyla tekrara düşmekte olan medya sahipliği çalışmalarının gölgesinde kalıyor. Oysa, 2020 yılının başından beri yaşadığımız Covid-19 krizi ve krize karşı gazetelerin kurtulabilmesi için ortaya konan radikal denebilecek reçeteler bu alanda akademik ve profesyonel bir tartışmaya ihtiyacımız olduğunu ortaya koydu. Medyayı nasıl yönetebileceğimiz ve sürdürülebilir kılacağımız konusunda fikir ve stratejilere ihtiyacımız var. Yine de sorunu çözmeden önce doğru soruları sormak şart. En önemli soru şu: Mesele yalnızca Covid-19 sonrası ortaya çıkan ve yeni kullanıcı davranışlarını anlamayışımıza dayanan bir sürdürülemezlik krizi mi, yoksa çok daha geriye mi gidiyor?

Bu soruyu yanıtlayabilmek ve Covid-19 sonrası dünyanın gazetecilik ortamında kalıcı çözümler oluşturabilmek için alanda ürün veren az sayıdaki akademisyenin ve gazetecilik enstitüle-

rinin rapor ve makalelerine yakından bakmakta büyük fayda var. Zira, kullanım paternlerinde değişimler olduysa da, yapısal ve gelir stratejilerine ilişkin temel problemlerin baki olduğu hepimizin malumu. Bu çerçeve dahilinde, makaleye öncelikle gazeteciliğin mevcut krizinin üç boyutu içinde finansal boyutunu tanımlayarak ve kriz çözümü için ortaya konulan mevcut önerileri ele alarak başlayacağım. İkinci kısımda, Covid-19 döneminde ortaya çıkan tüketim davranışındaki değişiklikleri ve kriz anında medyanın verdiği tepkileri ele alacağım. Üçüncü kısımda ise Covid-19 sonrası dönem üzerine bir tartışma açarak, Covid-19 öncesi sürdürülebilirlik stratejilerinin geçerliliğini ve yeni olası stratejileri ele almaya çalışacağım.

Gazeteciliğin Finansal Krizi: Sorunlar ve Gelenekselleşen Çözüm Önerileri

Medya yönetimi alanının en çok referans verilen akademisyenlerinden olan Lucy Küng (2015) medyanın sürekli ve hızlanarak yaşadığı kökten değişimlere karşı endüstriyi oluşturan çeşitli aktörlerin geçmişlerini, iş modellerini, değer göstergelerini ve güncel stratejilerini ele almamız gerektiğini söylüyor. Bu kategoriler her ne kadar eleştirel çalışmaların ya da medya sahipliği odaklı çalışmaların ana çizgisine pek paralel olmasa da pragmatik gazetecilik çalışmaları ya da medya çalışmaları için güzel bir başlangıç noktası olabilir. O nedenle ben, gazetecilikte sürdürülebilirlik tartıştığım bu bölüm kapsamında çizgiyi Küng'ün çektiği yere çekmekten yanayım. Zira gazeteciliğin finansal krizini tetikleyen farklı faktörlerden bahsetmek mümkün. Bunların akademik ve profesyonel aktörler arasında en popüler olanları değişen kullanıcı tercihleri, gelir modellerinin dönüşümü ve bir ürün olarak gazetenin yeni medyadaki bilgi kaynakları karşısındaki yenilgisi gibi faktörler. Ama Küng'ün baktığı yerden bakacak olursak gazetelerin bugün iş modeli konusunda netliği olmayan, geçmişin sosyal fayda ve kitlede çeşitlilik benzeri sosyal ve maddi hedeflerinden şaşıp tıklanabilirlik ve paylaşılabilirlik gibi yeni metriklerin hâkim olduğu, uzun vadeli stratejiler yerine varoluşsal bir savaş içerisinde olduklarını söylemek mümkün. Şimdi gelin, Küng'ün medya yönetimi açısından ortaya koyduğu bu çerçeveye bizim yerleştirdiğimiz tespitleri tek tek ele alalım.

İş modelleri söz konusu olduğunda akla elbette ilk olarak satış ve abonelik geliyor. Basılı gazetecilik ürünlerinin satış / abonelik gelirlerinin tüm dünyada düzenli bir şekilde erozyona uğradığını görüyoruz. Bu erozyon yalnızca niceliksel değil, niteliksel de bir karaktere sahip. Yani tiraj azalmasa bile okur çeşitliliği bakımından gazeteler her geçen gün daha sıkıntılı bir noktaya evriliyorlar. İşin bu kısmını Türkiye özelinde özetleyelim: Türkiye'nin "en çok satan gazetelerinin" on yıl önceki istatistiklerle karşılaştırıldığında toplamda %70'e yakın tiraj erimesi yaşadığını görüyoruz. Bu niceliksel erimenin bir örneği, ki bu erimenin bir boyutu daha var. Özellikle gazeteler kapandığında ya da kapatıldığında okurları da gazete satın alma davranışını terk ediyor. Mesela, Habertürk'ün basılı versiyonunun kapanmadan önceki tirajı 180 bin - 200 bin aralığındaydı. Habertürk'ün kapanmasının ardından bu tirajı getiren okur buharlaştı. Burada üç senaryo öne çıkıyor. Ya basılı medya şişirme tirajlar ve kendini satın alma gibi taktiklerle reklamvereni kandırmaya çalışıyor (ki bu uzak bir ihtimal değil) ya da okurun gazeteyle olan bağı, davranışı alışkanlık değil ideoloji ya da spesifik bir ürün odaklı. Ben ilk iki senaryonun doğruluk paylarını çoğunlukla kabul etmekle birlikte gazetelerin tüm basılı içeriklerini aynen dijital sunan versiyonlarının da onların rekabetçiliğine eşit oranda balta vurduğunu düşünüyorum. Yani ortada kendi kendisiyle çelişen bir içerik modeline sahip gazeteler var.

Değişen okur davranışıyla, sadık takipçileri bile dijitale evrilen okuma alışkanlıklarıyla bir gazeteyi satın almayıp tablet, bilgisayar ya da telefonlarından takip etmeye başlayabiliyorlar. Bu alanda abonelik modeli ya da ödeme duvarı geliştirilmemesi, geliştirildiğinde de mevcut maliyetleri karşılama konusunda birçok örnekte eksik kalınması asıl sorun gibi görünüyor. Burada daha sıkıntı verici bir olgu da devreye giriyor. Gazetelerin klientalist yapısı ve geciken profesyonelleşme, uzun yıllardır gazetelerin içinde fiyatlandırma ve pazarlama konusundaki kadroların hantallaşmasına neden olmuş durumda. Bir ürün olarak gazete üzerine düşünme pratiğimiz oldukça kötü durumda. Alanda uzman yetiştirmeyi bırakın uzmanlaşma hedefi olan birini bulmak bile zor. Yani, değişen alışkanlıklara reaksiyon verme niyeti de verilecek bir cevabı oluşturacak bir kadro da yok. Garip bir şekilde, medyadaki geniş tasfiye dalgası, ki Covid-19

döneminde sözümona meşru sebeplerle daha da derinleşti ve derinleşecek gibi.

Değer göstergeleri, bu konuda üstüne daha ciddi bir biçimde konuşulmayı hak eden bir mesele. Dijitalleşme, tiraj ve izleme oranları gibi değerlerin yerlerini farklı kavramlara bırakmasına neden oldu: tıklanabilirlik, paylaşılabilirlik ve abone olunabilirlik. Paylaşılabilirlik ve tıklanabilirlik o kadar önemli özellikler haline geldi ki, güncel haber ekonomisi ve haber üretimi bu iki kavramın yörüngesinde şekilleniyor. Gazeteciliğin temel işleyişi kitle merkezli hale geldi; ve haber kuruluşları, haber sunumundan (haber yerleştirme, başlık seçme) haber üretimine kadar editoryal kararlarında bu metriklerden yararlanıyor (Costera Meijer ve Kormelink, 2015). Google Analytics, Twitter Analytics veya Facebook Insights gibi hizmetler, izleyici davranışlarını ve beğenilerini ölçmede öncü bir rol oynuyor. Tıklanabilirlik ve paylaşılabilirlik metriklerini ölçme yeteneği ise ne haber odalarının liderlerinde ne de çalışanların önemli kısmında var. Haber odalarında finansal veya dijital rollerle editoryal roller arasında bir kopukluk uzun süredir yaşanıyordu. Şimdi bu kopuş öyle bir dramatik boyut aldı ki, iş ilanlarında gazeteci değil "içerik üretici" arayanları görüyoruz.

Söz konusu güncel stratejiler olduğunda ise alternatif medyada da ana akım medyada da yoğun bir insan kaynağı akışı olduğunu, anahtar rol ve pozisyonlarda bulunanların sürekli değiştiğini, uzun vadeli stratejilere odaklanmayı sağlayacak kurumsallaşma adımlarının çoğu zaman atılamadığını görüyoruz. Ticari cesaretin burada önemli bir faktör olarak öne çıktığını söylemek şart. Ödeme ve abonelik modellerinden *premium* içeriklere kadar, geçmişte Türkiye'nin amiral gemisi olarak görülen gazetenin bile oldukça geriden geldiğini görmek mümkün. Türkiye'nin ekonomik kırılganlığı da göz önüne alındığında bu cesaret eksikliği normal görünse bile, tüm dünyada medyanın farklı yönetim stratejilerine odaklandığı bir dönemde bu pek de normal değil.

Özetle Covid-19 öncesinde de sonrasında da devam eden krizin finansal boyutunu şekillendiren problemler arasında kurumsallaşma, profesyonelleşme, vizyon eksikliği, klientalizm, politik paralelliğe dayalı ticari cesaret eksikliği ve insan kaynağı yönetimindeki keyfilik vardı. Covid-19 ise bu dramatik sorunları derinleştirdi.

Covid-19: Endüstride Öngörülemeyen Bir Hızlı Çöküş

Covid-19 gazetecilik için elbette yalnızca bir finansal kriz değildi. Aralarında The Guardian ya da The New York Times gibi gazetelerin de bulunduğu yayınların pandeminin başlarında yaptıkları ve küresel ulaşım ve etkileşim ağlarından bihaber gibi görünen yayınlar esasen gazetelerin güvenilirliğine dair krizin ne kadar temelli bir kriz olduğunu gösteriyordu. Zaten gazeteler, toplumu hazırlamadıkları ya da topluma aktarmakta eksik kaldıkları bu krize kendileri de hazırlıksız yakalanmıştı. Bir ürün olarak basılı gazete hem Türkiye'de hem dünyanın birçok coğrafyasında finansal sürdürülebilirliğin satış ve reklam bağlamındaki ana dayanağıydı. Gazetelerin damarında akan kana dönüşmüş olan reklamlar ise reklamverenin içine düştüğü şok durumundan nasiplerini hızla aldılar. Pandemi şokunun farklı boyutlarını tek tek ele almakta fayda var.

Covid-19'un endüstride yarattığı değişimlerin en dramatiği, hâlâ varlığını koruyan basılı gazetelerin temas yoluyla bulaşan ve gazetelerin ana tüketicisi kabul edilen görece yüksek yaş gruplarından oluşan kitlenin risk grubu olarak görüldüğü bir virüsün hakimiyeti olan bu dönemde ciddi tiraj kayıpları yaşamalarıydı. Tabii gazeteciliği yalnızca basılı gazeteyle tanımlayanlar buna üzüldüler; ama öte yanda, dijital tıklama oranlarında ve rating oranlarında ciddi bir artış da söz konusuydu. Reuters Enstitüsü'nün 2020 dijital haber raporuna göre pandemi döneminde televizyon haberleri ve çevrimiçi kaynakların izlenme ve ziyaret oranlarında önemli bir artış görülürken, özellikle televizyon, daha fazla insan tarafından başlıca haber alma kaynağı olarak görülmeye başlamıştı. Raporun yazarlarından Newman'a göre bu, televizyonun bir süredir yaşadığı düşüş trendinin de değişmesine yol açan bir gelişmeydi. Gerçekten de televizyon geçtiğimiz yılların raporlarına bakıldığında düzenli bir gerileme halindeydi. Peki ya çoğunlukla gazeteciliğin esası olarak görülen ve bu tür muamele gören basılı gazeteler? Ne yazık ki bu konuda haberler hiç iyi değil.

Son yıllarda ülkenin demokrasisinin kurtulması adına çare olarak yerel gazetelerin rolünün önemine sıklıkla vurgulanan Amerika Birleşik Devletleri'nde Ağustos 2020 itibariyle Covid-19'un 50'yi aşkın yerel haber kuruluşunun kapanmasına neden olduğu belirtiliyor (Hare, 2020).

Türkiye'ye dönersek, Basın İlan Kurumu (BİK) Genel Müdürü Rıdvan Duran "Pandemi gazetelerimizi çok fazla etkiledi. Toplu bulunulan yerlerde gazetelerimiz artık alınamıyor, dolayısıyla da tirajlarında ciddi sorunlar oldu" açıklamasını yapmış, ardından da bu süreçte yerel medyayı da yakından ilgilendiren Basına Destek Paketi açıklanmıştı. Paketin ne kadar etkili olduğu ise hâlâ şüpheli.

Türkiye'nin önemli endüstri şehirlerinden biri olan Kocaeli'deki yerel medyanın durumundan örneklerle devam edelim. Baştürk Akça (2020) pandemi öncesinde Kocaeli'de resmi ilan alan 6 adet basılı gazete olduğunu, bu gazetelerin Basın İlan Kurumu'nun aldığı kararla birlikte haber akışlarını iki gün basılı, haftanın geri kalan günlerinde ise dijital ortamdaki gazete sayfaları üzerinden yürütmeye başlattıklarını iletiyor. Pandemi öncesinde en yüksek tirajlı üç gazete 1200 – 1500 arası tiraja sahipken bugün sayı mayıs ayı civarında 700'e kadar düşmüş. Yani esasen basılı yayınların hali zaten kötüyken, daha kötüye gitmiş. Genel olarak da bakıldığında tirajlarda %50'ye yakın bir düşüş olmuş.

Ulusal medyaya baktığımızda durum daha da berraklaşıyor. İlk resmi ölüm vakasının Sağlık Bakanı tarafından açıklanmasından iki hafta önce en çok satan beş gazetenin toplam tirajları bir milyon civarındayken aylar içerisinde 600-700 bin arasına inmiştir. Özellikle yaş ortalaması yüksek nüfusun yoğun okuduğu bilinen Posta ve Sözcü gibi gazetelerin basılı versiyonlarına olan talepte dramatik bir düşüş meydana gelmiştir. Türkiye'deki basılı reklam gelirlerinin en çok aktığı gazeteler diyebileceğimiz en çok okunan beş gazetenin tirajlarındaki bu gerilemenin, şişirilmiş olduğu sıkça otoriteler tarafından iddia edilen istatistiklerin Covid öncesi düşüş trendiyle birlikte ele alındığında basılı yayınlar için çok daha sıkıntılı bir dönemi işaret ettiğini ve tirajlarda Covid-19 sonrası da bir düzelme olmayacağını öngörmek kolaydır.

Basılı yayın gelirlerindeki düşüş, toplam reklam gelirleri içerisinde Türkiye özelinde çok büyük bir pay taşıyan basılı reklam gelirlerini de elbette etkiledi. Ama öncesinde işlerin Covid'den önce nasıl gittiğine bakalım. Adex Benchmark'ın Avrupa ülkelerinde medya gelirlerine yönelik 2006-2019 dönemini ele alan araştırması esasen Covid-19 sürecinden çok

önce basılı yayınlardaki ve geleneksel mecralardaki reklamların dijital karşısında kan kaybettiğini gösteriyor. Araştırmaya göre, dijital reklamın medya endüstrisinin 2006'daki toplam reklam gelirleri içerisindeki payı %5 civarındayken, 2019 itibariyle bu pay %50.4'e çıkmış. Yine Adex Benchmark verilerine göre Türkiye'nin de aralarında olduğu Avrupa ülkelerinin bulunduğu pazarda dijital reklamın payı 2006 yılında 7.6 milyar Euro iken 2019 sonu itibariyle bu pay 64.8 milyar Euro'ya ulaşmış durumdaydı. Türkiye'deki dijital reklam pazarı yalnızca 2016'dan 2019'a 1.5 kat büyümüştü. Peki Covid-19'dan sonra ne oldu? Büyüme devam etti mi? Cevap ne yazık ki hayır. Publicis'in açıklamalarına göre Covid-19, reklam harcamalarında önemli bir düşüşe neden oldu. Reklam harcamaları Avrupa genelinde ortalama %9 azalırken, Almanya ve Fransa'da reklama ayrılan bütçe sırasıyla %7 ve %12 düşmüş (Kostov, 2020). Gazetecilik endüstrisi özeline yoğunlaşalım. New York Times dahi bu dönemde gelirlerinde azalma olduğunu duyurdu (Graham, 2020). Bu yazının yazıldığı tarihler itibariyle birçok yorumcu bu düşüşün 2008'deki küresel mali krizden daha büyük bir etkiye sahip olacağı görüşünde. Türkiye'de ise Covid-19'un hem mali hem sosyal etkilerinin güçlü bir şekilde sürdüğünü görüyoruz. Özellikle de bağımsız haber aktörlerine olumlu yansıması olabilme ihtimali olan dijital reklam büyümesinin piyasaya hiç de beklendiği şekilde yansımadığı ortada.

Covid-19'un ortaya çıktığı ve dünyaya hızla yayıldığı dönemde kurumların insan kaynakları politikalarına baktığımızda çok da şaşırtıcı olmayan bir tabloyla karşılaşıyoruz. Örneğin BBC'nin haber servisinde 70 kişiyi işten çıkarması (Waterson, 2020), The Guardian'ın da aynı dönemde 180 kişiyi işten çıkarması (Gold, 2020) kriz anında insan kaynakları alanında "keskin hamleler" yapma alışkanlığının güzel bir örneği.

Gelelim Türkiye'ye. Türkiye'de işten çıkarmalar devlet tarafından engellense ve geçici paketlerle süreç geciktirilmeye çalışılsa da gazetecilik endüstrisinin mevcut emek yapısı bu tür yaptırımlarla ya da daha önce bahsettiğimiz Basın İlan Kurumu yardım paketiyle kurtarılacak durumda değildir. Bunun başlıca sebepleri arasında, 2011 sonrası Türkiye'sinde hızla dönüşen medya sahipliği yapısı ve siyasal otoriterleşmeye bağlı artan işsizlik ve kapanan haber odası sayısındaki artış gösterilebi-

lir. Buna eşlik eden diğer sebepler arasında ise, sürdürülebilir finansal modelleri olmayan ve editoryal seçimlerinde özgür olmayan haber odalarının küçülme ve tıklanma odaklı stratejilerle gazetecilere ait rolleri azaltması ya da "çok amaçlı roller" oluşturarak tam zamanlı gazeteci istihdamını aşağı çekmesi vardır. Buna bağlı olarak da Covid-19 döneminde güvencesiz gazeteci emeği tartışmasını yapmak için halihazırda var olan işsizlik ve güvencesizlik tablosunu da dikkate almak gerekir. Elbette Covid-19 temelli işten çıkarmalarla politik motivasyonlu işten çıkarmaların bu dönemde de gerçekleştiği söylenebilir; ama unutmamak gerekir ki özellikle uluslararası fonlara dayalı olarak çalışan haber kuruluşlarının uluslararası fonların kesilmesi ya da azalması nedeniyle muhabirlerine para ödeyememesi, böylece yarı zamanlı çalışan gazetecilerin maddi durumlarının enflasyon ve kur krizi karşısında iyice kötüleştiği de not edilmelidir. Bu profesyonel kriz, politik motivasyonla editoryal kalite ve tarafsızlıktan arındırılan haber odalarının, daralan istihdam imkânlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, klasik neoliberal haber odalarının vazgeçilmez rolleri olan analitik uzmanları, reklam uzmanları gibi hayati kadrolarını bile etkilemiştir.

Covid-19 etkisiyle yine Reuters Raporu'na göre online medyanın kullanımı çoğu ülkede önemli ölçüde artmış durumdadır. WhatsApp kullanımında, bazı ülkelerde %10'a varan bir artış görülmüş, araştırmaya katılanların yarısından fazlası kapalı ya da açık gruplar aracılığıyla bilgi paylaşımı yaptıklarını belirtmişler. Yani, bilgiye açlık ya da bilgiye olan ihtiyaç azalmış değil; aksine kapanma ve izolasyon hepimizin dijital tüketimini arttırmış durumda. T24, Diken, Duvar ve benzeri web sitelerinin Covid-19 etiketli içeriklerinin okuma oranlarının da bu tarz içeriklere verdikleri ağırlığın da arttığı tahmin edilmesi güç şeyler değil. Tabii iş yalnızca metin odaklı tüketimle ilgili değil.

Birçoğumuz platform kapitalizminin Covid-19 pandemisi döneminde nasıl güçlendiğini ve hatta Netflix benzeri yayın platformlarının hayatımızda ve cüzdanlarımızda ne ciddi yer kapladığını bu süreçte tekrar fark ettik. Bunun sebebi hem konvansiyonel sermayeye ait medyanın mevcut durumu, hem de tüketim paternlerimizle birlikte tüketim ihtiyaçlarımızın da dönüşmesiydi. Kişiselleştirilmemiş, sansürlenmiş, medyanın Bourdieu'nün güzelce anlattığı orman kanunlarına tabi içerikleri kitleleri eskisi

kadar açmıyor. Bugün A101, BİM, ŞOK gibi düşük ve orta gelirli tüketicilerin yoğun kullandığı marketlerde Netflix ya da Apple hediye kartlarına ya da Netflix, Spotify, YouTube gibi platformlara doğrudan erişim sağlayan akıllı televizyonlara rastlıyoruz. Blu TV, Puhu TV gibi platformlar artık birçok akıllı televizyonun işletim sistemine girmiş durumdalar. Doğal olarak pandemi, her ne kadar geleneksel televizyon kanallarıyla angajmanı arttırdıysa da bildiğimiz anlamıyla televizyonun içine YouTube'un girmesi ve orada daha kalıcı hale geliyor olması, Türkiye'de internet penetrasyonunun artmasıyla birlikte bir fırsata dönüşebilir. Yani Covid-19 ve teknolojik dönüşümün eşzamanlılığı bu sefer sektörün mevcut çöküş trendi içerisinde umut bulduğu yegâne alan gibi görülüyor. Peki bu çöküş içindeki umut medya için bir "geri dönüş" hamlesi anlamına gelebilecek mi?

Covid-19 Sonrası: Geri Dönüş Mümkün mü?

Covid-19 sonrası medya sistemiyle ilgili olumsuzluklara odaklanmak gerçekten çok kolay. Esasen durum geciken bir ölümün hızlanması olarak özetlenebilir. Zira Covid-19 nedeniyle daha ucuz, daha esnek, daha örgütsüz bir gazetecilik emek piyasası ve çok daha ağır yaşam koşullarından bahsedeceğiz. Üstelik haber üretimi için şart olan seyahat ve konaklama gibi giderleri Covid-19 öncesinde de karşılamakta güçlük çeken haber odaları, şimdi bir de sağlıkla ilgili önlemler gereği ya seyahate daha fazla bütçe harcamak zorunda ya da haberi binaların içine daha fazla hapsetmek durumundalar. Bu ise sağlıklı bir çözüm gibi görünmüyor. Peki kısa ve orta vadede Covid-19 sonrası uygulanacak stratejiler neler olabilir ya da olmalı?

Esasen gazetecilik endüstrisinde hâkim olan ve sürdürülebilirliği sağlayacağı söylenen beş gelir elde etme yöntemi var: Reklamlar, abonelik, bayii satışı, kitle fonlaması ve hibe programları. Bu yöntemlerin her biri üstünden geçerek bir gelecek fotoğrafı çekmeye çalışalım.

Söz konusu reklamlar olduğunda, Türkiye'nin reklam pazarı bağlamında nerede olduğunu anımsayarak başlamak gerekiyor. Reklamcılar Derneği 2019 raporuna göre Covid-19'dan önceki dönemde (2019 yılında) dahi basın yoluyla verilen reklamlarda

önceki yıla göre %25 düşüş olduğu görülüyordu. Buna karşılık dijitalde %19 artış vardı. Bu esasen genel trendin nereye doğru ilerlediğini bize gösteriyor. Ama, peki gazetecilik endüstrisi bütünüyle bu payın neresinde? Bununla ilgili özel bir rapor ne yazık ki yok, zira "basılı yayınlar" dışındaki yayıncılık faaliyetine yönelen reklam gelirinin ne kadarının gazeteciliğe ne kadarının eğlence ve benzeri ürünlere gittiğine dair bir sektör verisi yok elimizde. Genel olaraksa, özellikle dijital reklamlarla ilgili, "bin kişinin ziyareti başına düşen maliyet", "tıklama başına düşen gelir" gibi gelirlerin uluslararası birçok pazara göre (Ortadoğu ülkeleri dahil) düşük olduğunu biliyoruz. Yani programatik reklam dediğimiz ve Google gibi büyük sağlayıcıların hâkimiyetinde olan dijital reklam alanında mevcut trafik akışlarının stabil bir haber merkezi yürütmesi güç. Zaten bu tür geliri elde etmek için uygulanan gazetecilik biçimleri de "kaliteli habercilik" ya da özgün içerik problemi konusunda çözüm oluşturmaktan uzak kalıyor. Esasen, mevcut oligopol aktörlere (başta Google, Facebook olmak üzere) dayanan dijital reklam endüstrisinde haber odalarının kontrolü tekrar ele geçirmeleri şart. Aksi halde, resmi ilanlara olan mevcut bağımlılığın ortadan kaldırılamayacağı görülüyor. Buna bağlı olarak da haber odalarının sadece programatik reklamcılık yapacak değil, doğrudan reklam için site veya mecrada alan satışı yapabilecek tam zamanlı reklam odaklı profesyonellere ihtiyaçları vardır.

Şimdilik Covid-19 sonrasında Türkiye dijital ve geleneksel habercilik tecrübeleri konusunda kurtarıcı olarak görülebilecek en güçlü yöntem abonelik ve üyelik sistemleri gibi görünüyor. Hürriyet Gazetesi'nin, Reklamsız Sözcü benzeri bir model izleyerek Reklamsız Hürriyet'i dijital bir ürün olarak abonelik yöntemiyle hizmete açmış olması, esasen hem geleneksel basılı reklam gelirleri yara almış hem de itibar konusunda sıkıntı yaşayan bir yayının geç ve anlamsız hamlesi gibi görünse de, gelecekteki haber tüketim trendlerimiz bağlamında bize çok şey söylüyor. Türkiye'deki online habercilik piyasasının temel problemi olan tekdüzelik ve özgün içerik eksikliği –ki bunun hem politik hem iktisadi sebepleri var– için Hürriyet'in veya Sözcü'nün uyguladığı tarzda yeterince etkin olmayan bu reklamsız okuma sisteminin kurtarıcı olarak görülemeyeceği ortada. Bugün ne yazık ki Anadolu Ajansı ve birkaç büyük gazete, alternatif dijital

mecralar için de birer haber kaynağı olmayı sürdürüyor. Haber üretimi editör insafı ve maharetine bırakılıyor. Bu da performans rejiminde başlık ve ilk paragrafı Anadolu Ajansı'ndakiyle, Hürriyet'tekiyle, Sözcü'dekiyle ya da Cumhuriyet'tekiyle ayrışan ama çoğu zaman içeriksel olarak paralel olan içeriklerin ortaya çıkmasına neden oluyor. Bu bağlamda içerikteki özgünlük eksikliği esasen "Reklamsız Hürriyet" veya "Reklamsız Sözcü" olarak ortaya konan ürünlerin cazip olmasını engelliyor. İki projenin de mevcut stratejileriyle 5 haneli abonelik sayılarının üstüne çıkması imkânsız görünüyor. Daha da önemlisi, dillerden düşmeyen Z kuşağı ile iki gazetenin de irtibatının zayıflığı ve içerik üretim politikalarının SEO performans odaklı karmaşıklığı da günü kurtarmaya yarasa da kalıcı ilişki kurma ve bu ilişkiyi paraya dönüştürme bağlamında umut vaat etmiyor.

Gelelim alternatif mecralardaki abonelik modellerine. Bilindiği üzere Türkiye'deki alternatif mecraların birçoğu uluslararası fonlar veya kişisel yatırımlar aracılığıyla destekleniyor. Tabii Medyascope veya Teyit.org gibi hem fon alan hem de Patreon üzerinden yine değineceğim kitle fonlaması yöntemiyle okurlarından doğrudan gelir eden kurumlar da mevcut. Ne yazık ki, bu modellerin hiçbiri global anlamda "abonelik modeli" denince anlaşılan abonelik mantığına denk gelmemektedir. Ortada ekstra bir servis ya da bir ek avantaj neredeyse yoktur. Bu bağlamda güçlü ödeme duvarlarına dayanan, Washington Post ya da New York Times modellerini benimseyen abonelik sistemlerinin Türkiye'de özellikle alternatif medya pazarında güçlü kopyala-yapıştır karşıtı bir teknik yapıyla birlikte kurulumu, hem bir fırsat hem de çıkış yolu gibi görünüyor.

Bayii satışı dediğimiz şeyin mevcut şartlarda tamamıyla ortadan kalktığını söylemek mümkün değil. Elbette, Covid-19'un etkilerinin görece de olsa geçici olacağı umulduğunda tiraj bağlamında Türkiye ulusal pazarında hâlihazırda öne çıkan yayınların tirajlarında küçük toparlanmalar görülebilir. Ancak, şu anki haliyle hem reklamın sergilendiği hem de bir ürün olarak haberin okurla buluştuğu gazeteler internete birebir kopyalanan içerikleriyle değerleri bağlamında sıkıntı yaşamaktadır. Yani bir basılı gazetenin kullanım değerine kavuşması ücretsizce dijital erişim sağlanan içeriklerden ayrışması, özel ekler ve bulmaca tipi bazı ek ürünlerle mümkün olabilir.

Kitle fonlaması, yine gazeteler ve gazetecilik projeleri için artık "olmazsa olmaz" gibi görünen meselelerden. Öyle ki, The Guardian'ınki gibi bağış ve abonelik programlarını iç içe geçiren modeller önümüzdeki yıllarda daha fazla öne çıkacak. Elbette The Guardian'ın marka değeri ve ürün değeri konusunda Türkiye'nin mevcut alternatif medya aktörleriyle aynı seviyede olduğunu söylemek manasız olur. Bu nedenle de kitle fonlaması meselesinin, ürünün analizi, hedef kitlenin belirlenmesi ve bir kitle fonlama kampanyası olmadan basit bir "bize bağış yapın" meselesi olmadığını anlayan, Açık Radyo'nun yıllardır sürdürdüğü geleneğe benzer gelenek oluşturma potansiyeli olan, Covid-19 nedeniyle kitle aktiviteleri konusunda sıkıntı yaşansa da bunları da geleceğe yönelik planlayan ve kitle buluşmaları, partiler gibi organizasyonları donörleri için organize eden bir kurum kültürü oluşması şart gibi görünüyor.

Elbette sürdürülebilirlik tartışmasının ve geleceğe yönelik senaryoların hibeyi içermesi bazı açılardan çelişkili olabilir. Ama günümüzde Türkiye'de medyaya yönelik hibe programlarında sürdürülebilirlik meselesinin her geçen gün daha çok gündeme geldiğini görüyoruz. Hatta bazı hibe programları bir projeye verecekleri desteği belirli dönemlerle sınırlandırıyor ve proje teklifinin içerisine kalıcı gelir modelleri oluşturmak için kullanılacak harcama kalemleri ve stratejiler eklenmesi isteniyor. Bunun kısa vadede çözüm yaratmayacağı ortada. Zira ne yazık ki mevcut gazetecilik girişimlerinin yerleşmiş bir sürdürülebilirlik vizyonu yok, hatta bu kavram henüz gazetecilik endüstrisinin lügatine dahi girmiş değil.

Özetle, mevcut senaryolar arasında abonelik ve bir ürün olarak haberin tekrar elden geçirilmesi, değerinin tekrar habere kazandırılması ve meslek örgütlerinin verdiği kopyala-yapıştır ve telif hırsızlığı mücadelesi aracılığıyla gazeteci emeğinin ve gazetecilik yatırımlarının istikrarının korunması bir öncelik olarak ortaya çıkıyor. Reklam konusunda, reklam profesyoneli istihdamı ve yeni reklam biçimleri (özellikle video, podcast gibi) konusunda yeniliklere açık olma gerekliliği kendini gösteriyor. Covid-19 sonrası yeni bir medya sisteminden bahsedeceksek bunun hibelere dayalı olmayacağı da ortada. Hibe veren kurumlar bile bambaşka bir finansal sürdürülebilirlik vizyonundan bahsediyorlar. Şimdilik yolunda gidiyor gibi görünen kitle fon-

laması ise yine kurumsal iletişim veya reklam alanından gelen birilerinin eline teslim edilmedikçe ortaya büyük problemlerin çıkabileceğini öngörmek zor değil. Hele ki alanda toplanan bağışlarla ilgili bir belirsizlik ve Türkiye'nin bağış platformlarını ani bir kararla sansürleme ihtimali varken.

Kaynakça

Gold, H. (2020, July, 15). "BBC and Guardian blame the pandemic for 250 job cuts". *CNN Business*. Alındığı adres: https://edition.cnn.com/2020/07/15/media/guardian-bbc-job-cuts/index.html

Harlow, S. (2018). "Quality, Innovation, and Financial Sustainability: Central American entrepreneurial journalism through the lens of its audience". *Journalism Practice, 12*(5), 543-564.

Mick, J., & Tavares, L. (2017). "Governance of Journalism and Alternatives to the Crisis". *Brazilian Journalism Research, 13*(2), 114-140.

Costera Meijer, I., & Groot Kormelink, T. (2015). "Checking, sharing, clicking and linking: Changing patterns of news use between 2004 and 2014". *Digital Journalism, 3*(5), 664-679.

Graham, M. (2020). "New York Times warns it's seeing a slowdown in ad bookings due to coronavirus fears". *CNBC*. Alındığı adres: https://www.cnbc.com/2020/03/02/new-york-times-warns-on-ad-bookings-due-to-coronavirus-fears.html

Hare, K. (2020). "The coronavirus has closed more than 50 local newsrooms across America. And counting". *Poynter.org*. Alındığı kaynak: https://www.poynter.org/locally/2020/the-coronavirus-has-closed-more-than-25-local-newsrooms-across-america-and-counting/

Kostov, N. & Vranica, S. (2020). "Ad Giant Publicis Warns of Unprecedented Spending Pullback". *The Wall Street Journal*. Alındığı adres: https://www.wsj.com/articles/ad-giant-publicis-warns-of-unprecedented-spending-pullback-11586804429?mod=searchresults&page=2&pos=15

Küng, L. (2015). *Innovators in digital news*. Bloomsbury Publishing.

Steiner, L. (2018). "Solving journalism's post-truth crisis with feminist standpoint epistemology". *Journalism Studies, 19*(13), 1854-1865.

Waterson, J. (2020, July 15). "BBC announces further 70 job cuts in news division". *The Guardian*. Alındığı adres: https://www.theguardian.com/media/2020/jul/15/bbc-announces-further-70-job-cuts-in-news-division

İnfodemi ve "Yalan Haber" Denkleminde Dönüşen Roller, Alınan Önlemler ve Önlem Gibi Görünen Hak İhlalleri

Tirşe Erbaysal Filibeli[1]

Giriş

Koronavirüs'ün Wuhan'da ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra hem sosyal medyada hem de geleneksel medyada virüsün kaynağına ilişkin komplo teorileri paylaşılmaya başlandı. Yarasa yiyen Çin vatandaşlarının salgına neden olması, 5G teknolojisinin kullanımı ile yayılan virüs ve hatta biyolojik silah çalışmaları yapan çeşitli devletlerden bilim insanlarının bilinçli olarak virüsü yaratması ve yayması gibi içerikler farklı dillerde, dünyanın dört bir yanında eş zamanlı olarak yayıldı. Dünya

1. Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yeni Medya Bölümü öğretim üyesi.

Sağlık Örgütü (DSÖ-WHO) henüz pandemi ilan etmemişken, virüsün hızla yayılması ve asılsız haberlerin yaratmış olduğu sağlıksız iletişim ortamı büyük bir korkuya yol açtı. Virüsün kaynağına yönelik komplo teorileri yayılmaya devam ederken, virüs ile mücadele yollarına ilişkin birtakım yanlış bilgiler de hem yeni medyada hem de geleneksel medyada paylaşılmaya başlandı. Alkol, dezenfektan ve hatta çamaşır suyu içmek, tuzlu su ile gargara yapmak, sık sık ağız gargarası kullanmak, belli bir derecenin üzerinde sıcak su ve/veya sıcak içecekler tüketmek, bol bol sarımsak ve soğan yemek gibi doğru olmayan mücadele ve korunma yöntemleri zaman zaman bazı tıp doktorları, bilim insanları ve hatta politikacılar tarafından dahi paylaşıldı. İngiltere'de 84 yaşındaki bir Facebook kullanıcısının paylaşımı ile, Türkiye'de WhatsApp üzerinden yayılan ses kaydında aynı hatalı ve asılsız korunma yöntemlerinin bulunması ya da John Hopkins Üniversitesi'nin adı ile paylaşılan öneri ve bilgi listesinin farklı dillere çevrilerek çok sayıda ülke sosyal medyasında insanların karşısına çıkması, küresel infodeminin tüm dünyayı ele geçirdiğini gösteriyor.

Yanlış bilginin bu denli hızla yayılması, çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından çok sayıda önlem ve mücadele yönteminin ortaya koyulması gerekliliğini doğurdu. Facebook'tan TikTok'a kadar neredeyse tüm sosyal medya platformları Koronavirüs hakkında dolaşıma giren yanlış bilgilerle mücadele etmek için platform politikalarını güncelledi. Bunun yanı sıra "fact-checking"[2] kurumları Koronavirüs hakkında yayılan mezenformasyon ve dezenformasyonla mücadele etmek için yeni yöntemler kullanmaya başladı. Dünya Sağlık Örgütü de web sitesinde "mythbusters" isimli bir sekme açarak doğrulama / yalanlama yapmaya, bilimsel bulgulara dayalı analizlerini ise sosyal medya platformları ile işbirliği yaparak paylaşmaya başladı. Tüm bunların yanı sıra pek çok ülke hem virüsün kaynağı hem de hastalığın seyri hakkında yayılan yanlış bilgilerle mücadele etmek için yeni kanunlar çıkardı ve yalan haberin bu denli yayılması çok sayıda ülkede ifade ve basın özgürlüğü konusunda bazı kısıtlamalara gidilmesine neden oldu. Türkmenistan'da "Korona" demek yasaklanırken, Macaristan

2. "Fact-checking"in Türkçe çevirisi "doğrulama" ya da "teyit platformu / kurumu" olmasına karşın, yapılan iş çoğunlukla yalanlama olduğu için bu çalışmada kavramın İngilizcesi kullanılacaktır.

olağanüstü hal ilan ederek almış olduğu kararlar çerçevesinde asılsız içerik yayanlara beş yıla kadar hapis cezası uygulamaya yönelik bir kanun çıkardı. Ayrıca Hindistan'dan Fas'a kadar birçok ülkede dezenformasyona neden olmaları gerekçesiyle sayısız insan tutuklandı. Neticede Sınır Tanımayan Gazeteciler'in 2020 Dünya Basın Özgürlüğü raporunda da belirtildiği üzere Covid-19 hakkında ortaya atılan yanlış bilgiler dünya genelinde demokrasinin zarar görmesine neden oldu.

Bu çalışmada "yalan haber" ve "infodemi" kavramları tanımlanarak pandemi sırasında karşılaşılan içeriklerin niteliği tartışılmıştır. İnfodeminin dünya genelinde bıraktığı izleri takip etmek amacıyla, hangi yanlış bilginin, hangi ülkelerde, nasıl bir dille, hangi mecralar üzerinden paylaşıldığı dünyanın farklı yerlerindeki viral paylaşımlar üzerinden betimleyici bir analiz yapılarak incelenmiştir. Komplo teorileri ve söylentilere dayalı yanlış bilgilerle mücadele etmek için platformların ne gibi politikalar geliştirdikleri, ne gibi önlemler aldıkları ve son olarak, bilgi ekosisteminin almış olduğu zararın ülkeler özelinde yol açtığı sorunlar ve hak ihlalleri tartışılmıştır.

"Yalan Haber"i Tanımlamak: Sosyal Medyada Yayılan Yanlış / Asılsız Bilgiler Üzerine Bir Tartışma

Yaygın kullanımı ile "fake news" yani "yalan haber" hayatımızın bir parçası haline geldi. Ancak internette dolaşan yanlış, yanıltıcı, manipülatif vb. her içeriğin "yalan haber" olarak etiketlenmesi aslında oldukça tartışmalı. 2016 yılında Amerikan Başkanlık Seçimleri'nin, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılması için gerçekleştirilen Brexit Referandumu'nun ve Facebook - Cambridge Analytica veri ve dezenformasyon skandalının etkisiyle "post-truth" yani "hakikat sonrası" kavramı yılın kelimesi seçildi (Flood, 2016). Amerikan Başkanlık Seçimleri ve Brexit Referandumu kampanyaları boyunca "yalan haber" siyasilerin ve medyanın dilinden düşürmediği bir kavram halini alırken, "yalan haber" üzerinden yürütülen / yürütülmeye çalışılan politikalar ise hem demokrasinin beşiği gibi gözüken Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de Birleşik Krallık'da oldukça sık başvurulan bir siyasal propaganda aracı olarak kendini gösterdi.

Yalan haber ve hakikat ötesi kavramları Batı dünyasında yaşanan politik gelişmeler ve skandallar sonrası popülerleşmiş olsa da, söz konusu kavramları içinde yaşadığımız dijital çağda sadece ve sadece Batı perspektifi ve örnekleri özelinde ele almak yeterli değil. Zira özellikle sosyal ağlar üzerinden dolaşıma sokulan yanlış bilgiler sadece Batı ülkelerinin değil küresel bağlamda tüm dünya ülkelerinin sorunu. Bunun en güncel örneğini ise elbette Koronavirüs'ün yayılmaya başladığı ilk günlerden küresel pandemi ilan edilene kadar ve sonrasında sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler ve yine siyasilerin de dahil olması ile ortaya atılan asılsız haberler / iddialar oluşturuyor.

2016'dan bu yana bilginin düzensiz dolaşımı ve doğruluğu üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğunda "yalan haber" kavramının kullanıldığını görüyoruz. Ancak bu kavramın aslında şemsiye / anahtar bir kavram olarak kullanıldığı ve çalışmalar incelendiğinde yanlış bilginin çeşitli türlerine rastlanıldığı görülüyor. Bu noktada, yalan haber kavramını nasıl tanımlamamız ve pandemi döneminde karşılaştığımız yanlış bilgilerin hangi tanımlama içerisinde yer aldığını sormamız / sorgulamamız dijital çağda bilgi ekosistemini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

"Yalan haber" kavramı, yeni gibi görünse de yeni bir kavram değildir. Tarihsel olarak baktığımızda yüzyıllardır geleneksel medya özelinde yaşanan, dezenformasyon, mezenformasyon, propaganda ve benzeri kavramlar "yalan haber'in köklerini oluşturmaktadır. Epistemolojik olarak baktığımızda kavram ile ilgili temel sorunlardan birisinin kavramın içerisinde geçen "haber" kelimesi olduğu söylenebilir. Zira haber kelimesi gazeteciliğe çağrışım yaparken ve popülist liderler tarafından "yalan haber" kavramı medyayı ve gazetecileri eleştirmek için kullanılırken, günümüzde, ortada bir medya kuruluşu tarafından üretilen bir haber olmamasına rağmen aynı kavramın sosyal medya üzerinden yayılan yanlış bilgileri tanımlamak için de kullanıldığı görülmektedir (Gelfert, 2018; Tandoc, Jenkins, & Craft, 2018). Yapılan pek çok araştırma ve çalışmada görüldüğü üzere, söz konusu tanımlamadan kaynaklı tartışmalar dolayısıyla kavramın altında çeşitli alt başlıklar oluşturularak çeşitli tanımlamalar yapılmakta ve kavram birtakım kategorilere ayrılmaktadır. Bu çalışmalara baktığımızda temelde kavramın hiciv, komplo te-

orileri, kötü gazetecilik, propaganda, reklam amaçlı sponsorlu içerikler, yanlış bilgiler / haberler, uydurma / fabrikasyon haberler, dijital manipülasyon ya da üretilen içeriğin arkasındaki amaca baktığımızda dezenformasyon, mezenformasyon veya kötücül enformasyon gibi çeşitli alt başlıklar içerisinde kategorize edildiğini görüyoruz (Nielsen & Graves, 2017; Wardle, 2017, Tandoc, Lim, & Ling, 2017; Tandoc, Jenkins, & Craft, 2018; Gelfert, 2018; Wardle & Derakshan, 2017).

'Yalan haber'i kategorilere ayırırken üretilen içeriğin arkasındaki amacın da sorgulanması gerekiyor. Tandoc vd. (2019) ideolojik amaçlarla ve/veya kazanç sağlamak / gelir elde etmek amacıyla yanlış bilgi üretildiğini söylüyor. İdeolojik amaçlarla dolaşıma sokulan yanlış bilgiler genellikle politik bir amaca hizmet ediyor. Öte yandan kâr amacıyla üretilmiş olan yanlış bilgiler teknolojinin bize sunduğu imkânların kötü niyetli kullanımı dolayısıyla içeriklerin etkileşim sayılarının artırılmasına, tık almasına, viral olmasına, kullanıcıların sistemde daha çok kalmasının sağlanmasına ve bir şekilde haberi üreten, dolaşıma sokan veya sponsorlu olduğu durumlarda paylaşıldığı platform açısından kâr elde edilmesini sağlayan bir ortam yaratılmasına neden oluyor. İdeolojik amaçlarla üretilen asılsız içeriklerin sponsorlu olarak servis edildiği noktada ise Cambridge Analytica Skandalı'nda olduğu gibi insanların bu içeriklerle, algoritmalar ve kişisel veriler kullanılarak manipüle edilebildiği ve demokrasiye zarar verildiği görülüyor.

'Yalan haber'i betimlerken içeriğin hangi formatta üretildiği, hangi platformlarda dolaşıma sokulduğu, kimleri hedef aldığı ve belki de en önemlisi, içeriğin kim tarafından üretildiği ve yayıldığı gibi konuların tamamı üzerinde düşünmek gerekiyor (Zhang ve Ghorbani, 2020). Daha önce tartışıldığı üzere içerik haber formunda üretilebildiği gibi, belli bir amaca yönelik görüş içeren paylaşımlar ve içerikler olarak da üretilebilir. İçerik, kullanıcı türevli ve içerik temelli sosyal medya platformlarında veya tık ve dolayısıyla kâr amacıyla haber platformlarında paylaşılmış / dolaşıma sokulmuş olabilir. Öte yandan, içerik, amacına yönelik olarak farklı gruplardan farklı insanları, çevrimiçi veya çevrimdışı farklı platform kullanıcılarını hedefliyor olabilir. Yani dolaşıma sokulan içeriğin hedef kitlesi de son derece önemli. Son olarak içeriğin kim tarafından üretildiği ya da görünür kılındığı

da önemli bir tartışma konusu. İçerik gerçek insanlar tarafından üretilmiş olabilir ancak bu noktada çoğunlukla ideolojik bir amaç doğrultusunda manipülasyon yapmak amacıyla açılmış olan trol hesapların rolü üzerine düşünmek gerekmektedir. Öte yandan içerik yapay zekâ temelli birtakım yazılımlar ile üretilmiş olabilir ve aynı şekilde yapay zekâ temelli bot hesaplar tarafından görünürlüğü yani etkileşim sayısı artırılmış olabilir (Zhang & Ghorbani, 2020, Filibeli, 2019).

Koronavirüs özelinde yanlış bilgi sorununu ele aldığımızda da farklı türlerde, farklı amaçlarla çok sayıda yanlış bilginin dolaşıma girdiğini görüyoruz. Geleneksel medya özelinde Türkiye örneğine baktığımızda, konunun uzmanı olmayan ancak çok izlenen ve talep gören bazı insanların televizyon programlarına konuk olduklarını ve yanlış bilgiyi canlı olarak üretip yaydıklarını görmek mümkün. Bu uzmanların bir bölümünün ise kendi sosyal medya platformlarından içerik üretip takipçi sayılarını artırmak, tık almak ve ekranda edindikleri popülariteyi kullanarak gelir elde etmek amacıyla sosyal medya mecralarından, özellikle YouTube üzerinden içerik paylaştıkları gözlemlenebilir.

Siyasi amaçlarla bilinçli olarak üretilen ve belli bir ideolojik nedene dayanan içerikler de bu dönemde sıklıkla karşımıza çıktı. Siyasilerin propaganda yaparken halkı yanlış yönlendirdiğini defalarca gördük. Rakamlar özelinde tüm ülkelerde yaşanan tartışmalardan bağımsız olarak Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'nun, ABD Başkanı Donald Trump'ın, İngiltere Başbakanı Boris Johnson'ın çeşitli söylemlerle halkı yanlış yönlendirdiği ve bu ifadelerinin sosyal mecralarda da çokça paylaşıldığı görüldü. Türkmenistan'ın ise Dünya Sağlık Örgütü'ne hiç Koronavirüs vakası bildirmediği ve bazı kaynaklardan vakaya rastlandığı bilgisi gelmesine rağmen Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbangül Berdimuhammedov'un ülkesinde vaka olmadığını dile getirdiği biliniyor. Bunun yanı sıra, bu döneme dair verilebilecek belki de en ilginç örnekleri Çin ve ABD arasından yaşanan, bir anlamda soğuk savaş olarak tanımlayabileceğimiz ekonomik ve politik krizin yansıması olarak ortaya atılan yalan haberler oluşturmaktadır. 5G teknolojisinin Koronavirüs'ün yayılmasına ve dolayısıyla küresel pandemiye neden olması veya Çin'in Wuhan kentinde bulunan bir laboratuvarda virüsün biyolojik silah olarak geliştirilmiş ve yanlışlıkla ya da Çin nüfusunu azaltmak için

kasıtlı olarak yayılmış olması gibi çeşitli komplo teorileri çokça paylaşıldı. Donald Trump virüsün Wuhan'daki bir laboratuvarda geliştirilmiş olduğu iddiasını defalarca dile getirdi. Buna karşılık Çin de virüsün Amerikan ordusu tarafından geliştirilip yayıldığı iddiasını ortaya attı. Amerikan başkanlık seçimleri yaklaşırken Çin'in bu iddiasını Rusya'nın ABD seçimlerini manipüle etmek için kullandığı iddiaları da gündeme gelmeye başladı (Barnes & Sangers, 2020; Myers, 2020, Rincon, 2020).

Küresel pandemi ilan edildikten sonra en ilgi çekici yanlış bilgi örneklerini ise insanların virüsten korunmak için kendi kendilerine duydukları, okudukları, gördükleri her şeyi paylaşması sonucu ortaya çıkan asılsız içerikler oluşturdu. Gün içerisinde bol ve belirli saat aralıklarında su içmek, sirke tüketmek, sarımsak ve soğan yemek, limon suyu içmek, alkol hatta saf alkol içmek vb. öneriler neredeyse tüm ülkelerde eş zamanlı olarak paylaşılmaya başlandı. İçerisinde doğru veya kısmen doğru bilgilerin de olduğu öneri listeleri dilden dile çevrildi ve tüm dünyaya yayıldı. Bilimsel temellere dayalı doğru bilgilerin, kısmen doğru bilgilerin ve yanlış bilgilerin yoğun bir şekilde hem geleneksel medyada hem de sosyal medyada yer alması sonucu dünyanın dört bir yanında insanlar yoğun bir şekilde enformasyon akışına maruz kaldı ve infobezite[3] olarak betimleyebileceğimiz bu durumun içerisinde hangi bilginin güvenilir olduğu sorusu korku ve paniğe yol açtı.

Küresel İnfodeminin İzleri

15 Şubat 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, Münih'teki güvenlik konseyi konferansında sadece bir salgınla değil aynı zamanda infodemi ile savaş halinde olduğumuzu ifade etti (DGC, n.d.). Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan ettikten sonra dünya genelinde enformasyon akışı hiç olmadığı kadar hız kazandı.

3. İngilizce'de "information" ve "obesity" kavramlarının birleştirilmesi ile oluşan "infobezite" kavramı, sürekli olarak çevrimiçi bilgi tüketen insanların bir nevi bilgi yüklemesine maruz kalmasını anlatmak için türetilmiş bir kavramdır. Ancak burada sözü edilen bilgilerin içerisinde nitelikli bilgiye erişmek güç olduğu için bu durum bir anlamda insanı zayıflatmaktadır da. Ayrıntılı bilgi için https://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/infodemic.html

İnfodemi kavramı "information" (bilgi / enformasyon) ve "epidemic" (salgın) kavramlarının birleşmesinden oluşan bir kelime. Kavram Koronavirüs salgını sonrasında ilk kez ortaya atılmış ve kullanılmış gibi gelmesine karşın aslında ilk olarak 2003 yılında SARS salgını sırasında yaşanan bilgi kirliliğini tanımlamak amacıyla türetilmişti (Paton, 2020). Tarihteki diğer salgınlar sırasında da benzeri dezenformasyon ve mezenformasyon örnekleriyle karşılaşıldı. Kolera ve İspanyol Gribi salgınları sırasında da halkın sağlık okur-yazarlığının kötü olması sonucu çok sayıda yanlış bilginin kulaktan kulağa yayıldığı, yetkililer tarafından paylaşılan bilimsel bulgulara dayalı bilgilere halkın direnç geliştirdiği, batıl inançlara ve şehir efsanelerine dayalı bu yanlış bilgilerin birtakım olumsuz sonuçlar doğurduğu ve bugün olduğu gibi salgının siyasetin bir parçası haline geldiği biliniyor (Acevedo, 2020).

Kelime anlamı olarak kısaca "bilgi salgını" anlamına gelen bu ifade özellikle dijital enformasyon ekosisteminde yaşadığımız bilgi akışlarının neden olduğu krizi tanımlamak için kullanılıyor. Oxford İngilizce Sözlüğü infodemi kavramını "bir krize ilişkin doğrulanmamış bilgiler" olarak tanımlıyor. Dünya Sağlık Örgütü ise infodemiyi tanımlarken bir sorun hakkında aşırı miktarda bilgi olmasının, mevcut sorunun çözümünün belirlenmesini zorlaştırmasına vurgu yapıyor. Nitekim sağlıkla ilgili acil bir durum sırasında yanlış bilgi, dezenformasyon ve söylentiler hızla yayılabilmekte. Bu noktada infodemi insanlar arasında kafa karışıklığı ve güvensizlik yaratabilmekte ve halk sağlığını olumsuz etkilemekte. Dünya Sağlık Örgütü, bu süreçte doğru bilimsel bilgiye dayalı enformasyonu insanlarla paylaşmak amacıyla "mythbusters" [efsane avcıları] ismiyle kendi doğrulama ekibini oluşturdu ve yanlış bilgiler içeren söylentilerin yayılmasına karşı koymak için Facebook, Google, Pinterest, Tencent, Twitter, TikTok, YouTube vb. sosyal medya platformları ve çevrimiçi bilgi arama şirketleriyle işbirliği yaparak sıcak havanın, yüksek dozda klorokin ilacı almanın, çok miktarda zencefil ve sarımsak tüketmenin virüsü önleyebileceği gibi birtakım yanlış bilgilerin tespiti ve dolaşımının önlenmesi üzerine çalışmaya başladı (DGC, n.d).

Her ne kadar bazı araştırmalarda doğru bilimsel bilgiye dayalı enformasyonun sosyal medyada daha çok paylaşıldığı bulgusu

(Pulido, Villarejo-Carballido, Redondo-Sama, & Gómez, 2020) yer alsa da mevcut yanlış bilgilerin insanların sağlığını etkilediği ve hatta yanlış önerilerin ölümlere yol açtığı gerçeği üzerinde de düşünmek gerekiyor.

Yanlış Bilgi Nasıl Yayılıyor?

84 yaşındaki Birleşik Krallık vatandaşı bir Facebook kullanıcısı şubat ayının son günlerinde Koronavirüs'ün semptomları ve onu önleme yolları hakkında bir dizi öneride bulundu. Listede yer alan önerilerin bir bölümü doğru, bir bölümü kısmen doğru, bir bölümü ise yanlıştı. Yanlış bilgiler hasta insanları Koronavirüs belirtileri taşımadığına ikna edip, halk sağlığını tehdit edebilecek türdendi. Bu içerik 300.000'in üzerinde kişi tarafından paylaşıldı. Paylaşımı ilk kez yapan Facebook kullanıcısı ilgili içeriği iyi niyetle insanları bilgilendirmek amacıyla paylaştığını ancak bu içeriğin bu kadar çok kişiye ulaşacağını tahmin edemediğini belirtirken, paylaşım sonrası Facebook takipçi sayısının hızla arttığını dile getirdi. Facebook'un uyarısı sonucu ve Birleşik Krallık merkezli doğrulama kurumu FullFact'in müdahalesi ile yanlış bilgiler silindi ancak paylaşım hâlâ aktif durumda (Wendling, Spring & Robinson, 2020; Rahman, 2020). Türkiye'de ise hemen hemen aynı tarihlerde benzer önerilerin olduğu Türkçe bir WhatsApp mesajı paylaşılmaya başlandı (Korkmaz, 2020a).

Pek çok ülkede yayılan bir diğer mezenformasyon örneğini ise saygın üniversitelerin isimleri kullanılarak üretilmiş içerikler oluşturuyor. Mart ayının sonunda çok sayıda ülkede yayılan ve John Hopkins Üniversitesi'nin Covid-19'a ve korunma yöntemlerine dair yayınladığı iddia edilen içerik bunlardan bir tanesi. İngiltere'deki Facebook kullanıcısının iyi niyetle yayınladığı içeriğe benzer bir şekilde, bu örnekte de bir Facebook kullanıcısı içeriği görüyor, yakın çevresini bilgilendirmek amacıyla içeriği İngilizce'den Türkçe'ye çeviriyor, sesli bir WhatsApp mesajı oluşturuyor ve önerileri yakınlarıyla paylaşıyor. Ancak paylaşım kullanıcının öngöremediği bir şekilde çok sayıda insana iletiliyor. Türkçe'ye çeviri yapan Facebook kullanıcısı, içeriği Facebook'da Lübnanlı bir başka kullanıcının sayfasında gördüğünü belirtiyor (Korkmaz, 2020b). ABD merkezli "fact-checking" organizasyonu Snopes.com da mart ayı sonunda John Hopkins Üniversitesi'nin adı

kullanılarak paylaşılan içeriğin doğru olmadığına dair bir analiz yayınlıyor (Evon, 2020). Aynı şekilde dünyanın dört bir yanında "fact-checking" faaliyeti de gösteren Fransız haber ajansı Agence France Press (AFP) de bu paylaşımın bir ay içerisinde Fransızca ve İngilizce olarak binlerce kez Facebook, Instagram ve Reddit gibi platformlarda paylaşıldığını belirten bir analiz yayınlıyor (Dunlop, 2020). Özetle ilgili içeriğin dünyanın dört bir yanında çeşitli platformlarda ve farklı dillerde paylaşıldığı görülüyor.

Virüsün 12 saat metal yüzeyde yaşadığı, sıcak su içmenin enfeksiyonu engellediği, Koronavirüs'ün burun akıntısı ve balgama neden olmadığı, bu semptomları gösteren kişilerin sadece soğuk algınlığı yaşadığı, ağız gargarasının virüs ile mücadelede önemli bir rol oynadığı, aynı şekilde sirke ile ağız çalkalamanın, kaynatılmış sarımsak suyu içmenin, soğan yemenin virüse karşı koruyucu olduğu ve benzeri iddialar öneri listeleri ile milyonlarca insana yayıldı / yayılıyor.

Yanlış bilgi bu denli yoğun yayıldığı için haber medyası, sosyal medya platformları / şirketleri, doğrulama organizasyonları doğru olmayan bilginin dolaşıma girmesi ve yol açtığı sorunlarla mücadele etmeye başladı. Uluslararası Doğruluk Kontrol Ağı (International Fact-checking Network - IFCN), henüz pandemi ilan edilmeden önce 39 ülkeden 90 doğrulama uzmanını bir araya getirerek 398 içeriğin doğruluk kontrolünü yaptı. Bu işbirliği sonucunda elde edilen bulgular, bir anlamda yanlış bilginin küçük bir haritalandırmasını yapma ve henüz infodemi kavramı gündeme gelmemişken, virüs hakkında ortaya atılan iddiaları ülkeler özelinde karşılaştırma imkânı sunuyor. IFCN'nin partnerlerinin yapmış olduğu analizler üzerinden beş yanlış bilgi ekseninde hazırlamış olduğu interaktif haritalar yanlış bilginin dünya genelinde nasıl yayıldığını gösteriyor. Örneğin 10 saniye boyunca nefes tutarak koronavirüs olup olmadığının anlaşılacağı iddiası şubat ayında Tayvan'da çıkıyor ve Nisan ayı sonunda Japonya'ya kadar gidiyor. Ya da Koronavirüs aşısının ilk deneği olan Elisa Granato'nun aşı sonrası öldüğüne ilişkin haber 25 Nisan'da ABD'de, Nijerya'da ve Birleşik Krallık'ta ortaya atılıyor, nisan sonunda Kenya ve Güney Afrika'ya kadar uzanıyor.[4] Özellikle aşı hakkında üretilen asılsız içeriklerin aşı

4. İnteraktif haritalara link üzerinden ulaşılabilir https://www.poynter.org/coronavirusfactsalliance/.

karşıtları tarafından desteklendiği ve çokça paylaşıldığı biliniyor. Bu durum da halk sağlını tehdit ediyor. Bunların yanı sıra çok sayıda ülkede klor dioksit, yani çamaşır suyu kullanımının, hatta içmenin Koronavirüs'e yakalanan hastaları iyileştirdiği ve/veya Koronavirüs'e yakalanmayı önlediği iddiası dolaşıyor. Politifact'in 28 Ocak tarihinde yapmış olduğu analizde bunun doğru olmadığı, klor dioksit içmenin çok tehlikeli olduğu belirtiliyor. Ancak bundan 14 gün sonra bu yanlış bilgi hâlâ dolaşımda olduğu için halk sağlığını tehdit etmeye devam ediyor. Factcheck.org bu konuya ilişkin uzun bir makale kaleme alıyor. Tüm bu içeriklere rağmen aynı gün The Daily Beast'in paylaşmış olduğu habere göre bu öneri influencerlar vasıtasıyla YouTube'a taşınıyor (Tardáguila, 2020a).

Bir diğer öneri ise C vitamini tüketiminin Koronavirüs'ün bulaşmasına karşı koruma sağladığı yönünde. Hindistan'daki BloomLive, doğrulama kuruluşlarını bu konuda uyarıyor. Ancak çok geçmeden bu yanlış bilginin Brezilya'dan İtalya'ya, İtalya'dan Tayvan'a kadar yayıldığı bu bölgelerdeki doğrulama platformlarınca tespit ediliyor (Tardáguila, 2020a).

Tüm bu örnekler hem doğrudan hem de dolayı olarak halk sağlığını tehdit ediyor. Çamaşır suyu içmek ve saf alkol tüketmek gibi bazı yanlış önerilerin / söylentilerin can kayıplarına neden olduğu da biliniyor. Örneğin yüksek konsantrasyonlu alkolün vücudu dezenfekte edebileceği ve virüsü öldürebileceği yönündeki yanlış bilgi İran'da, Türkiye'de, Katar'da, Hindistan'da ve daha pek çok ülkede ölümlere veya başka sağlık sorunlarına yol açtı. Mart ayı sonunda İstanbul'da yaşayan Türkmenistan uyruklu 30 kişi Koronavirüs'ten korunmak amacıyla saf alkolden yapılan bir içkiyi tüm vücutlarına sürdü, ardından içti ve zehirlenerek hayatını kaybetti.

Amerikan Başkanı Donald Trump da Koronavirüs'ten korunmak için vücuda dezenfektan enjekte etmeyi önererek, yanlış bir bilginin yayılmasında etkin bir rol oynadı. ABD başkanının önerisinin ardından ABD'de bazı vatandaşların dezenfektan içtiğine ve hastaneye kaldırıldığına dair haberler yayınlanmaya başlandı. Bir süre sonra Donald Trump bu açıklamasının sarkastik bir şaka olduğunu söyledi.

BBC'de yer alan ve *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene* (AJTMH) dergisinde yayımlanan bir makaleye dayan-

dırılan haberde 5800 civarında kişinin yanlış bilgiler sebebiyle rahatsızlanarak hastaneye başvurduğu, 800 civarında kişinin alkol ve dezenfektan kullanımı sonucu hayatını kaybettiği ve 60 kişinin kalıcı körlük yaşadığı belirtilmiş (Coleman, 2020). Ancak Full Fact bu haberi mezenformasyon kategorisinde değerlendirmiş. Full Fact'in analizine göre 800 kişinin öldüğüne dair verilen rakamın neredeyse tamamını İran'da başka nedenlerle gerçekleşmiş olabilecek alkol zehirlenmesi verileri oluşturuyor. Öte yandan ilgili makale yanlış bilgilerin dünya genelinde neden olduğu ölüm rakamlarını bulmak için yazılmış bir makale değil. Makalede tüm bu bilgiler ikincil kaynaklardan derlenerek toplanmış. Nitekim Full Fact'te yer alan analize göre yanlış bilgiler sonucu yaşanan tüm ölümler ölçülebilseydi rakam 800'ün çok daha üzerinde olurdu (Benedictus, 2020).

Öte yandan AJTMH'de yer alan makale bize infodemi ile ilgili oldukça ilginç bilgiler sunuyor. İlgili makalede 31 Aralık 2019 ve 5 Nisan 2020 tarihleri arasında, doğrulama organizasyonlarının web siteleri, Facebook, Twitter ve çevrimiçi gazetelerde yer alan haberler / analizler / makaleler inceleniyor. Yapmış oldukları çalışma sonucunda araştırmacılar 87 ülkeden 25 farklı dilde 2.311 tane içerik belirliyorlar. Bu içerikleri konularına göre kategorilere ayırıyorlar. Buna göre incelenen yanlış bilgilerin %24'ünü hastalık, bulaşma ve ölüm oranı; %21'ini kontrol ve önlemler; %19'unu tedavi yöntemleri; %15'ini hastalığın nedenine dair üretilen teoriler; %1'ini şiddet içeren paylaşımlar ve %20'sini ise burada yer almayan diğer konulara yönelik içerikler oluşturuyor. Bununla birlikte doğrulama platformlarının doğru-yanlış etiketlemelerinin bulunduğu 2.276 analizi incelediklerinde analizlerin 1.856 tanesinin, yani %82'sinin yanlış olduğu tespit ediliyor. Araştırma bulgularına göre incelenen içerikleri söylentiler, komplo teorileri ve etiketleme-damgalama olmak üzere üç ana kategoriye ayıran araştırmacıların, inceledikleri içeriklerin 2.049 tanesini halk arasında yayılan söylentiler, 182 tanesini komplo teorileri, 82 tanesini ise etiketleme-damgalama oluşturuyor (Islam vd, 2020). Etiketleme kategorisi hasta olduğu gerekçesiyle insanlara ayrımcılık yapılmasına neden olan içerikleri kapsıyor. Yani Asya kökenli insanların potansiyel Koronavirüs taşıyıcısı olmasına dair haberler bu kategoride değerlendirilebilir. Bu araştırmada yer alan veriler bize daha

çok hangi ülkelerde yanlış bilgi tespit edildiğini de gösteriyor. ABD, Hindistan, Çin, İspanya ve İngiltere en çok yanlış bilgi olan ülkeler arasında. Bu araştırma şu ana kadar infodemi üzerine yapılmış olan çok sayıda araştırmadan sadece bir tanesi. Nitekim hem bu araştırma bulgularının hem de tartışmış olduğumuz örneklerin gösterdiği üzere sadece pandemi değil infodemi de insanların sağlığını tehdit ediyor.

İnfodemi ile Mücadelede Sosyal Medya Platformlarının Rolü

2016 yılında yaşanan Cambridge Analytica Skandalı başta ABD ve İngiltere olmak üzere Almanya'dan Fransa'ya kadar çok sayıda ülkenin sosyal medya devlerine bakış açısını değiştirdi. Mark Zuckerberg, kongrede vermiş olduğu ifadesinde Facebook'un bir medya şirketi olmadığını, bir teknoloji şirketi olduğunu ifade etti. Zuckerberg Facebook'un içerik üretmediğini ama platformlarında paylaşılan içeriklerden sorumlu olduklarını dile getirdi. Bu nedenle Facebook ve Facebook'a ait olan Messenger, Instagram ve WhatsApp'ta kullanıcılar bir şey paylaşmadan önce ilgili içeriği kimlerin göreceğini kendilerinin belirlemeleri yönünde bir kullanıcı politikaları olduğunu ifade etti. Bir anlamda ifadesinde kullanıcı türevli içerik temelli sosyal medya platformlarının kullanıcıyı bilgilendirerek sorumluluklarını yerine getirdiğini ima etti. Ancak bunun yeterli olmadığını, kullanıcının reklam konusunda da bilgilendirilmesi gerektiğini söyledi (Castillo, 2020). Sosyal medya şirketlerinin ya da içerik üretiminde ve/veya dolaşımında etkin rol oynayan teknoloji şirketlerinin dezenformasyon konusunda sorumluluklarının ne olduğu sorusu bugün en çok tartışılan konulardan bir tanesi. Örneğin YouTube'un öneri motoru üzerinde çalışan bir yapay zekâ uzmanı olan Guillaume Chaslot, algoritmaların doğru veya dürüst olanı optimize etmek için değil, izleme süresini optimize etmek için yazıldığını söylüyor (Silva, 2019; Bartlett, 2018). Zeynep Tüfekçi (2018) ise insanların sitede geçirdikleri zamanı artırmak için komplo videolarını destekleyen YouTube'un, insanları bir yandan radikalleştirdiğini ifade ediyor.

Aslında YouTube gibi tüm kapitalist platformların nihai amacı kullanıcının platformda daha fazla zaman geçirmesini sağlamak. Dolayısıyla kullanıcısı olduğumuz tüm platformlarda öneri temelli makina öğrenimi algoritmalar sayesinde, kullanıcıya, platformda daha fazla zaman geçirmesini sağlayacak

içerikler öneriliyor (Filibeli, 2019). Bu da karşımıza filtre balonu sorununu çıkarıyor. Kendi seçimlerimizle yaratmış olduğumuz filtre balonlarından kaçmak ise oldukça zor (Pariser, 2011; Bartlett, 2018).

Bu tartışmaları infodemi özelinde tekrar ele aldığımızda şunu söylemek mümkün: eğer iyi bir dijital medya okur-yazarı değilsek, Koronavirüs ile ilgili her bilgiyi eleştirmeden ve filtrelemeden okuyorsak, yanlış bilgiler de bir süre sonra akışlarımızda ve bize sunulan öneri listelerinde yer almaya başlayacaktır. Bu durum içerik yağmuruna tutulmuş olduğumuz kriz anlarında, sürekli bir bilgi akışı varken, içine girmiş olduğumuz yanlış bilgilerle dolu filtre balonlarının içinden çıkmayı oldukça güçleştirecektir. Nitekim biz bu içerikleri okudukça, hoşlandıkça, paylaştıkça bu içerikler takipçilerimiz için de görünür oluyor ve nihayetinde birincil elden yanlış bilgiler içeren bir içerik üretmemiş olmamıza rağmen, okuduğumuz içeriklerin dolaşımına ve daha fazla görünür olmasına hizmet etmiş oluyoruz.

Dezenformasyon skandalı, platformların daha fazla sorumluluk almasına, sosyal medya politikalarını ve kullanıcı sözleşmelerini güncellemelerine ve Facebook'un üçüncü parti doğrulama platformları ile işbirliği yaparak asılsız içeriklerin belirlenmesine, düzenlenmesine ve dolaşımının durdurulmasına yönelik birtakım politikalar geliştirmesine neden oldu. Zuckerberg'ün dediği gibi, platformlar daha fazla sorumluluk almaya başladı. Ancak bugün geldiğimiz noktada infodemi ile mücadelede bu politikalar da yetersiz kaldı. Bu nedenle ilgili platformlar infodemi ile mücadele için yeni yollar aramaya başladı.

17 Mart 2020 tarihinde Facebook, Google, LinkedIn, Microsoft, Reddit, Twitter ve YouTube, Covid-19 ile ilgili dolandırıcılık ve dezenformasyonla mücadele etmek için hükümetlerin sağlık kurumlarıyla işbirliği yaptıklarını ortak bir açıklama ile duyurdular. Bu açıklama çerçevesinde platformlar yetkili kaynaklardan gelen içeriği önceliklendireceklerini ve vurgulayacaklarını, dezenformasyonu ortadan kaldırmak için doğrulama platformları ve sağlık yetkilileri ile işbirliği yapacaklarını, Dünya Sağlık Örgütü ve ulusal sağlık örgütlerine ücretsiz reklam alanı sağlayacaklarını söylediler. Bunlar dışında her platform çeşitli ek önlemler de aldı (OECD, 2020).

Facebook, Messenger üzerinden bir Koronavirüs topluluk merkezi kurdu. Facebook içerisinde yapılan Koronavirüs hakkındaki aramalarda Dünya Sağlık Örgütü'ne ve ulusal sağlık kuruluşlarının yaptığı açıklamalara yönlendiren afişleri (banner) ön plana çıkardı. Dünya Sağlık Örgütü'nün içeriklerini ücretsiz bir şekilde reklamlar üzerinden görünür kıldı. Aynı zamanda, üçüncü taraf doğruluk kontrol girişiminin bir parçası olarak, Koronavirüs'e ilişkin yanlış bilgileri "doğruluk kontrolü" etiketleriyle etiketlemeye, komplo teorilerini Facebook'tan anında kaldırmaya ve pandemiden yararlanarak kâr etme amacıyla mucize ilaç ve kürler pazarlayan reklamları engellemeye başladı (Skopeliti & John, 2020).

Facebook'un sahibi olduğu Instagram, tanınmış sağlık kuruluşlarına ait olmayan hesapların paylaştığı Koronavirüs önerilerini kaldırdı ve hesapları askıya aldı. Facebook'a benzer şekilde Instagram da, Koronavirüs *hashtag*lerine birtakım kısıtlamalar getirerek ve/veya bunları engelleyerek, bu *hashtag*lerle arama yapan kullanıcıları halk sağlığı kuruluşlarına yönlendirmeye başladı. İnsanları yanlış yönlendiren bilgiler içeren içerikleri işbirliği yapmış olduğu "fact-checking" platformlarını gönderen Instagram, aynı zamanda Facebook gibi krizi istismar eden reklamları yasakladı. Platform aynı zamanda hikâyeler (story) için bir "Evde Kal" (Stay Home) etiketi de oluşturdu.

WhatsApp'ta yayılan yanlış bilginin izinin sürülmesi sosyal medyada açık olarak paylaşılan ve daha görünür olan içeriklerin kaynağını bulmaktan daha zor; çünkü Facebook'a ait mesajlaşma platformunun büyük ölçüde şifrelenmiş yapısı nedeniyle, mesajlar izlenemiyor ve denetlenemiyor. Geçtiğimiz yıllarda WhatsApp'tan yayılan şehir efsanelerinin ve söylentilerin Meksika'da ve Hindistan'da insanların linç edilmesine neden olduğu biliniyor. Bu nedenle WhatsApp mesajlarının başka gruplara / kimselere yönlendirilmesine, ilgili ülkelerde bazı kısıtlamalar getirilmişti. Uygulama pandemi döneminde de buna benzer bir şekilde bir mesajın beşten fazla gruba / kişiye yönlendirilmesi halinde uyarı veren bir sistem geliştirip yanlış bilgileri yakalamaya çalışıyor. Mesajlaşma platformu 18 Mart'ta kullanıcılarını pandemi hakkında bilgilendirmek ve dolayısıyla söylentilerin yayılmasını sınırlamak için WHO, UNICEF ve UNDP ile birlikte çalışarak bir WhatsApp Koronavirüs Bilgi Merkezi kurdu.

20 Mart'ta ise Dünya Sağlık Örgütü, kullanıcıların doğru bilgi almasına yardımcı olmak için WhatsApp'ta farklı dillerde hizmet veren bir sohbet botu başlattı. Aynı zamanda kullanıcılarına doğru bilgi sağlamak için bazı hükümetlerle işbirliği yaptı. Nisan ayında ise söylentilerin, viral mesajların ve yalan haberlerin yayılmasının yavaşlatılması için mesaj iletmeye yeni bir kısıt getirdi. Bir mesaj beş veya daha fazla sohbete iletilmişse, iletiyi çift ok simgesiyle etiketlemeye ve mesajın bir seferde yalnızca bir kez yönlendirilmesine izin vermeye başladı (Skopeliti & John, 2020).

Google ise Koronavirüs hakkında bir arama yapıldığında öncelikle Koronavirüs hakkında açıklamaların olduğu acil durum uyarısını göstermeye, arkasından ise ana akım yayın kuruluşlarından haberleri, tanınmış sağlık kuruluşları ve hükümetler tarafından paylaşılan bilgileri göstermeye başladı. Dünya Sağlık Örgütü'nün Koronavirüs'ten korunmak için başlattığı beş ana önerinin olduğu kampanyayı tüm ülkelerde öne çıkartan Google da pandemiden yararlanıp kâr etmek isteyen kurumların maske, solunum cihazı gibi reklamlarına geçici bir yasak getirdi. Ancak bir süre sonra bazı reklam verenlere izin vermeye başladı. Bunun yanı sıra doğruluk kontrolü / analizi yapılmış içeriklerin aranabileceği bir arama motoru sekmesi oluşturdu[5] (Skopeliti & John, 2020). Ancak IFCN tarafından yapılan ufak araştırmada bu önlemlerin yeterli olmadığı, arama motorunun medya kuruluşları tarafından oluşturulan en son haberleri öncelikli aramalarda gösterdiği, ardından Dünya Sağlık Örgütü gibi resmi kaynakları göstermeyi seçtiği, yanlış bilgilerin analizini yapan "fact-checking" kurumlarının sayfalarını ise öne çıkarmadığı belirtiliyor (Tardáguila, 2020b).

YouTube, mart ayında ana sayfasında Koronavirüs bilgilerinin doğrulanmış, bilgilendirici videolarını tanıtacağını söyledi. Hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına ücretsiz reklam alanı sağlamaya ve tıbbi yanlış bilgilendirme videolarını kaldırmaya başladı. Dünya Sağlık Örgütü'ne ve ulusal sağlık kuruluşlarına bilgi panelleri sundu (Skopeliti & John, 2020). Ancak bu paneller sadece Almanya, Güney Kore, İspanya, Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'de etkin. Öte yandan YouTube'un belirttiğinin aksine,

5. https://toolbox.google.com/factcheck/explorer

ana sayfasına baktığımızda Koronavirüs hakkında herhangi bir video önerilmediği ve son izlemiş olduğumuz videolara göre önerilerde bulunulduğu görülüyor. Dolayısıyla alınan tedbirlerin yeterli olduğunu söylemek zor.

Tıpkı diğer platformlar gibi Twitter da, kullanıcıları Koronavirüs ile ilgili terimleri aradıkları zaman ulusal sağlık kuruluşlarına yönlendirmeye başladı. Ayrıca Facebook ve Instagram'ın yaptığı gibi salgını istismar eden reklamlara yönelik olarak politikasını güncelledi. Mart ayında, Koronavirüs'e ilişkin yanıltıcı / yanlış bilgi içeren tweetlerin silinmesi üzerine bir politika benimseyen Twitter, bu politikayı benimserken her gönderinin tespit edilmesinin ve silinmesinin güç olduğunu da dile getirdi. Twitter da diğer platformlar gibi kamu sağlığı kampanyalarını desteklemek için sivil toplum kuruluşlarına reklam sözü verdi (Skopeliti & John, 2020).

Video paylaşım platformu olan TikTok'ta da diğer platformlar gibi "Koronavirüs" araması yapıldığında Dünya Sağlık Örgütü'nün sayfasına yönlendirme yapan bir reklam çıkıyor. Tüm bu platformlar gibi, burada ayrıntılı olarak politika değişikliklerine değinmediğimiz diğer platformlar da çeşitli önlemler aldı. Sözü geçen platformların hepsi sivil toplum kuruluşlarına, medya kuruşlarına, gazetecilik meslek örgütlerine, "fact-checking" kurumlarına yani bilgi düzensizliğinin giderilmesi için çalışan benzeri paydaşlara bağışlar yaptığını da açıkladı.

Ancak bu önlemler ve politika değişiklikleri koronavirüs hakkında yayılan yanlış bilginin yayılmasını önlemek için yeterli değil. Sosyal medya platformlarında arama yaptığımızda algoritmalar bize gündemdeki konuları göstermemeye devam ediyor ve "veri boşluğu" (data voids)[6] yeterli bilgi bulmamızın önünde bir engel. Facebook, Instagram, Twitter, YouTube asılsız içerikleri katı bir şekilde sildiklerini söylüyor ancak içeriklerin küçük bir bölümünün silindiğine dair eleştiriler bulunuyor. Öte yandan platformlar hâlâ yeterince şeffaf olmadıkları gerekçesiyle de eleştiriliyor. Dolayısıyla asılsız içerikler ile mücadelede sosyal medya platformlarının harcadıklarını söyledikleri çaba yetersiz kalıyor.

6. Google aramalarında öne çıkan güncel konuların ve aramaların platformlarda yapılan aramalarda öne çıkmadığı görülüyor. Bu durum bir veri boşluğu oluşmasına neden oluyor.

Devletler İnfodemi ile Nasıl Mücadele Ediyor? Sansür, Düşünce ve İfade Özgürlüğünün İhlali ve Daha Fazlası

Çin, Wuhan'da bir hastanede göz doktoru olarak çalışan Li Wenliang, 30 Aralık'ta meslektaşlarının olduğu bir sosyal medya grubunda, yeni bir tür SARS salgını ile karşılaştıklarını söyledi ve meslektaşlarını önlem almaları ve koruyucu giysi giymeleri yönünde uyaran bir mesaj paylaştı. 3 Ocak tarihinde polis, Doktor Li Wenliang'ı "doğrulanmamış SARS salgını hakkında yanlış yorumlar yaparak halkı tahrik" etmek gerekçesiyle uyardı ve Wenliang hakkında soruşturma başlatıldı. Ancak bir süre sonra virüsün yeni bir tür Koronavirüs olduğu doğrulandı. Doktor Li Wenliang hastaneye geri döndü fakat bir süre sonra vürüse yakalanarak 7 Şubat 2020'de hayatını kaybetti. Wenliang virüse karşı bilgi paylaşımı yapan bir kişinin yalan haber ile ilişkilendirildiği ve bu nedenle bir hükümet tarafından uyarılan ilk kişiydi ama sonuncu değildi. Virüs ile eş zamanlı olarak dünyaya yayılan yanlış bilgiler bir kaos ortamı yarattı. Peki nasıl oldu da internette yayılan yanlış bilgiler bazı ülkelerde düşünce ve ifade özgürlüğü, bilgi edinme hakkı gibi temel insan haklarının ihlaline kadar giden birtakım tedbirlerin alınmasına ve yasa değişikliklerinin yapılmasına neden oldu?

Yanlış bilginin yayılmasını önlemek isteyen ve/veya sadece durumdan istifade eden bazı devletler halk sağlığını koruma gerekçesiyle, olağanüstü hal ilan ederek çeşitli yasa değişikliklerine gitmek, "yalan haber" yasası çıkarmak, dijital gözetim temelli uygulamalar geliştirmek gibi olağandışı önlemler almaya başladı. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (RSF) 21 Nisan tarihinde paylaştığı 2020 Yılı Dünya Basın Özgürlüğü İndeksi'nde önümüzdeki on yılın gazeteciliğin geleceğini yakından etkileyen jeopolitik, teknolojik, ekonomik, demokratik ve güven temelli krizler nedeniyle basın özgürlüğü için çok önemli olacağına vurgu yaptı ve tüm bu krizlerin pandemiyle birlikte küresel bir halk sağlığı kriziyle birleştiğine değindi. RSF genel sekreteri Christophe Deloire salgının güvenilir bilgi edinme hakkını tehdit eden olumsuz faktörleri güçlendirdiğini söyledi (RSF, 2020).

Pandemi ilan edildikten kısa bir süre sonra Macaristan, Romanya, Cezayir, Tayland ve Filipinler gibi ülkelerde web sitelerinin kapatılmasına, asılsız içerik yayan kişilere para cezası

verilmesine ve/veya bu kişilerin gözaltına alınmasına / hapse atılmasına yönelik yasalar ve acil durum kararnameleri çıkarıldı. Kamboçya, Endonezya, Mısır, Cezayir, Çin gibi çok sayıda ülkede gazeteciler ve sosyal medya kullanıcıları tutuklandı (Hand, 2020).

RSF'in raporuna göre bir ülkenin endeksteki sıralaması ile Koronavirüs salgını sırasında medya özgürlüğü konusunda almış olduğu önlemler arasında bir korelasyon var. Yani sıralamanın sonunda yer alan ülkeler özellikle gazetecileri ve aktivistleri endişelendiren, basın ve ifade özgürlüğünü temelden etkileyen yasa değişiklikleri yapan ülkeler. Örneğin 177. sırada yer alan Çin ve 173. sırada yer alan İran Koronavirüs ile ilgili haberleri çoğunlukla sansürledi. 162. sırada yer alan Irak'ta ise Reuters'ın ruhsatı resmi Koronavirüs rakamlarını sorgulayan bir hikâye yayınladıktan sonra üç aylığına askıya alındı. Avrupa'da ise giderek otoriterleşen Macaristan dikkatleri üzerine çekti ve bu sene 89. sıraya gerileyen ülkenin başbakanı Viktor Orbán, yanlış bilgi yayan kişilerin beş yıla kadar hapis cezasıyla yargılanmasını öngören bir "Koronavirüs" yasası geçirdi. 158. sırada yer alan Singapur da yürürlüğe soktuğu "yalan haber" yasası sebebiyle listede düşüşe geçti. Raporda 146. sırada yer alan Cezayir'de bir RSF muhabirinin göz altına alındığı söyleniyor ve bu örnek üzerinden bazı ülkelerdeki yetkililerin Covid-19 salgınından yararlandığı belirtiliyor. 149. sıradaki Rusya, 142. sıradaki Hindistan, 136. sıradaki Filipin ve 175. sıradaki Vietnam gibi ülkelerde ise hükümet kontrolünde çalışan trol orduları vasıtasıyla sosyal medyada dezenformasyon yapıldığı vurgulanıyor.

Endekste 45. sırada yer alan ABD'nin Devlet Başkanı Donald Trump ve 107. sırada yer alan Brezilya'nın Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'nun medyayı hedef göstererek, kendi ülkelerindeki gazetecilere karşı nefret teşvik ettiği belirtiliyor. Raporda yer aldığı üzere Brezilya lideri "nefret kabinesi" ile birlikte hükümetin sırlarını açığa çıkaran gazetecilere yönelik büyük ölçekli nefret saldırıları düzenliyor. Raporda Bolsonaro'nun koronavirüs salgınının başlangıcından bu yana medyaya yönelik saldırılarını artırarak onları histeri ve panikten sorumlu tuttuğu da belirtiliyor.

154. sırada yer alan Türkiye'ye geldiğimizde ise, RSF'in web sitesinde, Türkiye'de iki gazetecinin, bir doktorun Koronavirüs testinin pozitif çıktığına yönelik bir haber paylaştıktan sonra

"halk arasında endişe, korku ve panik yaratmak" (TCK 213) iddiasıyla gözaltına alındığına dair bir haber görüyoruz. Türkiye'de RSF raporu yayınlandıktan birkaç ay sonra, 29 Temmuz'da kabul edilen Sosyal Medya Yasası da, aslında RSF'in öngördüğü gibi devletlerin Koronavirüs'ün neden olduğu bilgi düzensizliğini fırsat görerek interneti, sosyal medya devlerini kontrol altına almaya çalıştığını gösteriyor. Koronavirüs tedbirleri kapsamında dezenformasyonla mücadele etmek için hazırlanmaya başlanan ve çok hızlı bir şekilde kabul edilen Sosyal Medya Yasası devlete gözetim ve denetim konusunda geniş yetkiler vererek düşünce ve ifade özgürlüğünü hedef alıyor.

Sonuç

Yanlış bilginin kontrolsüz dolaşımı özellikle kriz zamanlarında felaketlere yol açabiliyor. Çok sayıda etkileşim almış olan yanlış bilgiler, viral içerikler dil, ülke, sınır tanımadan olağandışı bir hızda neredeyse eş zamanlı olarak çok sayıda ülkede aynı anda dolaşıma grip insanları paniğe sürükleyebiliyor ve/veya halk sağlığını tehdit edebiliyor. Aşı karşıtlığı, maske karşıtlığı, yanlış tedavi ve korunma yöntemlerinin uygulanması insanların hayatlarını kaybetmesine neden olabiliyor; hatta ve hatta önyargıları güçlendirerek insanların ayrımcılık yapmasına kadar uzanan bazı sosyal problemleri doğuruyor.

Bu çalışmada Koronavirüs'e ve küresel pandemiye özel olarak, "yalan haber" kavramından ziyade "yanlış bilgi" kavramı kullanıldı. Bu süreçte ve öncesinde özellikle politika yapıcıların kullandığı "yalan haber" kavramı ve yaratmış olduğu sorunlar aslında pandemi ile karşımıza çıkmadı. Doğrulanmamış, türetilmiş, kısmen doğru pek çok bilginin gerek siyasiler gerekse medya tarafından tarih boyunca propaganda amacıyla kullanıldığını biliyoruz. Yalan haber kavramı ise tartıştığımız üzere 2016 yılında yaşanan bir dizi siyasal dezenformasyon skandalı ile popülerleşen bir kavram. 2016 yılından bu yana devletler teknoloji ve internet şirketlerinin ve sosyal medya platformlarının demokrasiye etkileri üzerinden "yalan haber" ile nasıl mücadele edilebileceğini tartışıyorlar. Sosyal medya platformları da bu bağlamda çeşitli önlemler alarak, "fact-checking" kurumları ile işbirlikleri yaparak, çözüm önerileri sunmaya çalışıyorlar. Fakat

bu sorunun, yani bilginin düzensiz ve kontrolsüz dolaşımının çözümünü bulmak neredeyse imkânsız. Burada çok bilinmeyenli bir denklemden söz ediyoruz ve teknoloji geliştikçe bu denkleme *deepfake* videolar, ses manipülasyonu, yapay zekâ metin düzenleyicileri gibi başka bilinmeyenler ekleniyor. Bu sorunun paydaşları ise her geçen gün daha da fazla artıyor. Sosyal medya şirketleri, büyük veriyi, yani dijital parmak izlerimizi elinde bulunduran teknoloji / internet firmaları, kullanıcılar, medya kuruluşları / gazeteciler, devletler, vb... Bu noktada sorumluluğu sadece ve sadece internet üzerinden hizmet veren şirketlere yüklemek doğru olmadığı gibi, sorunun çözümünü medya çalışanlarında ya da "fact-checking" organizasyonlarında aramak da doğru değil.

Şirketlerin kullanıcıyı sistemde daha fazla tutmak üzere yazılmış olan algoritmaları kapitalist düzenin bir parçası. Ancak sosyal medya platformlarının kazanç temelli algoritmalarına rağmen Koronavirüs salgını sırasında çok sayıda paydaş ile işbirliği yaparak dezenformasyonun giderilmesi için yoğun bir şekilde çalıştıkları da bir gerçek. Buna rağmen infodemi ile mücadelede yüzde yüz başarı sağlayamadılar.

Bununla birlikte popülist liderlerin, özellikler totaliter rejimlerde mevcut bilgi kirliliğini yok etmekten ziyade türetmeye başladığı görüldü. RSF'in raporunda belirtildiği üzere totaliter rejimlerde salgın bir fırsat olarak görüldü ve hak ihlallerine giden bir dizi düzenlemeyi beraberinde getirdi. "Yalan haber'in bugün geldiğimiz noktada hem halk sağlığını hem de demokrasiyi ve özgürlükleri derinden etkilediği görülüyor. Bu nedenle sosyal medya / internet kullanıcıları olarak bize de birtakım sorumluluklar düşüyor.

Kendi filtre balonlarımızdan çıkmak için "ne yapmalıyız?" sorusunun yanıtını aramamız önemli. Sorunun yanıtı ise yine dijital medya okur-yazarlığının güçlendirilmesinde. Okuduğumuz içeriğin kaynağını kontrol etmeliyiz; yani içeriğin yayınlandığı sayfanın güvenilir olup olmadığını bulmalıyız. Yazarı kontrol etmeliyiz, zira yazar gerçek bir kişi dahi olmayabilir ve/veya ideolojik motivasyonlarla içerik üreten bir trol olabilir. İçeriğin paylaşıldığı tarihi bulmakta yarar var, zira geçmişte paylaşılmış bir bilgi sanki şu an paylaşılmış gibi akışlarımızda yer almış olabilir. Önyargılarımız üzerine düşünmemiz gerekiyor, zira

sahip olduğumuz yargılar akışlarımızdaki içerikleri görmemizi sağlıyor. Unutmamak gerekiyor ki filtre balonlarımızdan çıkmak ve daha çoğulcu bir iletişim ortamına sahip olmak için önyargılarımızdan kurtulmamız gerekiyor. Hikâyenin tamamına dikkat etmemiz önemli, zira haberi sadece başlıklardan okumak bizi tık odaklı haberlere ve dolayısıyla eksik ve asılsız bilgiye mahkûm ediyor. Çapraz okuma yapmak, yani haberin başka kaynaklar üzerinden doğru olup olmadığını sorgulamak özellikle kriz zamanlarında çok önemli. Ancak yine de okuduğumuz içerikten şüphe duyuyorsak bir bilene sormak, yani içeriği doğrulama platformlarına göndermek yanlış bilgi ile mücadelede üzerimize düşen rolü oynamamız açısından son derece mühim. Son olarak unutmamamız gerekir ki, eğer bir içeriğin doğruluğundan şüphe duyuyorsak içeriğin etkileşim sayısını yükseltmemek ve içeriği sosyal ağlardaki takipçilerimiz için görünür kılmamak için mümkünse okumamalı ve üzerine tıklamamalıyız.

Kaynakça

Acevedo, C. G. (2020). "From Cholera to COVID-19: A Historical Review of Misinformation during Pandemics". *Progressio Journal on Human Development, 14.*

Barnes, J. E., & Sangers, D. E. (2020, July 28). "Russian Intelligence Agencies Push Disinformation on Pandemic". *The New York Times.* Erişim https://www.nytimes.com/2020/07/28/us/politics/russia-disinformation-coronavirus.html, 5 Eylül 2020.

Bartlett, J. (2018). "The People vs Tech. how the internet is killing the democracy (and how we save it)". London: Penguin.

Benedictus, L. (2020, August 17). "We don't know whether 'misinformation' killed 800 people". *Full Fact.* Erişim https://fullfact.org/health/800-killed-misinformation/, 10 Eylül 2020.

Castillo, M. (2018, April 11). "Zuckerberg tells Congress Facebook is not a media company: 'I consider us to be a technology company' ". *CNBC.* Erişim https://www.cnbc.com/2018/04/11/mark-zuckerberg-facebook-is-a-technology-company-not-media-company.html, 10 Eylül 2020.

Coleman, A. (2020, August 12). "'Hundreds dead' because of Covid-19 misinformation". *BBC News.* Erişim https://www.bbc.com/news/world-53755067, 10 Eylül 2020.

Dunlop, V. (2020, April 24). "Cette liste attribuée à l'institut Johns Hopkins mélange affirmations justes et trompeuses". *AFP Factuel (AFP Fact-check).* Erişim https://factuel.afp.com/cette-liste-attribuee-linstitut-johns-hopkins-melange-affirmations-justes-et-trompeuses, 9 Eylül 2020.

Evon, D. (2020, March 30). "Did Johns Hopkins Publish This 'Excellent Summary' of COVID-19 Advice?" *Snopes.* Erişim https://www.snopes.com/fact-check/johns-hopkins-covid-summary/, 9 Eylül 2020.

Filibeli, T. (2019). "Big Data, Artificial Intelligence, and Machine Learning Algorithms: A Descriptive Analysis of the Digital Threats in the Post-truth Era". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (31), 91-110. DOI: 10.16878/gsuilet.626260

Flood, A. (2006, November 15). "'Post-truth' named word of the year by Oxford Dictionaries". *The Guardian.*

Erişim https://www.theguardian.com/books/2016/nov/15/post-truth-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries, 9 Eylül 2020.

Gelfert, A. (2018). "Fake News: A Definition. *Informal Logic*", *38* (1), 84–117. https://doi.org/10.22329/il.v38i1.5068

Hand, J. (2020, August 12). "'Fake news' laws, privacy & free speech on trial: Government overreach in the infodemic?" *First Draft.* Erişim https://firstdraftnews.org/latest/fake-news-laws-privacy-free-speech-on-trial-government-overreach-in-the-infodemic/, 9 Eylül 2020.

Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Kamal, A. M., Hasan, S. M., Kabir, A.,

... Seale, H. (2020). "COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis". *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*. doi:10.4269/ajtmh.20-0812

Korkmaz, B. (2020a, March 2). "Koronavirüsle ilgili sağlık tavsiyeleri veren WhatsApp mesajı". *Teyit.org*. Erişim https://teyit.org/koronavirusle-ilgili-saglik-tavsiyeleri-veren-whatsapp-mesaji, 8 Eylül 2020.

Korkmaz, B. (2020b, April 2). "Johns Hopkins Üniversitesi'ne ait olduğu iddia edilen koronavirüs önerileri içeren ses kaydı". *Teyit.org*. Erişim https://teyit.org/johns-hopkins-universitesine-ait-oldugu-iddia-edilen-koronavirus-onerileri-iceren-ses-kaydi, 9 Eylül 2020.

Myers, S. L. (2020, March 13). "China Spins Tale That the U.S. Army Started the Coronavirus Epidemic". *The New York Times*. Erişim https://www.nytimes.com/2020/03/13/world/asia/coronavirus-china-conspiracy-theory.html, 5 Eylül 2020.

Nielsen, R.K. & Graves, L. (2017) "'News You Don't Believe': Audience Perspectives on Fake News". Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism. Erişim https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf, 6 Eylül 2020.

OECD. (2020, July 03). "Combatting COVID-19 disinformation on online platforms". Erişim http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combatting-covid-19-disinformation-on-online-platforms-d854ec48/, 11 Eylül 2020.

Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you?*, New York: Penguin Press.

Paton, B. (9 Nisan 2020). "Social change and linguistic change: The language of Covid-19" [Web log post]. Erişim https://public.oed.com/blog/the-language-of-covid-19/, 5 Eylül 2020.

Pulido, C. M., Villarejo-Carballido, B., Redondo-Sama, G., & Gómez, A. (2020). "COVID-19 infodemic: More retweets for science-based information on coronavirus than for false information". *International Sociology, 35*(4), 377-392. doi:10.1177/0268580920914755

Rahman, G. (5 Mart 2020). "Viral post about someone's uncle's coronavirus advice is not all it's cracked up to be". Erişim https://fullfact.org/online/coronavirus-claims-symptoms-viral/, 8 Eylül 2020.

Rincon, P. (1 Mayıs 2020). "Coronavirus: Is there any evidence for lab release theory?" *BBC News*. Erişim https://www.bbc.com/news/science-environment-52318539, 5 Eylül 2020.

RSF. (21 Nisan 2020). "2020 World Press Freedom Index: 'Entering a decisive decade for journalism, exacerbated by coronavirus'". Erişim https://rsf.org/en/2020-world-press-freedom-index-entering-decisive-decade-journalism-exacerbated-coronavirus, 12 Eylül 2020.

Silva, M. (Presenter) (25 Mayıs 2019). "How YouTube decides what you should watch". Erişim https://www.bbc.co.uk/programmes/w3csyvmt, 5 Eylül 2020.

Skopeliti, C., & John, B. (19 Mart 2020). "Coronavirus: How are the social media platforms responding to the 'infodemic'?" *First Draft.* Erişim https://firstdraftnews.org/latest/how-social-media-platforms-are-responding-to-the-coronavirus-infodemic/, 10 Eylül 2020.

Tandoc, E., Lim, Z. W. & Ling, R. (2017). "Defining 'Fake News'". *Digital Journa- lism*, 6(2), 137–153. doi:10.1080/21670811.2017.1360143

Tandoc, E. C., Jenkins, J., & Craft, S. (2018). "Fake News as a Critical Incident in Journalism". *Journalism Practice, 13*(6), 673-689. doi:10.1080/17512786.2018.1562958

Tardáguila, C. (2020a, February 13). "These are false cures and fake preventative measures against coronavirus. Help fact-checkers spread the Word". *Poynter.* Erişim https://www.poynter.org/fact-checking/2020/these-are-false-cures-and-fake-preventative-measures-against-coronavirus-help-fact-checkers-spread-the-word/, 8 Eylül 2020.

(2020b, February 6). "Google, Facebook and Twitter could do more to surface fact-checks about coronavirus". *Poynter.* Erişim https://www.poynter.org/fact-checking/2020/google-facebook-and-twitter-could-do-more-to-surface-fact-checks-about-coronavirus/, 10 Eylül 2020.

The United Nations Department of Global Communications (DGC). (n.d.). "UN tackles 'infodemic' of misinformation and cybercrime in COVID-19 crisis". Erişim https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-'infodemic'-misinformation-and-cybercrime-covid-19, 7 Eylül 2020.

Tüfekçi, Z. (10 Mart 2018). "YouTube, The Great Radicalizer". *The New York Times.* Erişim https://www.nytimes.com/2018/03/10/opinion/sunday/youtube-politics-radical.html, 9 Eylül 2020.

Wardle, Claire. 2017. "Fake News. It's Complicated." *First Draft News.* Erişim https://firstdraftnews.com:443/fake- news-complicated/, 9 Eylül 2020.

Wardle, C., & Derakshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making.* Strasbourg: Council of Europe Report. Erişim https://rm.coe.int/ information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c7.

Wendling M. (Presenter), Spring, M. (Reporter), Robinson, O. (Reporter), (28 Mart 2020). "How bad coronavirus info goes viral?" Erişim https://www.bbc.co.uk/programmes/w3csyvpd.

Zhang, X. & Ghorbani, A. (2020). "An overview of online fake news: Characterization, detection, and discussion". *Information Processing and Management, 57*, 102025.

Covid-19 Pandemisine İlişkin Dünyada Yayınlanan Online Haberlerin Konu Türü ve Etkileşim Oranı Temelli Çerçeveleme Analizi

Elgiz Yılmaz Altuntaş[1]

Giriş

Aralık 2019'da, Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde, nedeni bilinmeyen, tedaviye dirençli pnömoni olguları ile ortaya çıkan ve devamında hızla yayılarak 21. yüzyılın ilk pandemisine neden olan yeni Koronavirüs'ün *(severe acute respiratory syndrome koranavirüs-2 [SARS-CoV-2])* 11 Mart 2020 tarihinde ülkemizde de resmi olarak saptanmasının ardından olgu sayısı hızla artmıştır. Hasta sayısındaki hızlı artış, hekim-

1. Doç. Dr. Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi

lerimizin bir yandan etkilenen hastalara müdahale ederken, diğer yandan toplumu ve kendilerini korumayı öğrenmelerini gerektirmiştir.

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisine ilişkin başta geleneksel ana akım mecralar olmak üzere kitle iletişim araçları tarafından iletilen mesajların etkilediği hedef kitlenin büyüklüğü göz önüne alındığında, bu araçlarda yayınlanan haber içeriklerinin, programlara davet edilen konukların açıklamalarının varabileceği noktalar iyi düşünülmelidir. Sağlık okuryazarlığının medyada geliştirilmesi açısından; sağlık editörleri ya da içerik danışmanlarının tıbbi bilgi ve terimlere hâkim olmaları, sağlık haberlerinin ve sağlık programlarının içerikleri oluşturulurken kamuoyu yararının gözetilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda, gerçekliğin belli yönlerini öne çıkararak, dikkati başka yönlerden uzaklaştırmak için tercih edilen çerçeveleme analizini medya araştırmalarına ilk uyarlayan Iyengar olsa da, bu alanda yapılan mevcut çerçeve analizlerinin çoğu kendine Entman'ı (1991) rehber edinmiştir. Bu geleneğe göre medya araştırmalarında habercilerin rutinleri, haber kaynakları ve içeriklerin, haber mecralarının yayın politikalarının haber üretimi üzerindeki etkileri önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda Alexa.com'un 1Aralık 2019 – 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında yaptığı ölçümlere göre dünyada en çok etkileşim alan Covid-19 pandemisine ilişkin haberlerin konu türleri ve etkileşim oranları temelinde nasıl çerçevelendiği kalitatif ve kantitatif içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde ettiğimiz sonuçlar pandemi sürecinde güncel ve sağlıklı bilgiye ulaşmanın önemini göstermiştir. Karantina, sosyal mesafe, tedavi ve salgının ekonomik etkileri gibi öne çıkan konularda yayınlanan haberlerin, Dünya Sağlık Örgütü tarafından yaşanan sürecin "Covid-19 pandemisi" olarak ilan edilmesine denk gelen Mart 2020 itibariyle niceliksel olarak ve etkileşim oranları açısından arttığı görülmüştür. Haziran 2020'de ise "yeni normal"e dönüş ile Covid-19 pandemisine ilişkin haberlerin sayılarında nispi bir azalma görülürken, etkileşim oranlarında önemli düşüşler saptanmıştır.

Çerçeveleme Kuramı

Çerçeveleme teorisi iletişim biliminin bütün alanlarında kullanılan teorik ve ampirik bir paradigma haline gelmiştir (Özarslan ve Güran, 2015: 33). İletişim ve siyaset alanındaki uzmanlar genellikle "çerçeveleme" kavramını iki şekilde kullanmaktadırlar. Bunlardan ilki, iletişimin ya da medya biçiminin çerçevelenmesidir. Burada sözcükler, görseller, sunum şekli, konuşmacı vb. söz konusu olmaktadır. İkinci çerçeve ise, bireyin kendisine sunulan durumu kavraması anlamına gelen "bireysel çerçeve" ya da "düşünsel çerçeve"dir (Chong ve Druckman, 2007: 100-101).

1980'lerden itibaren toplumsal inşacılık yaklaşımı temelinde sosyal bilimlerin bütün disiplinlerinde hızla yaygınlaşan çerçeveleme teorisinin son on yılda Batı'da yayınlanan kitle iletişim ders kitaplarında da yerini aldığı kaydedilmiştir (Özarslan ve Güran, 2015: 34).

Çerçevelemeyi psikoloji alanında ilk kullanan Bateson bu kavramı, bir etkileşimin nasıl tanımlanacağına ve belli bir bağlamdaki iletişimsel eylemlerin nasıl yorumlanacağına dair ipuçları veren "bir mesajlar (veya anlamlı eylemler) sınıfı veya takımı" (1972: 186) olarak ifade etmiştir. Sosyoloji alanında ise Goffman'ın 1974 yılında yayınladığı "Frame Analysis" kitabı (1974) kitle iletişim haricindeki iletişim çalışmalarında çerçeveleme konusundaki literatürde referans haline gelmiştir. Goffman'a göre "Bir durum hakkındaki tanımlar, olaylara (en azından toplumsal olaylara) hükmeden düzen ilkeleriyle ve bizim söz konusu olaylara öznel alakamızla uyum halinde inşa edilir (1974: 11). Sosyolojik bir bakış açısıyla çerçeveler, insanların, kendi çevrelerinde akan bilgiyi "bulmalarına, anlamalarına, tanımlamalarına ve etiketlemelerine (yaftalama)" yardım eder (Goffman 1974: 21), ayrıca "mevcut siyasi seçenekleri daraltmaya" yararlar (Tuchman, 1978: 156). Goffman (1974) ile Snow ve arkadaşları (1986) bireylere, olayları kendi yaşam alanları ve genel olarak içinde yer aldıkları dünya çerçevesinde belirleme, anlama, tanımlama ve etiketleme imkânı veren bir çerçeveyi "bir yorum kalıbı" olarak tanımlamışlardır (Özarslan ve Güran, 2015: 35).

Bununla birlikte çerçeveleme kuramının uygulamaya dönük olarak, şimdiye kadar daha çok siyasal iletişim ve habercilik alanlarında kullanılmış olduğu; ancak özellikle halkla ilişkiler

ve yeni medyanın gelişmesiyle çerçevelemenin halkla ilişkiler uygulamacıları için sunduğu pratik imkânları artırdığı kaydedilmiştir (Güran ve Özarslan, 2013: 299).

Çerçeveleme, insanların bir meseleyi inceleyip değerlendirirken, belli "çerçeveler"e, yani meselenin belli niteliklerine ve sonuçlarına yoğunlaşıp diğer nitelik ve sonuçları ele almadıkları süreci kastetmektedir. Grunig ve Hunt tarafından tanıtılan iki yönlü simetrik halkla ilişkiler kavramına göre, halkla ilişkiler uygulayıcıları hem örgütün hem de halkın (hedef kitle) fikirlerinde, tutumlarında ve davranışlarında değişim meydana getirmek için uğraşmaktadır (Grunig vd. 2006: 582'den aktaran Güran ve Özarslan, 2013: 301). Halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından dolaşıma sokulan çerçeveler büyük oranda medya çerçevelerine dönüşmekte ve hedef kitleye aktarılmaktadır. Söz konusu çerçeveleme sürecinin ilk aşamasında halkla ilişkilerin kayda değer bir rolü olduğu ifade edilir. Ayrıca çerçevelemenin işleme mekanizmasında "dahil etme" ve "dışlama" ile birlikte "vurgu" sürecinin bulunduğu belirtilir (Güran ve Özarslan, 2013: 302).

Murphree tarafından FEMA'nın (Federal Emergency Management Agency) basında çıkmış 584 matbu haberi üzerine yapılmış bir araştırmada ise (2006: 337) kasırga afeti üzerine haberlerin nasıl çerçevelendiği ve kuruluşların sıklıkla kendilerini yeni medya da dahil olmak üzere halkla ilişkiler bakış açısı ile çerçevelediği kaydedilmiştir (Murphree, 2006: 338). Ayrıca araştırmacıların çerçeve rekabeti konusunu anlamaya çalıştıkları belirtilmiştir. Buna göre çerçeve rekabetinde güçlü çerçeve zayıf çerçeve karşısında üstün gelmekte ve bireyden istenen duygu, düşünce ve davranışın gerçekleşmesinde güçlü olan kazanmaktadır (Chong ve Druckman 2007: 111). Bu noktada bir haber kaynağı olarak halkla ilişkiler uygulamacılarının medyanın bir meseleyi çerçeveleme biçimine önemli etkide bulunabileceği ifade edilir (Güran ve Özarslan, 2013: 305).

Araştırma sorusuna ve duruma göre çerçevelemenin anlamının değişmesi ise dikkat çekmektedir. Literatürde ona 1000'den fazla atıf olduğu belirtilen "çerçeveleme teorisinin" kişi içi, kişiler arası, grup, örgütsel, örgütler arası ve toplumsal düzeylerde analiz edilebileceğini belirten Hallahan'a göre (1999: 209) çerçevelemenin halkla ilişkiler uygulamalarında kullanılabileceği en az yedi durum bulunmaktadır. Bunlar:

a. Durumların Çerçevelenmesi: Gerek kurum içindeki gerekse kurum dışındaki paydaşlarla iletişimde, yönetimin karşı karşıya bulunduğu karar alma durumlarının çerçevelenmesinde halkla ilişkilerin çerçevelemeden yararlandığı belirtilir. Buna örnek olarak ise çıkar çatışmalarında arabuluculuk yapılması, şirket satın almaları, birleşmeleri gibi kararların çerçevelenmesinde hissedarlar, çalışanlar gibi hedef kitlelerin tepkilerine göre çerçeveleme yapılması gösterilmektedir.

b. Niteliklerin (Özelliklerin) Çerçevelenmesi: McCombs ve arkadaşlarının medya araştırmalarında ikinci dereceden gündem kurma olarak kabul ettikleri nitelik (özellik) çerçevelemesi belli konu, mesele ve nesnelerin öneminin artırılıp ön plana çıkarılması olarak tanımlanır. Halkla ilişkiler uygulayıcılarının bu noktada temsil ettikleri davaların, adayların, ürün veya hizmetlerin belli yönlerini öne çıkararak özellik çerçevelemeyi rutin bir şekilde kullandıkları kaydedilir. Diğer yandan, bazen olumsuz değerlikli çağrışımlar oluşturmak da, rakiplere yönelik mesajlarda yararlı olabilmektedir. Örneğin olumsuz siyasal aday reklamları, muhtemel seçmenler arasında olumsuz çağrışımlar oluşturmak için bir rakip adayın istenmeyen, olumsuz özelliklerinin (örn: "hükümet kaynaklarında müsrif" veya "suçla mücadelede yumuşak") vurgulanmasından yararlanmaktadır. Bu özelliğin özellikle negatif ya da kara halkla ilişkiler çalışmaları uygulamaları arasında yer alması da dikkat çekmektedir.

c. Riskli Tercihlerin Çerçevelenmesi: Burada bireyler sadece özellikleri değerlendirmek değil, aynı zamanda belli bir risk düzeyinin bulunduğu bir ortamda iki bağımsız seçenek arasında tercihte de bulunmak zorundadırlar. Araştırmalar, tercihler kazanç cinsinden çerçevelendiğinde insanların risk almaktan kaçınma eğilimi gösterdiklerini, fakat tercihler kayıplar cinsinden çerçevelendiğinde daha fazla risk almaya yatkın olduklarını ortaya koymuştur. Halkla ilişkiler uygulayıcıları işleri gereği bazı durumlarda insanlardan risk almalarını istemek durumunda olduklarından, riskin çerçevelenmesi konusu onlara, karar alma süreçleri hakkında yararlı bilgiler sağlayabilmektedir.

ç. Eylemlerin Çerçevelenmesi: Eylem çerçevelenmesinde işbirliğini artırmaya yönelik, bağımsız seçeneklerin olmadığı ikna girişimleri üzerine yoğunlaşıldığı belirtilir. İkna uzmanları için

burada mesele, "istenen hedefe ulaşmak için gereken çerçeveleme nasıl olmalıdır?" sorusu olmaktadır.

d. Meselelerin Çerçevelenmesi: Ticari kuruluşlar, kamu kuruluşları, siyasi partiler, sivil toplum örgütleri gibi her türlü siyasi ve toplumsal hareket ve çıkar grupları taraf oldukları meselelerin kendi bakış açılarından çerçevelenmesini isterler. Bunu sağlayabilmek için hem konuların medya gündemine gelmesini hem de üstelik kendi tercih ettikleri çerçeveleriyle gelmesini isterler. Mesele savunucularının destek toplama, ittifaklar kurma, simgeleri değiştirme ve kullanma ve kamusal medyada etkin bir tanıtım peşinde koşma eylemleriyle bir gündem kurma sürecine giriştikleri belirtilir.

e. Sorumluluk Çerçevelemesi: Tanımların ötesinde çoğu mesele (tartışma konusu) ve toplumsal sorunlar neden olma ve sorumluluk sorularını ortaya çıkarmaktadır (yani olayların nedeni olarak kim takdir edilecek veya kim suçlanacak). Sorumluluğun atfedilmesi her zaman bir durumun nesnel (objektif) gerçeklerini doğru olarak yansıtmaz ve olayların anlatılışına göre çarpıtılabilir. Bu durum ise, halkla ilişkiler açısından önem taşıyan bir başka çerçeveleme türüne girmektedir: sorumluluğun çerçevelenmesi. Söz konusu çarpıtmalar işletmelerin krizle karşı karşıya kalmasına neden olabileceği için bu durumun da negatif ya da kara halkla ilişkiler uygulamalarına örnek teşkil etmesi söz konusu olabilir.

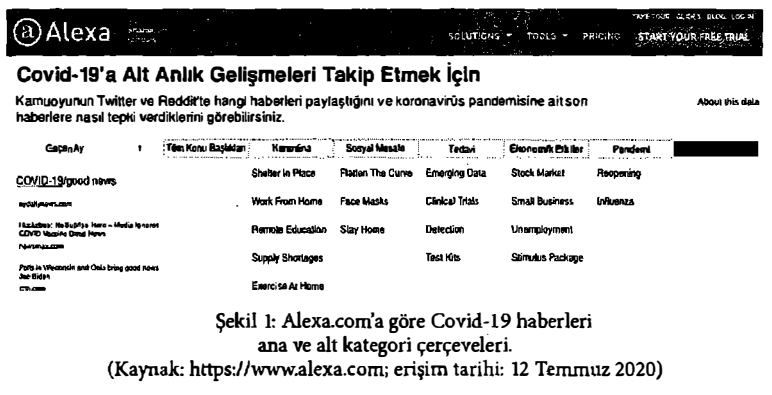
f. Haberlerin Çerçevelenmesi: Haber medyasında yayınlanan haberlerin yarısına yakınını sağlayan halkla ilişkiler uygulayıcıları haber çerçevelemesine başta katılmaktadırlar. Belli bir haber öyküsünü bir muhabir veya editöre sunan halkla ilişkiler mensubu iki ayrı fakat birbiriyle ilgili süreçte etkin rol oynamaktadır. İlki, haber konusunun kendisine ilgi uyandırmaktır. İkincisi ise, haberin, kaynağın tercih ettiği çerçeveye yatkın olarak çerçevelenmiş olduğunu (yani haberin, müşterinin hoşuna gidecek şekilde çerçevelenmesini) sağlama almaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Alexa.com, 1996 yılında Amerika merkezli e-ticaret firması Amazon tarafından kurulmuştur. Alexa.com kısaca, web sitelerini, arama motoru trafiğine göre belli kriterler dahilinde sırala-

maya koyarak web ölçümlemesi ve arama motoru optimizasyonu hizmetleri verir. Alexa.com belli örneklemler bağlamında bir web sitesini, aldığı trafik ve sitede geçirilen süre gibi kıstaslar dahilinde sıralamaya koyar. Bu nedenle arama motorlarında en çok aranan içeriklerin verimliliği konusunda fikirler verir. Aynı zamanda Alexa.com üzerinden ziyaretçilerin ilgili web sitesini hangi anahtar kelimeleri kullanarak bulduğuna dair bilgilere de ulaşılabilmektedir. Platform, Covid-19 pandemisi boyunca bu konuda yayınlanan haberlere özel bir bölüm ayırarak ölçümleme yapmıştır.

Bu çalışmamızda Alexa.com'un 1Aralık 2019 – 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında yaptığı ölçümlere göre, dünyada en çok etkileşim alan Covid-19 haberlerinin konu türleri ve etkileşim oranları temelinde nasıl çerçevelendiği, kalitatif ve kantitatif içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Şekil 1: Alexa.com'a göre Covid-19 haberleri ana ve alt kategori çerçeveleri.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Tablo karantina, sosyal mesafe, tedavi, ekonomik etkiler, pandemi ve iyi haberler olmak üzere altı ana kategoride sınıflandırılmıştır.

Karantina ana kategorisi altında indekslenen haberler *kendini koruma, evden çalışma, uzaktan eğitim, erzak kıtlığı / eksikliği* ve *evde spor* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir.

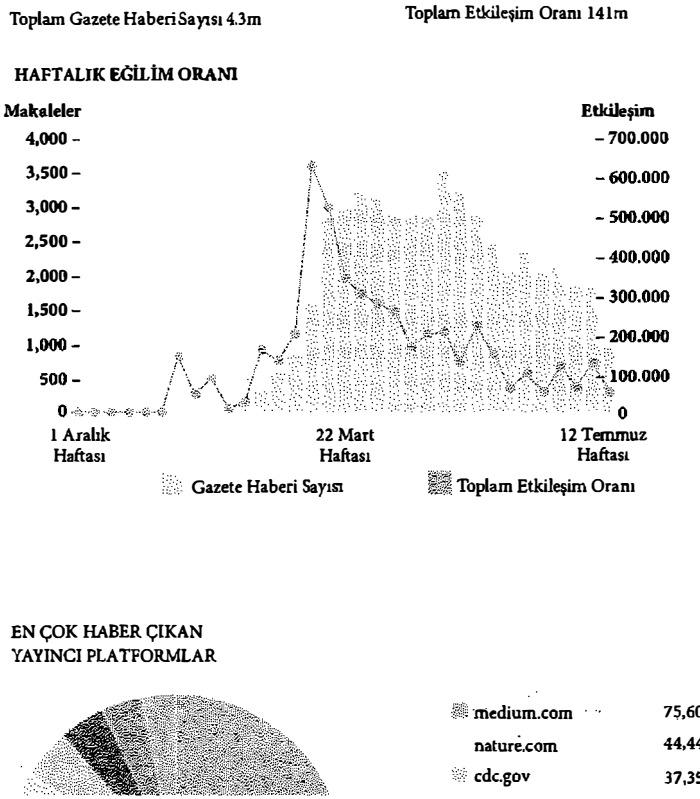
Sosyal mesafe ana kategorisi altında indekslenen haberler *salgın eğrisini düzleştirmek, yüz maskesi* ve *evde kalmak* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir.

Tedavi ana kategorisi altında indekslenen haberler *vaka sayıları, klinik çalışmalar, vaka tespiti* ve *test kitleri* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir.

Ekonomik etkiler ana kategorisi altında indekslenen haberler *menkul kıymetler borsası, KOBİ'ler, işsizlik* ve *destek paketi* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir.

Pandemi ana kategorisi altında indekslenen haberler ise *yeni normale dönüş* ve *grip* başlıklarına ayrılmıştır.

İyi haberler ana kategorisi için herhangi bir alt başlık belirlenmemiştir.

Şekil 2: Alexa.com'a göre Covid-19 haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Alexa.com'dan elde ettiğimiz verilere göre 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda Covid-19 pandemisine ilişkin toplam 4.3 milyon haber yayınlanırken, bu haberler 141 milyon toplam etkileşim almıştır. Etkileşim oranına, dünya üzerindeki kullanıcıların Twitter'da yayınlanan Covid-19 haberlerine yaptıkları yorum, haberlerin aldığı *like* (beğeni) ve *retweet* (tekrar tweetleme) sayıları dahil edilmiştir.

1 Aralık 2019'da Koronavirüs'e ait sadece bir (1) haber yayınlanmış ve bu haber hiç etkileşim almamıştır. İnfografikteki verilere göre 22 Aralık'a kadar Koronavirüs hakkında hiç haber yapılmazken, 22 Aralık 2019'da yine bir (1) haber yayınlanmış ve bu kez haber 20 etkileşim almıştır. Bu tarih aralığında geleneksel ve dijital mecralarda yayınlanan haberlere göre Koronavirüs sadece Çin'in Wuhan kentinde yoğun olarak görülen ve Çin içinde yayılan bir virüs idi; dolayısıyla toplumun bu konuya ilişkin farkındalık düzeyi oldukça düşüktü.

Ocak ayına kadar düz bir seyir izleyen haber dağılım eğrisi 12 Ocak'ta yayınlanan dört (4) haber ve 94.771 etkileşim oranı ile yukarı doğru yükselişe geçmiştir. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Dünya Sağlık Örgütü, Çin'in Wuhan kentinde aynı gün ortaya çıkan vakalardan alınan örneklerin incelenmesi sonucunda 7 Ocak'ta, hastalığa neden olan virüsün SARS (2002) ve MERS (2012) gibi Koronavirüs ailesinden olduğunun anlaşıldığını ve Çinli otoriteler tarafından virüse Yeni Koronavirüs 2019 (2019-nCoV) adı verildiğini açıklamıştır (WHO, 2019). Bu tanımlama ile toplumun hızla yayılan ve semptomları ağır seyreden virüse ilgisi artmıştır.

12 Ocak 2020 – 9 Şubat 2020 tarihleri arasında Covid-19 haberleri artmaya devam etmiş, ancak etkileşim oranlarında aynı tutum görülmemiştir. Koronavirüs'ün dünya üzerinde sadece belirli bir bölgede görülmesi, pandemi niteliği kazanmaması, toplumun kaygı düzeyinin düşük olduğunu ve salgının dünya tarihi boyunca görülen sınırlı etkileri olan salgınlardan biri olarak algılandığını öne sürebiliriz. Ancak Alexa.com'un infografisinde 16 Şubat 2020 ve 8 Mart 2020 tarihlerindeki eğrinin keskin yükselişi dikkat çekmektedir. 16 Şubat'ta yayınlanan 308 haber 156.531 oranında etkileşim alırken, 8 Mart'taki 1658 haber 636.042 etkileşim ora-

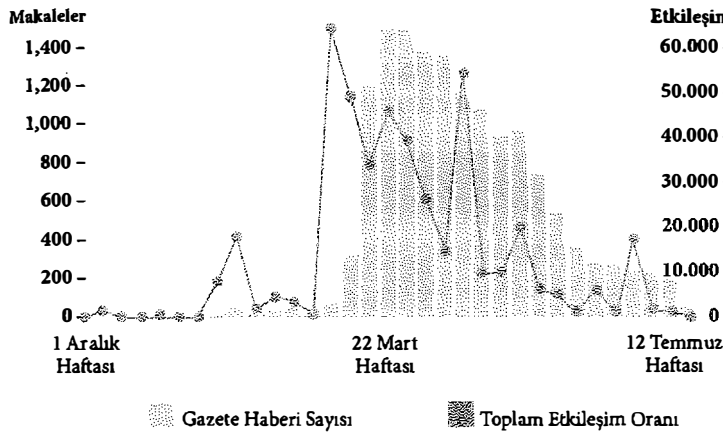
nı ile fark yaratmıştır. Bu konuda 26 Ocak 2020 tarihli, Dünya Sağlık Örgütü'nün düzenli olarak yayınladığı "NCov-19 Durum Raporu" dünya genelinde vakaların arttığına dikkat çekmektedir (WHO, 2020). Aynı şekilde ülkemizde de 24 Ocak 2020'de Türk Tabipleri Birliği tarafından yayınlanan "2019-ncov Bilgi Notu"nda "*kesin olarak kanıtlanmış hasta sayısı 23 Ocak saat 01:00 itibariyle 571 kişidir. Bunlardan 95'inin ağır seyirli olduğu ve 17 kişinin de hayatını kaybettiği*" bildirilmiştir (TTB, 2020).

Dünya üzerinde bireylerin Koronavirüs'e ilgisinin ve kaygısının artmaya başladığı bu dönemde Alexa.com verilerine göre en çok ziyaret edilen online platformlar, Twitter'ın kurucuları tarafından duyurulan bir blog platformu olan medium.com, önemli bilimsel buluşların ilk defa kamuya sunulduğu akademik dergi Nature'ın web sitesi nature.com ve güvenilir bilgi kaynağı olarak tercih edilen, ABD'nin Sağlık ve İnsan Hizmetleri Dairesi'ne bağlı, kamu sağlığı ve kamu güvenliğinin sağlanması konusunda çalışan Center for Disease Control and Prevention'ın (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi) web sitesi cdc.gov'dur.

Bireylerin daha önce bilinmeyen bir virüsün yol açtığı ve hızla yayılarak hayatı tehdit eden salgın hakkında güvenilir ve kaygı giderici bilgi ihtiyacı artmaktadır. Hastalık hakkında var olan bilgiler her gün değişirken, hastalığın hızlı bulaşma şekli, hasta ve ölüm sayılarının sürekli artması sebebiyle var olan panik ve endişe bir tür korkuya dönüşmüş durumdadır. Dünya genelinde karantinanın başladığı günden bu yana geçen beş ayda Covid-19 hakkında literatüre kazandırılan ve çoğunlukla bilimsel verilere dayandırılan makaleler, hastalık hakkında doğru bilgilenmenin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Hastalığın seyri dikkate alındığında bilgi ihtiyacının sadece tıbbi boyutla sınırlı kalmadığı; sosyokültürel, ekonomiye, hukuka, eğitime, turizme, tarıma ve halk sağlığına çok boyutlu olumsuz bazı etkilerinin olduğu ve daha da olabileceği tahmin edilmektedir. Sağlık otoritelerince uzun süreceği belirtilen Covid-19 pandemisi nedeniyle önlem almak, kendisini ve yakınlarını korumak isteyen bireyler açısından doğru, güvenilir kaynaklarda yayınlanan şeffaf ve özgün içerikler önem kazanmaktadır.

Toplam Gazete Haberi Sayısı 305.9k

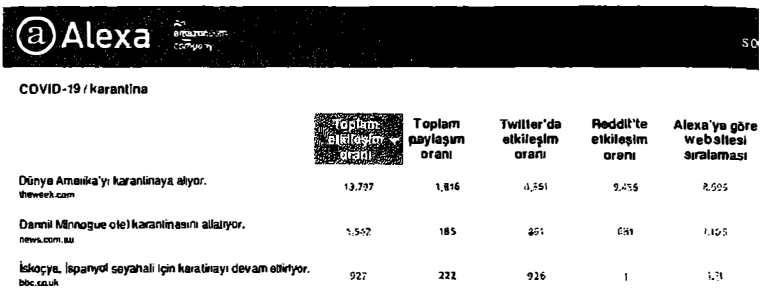
Toplam Etkileşim Oranı 10.4m

Şekil 3: Alexa.com'a göre "karantina" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Karantina ana kategorisi altında indekslenen haberler *kendini koruma, evden çalışma, uzaktan eğitim, erzak kıtlığı / eksikliği* ve *evde spor* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 305.900 haber yayınlanmış ve bu haberler 10.4 milyon etkileşim almıştır. Covid-19 hastalığının Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde ortaya çıkmasının ardından, hastalığın viral ve bulaşıcı olduğunun anlaşılması üzerine, giderek artan oranda sosyal izolasyon ve karantina tedbirlerine başvurulmuştur. Bu hareketlilik konu ile ilgili haberlere de yansımıştır. Alexa.com'un infografisine göre karantina haberleri 1 Aralık 2019 - 12 Ocak 2020 tarihleri arasında düz bir eğri izlerken, 26 Ocak 2020'de yayınlanan 56 haber ve 15.580 etkileşim ile ivme kazanmıştır. Aynı şekilde 1 Mart 2020'de yayınlanan 71 haberin aldığı 58.402 etkileşim ile eğrinin keskin yükselişi dikkat çekmektedir. Salgının pandemi şekline dönüşmesiyle birçok ülke kendi sınırlarını diğer dünya ülkelerine kapatma ve karantinaya girme kararı almıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün bu konuda bazı açıklamaları olmuş ve bu doğrultuda alınması beklenen önlemler ülkeler tarafından uygulanmıştır (WHO, 2019). Çin'in bazı kentleri ve ABD'nin

bazı eyaletleri ile Hindistan, Fransa, İtalya ve İspanya'da toplu sokağa çıkma yasakları gündeme gelirken, Türkiye'de tam bir sokağa çıkma yasağı konulmamış, ancak vakaların artmasıyla hafta sonlarını, resmi ve dini bayramları kapsayan süreli yasaklar konmuştur. Aşağıda Şekil 4'te belirtilen haber başlıklarına göre etkileşim ve paylaşım oranlarına bakıldığında dünya ülkelerinden gelen karantina haberlerinin ne kadar ilgi gördüğü açıktır.

Alexa

COVID-19 / karantina

	Toplam etkileşim oranı	Toplam paylaşım oranı	Twitter'da etkileşim oranı	Reddit'te etkileşim oranı	Alexa'ya göre website sıralaması
Dünya Amerika'yı karantinaya alıyor. theweek.com	13,797	1,816	4,551	9,430	8,595
Damnil Minnogue ole) karantinasını allatıyor. news.com.au	1,562	185	851	691	1,105
İskoçya, İspanyol seyahati için karatinayı devam ettiriyor. bbc.co.uk	927	222	926	1	1,71

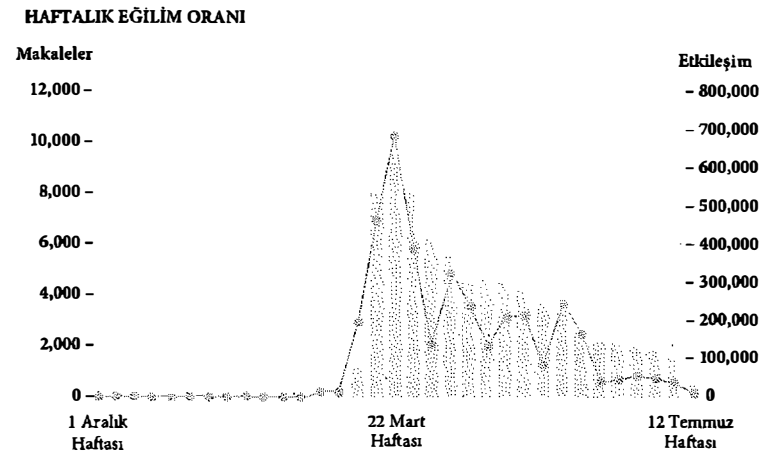
Şekil 4: Alexa.com'a göre "karantina" ana kategorisinde en çok etkileşim alan ilk 3 haber.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Ülkemizde yurtdışı seyahat kısıtlamaları; yurtdışı seyahat geçmişi bulunanlara ve bunların temaslılarına zorunlu karantina uygulamaları; ilk ve orta dereceli eğitim kurumları ve yükseköğretimde eğitime ara verilmesi; insanların yoğunlukla toplandığı ve temasın fazla olduğu (kafeterya, kuaför salonları, alışveriş merkezleri gibi) mekânların kapatılması; sokağa çıkma kısıtlamaları; seyahat kısıtlamaları; sağlık malzemelerinin (ventilatör, maske, eldiven gibi) hem medikal malzeme üreticileri hem de tekstil markaları tarafından seri üretimine geçilmesi gibi birçok durumu beraberinde getiren akut bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu sert ama mecburi uygulamalarla salgının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Sağlık Bakanlığı insanların birbirleriyle temasının en aza indirilmesi ve sosyal izolasyonun sağlanması adına "Evde Kal Türkiye" kampanyasını lanse etmiş ve tüm paydaşlardan kampanyaya destek istenmiştir.

Covid-19 pandemisi döneminde birçok ülkede alınan yukarıda saydığımız karantina tedbirlerinin ekonomik etkilerine bu kategorideki haberlerin analizlerini yorumlarken daha detaylı değineceğiz; ancak karantina uygulamaları öncelikle seyahat,

ulaşım ve turizm sektörlerini zor durumda bırakmıştır. Öte yandan karantinanın psikolojik etkilerine yönelik yapılan çalışmalar, uzun süreli karantina uygulamalarının post-travmatik stres sendromu, artan korku ve kaygı düzeyleri, öfke, asılsız haber kaynaklı artan endişe düzeyi ve stigmatizasyon gibi negatif psikolojik durumlara neden olduğunu ortaya koymaktadır (Brooks vd., 2020: 912).

Türkiye'de 22.03.2020 tarihinde yürürlüğe konan "65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi" ile belirli bir yaş grubu Covid-19 pandemisinden korunma amacıyla uzun süre evlerinden çıkmamıştır. 20 yaş ve altı için de sokağa çıkma yasağı getirilse de, 65 yaş ve üzerinin kısıtlaması daha uzun sürdüğü için pandemiden fizyolojik ve psikolojik açıdan en çok etkilenen kesim onlar olmuştur. Bununla ilgili yayınlanan haberlerde 65 yaş ve üzeri bireyler için sıkça kullanılan "yaşlı" ifadesi ve hatta vurgusu, yaşlı bireylerin korunması gereken bir risk grubu değil de hastalığı bulaştıran, tehlikeli, hastalığın kaynağı olduğu gibi bir algıyı oluşturarak *bireysel ya da kitlesel damgalamaya* (stigma) neden olmuştur.

Şekil 5: Alexa.com'a göre "sosyal mesafe" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Sosyal mesafe ana kategorisi altında indekslenen haberler *salgın eğrisini düzleştirmek, yüz maskesi* ve *evde kalmak* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 2.1 milyon haber yayınlanmış ve bu haberler 75.2 milyon etkileşim almıştır. 2.1 milyon haber sayısı ile "sosyal mesafe" haber kategorisinin, Alexa.com'da Covid-19'a ait belirlediğimiz zaman aralığında yayınlanan diğer haber kategorileri arasında en çok haber ve en çok etkileşim yapılan alan olduğu saptanmıştır.

Kişilerarası İletişim kuramlarında sıkça söz edilen "sözsüz iletişim", konuşulan sözü içermeyen ifade, enformasyon iletme veya davranışta bulunma olarak tanımlanabilir. Örneğin; jestler, mimikler, giyim tarzı, beden dili ve ses tonu ile anlatım veya anlam çıkarma bu kapsamdadır. Sözsüz iletişim türlerinden biri mekân ve mekânda mesafe tutma olarak açıklanan "proxemics"-tir. Kişiler ilişkilerinde diğer insanlar ile aralarına bulundukları mekân kullanımına göre belirli bir mesafe koyarlar. Edward Hall bu mesafeyi dört grupta toplamıştır (Erdoğan, 2005: 204):

a) *Samimi (intimate) kişisel mesafe (0-45 cm)*: Kişinin kendine en yakın olan birkaç kişi için ayırdığı fiziksel uzaklık bakımından en yakın ve özel alandır.
b) *Resmi olmayan kişisel mesafe (45-120 cm)*: Kişilerin yakın arkadaşlarıyla ve yakınlarıyla ilişkide, ilişkide bulunduğu alandır.
c) *Sosyal ilişki mesafesi (120 cm-3m)*: Bu, insanların sosyal ilişkilerde diğer kişilerle koruduğu mesafedir.
d) *Kamusal mesafe (3 m ve üzeri)*: Kamusal alanda insanlarla korunan mesafedir.

Hall tarafından tanımlanan "proxemics" kavramı Covid-19 pandemisi ile günlük konuşma dilimize yerleşmiştir. Kişilerarası iletişimde, iletişimde bulunan tarafların beklentileri iletişimin sürdürülebilmesinde önemli rol oynar. Bu beklentiler arasında kişisel uzaklık da bulunmaktadır. Beklentilerin gerçekleşmemesi veya kasıtlı olarak karşılanmaması kişilerarası iletişimde sorun yaratır. Yukarıda anlatılan mesafe türlerinden "sosyal mesafe" ve önemi, Covid-19 pandemisi boyunca toplumun ikiye bölündüğü konulardan biri haline gelmiştir. Salgından korunmak,

yayılmasını engellemek amacıyla sosyal mesafeye azami özen gösterenler çabalarının boşa gitmesinden dert yanarken, her türlü uyarıya ve resmi yasaklara rağmen bu mesafeyi koruma-yanların umarsızlığı ciddi sıkıntılara neden olmaktadır.

Aşağıdaki haber listesinde yer alan haber başlıklarına bakıldığında dünya üzerinde de sosyal mesafeyi korumama ve maske takmama nedeniyle toplumda yaşanan sıkıntıların ve hatta ortaya çıkan şiddet olaylarının gündem oluşturduğu görülmektedir. Özellikle ABD Başkanı Donald Trump'ın medya ve kamuoyu karşısına sıklıkla maskesiz çıkması "virüsü önemsemediği", "kamuoyuna kötü örnek olduğu" yönünde tüm dünyanın gündemine oturmuştur.

"Şunlarla dalga geçiyorsunuz": Trump kampanya olisi maskelerden, sosyal mesafeden uzak duruyor.
politico.com

Üniversite, sosyal mesafeyi teşvik etmek için BTS'in jungkook'unu ve TWICE'ın tzuyu'nu akıllıca kullanıyor.
koreaboo.com

Güney Dakota valisi: Trump ile 3 Temmuz etkinliğinde "Sosyal mesafeli olmayacağız".
axios.com

İngiltere polisi, "Kristal berraklığında" sarhoş insanlar sosyal olarak mesafeli olamaz.
theguardian.com

O.C. eğitim paneli, okulların maskesiz açılmasını veya sosyal mesafenin artmasını destekliyor.
latimes.com

Amerikan Havayolları sosyal mesafeyi kaldırarak tam kapasite uçak rezervasyonu yapacak.
latimes.com

Hancock'un sosyal mesafe kayması kameraya yakalandı.
bbc.co.uk

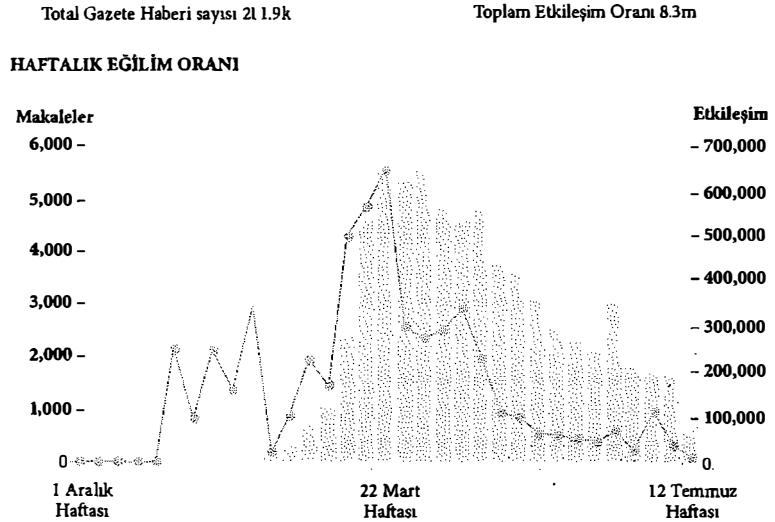
Yüz maskelerinin, sosyal mesafenin ve temas takibinin ardındaki sözde bilim sefaleti
davidicke.com

Miami Belediye Başkanı, memurlarına sosyal mesafeyi değil işletmeleri kapatacağını söyledi.
narcity.com

Polisler, sosyal mesafeli tartışmanın ardından bebeğin yüzüne öksüren kadını arıyor.
deadstate.org

Şekil 6: Alexa.com'a göre "sosyal mesafe" ana kategorisinde en çok etkileşim alan ilk 10 haber. (Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Covid-19'a ait haber kategorilerinin çoğunda görüldüğü gibi, Alexa.com'un infografiğine göre Mart 2020'ye kadar düz bir eğri çizen sosyal mesafe haberleri 22 Mart haftasında 10.000'den fazla haber sayısıyla ciddi bir yükseliş göstermiş ve pandeminin tüm dünyanın gündemine oturduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Koronavirüs'ten korunmak için yapılması gereken en temel üç şey, maske takmak ile sosyal mesafeyi ve el hijyenini korumak olarak tüm halk sağlığı kampanyalarında vurgulanmıştır ve vurgulanmaya devam etmektedir. Bu kuralların yerine getirilmesiyle hızla yükselen salgına yakalanma eğrisinin düzleştirilmesinin hedeflendiği kitle iletişim kanalları aracılığı ile halka anlatılmaktadır. Öte yandan Alexa.com'un haber grafiğine bakıldığında Haziran 2020 itibariyle tüm dünyada başlayan "yeni normalde hayata dönüş" adımlarıyla sosyal mesafe kategorisindeki haberlerin sayısında ve etkileşim oranında azalma dikkati çekmektedir. Bu süreçte Sağlık Bakanlığı tarafından "kontrollü sosyal hayat" sloganı öne çıkarılarak, maske takarak, sosyal mesafeyi koruyarak ve el hijyenine dikkat ederek yaşamanın artık hayatımızın normal rutinlerinden olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Şekil 7: Alexa.com'a göre "tedavi" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Tedavi ana kategorisi altında indekslenen haberler *vaka sayıları, klinik çalışmalar, vaka tespiti* ve *test kitleri* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 211.900 haber yayınlanmış ve bu haberler 8.3 milyon etkileşim almıştır. Alexa.com'un tedavi kategorisindeki infografiğine dikkatli bakıldığında Covid-19 haberlerinin ilk yayınlanmaya başladığı Aralık 2019 - Ocak 2020 ayları itibariyle haber sayıları az olsa da etkileşim oranlarının fazla olduğu; Covid-19'un artık bir pandemi olduğunun Dünya Sağlık Örgütü tarafından resmen duyurulduğu mart-nisan aylarında hem haber hem de etkileşim sayılarının çok yükseldiği açıkça görülmektedir. Çalışmamıza dahil ettiğimiz diğer haber kategorilerinin eğrileri ile karşılaştırıldığında "tedavi" kategorisine ait eğrinin daha hareketli olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedeni virüsün yeni olması, tıp otoritelerinin bu virüse yabancı olması, bilinen bir tedavi protokolünün olmaması, farklı ilaç firmalarına ait farklı ilaçların dönem dönem hastalığa iyi geldiğine dair haberlerin gündeme gelmesi olarak düşünülebilir. "Bilinmezin" yarattığı endişeye karşı anlık ortaya çıkan "tedavide iyi sonuçlar alındığına" yönelik haberler toplumun bu yöndekini dikkatini yüksek tutmuştur.

İlk kez Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde, canlı hayvan pazarı olarak nitelendirilen Huanan Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarı'ndan (Huanan Seafood and Live Animal Market) çıktığı düşünülen, nedeni ve tedavi yöntemi bilinmeyen bir hastalık kısa sürede hızla yayılarak pandemi halini aldı. Tıp otoriteleri tarafından, üst solunum yolları semptomlarıyla ortaya çıkan, ölüm potansiyeli yüksek yeni Covid-19 hastalığının etkeni olan virüs hakkında "yeni ve yabancı olduğumuz bir tür" açıklaması yapılarak farklı tedavi protokolleri denendiği açıklanmıştır. Hastalığın aşısının ve üzerinde mutabık olunan net bir tedavi protokolünün olmaması toplumdaki kaygı ve korku düzeyini daha artırmıştır. Öte yandan bu virüsün laboratuvar ortamında yapay veya kasıtlı olarak üretildiğine dair farklı hipotezler ileri sürülmesi toplumsal, siyasi ve ekonomik spekülasyonları artırmıştır. Bu dönemlerde yalnızca bir salgınla değil aynı zamanda infodemi ile de mücadele edilmektedir. Covid-19 pandemi sürecinde de gerek ülkemizde gerekse başka ülkelerde çok sayıda gerçek dışı bilgi ve komplo teorileri üretilerek toplumsal panik yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir.

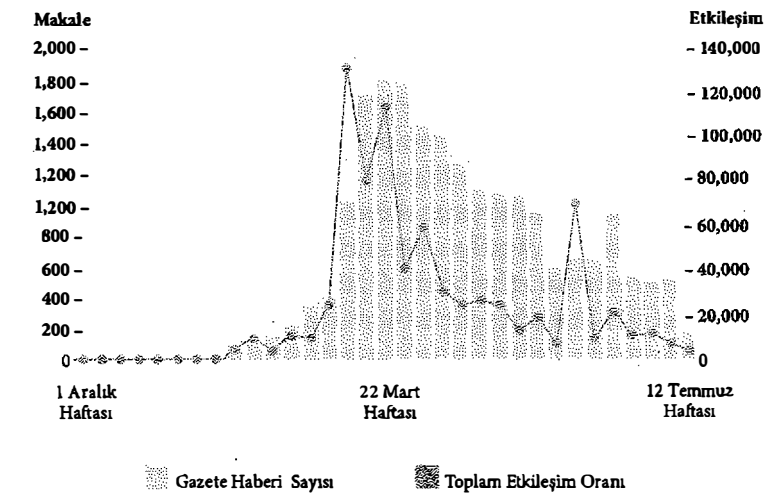
Henry Ford Health araştırması bulgularına göre hidroksiklorokin, COVID-19 ölüm oranını düşürüyor. detroitnews.com	64,624
Bolsonaro, yakalandığı koronavirüsü tedavi etmek için hidroksiklorokin alıyor. forbes.com	40,430
COVID-19 ayakta tedavi gören hastalar - erken riskli grup: çinko artı düşük doz hidroksiklorokin ve azitromisin ile katmanlandırılmış tedavi: retrospektif bir vaka serisi çalışması preprints.org	23,314
Koronavirüs akciğerlere saldırdığı tespit edildi. Bir federal kurum, yeni akciğer tedavileri için finansmanı durdurdu. nytimes.com	14,293
Canlı izleyin: Fauci, Trump yönetiminin COVID-19 yanıtına tanıklık edecek. npr.org	10,505

Şekil 8: Alexa.com'a göre "tedavi" ana kategorisinde en çok etkileşim alan ilk 5 haber.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Virüsün hızlı yayılımı birçok devleti ve devlet yöneticisini tedirgin ederken, tıp etiğine uymayan bir biçimde, "*ABD Başkanı Donald Trump'ın, bir basın açıklaması sırasında, salgının üstesinden gelmeye yardımcı olabileceğini iddia ettiği, henüz kanıtlanmamış bir tedavi protokolü olan ilaçlardan hydroxychloroquine ve chloroquine'i kamuoyu ile paylaşması yanlış bir yaklaşım olarak kabul edilebilir*" (The Washington Post 2020; The Guardian 2020). Çünkü bu tür kitlesel sağlık sorunlarında veya pandemilerde, hekimlerden veya konu üzerinde çalışan tıbbi bilim kurullarından başka hiç kimsenin böyle bir açıklama yapması doğru değildir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 57). Alexa.com verilerine göre çalışmamıza dahil ettiğimiz dönemde "tedavi" ana kategorisi başlığı altında yayınlanan ve

en çok etkileşim alan ilk 5 haberde de Hydroxychloroquine'e ve akciğerlere uygulanan yeni tedavi yöntemlerine yer verildiği görülmektedir.

Hydroxychloroquine ve chloroquine'in yanı sıra özellikle yoğun bakıma giren hastalarda kullanıldığı söylenen Favipiravir'in farklı ülkelerde bu ilacın erken dönemde hastalara uygulanmasıyla elde edilen tedavi başarısı, hastalığın ilk döneminde ABD'li ilaç firması Gilead'a ait Remdesivir adlı ilacın Koronavirüs'e karşı etkisinin açıklanması toplumun hem umutlanmasına hem de tek ve herkes tarafından kabul edilen bir tedavi protokolü açıklanmadığı için kafasının karışmasına neden olmuştur. Aşı çalışmalarının da henüz sonuçlanmaması ve salgının hızının artarak devam etmesi tedavi kategorisindeki haber eğrisinin hareketliliğini özetlemektedir.

Şekil 9: Alexa.com'a göre "ekonomik etkiler" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

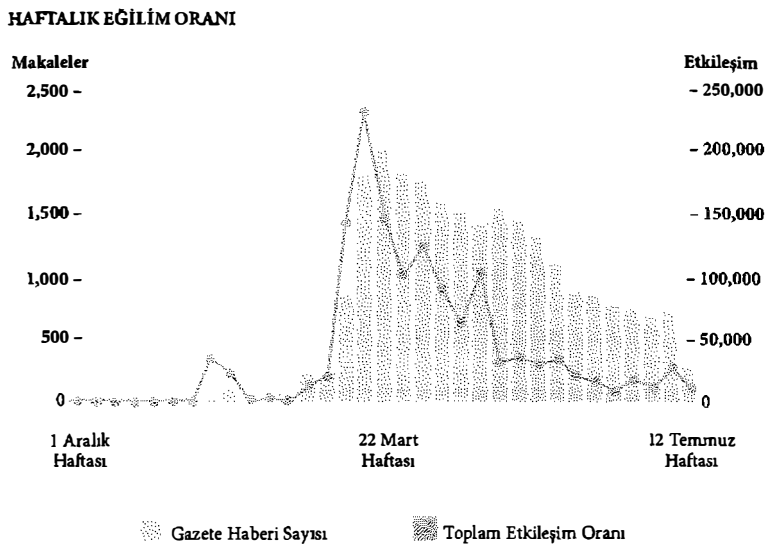
Ekonomik etkiler ana kategorisi altında indekslenen haberler *menkul kıymetler borsası, KOBİ'ler, işsizlik* ve *destek paketi* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 1.2 milyon haber yayınlanmış ve bu haberler 44.2 milyon etkileşim almıştır. Diğer haber kategorilerindeki infografiklere benzer şekilde Koronavirüs'ün yarattığı "ekonomik etkiler"e ilişkin haberler, salgının ve toplumsal ve ekonomik hayata etkilerinin en çok hissedilmeye başlandığı dönem olan nisan ve mayıs aylarında sayı ve etkileşim oranı olarak çok artmıştır. Alexa.com'da seçtiğimiz tarih aralığında yayınlanan ve en çok etkileşim alan haberlerin başlıkları, okulları yeniden açmanın taşıdığı riskler, Covid-19 pandemisi sona erse de yarattığı ekonomik krizin daha uzun süreceğine ilişkin öngörüler ve vergilerde kesintiye gitmenin uzun vadeli bir çözüm olmayacağına ilişkin görüşler üzerinedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Covid-19 salgını sadece toplum sağlığını değil, ekonomik, sosyal, psikolojik açıdan da ülkeleri tehdit etmektedir. OECD tarafından yapılan analizlere göre, dünya ekonomisinin 2020 yılında en az %2,4 daralacağı öngörülmektedir (OECD, 2020). Benzer şekilde, UNCTAD tarafından yapılan analizlere göre ise 2020 yılında küresel çapta doğrudan yabancı yatırım akışının %30-40 arasında azalması beklenmektedir (UNCTAD, 2020). Uluslararası Çalışma Örgütü ILO söz konusu salgın nedeniyle küresel çapta 5-25 milyonun insanın işsiz kalacağını tahmin etmektedir (ILO, 2020). UNESCO ise dünya genelinde 1,5 milyar öğrencinin fiilen okullarından uzak kalacağını tahmin etmektedir (UNESCO, 2020).

"İktisadi bakımdan güçlü ülkelerin çoğunun ekonomisi, *Covid-19 hastalarının ve ailelerinin tedavisi ve rehabilitasyonunun yanı sıra, zor durumdaki işletmelere verilen destekler için yapılan aşırı harcamalar nedeniyle yüksek enflasyon ve artan işsizlik tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır*" (Duran ve Acar, 2020: 57). Dünyada yaşanan bu pandemi tarım, ticaret, sanayi, ulaşım, finans ve bankacılık, sağlık, havayolları ve enerji piyasaları gibi birbirine bağlı pek çok sektörü olumsuz yönde etkileyen bir durgunluğa yol açmaktadır.

Total Gazete Haberi sayısı 1.8m

Toplam Etkileşim Oranı 70.7m

Şekil 10: Alexa.com'a göre "pandemi" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Pandemi ana kategorisi altında indekslenen haberler *normalleşme* ve *influenza (grip)* başlıklı alt kategorilerde çerçevelenmiştir. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 1.8 milyon haber yayınlanmış ve bu haberler 70.7 milyon etkileşim almıştır. Pandemi kategorisi, sosyal mesafe kategorisinden sonra en çok haber yayınlanan ikinci alandır. Yukarıdaki kategorilerde farklı boyutlarıyla detaylı olarak ele alınan Koronavirüs haberlerinin pandemi kategorisinde yayınlananlarında en çok kaygı, bilinmezlik ve salgının seyrine ilişkin başlıklara rastlanmaktadır (bkz. Şekil 11).

İyi haberler ana kategorisi altında indekslenen haberlerde alt kategori bulunmamaktadır. 1 Aralık 2019 - 12 Temmuz 2020 tarihleri arasında dünya üzerindeki portallarda 1600 haber yayınlanmış ve bu haberler 41.800 etkileşim almıştır. Alexa.com tarafından hazırlanan infografikte Mart 2020 sonlarına kadar Covid-19'a ilişkin hiçbir iyi haber verilmediği açıkça görülmektedir. Nisan 2020 itibariyle farklı protokollerle denenen mevcut ilaçların, Koronavirüs'e yakalanan erken dönemdeki ve

yoğun bakımdaki hastalarda olumlu yanıt verdikleri kamuoyu ile paylaşılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak Mayıs 2020 itibariyle Çin'de yeni vaka görülmediğine, İtalya'da yüksek ölüm oranlarının azaldığına ve Almanya'da salgının kontrol altına alındığına ilişkin haberler yayınlanmaya başlamıştır. Bu haberlerden bazı örnekler aşağıdaki Şekil 13'te belirtilmiştir. Çalışmamıza dahil ettiğimiz dönemde, "iyi haberler" kategorisinde yer alan haberlerin arasında "vaka sayılarının artmadığı", "aşı çalışmalarından olumlu haberler geldiği", "Joe Biden gibi Koronavirüs'e yakalan önemli siyasetçilerin sağlık durumlarının iyiye gittiği", "Favipiravir ilacının başka ülkelerde de kullanımına onay verildiği" gibi olumlu içeriklere sahip haberler olduğu görülmektedir.

COVID-19 / pandemic

Pandemi uzmanları hem fikir değil.
theatlantic.com

Amerika bu hafta pandeminin kontrolünü kaybetti.
theatlantic.com

Pandemide oyuncu güvenliğine öncelik vermek
nflpa.com

Pandemide bilişsel uyumsuzluğun rolü
theatlantic.com

Pandemi, aşırı dozdan ölümlerde ani artışa neden oldu.
politico.com

Fikir / Pandeminin ortasında aç olmak
nytimes.com

Bu pandemi sırasında AIDS krizinin kişisel yankıları
nytimes.com

"Bu bir salgın, aptal"
nytimes.com

Koronavirüs pandemisi nedeniyle çocuklar travma geçirdiler.
bbc.co.uk

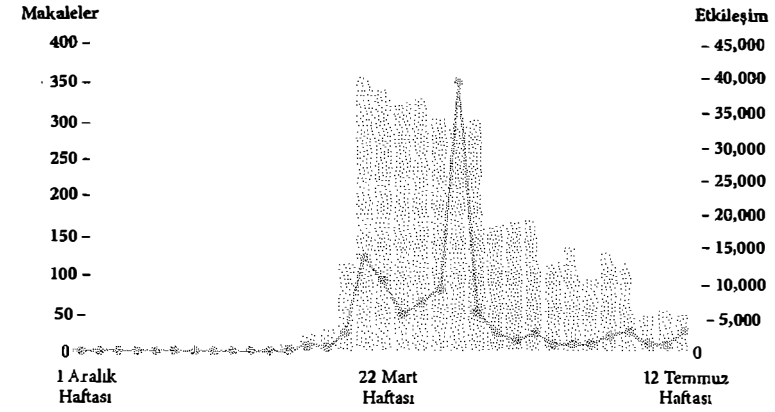
Fikir / Pandemik Trump görmezden gelemez.
washingtonpost.com

Şekil 11: Alexa.com'a göre "pandemi" ana kategorisinde en çok etkileşim alan ilk 10 haber.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Total Gazete Haberi sayısı 1.6k

Toplam Etkileşim Oranı 41.8k

HAFTALIK EĞİLİM ORANI

Şekil 12: Alexa.com'a göre "iyi haberler" ana kategorisi haberleri toplam sayısı ve etkileşim oranı.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Şekil 13: Alexa.com'a göre "iyi haberler" ana kategorisinde en çok etkileşim alan ilk 10 haber.
(Kaynak: https://www.alexa.com; erişim tarihi: 12 Temmuz 2020)

Sonuç

Dünyayı etkisi altına alan tüm kitlesel sağlık konularında olduğu gibi Covid-19 pandemisi sürecinde de güncel ve sağlıklı bilgiye ulaşmanın önemi gündeme gelmiştir. Özellikle sosyal medya ve internet yoluyla dolaşıma sokulan yalan haberlerin oluşturduğu dezenformasyon Covid-19 ile mücadele sürecine en çok zarar veren konulardan biri olmuştur. Bu nedenle süreç içerisinde Türkiye'de Sağlık Bakanı başta olmak üzere bakanlık bünyesinde kurulan Koronavirüs Bilim Kurulu yetkilileri tarafından sürekli olarak vatandaşlara uyarılar yapılmıştır. Bireylerin yalnızca resmi kurumların ilettiği bilgilere itibar etmeleri ve bu bilgileri paylaşmaları istenmiştir.

Çalışmamız kapsamında değerlendirdiğimiz, küresel bir pandemi haline gelen Covid-19'a ait haberlerin sadece tıbbi değil, sosyal, mesleki, politik, ekonomik, etik ve ahlaki açından çerçevelenerek dünya medyasında yer aldığını saptadık. Ülkelerin Covid-19 salgınına karşı hazır olmaması, tıp otoritelerinin yabancı oldukları ve beklenmedik bir hızla yayılan virüsle mücadele etmek zorunda kalmaları, bazı ülkelerde alınacak tedbirlerde gecikme ve karmaşaların yaşanması, virüse karşı bilinen bir tedavi ve aşının olmaması toplumların kaygı ve korku düzeylerini artırmıştır. İncelediğimiz haber kategorilerinin "sosyal mesafe" ve "pandemi" başlıkları altında en yüksek haber sayısı ve etkileşim oranlarına sahip olması pandeminin dünya üzerindeki büyük fotoğrafını ortaya koymaktadır.

Covid-19 pandemisi yaklaşık bir yıldır dünya ülkelerini, toplumsal sağlık problemlerinin yanı sıra, belki de etkileri uzun yıllar sürecek olan büyük bir küresel durgunluk ve sosyo-ekonomik kriz ile tehdit etmektedir. Ülkeler ve kentler arası seyahat kısıtlaması, karantina uygulaması, okulların kapatılması gibi pek çok tedbir virüsün yayılım hızını en aza indirme ve bireyleri bu salgından koruma amacı taşımaktadır. Bu tedbirler nedeniyle "kozasına giren" bireyler hızlı ve anlık haber almak için geleneksel mecraların yanı sıra dijital medyayı da yakından takip etmektedir. Doğruluğu kanıtlanmış ya da kanıtlanmamış birçok habere maruz kalan ve salgının yarattığı belirsizlik nedeniyle kaygı ve korku düzeyleri yüksek hale gelen bireyler dijital kaynaklardaki dezenformasyona çok dikkat etmelidir. Bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalarda dijital medyadaki dezen-

formasyonun etkilerinin ele alınması, alana katkı sağlayacaktır. Dünya Sağlık Örgütü'nün "infodemi" olarak adlandırdığı bu durum, resmi yetkililer tarafından önemli bir sorun olarak ifade edilmiş ve bu konuda mücadele edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hatta uzmanlar infodeminin en az virüs kadar etkili olduğunu ve halk sağlığını tehdit eden bir konuma geldiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla pandemi döneminde bir yandan bedenleri virüsten korumak gerekirken diğer taraftan zihinlerin de yanlış bilgilere karşı korunması elzemdir.

Kaynakça

Brooks, Samantha K, Rebecca K Webster, Louise E Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely, Neil Greenberg, Gideon James Rubin, "The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence", *Lancet*, Vol: 395: 912–20 https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8.

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 72. https://www.who.int/docs/default-source/corona- viruse/situation-reports/20200401-sitrep-72-covid-19. pdf sfvrsn=3dd8971b_2, 05.04.2020.

Duran, Mahmut Sami ve Mustafa Acar (2020). "Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri", *International Journal of Social and Economic Sciences* Sayı: 10 (1): 54-67.

Erdoğan, İrfan (2005). İletişimi Anlamak (Geliştirilmiş 2. Baskı), Ankara, Erk Yayınları.

ILO, (2020). ILO Monitor 2nd Edition: COVID-19 and The World of Work Updated Estimates and Analysis, 13.08.2020.

Morens DM., GK. Folkers, AS. Fauci (2009). "What Is a Pandemic?, *JID* Vol:200 (1 October): 1081-1021.

OECD, (2020). "InterimEconomic Assessment Coronavirus: The World Economy et Risk". Mart 2020. https://www.oecd.org/economic-outlook/, 13.08.2020.

Time is of the essence – Countries of the Americas must act now to slow the spread of COVID-19. https://www.paho.org/hq/index.php?option=com_content&view=article&id=15762:time-is-of-the-essence-countries-of-the-americas-must-act-now-to-slow-the-spread-of-covid- 19&catid=740&lang=en&Itemid=1926, 05.04.2020.

Trump keeps touting an unproven coronavirus treatment. It's now being tested on thousands in New York. https://www. washingtonpost.com/business/2020/03/26/trump-keeps- touting-an-unproven-coronavirus-treatment-its-now-being- tested-thousands-new-york/, 31.03.2020.

Trump touted hydroxychloroquine as a cure for COVID-19. Don't believe the hype. https://www.theguardian.com/ world/2020/mar/28/coronavirus-cure-fact-check-hydroxy- chloroquine-trump, 31.03.2020.

UNCTAD, (2020). Investment Trends Monitor. 26.08.2020.

UNESCO Press Release, (2020). "1.37 Billion Students Now Home As COVID-19 School Closures Expand, Ministers Scale up Multimedia Approaches to Ensure Learning Continuity", 12.08.2020.

Üstün, Çağatay ve Özçiftçi, Seçil, "COVID-19 Pandemisinde Sosyal Yaşam ve Etik", *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Ocak 2020; Cilt 25, Özel Sayı 1)

VanderWeele TJ. Chen Y. Long K. Kim ES. Trudel-Fitzgerald C. Kubzansky LD. "Positive Epidemiology?" *Epidemiology*. 2020; (31) 2; 189-192.

İnternet Kaynakları

https://www.brandingturkiye.com/medium-nedir-nasil-kullanilir-niye-onemlidir/, 28.07.2020.

https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov, 14.07.2020.

https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=bffe89ae-3ea2-11ea-a-1a2-6d7c2a5a4754, 28.06.2020.

https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200126-sitrep-6-2019--ncov.pdf?sfvrsn=beaeee0c_4, 28.06.2020.

Ek Bilgi

Klasik ve karmaşık blog sitelerindeki gibi blog yazmak isteyen kişilerin kendine özel bir blog sitesi / sayfası yok. Yani Medium'da kullanıcılar blog sitesini kurmak, hazırlamak ve yönetmekle uğraşmıyorlar. Diğer bir ifadeyle blog sitesi yönetmekle uğraşmak istemeyen ama bu tür paylaşımlar yapmak herkes, Medium.com'da içerik üretme fırsatına kavuşmuştur.

Medium'da paylaşılan yazıların başında ortalama okuma süresi de belirtiliyor. Ayrıca bir başka özellik olarak, kullanıcılar yazdıkları blogları paylaşmadan önce, bir arkadaşlarına okutabiliyor. Bu açıdan bakıldığında Medium içeriklerinde temel anlamda bir editleme süreci yaşanıyor diyebiliriz. Bu arada yazı paylaşıma açıldıktan sonra içeriği okuyan kullanıcılar yazıdaki herhangi bir bölüme yorum bırakabilmektedir. Kısacası Medium'da nitelikli içerik üretimine teşvik için tüm detaylar düşünülmüş.

Twitter'ın kurucularından olan Evan Williams ve Biz Stone, anlatacak çok şeyi olan bazı Twitter kullanıcılarının 140 karakter zorunluluğu isyanına kulak vererek blog odaklı bir mecra olarak Medium'u kurmuştur. Evan Williams ve Biz Stone, blog yazmak isteyen herkesin içerik üretebileceği mikro blog platformu olan Medium'u, 2012 yılında kullanıcılarına duyurmuştur (Branding Türkiye, 2018).

Pandemide Doğru Bilgiye Erişimin Önemi Üzerine Bir Deneme

Tuğçe Duygu Köksal[1]

Koronavirüs salgının Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmesiyle birlikte kamuoyunun gerçek ve güvenilir bilgiye erişimi özel olarak önem kazandı. Bu çerçevede hem kişiler hem de devlet organları tarafından servis edilen ve özellikle teknolojik gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda internette hızlıca yayılan çeşitli bilgilerin niteliğinin bireyler üzerindeki etkisi farklı boyutlarda olabilmektedir. Öyle ki, yanlış ve/veya yalan haberler toplumu ve siyaseti kutuplaştırmaya, hatta infial yaratmaya kadar varacak bir etkiye sahip olabilir.

1. Avukat

Pandemi sürecinde yanlış bilginin ve/veya yalan haberin yayılması virüsün yayılması kadar zararlı bir boyut kazanabilir. Buna birtakım komplo teorilerinin yayılması da dahil edildiğinde, bilginin kaynağının ve teyit edilmesi gereğinin önemi ayrıca önem arz etmektedir. Örneğin bir dönem, Çin başta olmak üzere, Koronavirüs salgınının 5G teknolojisiyle bağlantısına ilişkin yayılan söylentiler sosyal zarar oluşturabilecek komplo teorilerinin hangi boyutlara varabileceğini de göstermektedir. Ayrıca yanlış bilginin kasıtlı (dezenformasyon) olarak servis edilip edilmediği üzerinde de durulmalıdır. Bu noktada devletlerin yanlış bilgiyle ve yalan haberle mücadelesinde alacağı tedbirler de ayrıca anlam kazanmaktadır. Bu çalışmada, akademik bir dilden uzak şekilde, yanlış bilginin yayılması ile ilgili devletler tarafından alınan tedbirlerin bazı alanlara yansımaları üzerine düşünülecektir. İlk olarak pandemi döneminde ülkelerinden ayrılarak Avrupa ülkelerine sığınma talep etmek üzere yola çıkan ancak hem pandemi tedbirlerine hem de bağlantılı olarak sistematik ve artan oranda geri itme uygulamasına maruz bırakılan sığınmacıların durumunu ele alacağız [I]. Sonrasında ise yanlış bilgiyle mücadele kapsamında internet erişimlerine ve içerik paylaşımlarına getirilen sınırlamaları Türkiye özelindeki gelişmeler ışığında genel hatlarıyla tartışmaya çalışacağız [II].

I. Pandemi Döneminde Geri İtmeler ve Güvenilir Bilgiye Erişimin Önemi

Pandemi döneminde de hız kesmeyen biçimde devam eden Afrika kıtasından Avrupa ülkelerine giden zorlu yolculukta, Yemen Körfezi'nin yanında, daha tehlikeli bir göç yolu olan Akdeniz'in de ağırlıklı olarak tercih edildiği gözlemlenmektedir. Özelikle de Libya transit geçiş alanı olarak kullanılmakta ve sığınmacıların geçişleri ve onlara uygulanan geri itme uygulamaları Akdeniz'de uzun zamandır yaşanmaktadır. Öyle ki, 19 Ağustos 2020 tarihinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK] ve Uluslararası Göç Örgütü [İOM] Libya kıyılarında, son dönemin en yüksek rakamlarına ulaşıldığı bilgisiyle, en az 45 kişinin Akdeniz sularında ölümü nedeniyle acil aksiyon çağrısı yapmıştır.[2]

2. https://www.unhcr.org/news/press/2020/8/5f3d3f2a4/iom-unhcr-call-urgent-action-45-die-largest-recorded-shipwreck-libya-coast.html

Özellikle Akdeniz'de meydana gelen gelişmeler hakkında sağlıklı bilgiye erişimin sağlanabilmesi ve Avrupa Birliği [AB] destekli arama ve kurtarma çalışmalarının etkin şekilde yürütülmesi için gereken tedbirlerin alınması özellikle pandemi döneminde daha da önem kazanmaktadır. Bu süreçte yaklaşık 167 ülkenin sınırlarını kapatması ve 57 ülkenin sığınma başvurularını dahi almaması geri itme vakalarının artışına ve sığınmacıların Libya başta olmak üzere kendileri açısından güvenli olmayan ülkelere gönderilmesine[3], açık deniz üzerinde karantina uygulamasına ve kötü muamele boyutuna varan tutulma şartlarına yol açabilmektedir. Hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarına ait gönüllü kurtarma gemilerine uygulanan sınırlamalar ve hatta özgürlükten yoksun bırakma tedbirlerine varan uygulamalarla da karşılaşılmıştır.[4] Bununla birlikte, arama ve kurtarma çalışmalarına uygulanan kısıtlayıcı tedbirlerin yanı sıra, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığıyla mücadele konusunda devletlerin aldığı önleyici tedbirler ve devletler arasında etkin bir işbirliği bulunup bulunmadığına ilişkin uluslararası sivil toplum kuruluşlarının kılavuzları ya da açıklamaları dışında kamuoyunun güvenilir ve gerçek bilgilere erişilebildiğini söylemek çok da kolay değildir.

Bu süreçte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM] Büyük Dairesi'nin bu yılın şubat ayında pandemi ilanından hemen önce karara bağladığı N.D. ve N.T. / İspanya başvurusunda[5] sığınmacıların yasadışı toplu girişlerine vurgu yapılarak geri itme uygulamasının somut olayda toplu geri gönderme yasağının ihlalini oluşturmayacağına karar vermiş olması dikkat çekicidir. Hiçbir bireysel değerlendirme yapılmadan, çoğu kez göçmen kaçakçılarının eliyle yaşamları tehlikeye atılan ve deniz üzerinde geri itme ve gemilerde kötü şartlarda karantina uygulamasına maruz bırakılan sığınmacıların durumunun her somut olayda ayrıca değerlendirilerek, devletlerin yaşam hakkı ve işkence yasağından kaynaklanan pozitif yükümlülüklerinin ihlal edilip edilmediğine karar verilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla başta AİHM olmak üzere tüm uluslararası

3. https://www.bbc.com/news/world-africa-52645702
4. https://bianet.org/bianet/dunya/209946-multecileri-kurtardiktan-sonra-tutuklanan-kadin-kaptan-rackete-icin-kampanya
5. N.D. AND N.T. - İspanya [Büyük Daire], Başvuru no: 8675/15 8697/15, 13/02/2020, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201353

ve bölgesel insan hakları mekanizmalarının geri göndermeme ilkesi çerçevesinde devletlere yükümlülüklerini hatırlatmaları gerekirken, istisnai durumlara işaret edilmesi temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin kazanımlar açısından geri adım atılmasına sebebiyet verebilir. Bu yönde bir gidişat, açık denizde geri itme uygulamasının sistematik bir durum almasına da itici güç oluşturabilir. Buna ek olarak, açık denizde süresi belli olmayan karantina uygulamaları ve tutulma koşulları hem özgürlük ve güvenlik hakkı hem de kötü muamele yasağı bakımından da hukuki sorun doğuracak niteliktedir. Bir kez daha altını çizmek gerekir ki, bağımsız sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen açık denizde arama ve kurtarma operasyonlarının engellenmesi ve bu kuruluşlara uygulanan yaptırımlar hem doğru bilgiye erişim ve objektif raporlama faaliyetlerinin engellenmesi hem de yaşam hakkının korunması bakımından hukuki problemler oluşturmaktadır. Asıl olarak AB ve sığınmacıların varış hedefi olan devletler tarafından yerine getirilmesi gereken önleme ve korumaya ilişkin pozitif yükümlülükleri, hükümet dışı kuruluşlar olarak gönüllü biçimde yerine getirmeye çalışan sivil toplum üzerinde bir baskı ve engelleme oluşturulması şüphesiz gerçek ve güvenilir bilgi akışı önünde de doğrudan engel oluşturmaktadır.

Akdeniz'de yaşananların yanı sıra, son dönemde bir başka AB ülkesi olan Yunanistan tarafından gerçekleştirilen bazı geri itme uygulamalarına da değinmekte fayda bulunmaktadır.

21 Ağustos 2020 tarihinde BMMYK, yayımladığı kamuoyu açıklamasında, Yunanistan'dan Türkiye'ye uygulanan ve uzun süredir raporlanan geri itme uygulamasından kaygı duyduğunu ve etkin bir soruşturma yürütülmesi gereğini ifade etmiştir.[6] Bu açıklamada sınır güvenliğini korumanın ilgili devletin egemenlik yetkisi kapsamında olduğu; ancak insan hayatını koruma yükümlülüğü ile çelişen bir yetki olmadığı, ikisinin birbirinden bağımsız olarak varlık göstermesi gerektiğinin altı çizildi.

Bu açıklamaya kadar gelinen süreçte, Yunanistan ve Türkiye arasındaki geri itme krizinin yakın geçmişine kısaca değinmek gerekebilir. 27 Şubat 2020 tarihinde Suriye'nin İdlib kentinde meydana gelen hava saldırısının ardından, devlet yetkilileri

6. https://www.unhcr.org/gr/en/16207-unhcr-concerned-by-pushback-reports-calls-for-protection-of-refugees-and-asylum-seekers.html

tarafından Türkiye'de bulunan sığınmacıların Avrupa'ya geçmelerine izin verileceği açıklanmıştı. Basına yansıyan haberlerin ardından Türkiye-Yunanistan sınırına yönelen sığınmacıların, sığınma ve üçüncü güvenli ülkelere yerleştirme talep etmek üzere Yunanistan'a geçişleri, Yunanistan Sınır Güçleri tarafından güç kullanılarak engellenmiş ve sığınmacılar Türkiye'ye şiddet uygulanarak geri itilmişlerdir. Türkiye-Yunanistan karar sınırında yaşananları başta ulusal ve uluslararası alanda çalışan sivil toplum örgütleri olmak üzere, basın organları da takip etmiş ve özellikle araştırmacı gazetecilik anlamında, vaka tespitlerinin yapılması ve gerçek durumun objektif biçimde ortaya konulmasına ilişkin olarak çok önemli günlere şahit olunmuştur. Kara sınırından yapılan geri itmelere ilişkin Türkiye'den AİHM'ne tedbir talepli başvurular yapılarak özellikle kırılgan gruptaki sığınmacıların korunması ve Yunanistan tarafından orantısız güç kullanımına son verilmesi talep edilmiştir. Bu arada 1 Mart 2020 tarihinde Yunanistan Başbakanı Kiryakos Miçotakis sığınma başvurularını bir ay süreyle durdurduklarını açıklamış ve AB yetkilileri de bu karara uluslararası mecrada beklenen reaksiyonu göstermemiştir. Bu dönemde uygulanan geri itmeler sırasında sınırda Yunanistan güvenlik güçleri tarafından orantısız güç kullanımı, yapılan raporlamalarda geçiş yer bulmuştur.[7]

Bu sırada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yunanistan tarafından Türkiye'ye geri itilme sırasında öldüğü iddia edilen kişi hakkında yapılan bireysel başvurunun öncelikli incelenmesine karar vermiş; kırılgan grupların sığınma başvurularının ve aile birleşme taleplerinin alınmamasına ilişkin başvuruları ise Yunanistan Hükümeti'ne öncelikli olarak bildirmiştir.[8] Ancak bu gelişmeler yaşanırken Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü tarafından Koronavirüs salgını nedeniyle pandemi ilanı üzerine, geri itmeler konusu gündemden düşmeye başladığı söylenebilir. Pandemi ilan edilmesine rağmen, Yunanistan'ın hem karar sınırında hem de denizde geri itmelere devam ettiği bilgisi geldi, ancak özellikle kamplarda yaşayan sığınmacılarla ilgili Koronavirüs tedbirlerinin alınmadığına ilişkin iddialar ise sivil toplum ve basının engellenmesi nedeniyle kamuoyun-

7. https://www.hrw.org/news/2020/03/17/greece-violence-against-asylum-seekers-border
8. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202800

da çok yer bulmadı. Hükümet'in gerek geri itmelere gerekse tutulma koşullarına ilişkin iddiaları "yalan haber (fake news)" hatta "propaganda" diyerek reddetmesine rağmen uluslararası kuruluşlar raporlama yapmaya devam ettiler.[9] 19 Kasım 2019 tarihli raporuyla Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi Mart 2020 tarihli Yunanistan ziyareti raporunu yayınlamış ve geri itme iddialarıyla ilgili etkin bir soruşturma yürütülmesi gereğini vurgulamıştır[10].

En son gelinen noktada ise mülteciler ve göç alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin Yunanistan'da sınırlamalar getiren bir yasa düzenlemesi ile konu uluslararası mecrada yeniden gündeme taşınmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün 31 Temmuz 2020 tarihli açıklamasında detaylı olarak irdelendiği üzere Yunanistan'da göç ve mülteciler alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine kısıtlamalar öngören yeni yasal düzenlemeler kaygı yaratmaktadır.[11] Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının gerek geri itmelere gerek mültecilerin Yunanistan'daki kamplarda tutulma koşulları ve pandemi tedbirlerine ilişkin raporlamaları bir yana, bu alanda ulusal sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları da önemlidir. Tam da bu yüzden Yunanistan Hükümeti, özellikle de pandemi sürecinde, objektif bilgiye erişimi sağlayacak sivil toplum çalışmalarını zorlaştırmak ve hatta baskılamak üzere yeni yasal düzenlemelerle sivil toplum faaliyetlerine bazı kısıtlamaları yürürlüğe koymaktadır. Bu düzenlemeler temel olarak göç alanında sahada çalışan sivil toplum kuruluşlarına yasal faaliyete geçebilmelerinde diğer sivil toplum kuruluşları için öngörülmemiş bazı ek gerekliliklerin öngörülmesidir. Dolayısıyla bu ek yükümlülük ve gereklilikler ayrımcı bir muamele olarak değerlendirilmekte ve sivil toplum kuruluşlarına hem kayıt hem de faaliyete geçmek için eşitliğe aykırı biçimde ek bir yük getirmektedir. Bu ek yükümlülükler ayrıca sivil toplum kuruluşlarının kişisel verilerine ve özerkliğine de müdahale teşkil edebilecek nitelikte görülebilir.

9. https://www.hrw.org/news/2020/08/21/greece-still-denying-migrant-push-backs

10. Rapor için bkz. https://rm.coe.int/1680a06a86

11. https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR2528212020ENGLISH.pdf

Bu çerçevede, şüphesizdir ki, pandemiyi de içine alan kriz dönemlerinde kamuoyunun doğru ve güvenilir bilgiye erişiminde sivil toplum kuruluşlarının saha faaliyetleri ile araştırmacı gazetecilik faaliyetlerinin engellenmemesi çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak devletler tarafından yanlış ve yalan haberle mücadele adı altında özellikle bilgi akışının en hızlı ve yoğun yaşandığı internet ortamına ilişkin birtakım sınırlayıcı tedbirler almaya başladığı da görülmektedir.

II. İnternet Üzerinde Güvenli Bilgiye Erişime Getirilen Sınırlamalar Üzerine:

Kamuoyunun ifade özgürlüğü bağlamında kamu yararını güden ve demokratik tartışma ortamına katkı sunan her konuda bilgi alma hakkı çerçevesinde, gelişen teknolojinin etkisiyle internetin önemi büyüktür. Yanlış ya da yalan bilginin boyutu ise çeşitli kaynaklara göre değişebilmektedir.[12] Pandemi sürecinde salgının insan sağlığı üzerindeki etkileri, aşı çalışmaları, sağlığın korunması bağlamında sağlıklı ve güvenilir bilgiye erişim ayrıca önem kazanmaktadır. İnternette erişilen her türlü bilginin, internetin özelliği gereği, yanlış olup olmadığı teyit edilmeksizin hızla geniş mecralara yayılıyor olması devletlerin yanlış bilgi ve/veya yalan haberle mücadelede birtakım önlemler almasını gerekli kılabilmektedir. Devletlerin yanında sosyal medya platformlarının da yanlış ve/veya yalan haberle mücadelede, özellikle pandemi sürecinde, yeni şirket politikaları geliştirdiği ve içerik düzenleme/denetleme çalışmaları yaptıkları bilinmektedir. Facebook tarafından Ocak-Mart 2020 dönemine ilişkin bir şeffaflık raporu yayımlanmasının ardından, ifade özgürlüğü alanında çalışan bir sivil toplum kuruluşu olan Article 19 tarafından bir açıklama yapılmış ve Facebook tarafından içerik düzenleme ile ilgili uygulamaların içeriğine ilişkin, yapay zekâ bağlantılı içerik düzenleme pratiğinin etkisi de dahil olmak üzere daha açık detaylar verilmesi tavsiye edilmiştir.[13]

Bu noktada Facebook tarafından da işaret edilen çizgide, içerik kaldırma taleplerinin özellikle müstehcenlik (çıplaklık)

12. https://www.coe.int/en/web/portal/covid-19-crises-should-not-be-used-to-hamper-media-freedom-and-freedom-of-expression
13. https://www.article19.org/resources/facebook-improvements-in-transparency-reporting-more-urgent-amid-coronavirus-pandemic/

ve nefret söylemi bağlantılı içeriklerle ilgili bir artış olduğundan bahsedilmiştir.[14] İçerik kaldırma konusu ifade özgürlüğü ile doğrudan bağlantılı ve hassas olarak ele alınması gereken bir meseledir. İçerik kaldırma yönteminin yargı incelemesine tabi olmadan doğrudan özel/tüzel kişilerin takdirine bırakılması ve bir etkin itiraz mekanizması öngörülmemesi ifade özgürlüğünün korunması ve kişilik haklarının korunması arasında kurulacak adil dengede ifade özgürlüğü aleyhine bir etki yaratabilir ve hatta oto-sansüre kadar giden bir caydırıcı etki oluşturabilir. Dolayısıyla, sosyal medya platformları ya da arama motorlarına içerik kaldırma ile ilgili zorlayıcı yükümlülükler getirilmesi ve bu konuda düzenlemeler yapılması her zaman hak bağlantılı olarak düşünülmeli ve düzenlemeler adil denge ve usuli garantilerin öngörülmesi suretiyle yapılmalıdır.

Birleşmiş Milletler İfade Özgürlüğü önceki Raportörü David Kaye de 9 Ekim 2019 tarihinde yayımladığı raporda[15], özellikle online "nefret söylemi" ile ilgili ifadelere odaklanan uluslararası yasal çerçeveye değinmiş, bu konuda devlet yükümlülüklerini vurgulamış ve şirketlerin içerik denetlemesinin kullanıcıların temel haklarına saygı göstermesinin nasıl sağlayabileceğini ele alarak, hem devletler hem de şirketler için tavsiyeler kaleme almıştır.

Bu noktada, AİHM içtihadına baktığımızda Büyük Daire'nin *Delfi/Estonya* kararında[16] nefret söylemi teşkil eden üçüncü kişi yorumlarının servis sağlayıcı tarafından derhal kaldırılmaması nedeniyle uygulanan idari para cezasının orantısız olmadığına ve ifade özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar verildiği görülmektedir.

AİHM'nin *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete*ve *Index.hu Zrt/Macaristan* Daire kararında ise[17] nefret söylemi niteliğinde olmayan ancak kişilik haklarına saldırı niteliğindeki üçüncü kişi yorumları açısından, servis sağlayıcı tarafından alınan içerik düzenleme tedbirlerinin yeterli olduğuna ve bu çerçevede uygulanan yaptırım bakımından ifade özgürlüğü-

14. *Güncellenmiş datalar için bkz.* https://about.fb.com/news/2020/08/coronavirus/
15. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/A_74_486.pdf
16. Delfi AS–Estonya [Büyük Daire] Başvuru no:64569/09, 16/06/2015http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105
17. Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt– Macaristan, Başvuru no: 22947/13, 02/02/2016, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-10868

nün ihlal edildiğine karar verilmiştir. Mahkeme kararında belli kriterler çerçevesinde değerlendirme yaparak, somut olayda yorumun bağlamını, içeriğini, yorum sahiplerinin sorumluluğunu, başvurucular tarafından alınan tedbirleri, zarar gören tarafın önceki davranışını ve taraflar için etki ve sonuçlarını ele alınmıştır. Bu başvuruda özellikle ihtilaf konusu içeriğin nefret söylemi ya da doğrudan tehdit oluşturmamasına ve başvurucunun hızlı bir reaksiyon için uyar-kaldır mekanizması dahil etkin bir prosedür öngördüğüne atıf yapılmıştır.

Kişilik hakları ve ifade özgürlüğü bağlamında kurulan adil denge açısından M.L. ve W.W/Almanya kararında ise[18], insan öldürme suçundan mahkûm olmuş tanınmış bir aktörün internet sitelerindeki arşiv verilerinin anonim hale getirilmesi taleplerinin reddinde ifade özgürlüğü ve kişilik hakları arasında adil denge kriterlerini uygulayarak özel hayata saygı hakkının ihlal edilmediğine karar verilmiştir. Bu başvuru kapsamında da içeriğin kamu yararı güden bir tartışmaya katkıda bulunup bulunmadığı, talep üzerine anonim hale getirilmesi istenen konu, ilgili kişinin tanınmışlık seviyesi ve ihtilaf konusu, ilgili kişinin önceki davranışı, yayının ilgili kişi üzerindeki etki ve sonuçları gibi kriterlerin adil denge belirlenirken uygulandığı görülmektedir.

Türkiye özelinde, son dönemde gündeme gelen,"arama motorları üzerinde unutulma hakkının kullanılması" meselesi açısından ise, Kişilerin Ad ve Soyadı ile Arama Motorları Üzerinden Yapılan Aramalarda Çıkan Sonuçların İndeksten Çıkarılmasına Yönelik Talepler ile ilgili olarak Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 23/06/2020 Tarihli ve 2020/481 Sayılı Kararı[19] ve Kişilerin Ad ve Soyadı ile Arama Motorları Üzerinden Yapılan Aramalarda Çıkan Sonuçların İndeksten Çıkarılmasına İlişkin Değerlendirmede Dikkate Alınacak Kriterler yayımlanmıştır[20]. Bu kriterlere göre taleplerin değerlendirilmesinde esas olarak

18. M.L. ve W.W. - Almanya, Başvuru no: 60798/10 65599/10, 28/06/2018, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-12041

19. https://kvkk.gov.tr/Icerik/6776/2020-481

20. https://kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/68f1fb19-5803- 4ef8-8696-f938fb49a9d5.pdf; *Unutulma hakkı konusundaki gelişmelere ilişkin detaylı bilgi için bkz*: YAVUZ Can, İnternet'teki Geçmişinizin Geleceği: Unutulma Hakkına İlişkin Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi, 24/08/2020, https://anayasagundemi.com/2020/08/24/forum-av-can-yavuz-internetteki-gecmisinizin-gelecegi-unutulma-hakkina-iliskin-son-gelismelerin-degerlendirilmesi/

şu kriterlerin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir: "*İlgili kişi kamusal yaşamda önemli bir rol oynuyor mu? Arama sonuçlarının öznesi bir çocuk mu? Bilginin içeriği doğru mu? Bilgiler kişinin çalışma hayatı ile mi ilgili? Arama sonuçlarında yer alan bilgi ilgili kişi hakkında hakaret, onur kırıcı, iftira niteliği taşıyor mu? Arama sonuçlarında yer alan bilgi özel nitelikli kişisel veri niteliği taşıyor mu? Arama sonuçlarında ulaşılan bilgi güncel mi? Arama sonucunda yer alan bilgi kişi açısından bir risk doğuruyor mu? Bilgi kişinin kendisi tarafından mı yayımlandı? Orijinal içerik gazetecilik faaliyeti kapsamında işlenen verileri mi kapsıyor? İlgili kişiye ilişkin bilgilerin yayımlanmasında yasal bir zorunluluk var mı? İlgili kişiye ilişkin bilgi ceza gerektiren bir suçla mı ilgili?*"

Bu noktada özellikle bilginin doğru olup olmadığına ilişkin kriter ele alındığında, bilginin doğru olmasının gerçeğe uygun olması anlamına gelmediğine değinildiği görülmektedir. Bu noktada Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun bu açıklamasına göre, *gerçeğin yorumlanması ile gerçeğin paylaşılması arasındaki farka dikkat edilmelidir. Bilginin doğru olmaması ya da yanıltıcı olması bu konudaki başvuruların kabul edilme olasılığını yükseltirken, bilginin doğru ve gerçeklere dayanması da başvuruların kabul edilme olasılığını düşürmektedir. Yayımlanan bilgi gerçeği yansıtmıyorsa ve bu durum ilgili kişi hakkında doğru olmayan ve yanıltıcı bir izlenim edinilmesine neden oluyorsa, söz konusu bilgiye ilişkin bağlantı kaldırılması taleplerinin uygun görülmesi daha olasıdır.*

İlk olarak Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın *Google Spain SL, Google Inc/İspanya* kararı ile gündeme gelen[21] "unutulma hakkı", kişilik hakları ve kamunun bilgi alma hakkı arasında kurulacak adil denge sonucunda ağır basan menfaat dikkate alınarak arama motorunda indeks dışı bırakma ile ilgili bir işlem olarak algılanmalıdır. Asıl olarak Anayasa Mahkemesi'nin *N.B.B.* kararı ile Türkiye'de konuşulmaya başlanmış ve "unutulma hakkı" olarak anılan bu meselenin Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun da yaptığı açıklama doğrultusunda bir adil denge egzersizi olarak düşünülmesi gerekmektedir.[22]

21. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0131

22. https://kvkk.gov.tr/Icerik/6777/Kisilerin-Ad-ve-Soyadi-ile-Arama-Motorlari-Uzerinden-Yapilan-Aramalarda-Cikan-Sonuclarin-Indeksten-Cikarilmasina-Yonelik-Talepler-Hakkinda-Kamuoyu-Duyurusu

N.B.B. kararında Anayasa Mahkemesi bir gazetenin internet haber arşivinde erişilebilir durumda olan haber ve yayınlar ile ilgili içeriğin yayından kaldırılması yönündeki talebin reddedilmesinin başvurucunun şeref ve itibarın korunması hakkını ihlal ettiği iddiasını değerlendirmiştir.[23] Anayasa Mahkemesi, başvurucu hakkında yapılan haberlerin unutulma hakkı kapsamında değerlendirilmesi gereken nitelikte haberler olduğu kararını vermiştir. Buna göre, somut olayda, internet ortamının sağladığı kolaylıklar gözetildiğinde başvurucunun şeref ve itibarının korunması için anılan habere erişimin engellenmesi gerektiğine kanaat getirilmiştir. Bu bağlamda erişiminin engellenmesine yönelik talebin reddedilmesiyle ifade ve basın özgürlükleri ile kişinin manevi bütünlüğünün korunması hakkı arasında adil bir dengenin kurulduğunun söylenemeyeceği gerekçesiyle başvurucunun şeref ve itibarını koruma hakkının ihlal edildiğine karar verildiği görülmektedir. Bu karar Anayasa Mahkemesi tarafından unutulma hakkının tanınması olarak kabul edilse de, bu şekilde bir otomatik kabulün hukuken doğru olmayacağı söylenebilir. Zira her somut olayda yukarıda bahsedilen adil denge analizinin yerine getirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Dolayısıyla, içerik kaldırma ya da internete erişim engelleme gibi tedbirlerin yanlış ya da yalan haberlerle mücadelede otomatik bir "kaldırma işlemine müsaade etmek" şeklinde anlaşılması ve düzenleme yapılması başta ifade özgürlüğü olmak üzere, onun bir bileşeni olan kamuoyunun kamuoyunu ilgilendiren konularda güvenilir ve sağlıklı bilgi alma hakkını doğrudan etkiler.

Pandemi nedeniyle salgının boyutları ve salgından etkilenen gerçek rakamlara ilişkin bilginin güvenilir kaynaklar tarafından verilmesi, kamuoyunun kamu sağlığı açısından demokratik tartışma ortamına katkıda bulunan konularda bilgi alma hakkını ilgilendirdiği gibi, alınacak önlemlerin etkinliği ve uygulanmasının sağlanması açısından da önemlidir. Bu tartışmalar salt sağlıkla ilgili gibi görünse de siyasi tartışma ortamına katkıyla da aslında doğrudan bağlantılıdır.

Siyasi tartışma ortamına katkı sunan meselelerle ilgili olarak AİHM'nin uygulamasında siyasi konularda ifade özgürlüğünün korunmasına ilişkin siyasilerin göstermesi gereken hoşgörünün

23. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/5653?BasvuruAdi=N.B.B.

daha yüksek olduğu göz önüne alınmalıdır. Bir parlamenterin Hükümete karşı hakaretamiz söylemleri açısından ifade özgürlüğünün ihlaline karar verilen *Castells/İspanya* kararından bugüne kadar gelişen içtihat değerlendirildiğinde[24], bir demokratik hukuk devletinde, Hükümetin eylemleri veya ihmalleri yalnızca yasama ve yargı makamlarının değil, aynı zamanda basının ve kamuoyunun da yakın incelemesine tabi olmalıdır. İçtihat çerçevesinde ortaya konduğu üzere, Hükümet'in hoşgörü eşiği bir vatandaştan daha yüksek olarak değerlendirilmelidir. Siyasetçilerin özel hayatına ve itibarına yönelik korumanın kapsamı, özellikle de bu kişinin özel hayatı hakkındaki bilgi onun görevlerini ve kamusal faaliyetlerini de etkiliyorsa çok daha az olacaktır. Mahkeme son dönemde yolsuzlukla ilgili yorumları nedeniyle tazminata mahkûm edilen bir milletvekilinin ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine ilişkin verilen *Monica Macovei / Romanya* kararında siyasi tartışma ortamına katkı sunan ifadelerle ilgili olarak kurulması gereken adil dengeye ilişkin kriterleri bir kez daha yinelemiştir.[25]Bu kararda aktif bir politikacı olan başvurucunun, iki muhalif politikacıya karşı "siyasi etki ile tipik bir yolsuzluk eylemi" olarak algıladığı bazı eylemlere ilişkin olarak basına beyanda bulunması nedeniyle tazminata mahkûm edilmesi söz konusu olmuştur. AİHM'ne göre siyasi ağır söylemler kişisel alana da dökülebilir; ancak bunlar siyasetin tehlikeleri ve demokratik bir toplumun teminatı olan fikirlerin özgür tartışmasıdır.

Siyasi bir tartışma ortamına da kolaylıkla zemin hazırlayabilecek pandemi döneminde, sağlıkla ilgili bilgilerin kasıtlı olarak yanlış ya da yalan haber şeklinde yayılması, söyleme müdahale edilebilmesine ve içerik kaldırma gibi bir tedbirle karşılaşabilmesine neden olabilmektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir, ifadeler *değer yargısı* veya *olgu isnatlarına* ilişkin olabileceğinden, bu ifadelerin ifade özgürlüğü korumasından yararlanıp yararlanmayacağını belirlemede kurulan adil dengede doğruluğunun araştırılması noktasında bir çeşit ispat meselesinden bahsedilebilir. Bu ispat meselesi ise değer yargısı veya olgu isnat edilmesi açı-

24. Castells- İspanya, Başvuru no: 11798/85, 23/04/1992, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-9857

25. Monica Macovei- Romanya, Başvuru no:53028/14, 28/07/2020, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-12920 [Bu yazının kaleme alındığı tarihte henüz kesinleşmemiştir]

sından farklılaşmaktadır. AİHM'ne göre "*gerçeklerin var olduğu gösterilebilirken, değer yargılarının gerçekliğinin kanıtlanması mümkün değildir... [Değer yargılarına ilişkin olarak], bir değer yargısının gerçekliğini kanıtlama konusunda bir gereksinimi yerine getirmek imkansızdır ve [ifade özgürlüğüne ilişkin] 10. maddenin garanti ettiği hakkın temel bir parçası olan görüş sahibi olma özgürlüğünün bizzat kendisini ihlal eder. Değer yargıları bir durum ya da olaya ilişkin bakış açısı ya da kişisel değerlendirmeler olup doğru ya da yanlış olduklarını kanıtlamak mümkün değilse de, bir değer yargısının dayanağı olan altı çizilen gerçeklerin doğru ya da yanlış olduğu kanıtlanabilir*".[26] Dolayısıyla ifadenin içeriğine ve niteliğine ilişkin bu analiz yapılmadan tek taraflı kabulle talebe istinaden doğrudan yanlış ve/veya yalan bilgi kabul edilerek içerik kaldırılması yöntemi ifade özgürlüğünün sağladığı teminatlar bakımından sakıncalı sonuçlar doğurmaya müsaittir. Dolaysıyla devletlerin yalan veya kasıtlı yanlış bilginin yayılmasına ilişkin olarak pozitif yükümlülükleri çerçevesinde alması gereken tedbirlerin ve üçüncü kişilere yüklediği yükümlülüklerin kapsamının dikkatle ele alınması gerekir.

Avrupa Birliği, devletlerin dezenformasyonla mücadele kapsamında alması gereken tedbirlere bir yol haritası olabilmesi amacıyla, 2018 yılında *Dezenformasyon Üzerine Uygulama Esasları* ve *Uygulama İçin Yol Haritası* adlı bir belge yayımlamıştır.[27] Aslında bu belgelerin hazırlanmasının arka planında 2019 seçimleri öncesi Rusya tarafından seçim kampanyaları üzerinde etki edildiği iddialarının yer aldığı da söylenebilir. En son Belarus'ta gerçekleşen seçimlerde internet erişim engellemelerinin kamuoyunun seçim sonuçlarına ilişkin güvenilir bilgiye erişiminin sağlanmasında olumsuz etki oluşturduğu kamuoyuna çeşitli kaynaklardan yansımıştır.[28] Erişim ya da içerik engellemeleri siyasi tartışma

26. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında İfade Özgürlüğü'nün Korunması, Uygulayıcılar için El Kitabı, s. 88, https://rm.coe.int/aihs-kapsam-nda-ifade-ozgurlugu/16808db5d5

27. Road maps to implement the Code of Practice on disinformation, 16/10/2018, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation; Code of Practice on Disinformation, 26/09/2018, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation

28. https://netblocks.org/reports/internet-disruption-hits-belarus-on-election-day-YAE2jKB3; https://twitter.com/TadeuszGiczan/status/1296411943465623552

ortamına katkıda bulunabilecek fikirlerin ortaya konulmasını ve tartışılmasını engellediği gibi, halkın bilgi alma hakkını doğrudan ilgilendiren, kamuoyunu yakından etkileyen meseleler ve bazen de Belarus'ta olduğu gibi toplumsal olayların boyutu ve etkileri ve hatta devlet yetkililerin sorumluluğunun kapsamı üzerinde doğru bilginin alınması açısından olumsuz etki yaratmaktadır.[29]

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yayımlanan "*Online dezenformasyonla mücadele: Avrupa Yaklaşımı*" başlıklı dökümana göre dezenformasyon, "*ekonomik kazanç için veya kasıtlı olarak halkı kandırmak için yaratılan, sunulan ve yayılan doğruluğu kanıtlanmamış yanlış veya yanıltıcı bilgilerin kamuya zarar verebileceği şeklinde anlaşılır*".[30] Yine pandemi sonrası, bu sefer Covid-19 bağlantılı dezenformasyonla mücadele için kabul edilen ortak bildiride de açıklandığı biçimde AB devletlerinin karşı karşıya kaldığı durumları göz önüne alarak işbirliğini, farkındalık yaratılmasını ve ifade özgürlüğü ile demokratik tartışma ortamını da koruma hedeflerini içeren bir aksiyon planı hazırlanmıştır.[31]

Bilindiği üzere, ifade özgürlüğü demokratik toplumun temel değeridir. İfade özgürlüğüne ancak erişilebilir ve öngörülebilirlik kriterlerini karşılayan yasal bir dayanağı olması, meşru bir amaç gütmesi ve demokratik toplumda gerekli, diğer bir ifadeyle acil bir sosyal ihtiyaca cevap veren orantılı bir müdahale olduğu takdirde kısıtlama getirilebilir. Unutulmamalıdır ki, sınırlama nedenleri devletler tarafından dezenformasyonla mücadele adı altında temel hakların kullanımını engellemek için de kullanılabilir. Bu keyfi ve kötüye kullanımın önüne geçecek olansa, çatışan menfaatler arasında adil bir dengenin yetkili merciler tarafından uygun ve yeterli gerekçe gösterilerek kurulabilmesidir.

29. https://www.amnesty.org.tr/icerik/belarus-bariscil-protestoculara-karsi-yaygin-ve-planli-iskence-uygulaniyor

30. Tackling online disinformation: a European Approach, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 26/04/2018, https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN

31. Tackling COVID-19 disinformation –Getting the factsright, Joint communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions, 10/06/2020, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-tackling-covid-19-disinformation-getting-facts-right_en.pdf

Başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin özel ve aile hayatının korunmasına saygı hakkı ve ifade özgürlüğü eşit seviyede koruma altında olan iki temel haktır. Bu iki hak arasında hangisine ağırlık verileceği demokratik toplumda gereklilik incelemesinde uygulanacak içtihat doğrultusunda işaret edilen kriterler sonucunda ortaya çıkar. Özellikle pandemi döneminde, bazı Avrupa devletlerinin dezenformasyonla mücadele kapsamında bazı politikalar geliştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu tedbirler adli para cezaları ya da hapis cezalarına varabilen ceza yaptırımları ya da internet erişim engellemeleri olarak kendini göstermiştir.[32]Bu tedbirlerin bir an için devletin takdir yetkisi içinde kaldığı düşünüldüğünde, bunların keyfi kullanımlarının önlenmesinin ve ölçüsüz ve demokratik toplumda gerekli olmayan boyutta kullanılmamalarının, ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etkiye hatta oto-sansüre sebebiyet vermemelerinin sağlanması ve keyfi müdahalelere ilişkin itiraz prosedürlerinin etkin şekilde yerine getirilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Bu noktada, internet üzerinde alınan tedbirler, özellikle son yıllarda Türkiye'de de gündemi geniş şekilde meşgul etmektedir. Erişim engellemeleri, özellikle de bir online bilgi ansiklopedisi niteliğindeki *Wikipedia*'ya erişimin iki buçuk yılı aşkın süre bir yargı kararıyla engellenmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin verdiği ihlal kararı üzerine sitenin yeniden erişime açılması[33], Türkiye'deki erişim engellemeleri ile ilgili hukuki problemlerin dünya kamuoyuna da yansımasına neden olmuştur. Buna ek olarak, Türkiye'de içerik kaldırma ve internete erişim engellemesi yoluyla müdahale edilmesine yönelik olarak 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'da yapılan ve 29/07/2020 tarihinde kabul edilip 31/07/2020 tarihli

32. *Daha geniş bilgi için bkz:* LOSTRI Eugenia, Fighting Europe's Covid-19 Infodemic: Freedom of Expression Concerns, 02/07/2020, https://www.csis.org/blogs/technology-policy-blog/fighting-europes-covid-19-infodemic-freedom-expression-concerns

33. Wikimedia Foundation Inc ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2017/22355, 26/12/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/22355?BasvuruAdi=WIKIMEDIA+FOUNDATION+INC.+VE+D%C4%B0%C4%9EERLER%C4%B0

Resmi Gazete'de yayımlanan değişiklikler büyük tartışmalara zemin hazırlamıştır.[34]

Bu değişiklikler ile özetle, merkezi yurtdışında bulunan sosyal medya platformlarına Türkiye'de temsilci bulundurma zorunluluğu getirilmiş ve bu yükümlülüğe uyulmaması halinde yüksek miktarda idari para cezası yaptırımları öngörülmüştür. Bu yükümlülüğün gerekli görülmesinin nedenlerinden biri olarak, özellikle, devam eden hukuka aykırı olarak nitelenen içeriklerin kaldırılmasına ya da paylaşım yapan kişilerin bilgilerine ilişkin taleplerde, servis sağlayıcıların çoğunun merkezinin yurtdışında bulunması nedeniyle Türkiye'de muhatap bulunamaması gösterilmekteydi. Sosyal medya platformlarının, kendi platform politikalarının ihlali halinde ve uyar-kaldır sisteminin işletilmesiyle istenen içerikleri kendiliğinden ve hızla kaldırmakta hassas davranabilirlerken, devlet yetkililerinden gelen içerik kaldırma ya da kişisel verileri kapsayan kimlik tespitine yarar kişisel bilgilerin aktarılması konusunda, çocuk pornografisi, nefret söylemi ve yaşam hakkının korunması bağlantılı konular dışında işbirliği, yapmakta çekingen davranmakta olduğu söylenmektedir. Ancak bu yasal değişiklikle hedeflenen amaçlardan birinin, sosyal medya platformlarına devlet yetkililerinin içerik kaldırma taleplerine cevap verme konusunda bir çeşit yaptırım tehdidiyle baskı uygulamak olduğu da kamuoyunda geniş şekilde tartışılmıştır.

Söz konusu kanun değişikliği ile, Türkiye'de temsilci bulundurma yükümlülüğünün yanı sıra, içeriğin çıkartılması ve/veya erişimin engellenmesine ilişkin kişiler tarafından yapılacak taleplerin kırksekiz saat içinde cevaplanmaması durumunda uygulanacak idari para cezaları gibi yaptırımlar da öngörülmüştür. Her ne kadar kanunda değişken bir aralıkta idari para cezası yaptırımları öngörülmüş olsa da, kademeli olarak yaptırımın ağırlaşabilmesi, ihlal edilen maddeye göre üçüncü kişilere uygulanması öngörülen reklam yasağı ve daha sonrasında yine kademeli olarak %90 oranına kadar internet trafiği bant genişliğinin daraltılması gibi bir tedbirlerin düzenlenmiş olması, ileride öngörülebilirlik ve orantılılık kriterleri açısından sorun teşkil edebilecek niteliktedir. Diğer bir ifadeyle, uygulanacak yaptırımın öngörülen meşru

34. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-1.htm

amaç bakımından orantılı bir müdahale teşkil edip etmediğinin değerlendirilmesi ayrı bir hukuki tartışma konusu oluşturacaktır. Bir içeriğin yargısal bir karar olmaksızın ve herhangi bir adli denge tartışması yapılmadan salt kişilik haklarının korunması gerekçesiyle kaldırılmasının talep edilmesi ve talebin reddi halinde yaptırım uygulanma tehdidi, sosyal medya platformlarının ifade özgürlüğü aleyhine olacak şekilde bir tek taraflı sansüre sebebiyet vermesine neden olabilir. Bu da hem paylaşımda bulunan kişiler açısından sosyal medya platformunda paylaşım yapma konusunda hem de platform açısından yaptırım tehdidi altında bir caydırıcı etki oluşmasına neden olabilir.

Diğer Avrupa ülkelerinde de benzer uygulamalar olduğu düşünüldüğünde, bir ülkenin demokratik işleyişi ve hukuk devleti teminatlarının tarafsız ve bağımsız yargı organları tarafından sağlandığına ilişkin bir öngörünün olması ancak bir kıyaslama yapıldığında anlam ifade eder. *Wikipedia* gibi bir online bilgi ansiklopedisinin erişiminin yaklaşık iki buçuk yıl boyunca engellendiği, Anayasa Mahkemesi kararında belirtilen adil denge analizi kriterlerinin sulh ceza hakimlikleri tarafından istikrarlı şekilde uygulandığına ilişkin bir uygulamanın henüz yerleşmediği ve kapalı devre bir sulh ceza hakimliği itiraz sisteminin bulunduğu Türkiye'de internet erişimi konusunda getirilen kısıtlamaların çok hassas biçimde ele alınması gerekir. Aslında Anayasa Mahkemesi, *Birgün İletişim ve Yayıncılık Ticaret A.Ş.* kararında 5651 sayılı Kanun'un 8/A maddesi kapsamında idare tarafından internet ortamında yer alan yayınlarla ilgili olarak içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesine karar verilmesi biçimindeki müdahalelerde dayanılan gerekçelerin ifade özgürlüğünü kısıtlama bakımından demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olabilmesi için idari ve yargısal makamlar tarafından gözetilmesi gereken hususları da belirlemiştir.[35] Yine Anayasa Mahkemesi, Wikipedia ile ilgili kararında da aynı doğrultuda 5651 Sayılı Kanun'un 8/A maddesi kapsamında erişimin engellenmesine karar verilmesi biçimindeki müdahalelerde idari ve yargısal makamlar tarafından gözetilmesi gereken hususlara yer vermiştir. Bu kararın 81. paragrafında da altı çizildiği üzere

35. Birgün İletişim ve Yayıncılık Ticaret A.Ş. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2015/18936), 22/5/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/18936?BasvuruAdi=birg%C3%BCn

adil bir dengenin gözetilebilmesi için aşağıdaki kriterlerin uygulanması gerekmektedir:

"Bütünüyle ele alındığında müdahaleye konu yayının özel bir kişiyi, kamu görevlilerini, halkın belirli bir kesimini veya devleti hedef gösterip göstermediğinin, onlara karşı şiddete teşvik edip etmediğinin,
Yayınla bireylerin fiziksel şiddet tehlikesine maruz bırakılıp bırakılmadığının, bireylere karşı nefretin alevlendirilip alevlendirilmediğinin,
Yayında iletilen mesajda şiddete başvurmanın gerekli ve haklı bir önlem olduğunun ileri sürülüp sürülmediğinin,
Yayınla şiddetin yüceltilip yüceltilmediğinin, kişilerin nefrete, intikam almaya, silahlı direnişe tahrik edilip edilmediğinin,
Yayının suçlamalara yer vererek veya nefret uyandırarak ülkenin bir kısmında veya tamamında daha fazla şiddete sebebiyet verip vermeyeceğinin,
Yayının kişi veya kuruluşları paniğe yöneltecek yalan ve yanlış bilgileri, tehdit ve hakaret oluşturan ifadeleri içerip içermediğinin,
Yayın tarihinde ülkenin bir kısmında veya tamamında çatışmaların yoğunluk derecesi ile ülkedeki tansiyonun yükseklik derecesinin yayına erişimin engellenmesi kararına etki edip etmediğinin,
Karara konu sınırlayıcı tedbirin demokratik bir toplumda zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacın karşılanması amacına yönelik olup olmadığının ve tedbirin başvurulabilecek en son çare niteliğinde bulunup bulunmadığının,
Son olarak sınırlamanın güdülen kamu yararı amacını gerçekleştirmek için ifade özgürlüğüne en az müdahale eden ölçülü bir sınırlama niteliğinde olup olmadığının yayının içeriğiyle birlikte değerlendirilmesi gerekir."

Yine, Anayasa Mahkemesi'ne göre, internet yayınına erişimin engellenmesi tedbirinin alınmasının haklılığı, ancak ilk bakışta haklılık olarak nitelendirilebilir. İnternet ortamındaki yayınlara idare tarafından yapılan müdahalelerin, gecikmesinde sakınca bulunan haller ve müdahalenin haklılığının ilk bakışta anlaşılabildiği durumlarla sınırlanması kamusal menfaatlerin hızlı bir şekilde korunması ihtiyacıyla ifade hürriyeti arasında adil bir denge sağlayacaktır.[36]Bu noktada, AİHM'nin içtihadı ile uyumlu gözüken Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki içtihadının yargı mercileri ve idari makamlar tarafından takip edilmesi ve uygulama açısından şeffaf bir denetimin sağlanması zorunludur.

36. Birgün İletişim ve Yayıncılık Ticaret A. Ş., §§ 71-72

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletleri'nde [ABD], Başkanlık kararnamesi ile *TikTok* uygulamasına getirilen ek yaptırımlar ve bu uygulamanın ait olduğu şirkete ABD'den ayrılmak üzere 90 gün süre verilmesi de, sosyal medya platformuna yapılan müdahalenin boyutlarına başka bir güncel örnektir.[37] *Tiktok*'un *Bytedance*'in kullandığı yapay zekâ algoritması sayesinde hem paylaşımda bulunanların hem de bu paylaşımları takip eden kullanıcıların kişisel verilerine diğer platformlara oranla daha iyi seviyede çözümlediği ifade edilmektedir.[38] Dolayısıyla ABD tarafından, kullanıcıların seçim ve paylaşımlarından hareketle geniş yelpazede veri toplama kapasitesine sahip bir uygulamaya "ulusal güvenlikle ilgili şüpheler" gibi soyut gerekçeyle yaptırım uygulanması, devlet organlarının yalan ve yanlış haberle mücadele adı altında, ulusal güvenlik endişelerini de devreye sokarak soyut ve keyfi biçimde kolaylıkla ifade özgürlüğüne, daha açık bir ifadeyle kamuoyunun sadece devlet organlarının elindeki medya organlarından değil, objektif olarak çeşitli kaynaklardan bilgi alma hakkının önünde önemli bir engel oluşturabilecek niteliktedir. Kasıtlı olarak yanlış ve/veya yalan haber yayma konusunda getirilecek yaptırımlar hem ulusal güvenlik hem kamu sağlığı hem de başkalarının haklarının korunması anlamında gerekli olsa da, bir bilginin sırf yanlış olması ya da yanlış olduğunun anlaşılması nedeniyle uygulanan yaptırımların, özellikle de içerik engellemelerinin ifade özgürlüğü koruması karşısında adil bir denge analizine başvurulmaksızın uygulanmasının hukuken sorun yaratabileceğini unutmamak gerekir.

Sonuç Yerine...

Yanlış ya da yalan haber yayılması, eğitim düzeyiyle hiçbir bağlantısı olmadan, toplumun bütün kesimlerinden insanları etkiler. Özellikle pandemi sürecinde kamu sağlığını ilgilendiren bilgiler konusunda yayımlandığı zamanda, doğru ve güvenilir bilginin paylaşılması tamamen kamuoyunun bilgi alma hakkı ile bağlantılıdır ve her türlü müdahalenin demokratik toplumda gereklilik kriterlerinden geçmesi ve çatışan menfaatler arasında

37. https://tr.euronews.com/2020/08/23/abd-de-tiktok-ve-wechat-ten-trump-n-yasaklama-karar-na-dava

38. Sosyal medyanın Tik Tok'u, İsmail H. Polat, 03/08/2020, https://ismailhpolat.com/sosyal-medyanın-tiktoku-f1a1100b0568?gi=6ef27c977076

adil dengenin yeterli ve uygun gerekçeler sunularak, yargısal teminatlar da sağlanarak ele alınması gerekir. Bu çerçevede devletin güvenilir ve doğru bilgi akışının sağlanmasındaki pozitif yükümlülükleri çerçevesinde alınan tedbirlerin keyfilikten uzak olması ve özel şirketlerin de yalan ve/veya yanlış haberle mücadelede öngörülecek politika ve kılavuzların hazırlanmasında işbirliği içinde olması gerekir. Özellikle de *Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14 numaralı Genel Yorumu'ndaki yükümlüklerin de genel olarak dikkate alınması*[39], kamu sağlığı ilgili konularda devletlerin bir pozitif yükümlülük olarak güvenilir ve gerçek nitelikte sağlıkla ve salgınla ilgili bilgileri sansürlemekten, kasten farklı aksettirmekten ve ortadan kaldırmaktan kaçınması gerekir. Özellikle pandemi süreci ya da kamu güvenliği endişeleri bahane edilerek gerçekleştirilecek içerik denetimlerinde adil denge analizi yapılmaksızın ifade özgürlüğüne tek taraflı ve otomatik kısıtlamalar getirilmesinin önüne geçilmeli ve içerik kaldırma ve erişim engelleme taleplerinin ifade özgürlüğü aleyhine kişisel ve hatta siyasi menfaatler doğrultusunda keyfi kullanılması önündeki tüm tedbirler de devlet makamları tarafından alınmalıdır.

39. UYAR Lema, "Birleşmiş Milletler'de İNSAN HAKLARI YORUMLARI", İnsan Haklar Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006, s. 236 vd. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdfParagraf 34-44

Covid-19 Pandemisi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: 5G Komplo Teorilerine İlişkin Bir Vaka Çalışması

Gülin Çavuş & Mert Can Yılmaz

Bilişsel yanlılıklarımız ve safsatalar neye inandığımız ve gerçekleri nerelerde aradığımız konusunda bizi yanılgıya düşürebiliyor. Bilişsel, varoluşsal ve toplumsal nedenlerle komplo teorilerine inanıyor ve bu sırada gerçekleri ararken yolumuzu kaybediyoruz. Dünyayı yöneten beş aile olduğuna, İstanbul Boğazı'nda çıkarılmasına izin verilmeyen kontoryum isimli bir elementin varlığına, Prenses Dianna'nın ölüm nedeninin trafik kazası olmadığına, bizi kısırlaştırmak isteyen Batılı ülkelere dikkat etmemiz gerektiğine inanır hale geliyoruz. İşin ilginci komplo teorilerine inananların oranı azımsanacak gibi de değil.

ABD toplumunun yarısından fazlası ABD Eski Başkanı John F. Kennedy suikastını gerçekleştiren Lee Harvey Oswald'ın yalnız başına hareket etmediğine inanıyor. Pew Research Center'ın Koronavirüs döneminde yaptığı ankete göre komplo teorilerini önceden duymuş ABD yurttaşlarının içerisinde yüzde 36'lık bir kesim bunların doğru olduğunu düşünüyor. Türkiye'de de durum ne yazık ki benzer. KONDA'nın komplo teorilerine yoğunlaştığı araştırmasına göre yaş, ideolojik yakınlık, eğitim seviyesi çok fark etmeksizin toplumun büyük çoğunluğu komplo teorilerine inanıyor. Türkiye toplumunun yüzde 48'i "Dünyayı beş büyük aile yönetiyor" önermesine katılıyor. Eğitimin böyle bir komplo teorisine inanmak için önemli bir etken olduğunu düşünebilirsiniz ama yanıltıcı olacaktır çünkü üniversite mezunlarında önermeye katılanların oranı yüzde 50.

Olayların arkasında örüntü arayan zihnimiz, kolay yolu seçmek yerine büyük olayların arkasında büyük güçler olmalıdır arayışına yaslanıyor. "Proportionality bias" olarak ifade edebileceğimiz "orantılılık yanlılığı" büyük olayları büyük nedenlere dayandırma isteğiyle bizi de komplo teorilerine yatkın hale getiriyor (French, 2015). Komplo teorilerine duyulan inancı açıklamamıza yardımcı olan bilişsel pek çok faktör var. Kendi inançlarımızı diğerlerinin inanışlarının üzerinde görme (teyit yanlılığı), örüntü tespit etme ihtiyacımız ve kapasitemiz, analitik düşünme kabiliyetlerimiz yapbozun birer parçası ve ehemmiyetli.

Van Prooijen ve Jostmann'ın yürüttüğü araştırma gibi pek çok araştırma belirsizliklerin insanların komplo teorilerine olan inanışlarını artırdığını gösterdi. Pandemi sürecinin insanları komplo teorilerine daha yatkın hale getirdiği ise belirsizlikler nedeniyle kaçınılmaz bir sonuç. Gece yarısı gelen sokağa çıkma yasağı, marketlere hücum eden yurttaşlar, karantina, boş sokaklar, ölüm haberleri... Hepsi de insanlarda travma yaratan ve belirsizlik içerisinde yaşadığımızı hatırlatan olaylar. Komplo teorilerinin de belirsizlik ortamlarından beslendiğini iyi biliyoruz. İnsanlar belirsizlik ortamlarında hayatlarının aynı koşullarda süreceğini, kendi inanç ve düşüncelerinin sarsılmayacağını bilmek isterler.

Aslında komplo teorilerine inananların bir arayış içerisinde olduğunu ancak olgusal bilgiyi edinebilecek, değerlendirebilecek

yetkinliğe sahip olmadıkları sıkça vurgulanır. Covid-19 gibi, bilimsel araştırmaların devamlılığına bağlı, nedenleri ve etkileri henüz tam anlamıyla bilinmeyen bir salgın hakkında toparlayacağınız bilgiler muallel olacaktır. Aradaki boşluklar kişilerin edindiği karmaşık bilgilerle doldurudukça da komplo teorisine yatkın zihinlerle gerçekler arasındaki makas giderek açılır.

Salgında gözlemlenen dikkate değer şey ise farklı komplo teorilerine inananların bir araya gelmeye başlamaları. Tıpkı aşı karşıtlığında gördüğümüz gibi, halk sağlığını tehdit eden komplo teorileri salgın döneminde de kendine yer buldu. Komplo teorilerinin en zararlı yanı "ya öyleyse" sorusunu zihinlere bir kez olsun kazıması.

Komplo teorileri her zaman boşlukları doldurmak isteyen zihinsel arayışların yanlış bilişsel süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkmaz. Bazı komplo teorilerinin sistematik, belirli politik hedeflerle organize edildiğini ve yaygınlaştırıldığını gözlemleyebiliyoruz. *The Conspricay Theory Handbook* kitapçığında, organize yanlış yönlendirmelere "taktiksel komplolar" adı verilmiş.

Koronavirüs'ün farklı aşamalarında farklı komplo teorileriyle karşılaştık ve günün sonunda bu teoriler bütüncül bir yaklaşıma bürünerek halk sağlığını tehdit etmeye başladı. Virüsün laboratuvar ortamında üretildiği, belirli bir ülkenin virüsü yaydığı iddiaları yabancı düşmanlığına ve ayrımcılığı körükleyen yanlış bilgilere de eşlik ediyordu. Pew Research Center'ın yaptığı araştırma ise komplo teorilerinin neden hayati olduğunu bizlere gösterir nitelikte; virüsün ortaya çıkışıyla ilgili teorilere inananlar aynı zamanda virüs nedeniyle hayatını kaybeden siyah ve latinlerden oluşuyor. Halihazırda devletin desteklerinden yeterince yararlanamayan toplumsal kesimler aynı zamanda yanlış bilginin ve komploların da kurbanı haline gelmişler. Pandeminin ilerleyen süreçlerinde kendini gösteren "no mask", 5G, *Plandemic* filmi ve QAnon'un başını çektiği teoriler daha sistematik şekilde ilerledi.

Plandemic adlı filmde Judy Mikovits, aşıların insanların ölümüne sebep olduğundan, kendisinin susturulmaya çalışılmasına ve maskelerin virüsü aktive ettiğine varan sayısız iddia sıraladı. Mikovits daha önce aşı karşıtı iddialarıyla karşımıza çıkmıştı. Covid-19'un abartıldığı, devletlerin oyunu olduğu, bu tip virüslerin bilerek geliştirildiği gibi iddialar komplo teorile-

rinin salgının yanlış bilgi atmosferinin merkezine yerleşmesine neden oldu. Aslında *Plandemic* ve benzeri komploların ardında tanıdığımız bir grup elitin hastalıktan fayda sağlamak için bunu ortaya çıkardığı iddiaları yer alıyordu. Elitler, hastalıkla insanları kontrol altına almaya çalışıyor, aşılarla zehirliyor ve hatta beynimize çip takmaya çalışıyordu.

Teorilerin başını ise QAnon isimli bir grup çekiyordu. Olgulardan bir hayli uzak iddialar bir bütün içerisinde sunuluyor, "bilimsele benzeyen" açıklamalarla ikna edici hale getiriliyor ve karşısında bir tarikat gibi örgütlenebilecek düşman belirleniyor. Birbirlerine bağlanma arzusu içindeki grup üyeleri çevrimiçi olarak bir araya geldikçe radikalleşmeye başlıyorlar. QAnon bir süredir faaliyette olan bir komplo teorisi grubu ancak Koronavirüs'le birlikte özellikle ağustos ayında hatırı sayılır bir sıçrama yaptı. QAnon temelde, şeytani Demokratların, Hollywood yıldızlarının, milyonerlerin pedofili ve insan kaçakçılığına bulaştıklarını, çocukların kanlarından ömürlerini uzatacak kimyasallar elde edildiğini iddia eden aşırı sağ bir grup. Korkutucu "derin devlet"le mücadele eden kişi ise onlara göre Donald Trump. George Soros, Hillary Clinton, Tom Hanks, Bill Gates gibi isimler ise QAnon teoricilerinin ezeli düşmanı. Reddit'te macerasına başlayan akıldışı teorilerine bugün Instagram'da milyonlarca takipçili ünlüler eşlik ediyor. Facebook'ta sayfaları kapatılmadan önce 200 bin, Twitter'da ise 150 bin takipçileri vardı.

Sosyal medya platformları ise bunlardan birine inanan birisinin karşısına benzer komplo teorilerini de çıkarmaya devam ediyor. Araştırmacılar bir komplo teorisine olan inancın bizi diğer komplo teorilerini kabul etmeye de daha yatkın hale getirdiğini belirtiyor. Algoritmaların yardımıyla da komploseverler birbirlerini daha kolay buluyor. DiResta'nın araştırmasından aktaran Abby Olheiser, aşı karşıtı Facebook gruplarının 2016 yılında ortaya çıkan Pizzagate komplo teorisini gündeme getiren Facebook gruplarına ilişkin önerilerle karşılaştığını belirtiyor. Sosyal medya platformları aşı karşıtlığı gibi insan hayatını etkileyebilecek komplo teorileri ve yanlış bilgiler konusunda önlemler almaya çalışsa da pek yeterli olduğunu söylemek mümkün değil. Platformların algoritmaları hâlâ komplo teorilerini üst sıralara çıkarıyor ve önerilerle kullanıcıların davranışlarını etkilemeye devam ediyor.

Pandemi süresince platformları da teyitçileri de en çok uğraştıran komplo teorisi 5G'lerdi. Kasım 2019'da Çin'in Wuhan kentinde görülen yeni Koronavirüs'ün ortaya çıkışının, 5G teknolojisinin hayata geçişiyle bağlantılı olduğu iddia edildi. 19 Mart 2020 tarihinde 5G ve Covid-19 arasında bağlantı olduğunu söyleyen bir video Britanya'da WhatsApp gibi platformlarda yayılmaya başlamıştı. Jason Nota, virüsün bir aldatmaca olduğunu dile getirerek QAnon'ın teorilerini yineliyordu; "Yeni bir dünya düzeni istediklerini biliyoruz, Koronavirüs, kamuflajdan başka bir şey değil." Video, iki milyondan fazla görüntülenme almış, bu da belirsizlik ortamında komplo teorilerine teşne zihinleri hızlıca harekete geçirmişti. Olay, İngiltere'de 5G direklerinin yakılmasıyla ilişkilendirilebilecek tehlikeli gelişmelerin önünü açmıştı. Öyle ki, 5G teknolojisinin henüz bulunmadığı Bolivya'da, sıradan antenlere bile saldırılar başlamıştı. Britanya'da 5G'ye bağlı saldırılar 87'yi, Hollanda'da ise 30'u bulurken benzer saldırı haberleri Fransa, Belçika, İtalya ve Almanya'dan da gelmişti. İddialar çok geçmeden Türkiye'ye de yolculuk edecek, sosyal medyada, televizyonlarda, köşe yazılarında kendine yer bulacaktı.

5G İle Yeni Koronavirüs Arasında Bağ Olduğu İddiaları Türkiye'ye Nasıl Geldi?

Pandemi süresince yayılan her bir iddianın nereden ortaya çıktığına ilişkin derinlemesine araştırma yapmak bir hayli güçtü. Nitekim yüzlerce iddia ve bu iddiaları yayan binlerce aktör arasında kaybolmak işten değil. Onun yerine konuyla ilgili oldukça konuşulan ve bu bölümde de ele aldığımız belirli bir komplo teorisinin Türkiye özelinde çıkış noktasını araştırmak daha makul görünüyordu. Nisan 2020'de gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada bu meselenin üzerine gittik.

Öncelikle belirtmek gerek ki 5G ile Covid-19 arasında bağ olduğu iddiaları ilk olarak Türkiye'de geliştirilmiş değil. Salgın henüz Türkiye'ye ulaşmadan önce yurtdışında bu iddialar dile getiriliyor ve herhangi bilimsel bir temele dayanmadıkları da çeşitli teyit platformlarınca belirtiliyordu.

B2Press aracılığıyla elde ettiğimiz veriler ve Medya Takip Merkezi üzerinden kayıtları takip ederek yaptığımız araştırma sonucu, iddiaların Türkiye'ye sosyal medya değil, konvansiyonel medya üzerinden girdiğini tespit ettik.

Yanlış Bilginin Gümrüğü Sosyal Medya Değil, Köşe Yazıları

Türkiye'de köşe yazılarının insanların görüş ve eylemlerini etkileme konusunda geçmişe nazaran zayıf oldukları tespitinde bulunmak mümkün. Hal böyleyken sesini duyurma arzusundaki köşe yazarları, kutuplaşmadan da faydalanarak kalem sivriltmenin gerekli olduğuna inanmaya başlıyor. Bu stratejinin zaman zaman "işe yaradığını" görmek mümkün. Türkçede 5G ile pandemi arasında bağlantı kuran ilk isimler de bu zihniyetle seslerini duyurmaya çalışanlardı.

Elde ettiğimiz veriler Türkiye'de 5G ile pandemi arasında bir ilişki olduğunu öne süren temelsiz iddiaları ilk dile getirenin, Teyit okurlarının "Salgın Var" çalışmamız dolayısıyla yakından tanıdığı Soner Yalçın olduğunu ortaya koyuyor. Sözcü gazetesinde 25 Şubat 2020 tarihli "Bize açı lazım" başlıklı yazısında Yalçın şöyle diyor:

> "5G denemesi mi koronavirüse yol açtı? Yoksa koronavirüs mü 5G teknolojisinin önüne geçmek için piyasaya sürüldü?"

Sözcü gazetesinin 25 Şubat 2020 günkü tirajı Medya Takip Merkezi verilerine göre 247 bin 167 idi. Yalçın'ın Sözcü'deki en popüler köşe yazarlarından biri olduğunu düşününce, bu ithal "teori"nin yansımaları elbette olacaktı. CrowdTangle'dan edindiğimiz verilere göre ilgili yazı Facebook'ta toplamda bine yakın beğeni alırken bin 200 kullanıcı tarafından da paylaşıldı. Sozcu.com.tr adresinin Alexa verilerine göre Türkiye'de en çok ziyaretçi ve etkileşim alan siteler arasında Nisan 2020 itibariyle 13. sırada yer aldığını da belirtelim.

Türkçe basılı yayınlarda 5G ile Covid-19 arasındaki bağ olduğunu savunan köşe yazarları ve yazıları

25 Şubat 2020 - 9 Nisan 2020

Gazete	Tarih	Köşe Yazarı	Başlık
Sözcü	25 Şubat	Soner Yalçın	Bize açılarım
Yeniçağ	14 Mart	Arslan Bulut	TC pasaportundan çarpılan eller İsrail basınında!
Tigris Haber Gazetesi	12 Mart	Rıfkan Sadıkoğlu	İlanı-i Nuh Tufanı
Önce Vatan	18 Mart	Mustafa Kumaz	Büyük komplo: Fırıkanis-Covid-19-5G ilişkisi
Yeni Gün	19 Mart	Rıfkan Sadıkoğlu	İlanı-i Nuh Tufanı -2
Önce Vatan	20 Mart	Erkan Akdeniz	Corona radyasyonda mı yayılıyor?
Yeni Çağrı	21 Mart	Erkan Akdeniz	Corona radyasyonda mı yayılıyor?
Önce Vatan	22 Mart	Mustafa Kumaz	Fırıkanslar, inanç şart! 5G korona ilişkisi
Sözcü	26 Mart	Soner Yalçın	Komplocu virüs
Cumhuriyet	28 Mart	Bekir Baykam	Teknoloji, koronavirüsün telâfisi yok sebebi olabilir mi?
Sözcü	27 Mart	Soner Yalçın	Lanet ülke
A Gazete (Bursa)	30 Mart	İsmail Tiftik	Hangisi daha ölümcül?
Yeniçağ	31 Mart	Arslan Bulut	Antikuş ölümleri yangınlar ve sitesi!
Kıbrıs Afrika	1 Nisan	Bülent Tümen	Komplo teorisi mi, gerçek mi?
Yeniçağ	1 Nisan	Arslan Bulut	5G'siz memleketin Sörlothile ne ilgisi var?
Yeniçağ	2 Nisan	Arslan Bulut	Radyasyon belirtileri virüs ile nedim ayrı?
Ege Telgraf	6 Nisan	Vahap Dabakan	Koronavirüs doğal fırıkanis sılahı
Yeni Akit	7 Nisan	Ahmet Yıldız	5G ile dijital elektromanyetik kontrol
Halkın Sesi Gazetesi	8 Nisan	Erol Saral	Üretik virus corona
Önce Vatan	8 Nisan	M. Kemal Sılı	Bu virüs başka virüs mü?
A Gazete (Bursa)	9 Nisan	İsmail Tiftik	Korona mı öldürüyor yoksa 5G mi?

teyit

Yanlış Bilgi Salgınının İkincil Giriş Kaynağı: Televizyon

Salgının başlarında haber kanallarındaki tartışma programlarında birçok "uzman" gördük. Salgın öncesi her ay farklı bir "uzmanlık" alanına sahip olmaları ile dikkatimizi çeken isimler, yeni Koronavirüs'le ilgili dezenformasyonun da en ateşli savunucularındandı.

Televizyon ekranlarında 5G ile Covid-19 salgını arasında bağ kuran ilk kişi Abdullah Çiftçi oldu. 5 Mart 2020 tarihinde Türker Akıncı'nın sunumuyla Beyaz TV'de yayınlanan "Ne Var Ne Yok" isimli programın 41. dakikasında Akıncı, Abdullah Çiftçi'ye "*Türkiye'ye gelir mi koronavirüs?*" sorusunu yöneltti. Çiftçi ile Akıncı arasındaki diyalog ise şöyle gelişti:

Çiftçi: *Gelir de devlet bunun böyle abartıldığı gibi bir şey olmadığını anlayacak. Panik, vesveseye gerek yok. Bununla mücadele edilir.*
Akıncı: *Sağlık Bakanlığı çok güzel bir çalışma yürütüyor şu an.*
Çiftçi: *Biz şu ana kadar iyi gittik. Öyle aşırı paniğe, korkuya gerek yok. Ölüm sayıları belli. Trafik kazalarından daha az günlük. Bu çok uzatılmaz.*
Akıncı: *Aşısı hemen devreye girer mi?*
Çiftçi: *Ya bunun çok aşıyla alakalı bir şey olduğunu ben zannetmiyorum. Bu adamlar öyle bahsettikleri gibi bir şey değil. "Bu 5G endeksli bir uygulama." Yani çok detaylı araştırdım da şimdi girmiyorum. Çünkü Türkiye'ye hazır olmadığı bilgiyi verdiğimiz zaman komplocu diye algılıyorlar.*

Çiftçi, bu çıkışın habercisi olan bir mesajını ise "Ne Var Ne Yok" yayınından iki gün önce, 3 Mart 2020 tarihinde Twitter hesabı üzerinden yaymaya gayret göstermişti. Nitekim bin 800'ün üzerinde beğeni ve 400'ün üzerinde retweet alan tweetinde Çiftçi şunları söylemişti:

Abdullah Çiftçi
@abdullahciftcib

20-Koronavirüs ile 5G arasında bir bağ olduğunu düşünüyorum. Bu konuda daha sonra detaylı analiz yapacağım. Virüs'ün ilk çıktığı yer Wuhan 5G için önemli bir şehir. Dijital Dünya'nın zemini 5G'dir.

ÖS 9:53 · 3 Mar 2020 · Twitter Web App

417 Retweetler **1,8 B** Beğeniler

Abdullah Çiftçi bu teorisini Soner Yalçın'ı okuduktan sonra mı geliştirdi, yoksa kendi de Yalçın gibi ithal mi etti bilemiyoruz. Ancak görünen o ki Yalçın'ın köşesinden tanıttığı bu yanlış bilginin televizyon ekranlarındaki ilk temsilcisi Çiftçi oldu.

Çiftçi'nin 5 Mart'ta katıldığı "Ne Var Ne Yok" yayınının ardından yine Beyaz TV'deki aynı programda bu sefer 19 Mart tarihinde Kürşad Berkkan söz konusu iddiayı dile getirdi. Televizyon ekranlarında 5G ile Covid-19 arasında bağ olduğu iddiasının dile getirildiği bir başka kanal ise Akit TV'ydi. İddia Ömer Kul tarafından 27 Mart'taki "Açık Söz" yayını sırasında dillendirildi.

5G İle Covid-19'un İlişkilendirildiği Haberler Ne Zaman Sıklaştı?

5G ile ilgili komplo teorilerinin Türkçede ilk kez dile getirildiği 25 Şubat tarihinden 9 Nisan'a kadar geçen sürede, 5G ile salgını ilişkilendiren veya bu ilişkilendirmeyi çürütmeye gayret eden metinlerin, 4 Nisan'dan sonra artışa geçtiğini söylemek mümkün.

Haber sitelerinde 4 Nisan'a değin irili ufaklı kitlelere hitap eden köşe yazıları ve birkaç hatalı ilişkilendirilen video ile

gündeme gelen 5G ile Covid-19 bağlantısı, 4 Nisan'da birçok basın kuruluşunda "İngiltere'de kısmi sokağa çıkma yasağı ihlal edildi" başlığıyla yer verilen haber sonrası yankı uyandırmaya başladı. Anadolu Ajansı tarafından servis edilen haberde yanlış bir bilgi yoktu. "Çarpıcı bir gelişme" olarak İngiltere'de yaşanan bir olaya yer verilmişti:

> 5G istasyonları yakılıyor
> Öte yandan, virüsü 5G şebekelerinin yaydığı yönündeki komplo teorilerinin sosyal medyada yayılması üzerine ülkenin bazı yerlerinde baz istasyonlarının yakıldığı bildirildi. Başbakan Yardımcısı Michael Gove, günlük basın toplantısında konuya ilişkin bir soru üzerine, "Bu sadece saçma değil, aynı zamanda tehlikeli de." dedi.
> İngiltere Ulusal Sağlık Hizmetleri (NHS) Tıp Direktörü Stephen Powis de virüsü 5G şebekelerinin yaydığı yönündeki iddianın tamamen saçmalık olduğunu belirterek, "Cep telefonu ağları bizler için kesinlikle kritik öneme sahip, özellikle de insanlardan evde kalmalarını istediğimiz bir zamanda." diye konuştu.

5G ile Covid-19 arasında bağ olduğuna yönelik teorilerin bu gelişmenin ardından daha sıklıkla konuşulduğunu Teyit'e iletilen ihbarlardan da anlayabiliyoruz. Birçok haber kuruluşu bu bağlantının "saçma" oluşuna vurgu yapıyor olsa da, haberlerin olumsuz etkilediği bir kitleden bahsetmek de mümkün.

Çevrimiçi haber portallarında yaptığımız tarama sonucu 25 Şubat ile 9 Nisan arasında 5G ve yeni Koronavirüs bağlantılı anahtar kelimeler içeren bin 100'e yakın makaleye eriştik. Yalnızca 100 civarında yazı 4 Nisan öncesine aitti. İngiltere'deki muhtemelen tekil olduğu söylenebilecek bir gelişmenin Türkiye'ye taşınması sonucu, tartışmaların ivme kazandığını söylemek gerek. 4 Nisan sonrası yayınlanan haberlerin ekserisi komplo teorilerini yanlışlama amacı taşıyor gibi görünse de, aralarda sivrilen teorisyenler olduğu da unutulmamalı.

Haberin yarattığı etkinin farkına varan haber portallarının 6 Nisan'da geleneksel magazinciliğe soyundukları anlaşılıyor. "İşte ünlülerin inandığı komplo teorisi" ve benzeri başlıklarla servis edilen metinler, tık çekme amacı taşıyan haberciliğin dezenformasyonu yaymada ne denli tehlikeli olabileceğini gösterir nitelikte. Gün içinde hızla yayılan, 6-7 Nisan tarihlerinde televizyon ekranlarında, TV100'deki haber yayınları sırasında

da dile getirilen bu ve benzeri haberlerin, salgınla mücadeleye ne faydası olduğunu anlamak zor. Bu haberler, ilgili yanlış bilgiye "komplo teorisi" diyor demesine, ama örtülü bir "bir bilen safsatası" taşıyor gibi de duruyorlar.

Haber Değeri Tartışmalı İçeriklerin Medyayı İşgali

Son olarak 6 Nisan'da ilk olarak Haber Vaktim ve Sözcü tarafından duyurulan bir haberle, 5G ile salgın arasındaki bağ iddiası yaygın bir biçimde gündeme taşındı. Bir vatandaşın teknoloji firmalarına açtığı davayı konu alan haberde kısaca şöyle deniyordu:

> Antalya'da yaşayan Muammer Karabulut, 5G teknolojisinin corona virüsü yaymasında etkili olduğu iddialarını gerekçe göstererek Çin'in ünlü telefon şirketi ve ABD'li yazılım firmasına dava açtı.
> ...
> Şikayetçi dilekçesinde iki şirketin insan sağlığını hiçe sayarak, "Teknolojik buluşları piyasaya sürmek ve olası yan etkilerini gizlemek, dünyayı bir savaş ortamına getirmek suçu" işlediğini iddia etti.

Dava nasıl sonuçlanır bilinmez, ama Muammer Karabulut isminin daha önce de gündeme geldiğini belirtmek gerek. Noel Baba Barış Konseyi isimli bir organizasyonun yönetim kurulu başkanı olan Karabulut hakkında, OdaTV'de çeşitli haberlere rastlamak mümkün.

5G İle Yeni Koronavirüs Arasında Bağ Olduğu İddiaları Türkiye'deki Twitter Kullanıcıları Arasında Nasıl Yayıldı?

5G ile yeni Koronavirüs salgını arasında bir bağ olduğuna yönelik yanlış bilginin çıkış noktasına inerken iddiaların yayılmasına aracılık edenlerin, sosyal medyada değil, konvansiyonel medyada öbeklendiği tespitinde bulunduk. Özellikle Soner Yalçın ve Abdullah Çiftçi gibi isimler dikkatleri çekiyordu. Bu kişilerin gelişimine katkıda bulundukları dezenformasyon ortamının, sosyal medyada da yansımaları olacağını tahmin ediyorduk.

Teyit'te zaman zaman farklı alanlarda çalışmalar yapan kuruluşlarla temas içinde analizlerimizi hazırlıyoruz. Albatros'un hazırladığı "Covid-19 & 5G Kitlesi: Kitle ve Yayılım Analizi"

raporu da tam olarak bizim aradığımız bu yansımalara dair ilginç bir perspektif sunuyordu. Albatros'un tespitine göre 21 Ocak ila 13 Nisan 2020 tarihlerinde Türkiye'de 2 bin 611 aktif Twitter kullanıcısı, 5G ile Covid-19'un ilişkilendirildiği paylaşımlar yapmış ya da bunlarla etkileşime girmiş.

Verileri değerlendirmeden önce, raporun *Twitter odaklı* olduğunu anımsatmak gerek. Teyit'te Facebook ve Instagram'daki 5G karşıtı paylaşımların ciddi bir etki alanına sahip olduğunu, paylaşımların 5G ile yeni koronavirüs arasında bağ olduğu yönündeki fikirleri etkileyebildiğini gözlemlemiştik. Albatros'tan edindiğimiz bilgiye göre, Instagram'da bu ve benzeri paylaşımların sınırlılığı ve paylaşımların yoğunlukla "story"ler aracılığıyla yapılması, kapsamlı bir analizin önüne geçebiliyor. Facebook'un Cambridge Analytica skandalı sonrası veri paylaşımına ciddi sınırlamalar getirmiş olması da, bu platformun burada sunacağımıza benzer bir analize tabi tutulmasının önüne geçiyor.

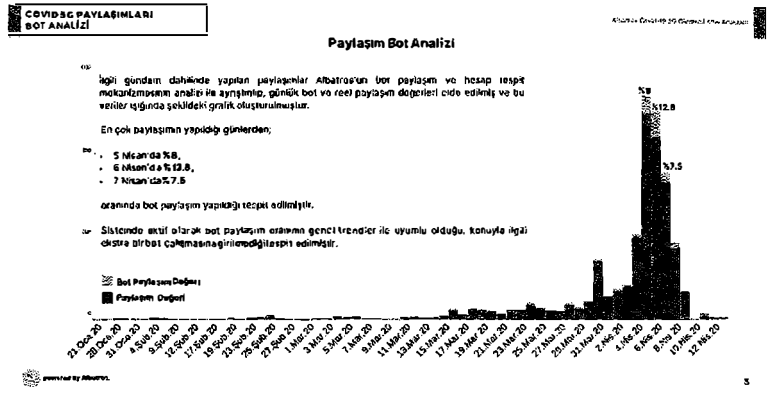
Paylaşımların Zamansal Dağılımı ve Botlar

Raporda bahsi geçen paylaşımların 21 Ocak'ta şekillenmeye başladığı tespit edilmiş. Ancak paylaşımların uzun süre yaygınlaşmadığı anlaşılıyor.

Hatırlarsanız 5G ile Covid-19 arasında bir bağ olduğunu konvansiyonel medya araçlarında dile getiren ilk kişinin Soner Yalçın olduğunu belirtmiştik. 25 Şubat günü 247 binin üzerinde tiraj yapan Sözcü'deki köşe yazısında Yalçın *"5G denemesi mi koronavirüse yol açtı? Yoksa koronavirüs mü 5G teknolojisinin önüne geçmek için piyasaya sürüldü?"* diyerek konuyla ilgili dezenformasyona kapıları aralamıştı.

Öte yandan Albatros'un raporunda Yalçın'ın Twitter'da etkisinin hayli sınırlı kaldığı görülüyor. Nitekim paylaşımlarda 25 Şubat günü, önceki günlere nazaran ufak bir artış gözlemleniyor olsa da, kısa vadede ciddi bir etki yaratmadığı anlaşılıyor.

Yalçın'ın ardından 3 Mart tarihinde Twitter'dan ve 5 Mart tarihinde Beyaz TV ekranlarından 5G ile ilgili komplo teorilerini dile getiren ikinci ismin Abdullah Çiftçi olduğunu belirtmiştik. Bu ismin de ilk günlerde Twitter'da sınırlı bir kitleye seslenebildiği anlaşılıyor. Ancak zamanla hem Yalçın hem de Abdullah Çiftçi'nin ilgili iddiaları defalarca dile getirmesi işe yaramış görünüyor.

Paylaşımlarda özellikle 14 Mart ve sonrasında yavaş yavaş ivmelenen bir artış görülüyor. 14 Mart'ta Yeniçağ gazetesi yazarı Arslan Bulut'un "T.C. pasaportundan çatısı olan evler İsrail basınında!" başlıklı köşe yazısında 5G ile Covid-19 arasındaki olası bağı ima etmesi de süreci hızlandırmış gibi.

Bu süreçte bot aktivitelerinin ise sınırlı olduğu, organik paylaşımların etkisini hissettirdiği görülüyor. Twitter'daki ilk patlamanın ise 31 Mart tarihinde yaşandığı açık.

31 Mart'ta Ne Oldu?

31 Mart 2020 tarihinde Twitter'da bir hashtag kampanyası düzenlendi. O gün yaptığımız araştırmada, "#5GyeHayir" hashtagini Türkiye gündemine sınırlı bir süre de olsa sokmayı başaran Twitter kullanıcılarının kimler olduğunu anlamaya gayret gösterdik.

Düzenlenen kampanya günü aktif olan, ancak sonrasında kapanan @5GyeHayir isimli Twitter hesabı, ilgili paylaşımları yapan onlarca hesaptan yalnız biriydi. Hesabın takip ettiği az sayıda ismi listelediğimizde, karşımıza çeşitli bakanlık hesapları ile cumhurbaşkanlığının sosyal medya hesapları çıkıyordu. Ancak bu listede hesabın ilk takip ettiği kullanıcılar arasında @isuda20 isimli bir kullanıcı da vardı. @5GyeHayır isimli hesap @isuda20'nin kampanya günü yaptığı bazı paylaşımları retweet de etmişti. Peki bu hesabı nereden tanıyorduk?

Ocak ayının sonlarına doğru 8 Mart 2020 tarihinde Yeditepe Üniversitesi'nde düzenleneceği belirtilen garip bir konferansın afişiyle karşılaşmıştık. Konferans "I. Uluslararası Aşı Gerçekleri Sempozyumu" adını taşıyordu. Aşı karşıtı olduğu katılımcı profili ve izlenen retorikten rahatlıkla anlaşılabilen konferans, 8 Mart tarihinde düzenlendi. Ancak arada yaşananlar neticesinde Yeditepe Üniversitesi, konferansın üniversitede yapılmasının önüne geçecek adımlar atmıştı. Bu nedenle konferans "Retaj Royale" isimli bir otelde düzenlendi. Etkinliğin organizatörü ise o dönem daha önce adını duymadığımız Su Somuncuoğlu isminde bir kişiydi. Instagram'da @isuda kullanıcı adıyla Su Asaad olarak biliniyordu.

Somuncuoğlu'nun @isuda20 kullanıcı adlı Twitter hesabı şu an gizli. Ancak 31 Mart tarihinde yaptığı Instagram paylaşımından, düzenlenen 5G karşıtı hashtag kampanyasının arkasında olabileceği anlaşılıyor. Açıkça onun organize ettiğini söylemek mümkün olmasa da, sinyallerin kuvvetli olduğunu belirtmek gerek.

Somuncuoğlu'na 14 Nisan tarihinde Instagram hesabı üzerinden ulaşmaya çalıştık, ancak herhangi bir yanıt alamadık.

İlgili hashtag kampanyasının ardından nisan ayının başlarında görülen, 5G ile Covid-19'u ilişkilendiren paylaşımlardaki dalgalanmalar ise, o günlerde yapılan "sansasyonel" haberlerle uyumlu bir seyir izliyor.

5G İle Covid-19'u İlişkilendirenler Kimleri Takip Ediyor?

Albatros tarafından hazırlanan raporda 5G ile Covid-19'u ilişkilendiren kitlenin takip ettiği hesaplar şöyle belirtilmiş:

BBC News Türkçe, Euronews, Cumhuriyet ve BirGün gibi basın kuruluşlarının da bu listede yer alabildiği görülüyor. Bu, ilgili kuruluşlara dezenformasyonu önlemek için adım atma kararı almaları halinde, belli bir avantaj bile sağlayabilir.

Ancak örneğin Cumhuriyet'te 26 Mart tarihinde Bedri Baykam'ın "Teknoloji koronavirüsün tetikleyicisi olabilir mi?" başlığıyla bir yazı kaleme aldığını ve bu yazının dezenformasyonun yayılımına katkıda bulunduğunu da hatırlatmak gerek. Bu nedenle herkesin yayın ilkelerini gözden geçirmesinde fayda var.

Bahsettiğimiz basın kuruluşlarının yanı sıra, doğru bilginin yayılımını kolaylaştırabilecek bazı isimleri de Albatros'un hazırladığı rapordaki, ilgili kitleye doğrudan ulaşma imkânı bulunan hesaplar arasında görüyoruz:

Abdullah Çiftçi'yi bir yana koyarsak, geri kalan isim ve hesapların 5G ile Covid-19 arasında bir bağ olduğunu düşünen kitleye ulaşma ve onları doğru bilgilendirme imkânının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Siyasilerin etkisi, bu bakımdan azımsanacak gibi görünmüyor.

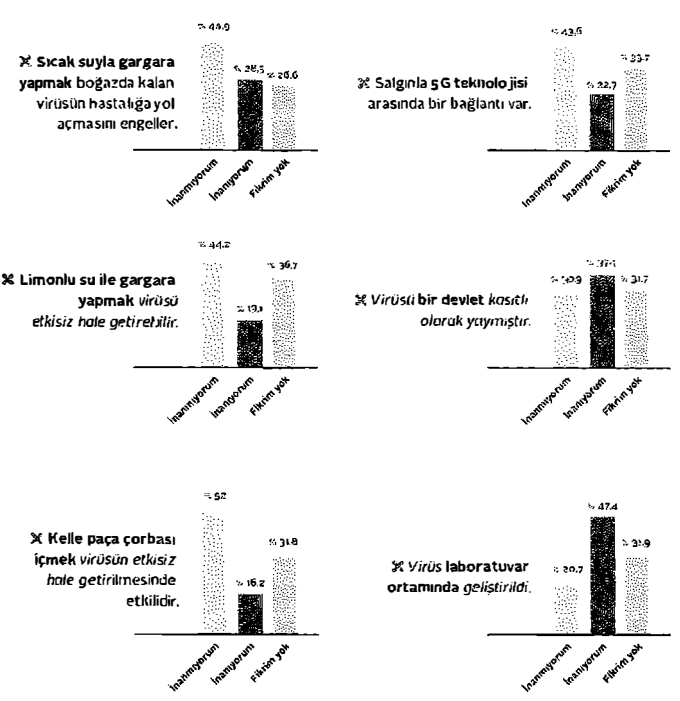
Özetlemek gerekirse, pandemi sırasında Türkiye'de 5G ile yeni Koronavirüs'ü bağlayan komplo teorilerinin merkez üssünün konvansiyonel medya olduğu, ancak artçıların sosyal medyada dalga dalga hissedildiği anlaşılıyor.

Türkiye 5G İle İlgili Geliştirilen Komplo Teorisine İnandı mı?

Teyit olarak Türkiye'de bilgi ekosisteminin pandemiden nasıl etkilendiğini merak ettiğimiz ve bu süreci anlamaya yönelik çalışmalar yaptığımız malum. Bunlardan birisi de Tandans Veri Bilim Danışmanlığı ile Temmuz 2020'de gerçekleştirdiğimiz "Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları" başlıklı araştırma oldu. *Türkiye genelini* temsil edecek şekilde, *tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak seçilen bin 25 internet kullanıcısı* ile yaptığımız çalışmada, Teyit'te pandemi boyunca edindiğimiz izlenimlerin bireylerin tutumlarıyla ne denli örtüştüğünü anlamaya gayret gösterdik. Yanlış bilginin kaynağı olarak işaret edilen araçların neler olduğunu görmeye; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik durum gibi değişkenlerin yanlış bilgiye maruz kalma veya inanmada etkisini tespit etmeye çalıştık. Bireylerin haber tüketimi ve bilgiyi teyit etme davranışında pandemi sürecinde herhangi bir değişim olup olmadığını yakalamak da bizler için değerliydi.

Teyit'e salgınla ilgili gelen iddiaları değerlendirdiğimizde, farklı kategorilere konulabilecek bir dizi yanlış bilgiyle karşılaşıyorduk. Ancak gerek sosyal medya ve konvansiyonel medyada, gerekse WhatsApp benzeri kapalı iletişim kanallarında dolaşan iddialardan edindiğimiz izlenim, bu kategorilerden ikisini ayrıştırmanın makul olabileceği sinyalini veriyordu. Bunlar komplo teorileri ile etkili olduğu öne sürülen tedavi yöntemleriydi. 5G ile ilgili iddialar da ilk başlık altında karşımıza çıkıyordu.

Kısaca belirtmek gerekirse neredeyse her 5 katılımcıdan 1'inin salgınla 5G teknolojisi arasında bir bağlantı olduğuna inandığı sonucuna ulaştık. Katılımcıların eğitim düzeyindeki artış ile iddiaya duyulan inanç seviyesindeki düşüş birbirini takip ediyordu. Buradaki korelasyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu tespit ettik. Öte yandan ilgili iddiaya duyulan inanç ile katılımcıların yaşları dolayısıyla mensubu oldukları kuşaklar arasında belirgin bir bağlantı yakalayamadığımızı da ek olarak belirtmek gerek.

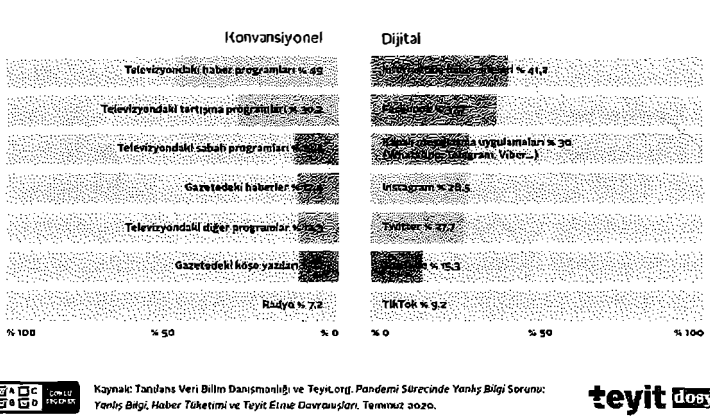

Kaynak: Tandans Veri Bilim Danışmanlığı ve Teyit.org. *Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları*, Temmuz 2020.

teyit dosya

Bu konuya ek olarak bir noktaya daha dikkat çekmek gerek. Yukarıda yer verdiğimiz Abdullah Çiftçi örneğinden de anlaşılabileceği gibi pandemi sürecinde "uzman" enflasyonu yaşayan televizyon ekranlarının bilgi ekosisteminde ciddi yaralar açtığı bir gerçek. Bu noktada Teyit'te edindiğimiz izlenimlerin çoğu insan tarafından da kolaylıkla tespit edilebileceğini gördük. Araştırma kapsamında katılımcılara hangi kaynaklarda yanlış bilgiye rastladıklarını düşündüklerini sorduğumuzda, yüzde 49 ile "televizyondaki haber programları" seçeneği başı çekiyordu.

Her ne kadar bu soruyu 5G meselesi özelinde yöneltmemiş olsak da genel anlamda soruya verilen yanıtların, 5G komplo teorileri ekseninde yaptığımız önceki çalışmalardan elde ettiğimiz çıkarımlarla örtüşüyor olduğu tespitinde bulunulabilir.

Kaynak: Tandans Veri Bilim Danışmanlığı ve TeyitOrg. *Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları*. Temmuz 2020.

Sonuç

Komplo teorileri kendine nasıl bir form bulursa bulsun, belirsizlikler dönemi, gelişmesi için en uygun dönem. Covid-19'la mücadele anlamında hükümetler farklı yollar deniyor ama ortadaki belirsizliği ve "yeni normali" normalleştirebilecek rahatlığa kavuşmak şimdilik mümkün görünmüyor. Ölüm haberlerinin gelmeye devam ettiği, endişenin hâkim olduğu süreçler komplo teorilerinin de yeni iddialarla karşımıza çıkmasına neden olabilir. Komplo teorilerinin yanlış tedavi yöntemlerini ortaya atan sahte iddialardan farkı çürütülebilir olmalarındaki zorluk. Olgusal bilgilerin yerini "bizden gizlenenler" ve "bize zarar vermek isteyenler" argümanlarının alması konuyu da kilitleyen bir özelliğe sahip. Asla gerçeğe ulaşamayacağınız örtük, gizemli amaçların doğru olmadığını söylemek de bazı zamanlarda geri tepme etkisine neden oluyor gibi görünüyor. 5G komplo teorilerine inananlara bunun Covid-19'la bir bağı olmadığını söylemek, 5G teknolojisinin benzer rahatsızlıklara yol açtığını gösteren deliller bulunmadığını anlatmaya çalışmak bazen yetersiz kalabiliyor. Bu nedenle de yapılması gereken, komplo teorilerine yönelik zaaflarımızı ortadan kaldıracak okuryazarlığımızı, analitik düşünme biçimlerimizi gözden geçirmek. Bilişsel çelişkilerimizin toplumsal güven inşa edildikçe ortadan kalkabileceğini umut edebiliriz. Aynı zamanda güven ilişkisi kurmuş olduğumuz her köşe yazarı veya gazetecinin de söylediklerine güvenmemeyi akılda tutabiliriz.

Kaynakça

Alexa. "sozcu.com.tr Competitive Analysis", Marketing Mix and Traffic. https://www.alexa.com/siteinfo/sozcu.com.tr

Arabacı, Ali Osman (2020, 31 Mart). "5G ile yeni koronavirüsün ortaya çıkışı arasında bağlantı olduğu iddiası". *Teyit*. https://teyit.org/5g-ile-yeni-koronavirusun-ortaya-cikisi-arasinda-baglanti-oldugu-iddiasi

Baykam, Bedri (2020, 26 Mart). "Teknoloji, koronavirüs'ün tetikleyicisi olabilir mi?" *Cumhuriyet*. https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/bedri-baykam/teknoloji-koronavirusun-tetikleyicisi-olabilir-mi-1729499

BBC Reality Check (2020, 27 Haziran). "Coronavirus: 5G and microchip conspiracies around the World". BBC. https://www.bbc.com/news/53191523

Bulut, Arslan (2020, 14 Mart). "TC pasaportundan çatısı olan evler İsrail basınında!" Kaynak: Yeniçağ: "TC pasaportundan çatısı olan evler İsrail basınında!" https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tc-pasaportundan-catisi-olan-evler-israil-basininda-55158yy.htm

Chee, Foo Yun Reuters (2020, 2 Haziran). "Combat 5G COVID-19 fake news, urges Europe". *Reuters*. https://www.reuters.com/article/us-eu-telecoms-5g/combat-5g-covid-19-fake-news-urges-europe-idUSKBN2392N8?il=0

Cockerell Isobel (2020, 20 Mart). "Coronavirus has conspiracy theorists and anti-5G campaigners working overtime". Coda. https://www.codastory.com/waronscience/coronavirus-5g-conspiracy-theories/

French, Christopher (2015, 1 Temmuz). "Why Do Some People Believe in Conspiracy Theories?" *Scientific American*. https://www.scientificamerican.com/article/why-do-some-people-believe-in-conspiracy-theories/

HaberTürk (2020, 4 Nisan). "İngiltere'de kısmi sokağa çıkma yasağı güneşli havada ihlal edildi". https://www.haberturk.com/ingiltere-de-kismi-sokaga-cikma-yasagi-gunesli-havada-ihlal-edildi-2635872

HaberVakti (2020, 6 Nisan). "5G koronavirüse neden oluyor diye Huawei ve Microsoft'a dava açıldı! Hem de Türkiye'de!" https://www.habervakti.com/gundem/5g-koronaviruse-neden-oluyor-diye-huawei-ve-microsoft-a-dava-acildi-h101829.html

İnan, Mert (2020, 14 Şubat). "Aşı karşıtlığında garip örgütlenme". *Milliyet*. https://www.milliyet.com.tr/gundem/asi-karsitliginda-garip-orgutlenme-6144491

Konda (2018). "Popülist Tutum, Negatif Kimliklenme ve Komploculuk" https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2020/03/TR1811_Barometre92_Populist_Tutum_ve_Komploculuk.pdf

Lewandowsky, Stephan ve John Cook. (2020). *The Conspiracy Theory Handbook*. http://sks.to/conspiracy

Ne Var Ne Yok (2020, 5 Mart). *Beyaz TV*. https://www.youtube.com/watch?v=TehDuU4rK2E&ab_channel=NeVarNeYok

Ohlheiser, Abby (2020, 26 Temmuz). "It's too late to stop QAnon with fact checks and account bans". *MIT Technology Review*. https://www.technologyreview.com/2020/07/26/1005609/qanon-facebook-twitter-youtuube/

Özçelik, Can (2020, 6 Nisan). "Corona iddiası davalık oldu: '5G ile çalışan ürünlerin satışı durdurulsun'". *Sözcü*. https://www.sozcu.com.tr/2020/teknoloji/corona-iddiasi-davalik-oldu-5g-ile-calisan-urunlerin-satisi-durdurulsun-5729452/

Romano, Aja. Vox (2020, 12 Nisan). "Study: Nearly a third of Americans believe a conspiracy theory about the origins of the coronavirus". *Vox*. https://www.vox.com/covid-19-coronavirus-us-response-trump/2020/4/12/21217646/pew-study-coronavirus-origins-conspiracy-theory-media

Schaeffer, Katherine (2020, 24 Temmuz). "A look at the Americans who believe there is some truth to the conspiracy theory that COVID-19 was planned". *Pew Research Center*, https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/07/24/a-look-at-the-americans-who-believe-there-is-some-truth-to-the-conspiracy-theory-that-covid-19-was-planned/

Statista (2019). "To what extent do you believe in the conspiracy theory that Lee Harvey Oswald didn't act alone in assassinating JFK?" https://www.statista.com/statistics/959514/conspiracy-belief-lee-harvey-oswald-had-help-assassinating-jfk/

SuperHaber (2020, 6 Nisan). "Koronavirüsle ilgili şoke eden 5G iddiası! Pek çok isim destekliyor". https://www.superhaber.tv/koronavirusle-ilgili-yeni-iddia-pek-cok-isim-destekliyor-koronavirus-5g-ile-ya-yilir-mi-haber-268034

Toprak, Ezgi (2020, 28 Mayıs). "Plandemic: Judy Mikovits'in iddiaları". *Teyit*. https://teyit.org/plandemic-judy-mikovitsin-iddialari

TV100 (2020, 6 Nisan). "Yeni komplo teorisi: 5G korona virüse mi neden oluyor?" https://www.tv100.com/yeni-komplo-teorisi-5g-korona-virus-e-mi-neden-oluyor-haber-491290

Wong, Julia Carrie (2020, 25 Ağustos). "QAnon explained: the antisemitic conspiracy theory gaining traction around the World". *The Guardian*. https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/25/qanon-conspiracy-theory-explained-trump-what-is

Yalçın, Soner (2020, 25 Şubat). "Bize açı lazım". *Sözcü*.

Yılmaz, Mert Can, Kansu Ekin Tanca ve Gülin Çavuş (2020, 15 Ağustos). "Araştırma: Türkiye'de bilgi ekosistemi pandemi sürecinden nasıl etkilendi?" *Teyit*. https://teyit.org/turkiyede-bilgi-ekosistemi-pandemi-surecinden-nasil-etkilendi

Katılımcı Kültür ve Koronavirüs Salgını: Covid-19 İle İlgili Meme'lerin Çevrimiçi İletişim Biçimi Olarak Yapısal Analizi

Sinan Aşçı[1]

Özet

Meme'ler, yeni medya ortamlarında katılımcı kültür yoluyla, bir sohbeti devam ettirmek veya herkesin gözü önünde bir insan davranışını mizahi bir dille ele almak için hızla yayılan, birleştirilmiş ve tekrarlanan mesajlardan oluşmaktadır. Meme'lerin bugünkü halini alana kadar geçen süredeki gelişimi üç kategoride ele alınmaktadır: yayılabilir medya (spreadable media), ortaya çıkan meme (emergent meme) ve meme'in ken-

1. Dr. Öğr. Üyesi, Yeni Medya Bölümü, Bahçeşehir Üniversitesi
sinan.asci@comm.bau.edu.tr / sinanasci@gmail.com

disi (meme). Bu yüzden, Henry Jenkins'in sosyal ağlarda anlam ve katma değer yaratabilmek için kullandığı "yayılabilir medya" tanımının eşsiz ve taklit edilmemiş mesajları tanımlamak için kullanılması, meme'ler açısından da bu tanımın bir yönüyle geçerli olduğunu göstermektedir. Bu çalışma kapsamında, devam eden Koronavirüs salgını sırasında Covid-19 hakkında oluşturulmuş meme'lerin yapısal analizi için Anthony Giddens'ın yapılanma kuramından (structuration theory) yararlanılmaktadır. Giddens, yapılanma kuramını geliştirirken pek çok yaklaşımdan etkilenmektedir. Bu doğrultuda, dinamik bileşenlerin yapılarının ikiliğini merkeze alarak konumlandıran Giddens, yapılanma kuramında önceliği yapılar veya aktörlerden ziyade sosyal pratiklere vermektedir. Bu çalışma kapsamında, Covid-19 ile ilgili meme'lerin yeni medya ortamlarında katılımcı kültür ile nasıl oluşturuldukları, çevrimiçi toplulukların meme'leri kullanarak biçim gelenekleri oluşturma şekilleri ve meme'lerin sürekli değişen sosyal bağlamlara sahip farklı kültürlerde nasıl kullanıldığı sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dijital kültür, katılımcı kültür, Covid-19, meme'ler, yapılanma kuramı.

Giriş

Katılım, kendi kendine örgütlenme, ağlar ve hatta virallik gibi yeni medya platformlarındaki üretimi karakterize eden temel özelliklerin pek çoğunu barındıran ve son dönemlerde popülerliğini hızla artıran medya biçimlerinden biri olan "İnternet meme"leri, gündelik hayat içerisinde kendini ifade etmenin mizahi bir yolu olarak ele alınmaktadır. Bu medya biçimi, e-posta, anlık mesajlaşma, forum, blog ya da sosyal medya siteleri aracılığıyla insanlar arasında yayılmaktadır. Bu türden bir yayılma, pek çok farklı bilgi alışverişinde olduğu üzere kişisel mobil cihazların artan kullanımı nedeniyle kendine özgü bir evrensellik kavramını tartışmaya açmaktadır. İletişim teknolojilerine paralel olarak düşündüğümüzde teknoloji merkezli bir mizahi anlatım da evrensel iletişim kapsamında değerlendirilmektedir.

Kavramsal ve tarihsel olarak meme'ler, bilgi-iletişim teknolojilerinin günümüzdeki gelişimlerinden önce tanımlanmasına rağmen, ağ ortamının sağladığı olanaklarla yaygın bir hal al-

maktadırlar. Ağ ortamında taklit edilen veya tekrarlanan ortak özelliklere sahip dijital öğeler barındıran "İnternet meme"leri, başlarda alt kültür okuryazarlığı gerektiren bir dijital topluluk ürünü olarak analiz edilse de, şimdilerde sınır tanımayan bir dijital kültürün aktarılabilir bir medya biçimi olarak ele alınmaktadır.

"İnternet meme"leri, İnternet kullanıcıları arasında hızla yayılan içerikleri veya kavramları ifade etmektedir. Richard Dawkins'in (2006) meme'leri genlerin kültürel bir analoğu olarak kabul etmesi, meme'lerde yer alan farklı söylemlerin, sloganların ya da trendlerin bir topluluk içerisinde nasıl çoğaldığına dair bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda, meme'lerin aktarılmasının karmaşık sosyal dinamiklere dayandığı düşünülmektedir. Merkezi olmayan ve tartışmaya açık bir alanda faaliyet gösteren meme'ler, dinamik bileşenleri doğrultusunda gözlemlenebilir özelliklerine odaklanılması gereğini de beraberinde getirmektedir. Tipik olarak yorumlamalar ve medyadaki içerikler aracılığıyla gelişen meme'ler, zorunlu değil, gönüllü bir şekilde yaygınlaştırılmaktadır.

Meme'lerin, sosyal topluluklar aracılığıyla nasıl yaygınlaştırılacaklarına dair daha önceden belirlenmiş yolları izlemedikleri ve hatta belirlenen kontrol mekanizmalarının tüm uğraşlarını kısa sürede yok etmekte oldukları bilinmekte. Son zamanlarda meme'leri bir sanat biçimi olarak gören çalışmaların yanı sıra, fenomen "İnternet meme"lerinin İnternet kullanıcılarının bir konu üzerindeki bilgisini artırdığı veya pekiştirdiğini de söylemek mümkündür. İnternet kullanıcılarının meme'lere olan ilgisi göz önüne alındığında bu medya biçiminin pek çok yönünün hâlâ tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Meme'lerin nasıl yayıldığına dair elimizdeki tüm bilginin nicel ve epizodik olması, nitel ve analitik sonuçların da önemli olabileceğini göstermektedir.

"İnternet meme"leri eski ve yeni yayılma yöntemlerinin bir karışımı yoluyla kullanıcılara ulaşmaktadır. Meme'lerin nasıl yaygınlaştığına başından bu yana baktığımızda kişilerarası bağların etkin bir işlevi olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, katılımcı medyanın "İnternet meme"lerinin yaygınlaşması konusunda başından beri önemli bir yer kapladığı bilinmektedir. Mevcut ve ortaya çıkan iletişim pratiklerinin pek çoğunun iç içe

geçtiği günümüzde, "İnternet meme"leri gibi popüler kültürün dijital kültür içerisinde yer aldığı, etkileşimin çoğulluğunun modelleştirilebildiği biçimlerin, merkezi olmayan bir iletişim ağının içerisinde nasıl ele alınabileceği önemli tartışma alanları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal bilimler çalışmalarında ortaya koyulan analizler, "İnternet meme"lerinin çevrimiçi topluluklar aracılığıyla nasıl yayıldığına dair modeller önermekte ve bunları, belirli sosyal medya araçlarıyla meme'leri izlemek için (Adar ve Adamic, 2005; Lin vd, 2010) veya sosyal ve geleneksel medya arasındaki etkileşimi araştırmak için kullanmaktadır (Leskovec, Backstrom ve Kleinberg, 2009).

Günümüz koşulları düşünüldüğünde "İnternet meme"lerinin Koronavirüs salgını hakkında ilettikleri mesajları keşfetmek, dijital kültürün varolan medya mesajları içinde Koronavirüs salgınına yönelik daha geniş bir sosyal eğitimi yansıtmaya ve vurgulamaya nasıl yardımcı olduğunu algılamamızı sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında, önce "İnternet meme"leri, ardından katılımcı kültür ve meme'lerin çevrimiçi iletişim açısından kesişimleri ele alınacaktır. "İnternet meme"lerinin zamansal dinamikleri ve popülerliklerinin gelişim süreçlerine dair bir çerçeve çizilecektir. Bu doğrultuda, Covid-19 içerikli "İnternet meme"leri ve bu spesifik memetik formlarda kullanılan ortaklığa ulaşmamızı sağlayacak genel bir bakış açısı kazandırılacaktır. Daha sonra, bu türlerin dili, imgeleri ve ilettikleri mesaj ile ilgili kullandığı baskın noktalar belirlenerek, Covid-19 ile ilgili "İnternet meme"lerinin katılımcı kültür ile nasıl oluşturulduklarına, çevrimiçi toplulukların meme'leri kullanarak biçim gelenekleri oluşturma şekilleri ve meme'lerin sürekli değişen sosyal bağlamlara sahip farklı kültürlerde nasıl kullanıldığı ve bunun dijital kültürde bize ne anlattığı tartışılacaktır.

Meme Kavramına Genel Bakış

İnternet ortamında mizahi etki yaratmak için birçok insanın birbirine gönderdiği ve hızla yayılan resim, video ya da deyiş gibi bir medya biçimine ait eğlenceli ve ilginç öğeler olarak tanımlayabileceğimiz meme'ler, belirli bir kültür veya sosyal sistem içerisinde bilgi paylaşımı amacıyla yaygınlaştırılan fikir, inanç ya da davranışları bünyesinde barındırmaktadır. Kavram olarak

"meme," Richard Dawkins'in (2006) ilk olarak 1976 yılında yayınlanan *The Selfish Gene* (Gen Bencildir) kitabındaki tartışmalarda "verili bir kültürel sisteme bir "virüs" gibi kopyalanan ve yayılan bir düşünce" olarak ifade edilmektedir. Dawkins'in (2006) "kültürel bir aktarım ya da taklit birimi" olarak tanımladığı ve öne sürdüğü görüşü, dijital imajlar ya da mesajların hızla yayılması ve çevrimiçi iletişim teknolojilerinde biçimsel olarak yer alabilen "İnternet meme"leri ile ilgili tartışmaları da düşündürmektedir.

"İnternet meme"leri, genellikle mizahi yollarla iletişim kurmak için kısa ve öz mesajlar içeren popüler kültür görüntülerini kullanan oldukça görsel ve duygusal çevrimiçi iletişim biçimleridir. Bunlar hem popüler ikonlara ve medya resimlerine, hem de özlü ve genellikle komik mesajlar iletmek için bireysel kullanıcılar tarafından yaratıcı yollarla kullanılabilecek dil kalıplarına ve sözlere dayanmaktadır. Bu türden içerikler yaşam süresi boyunca çoğaltma ve taklit etme yoluyla farklı fikir ve bağlamlara uyarlanmasıyla önem kazanmaktadır. Bu anlamda, sadece taklit etme ve çoğaltma özelliğiyle değil, mizahi özelliğiyle de ön plana çıkan "İnternet meme"leri tipik olarak farklı güncel mizahi ürünleri kullanarak da önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

"İnternet meme"lerindeki mizahi unsurlar üzerine yapılan çalışmalar (Shifman, 2012), meme iletişiminde kullanılan üç ortak kategori olduğunu ortaya koymaktadır:

a) Oyunbazlık, mizah adına mizah olarak tanımlanmaktadır ve izleyiciyi bir oyunda yer almaya çağırmaktadır.
b) Uyumsuzluk, genellikle kelime oyunları şeklinde birlikte anlam ifade etmeyen metinler ve görsellerin bir araya gelmesiyle yaratılan bir mizahi anlayışı içermektedir.
c) Üstünlük, bir üstün grubun kimliğini diğerlerinden farklılaştırarak sürdürmeye veya "öteki" pahasına üstün gruba ait bir kimlik inşa etmeye yol açmaktadır.

"İnternet meme"lerinin iletişim kurmak için kısa mesajlar içeren popüler kültür imgelerini kullanan son derece görsel ve duygusal çevrimiçi iletişim biçimleri olduğu (Bellar vd, 2013) görüşünden yola çıkarak varlığını sürdürebilmesi tek başına mesajın iletilmesi ve yaygınlaştırılması ile değil, aynı zamanda

kültürel bir alan oluşturması ve taklit edilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda, Dawkins (2006) meme'lerin başarılı olabilmesi ve istenen etkiyi yaratabilmesinin "uzun ömürlülük, verimlilik ve aslına uygun kopyalama" ile gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır. İstenen etkinin yaratılabilmesi için meme'leri oluşturan ve Davison (2012) tarafından "görünme, davranış ve ülkü" olarak tanımlanan üç unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar üzerinden yorumladığımızda ise, meme'ler gözlemlenebilir, üreticisinin takındığı tutumu sergileyebilir; ve bir kavram ya da fikri iletmek açısından önem taşır.

Tamamlayıcı unsurları incelediğimizde en çok dikkat çeken noktanın, meme'lerin ortaya çıkışının bir başka bireyin / kullanıcının yapmış olduğu tercihlere bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle, herhangi bir kategorileştirmenin değişen ileti türleri veya dolaşıma sokulan dijital ortamlar özelinde değişikliğe uğraması ihtimaline karşın, taklit edilerek paylaşılan içeriklerin memetik bir içerik niteliği kazanıp kazanmadığının diğer kullanıcıların dolaşımı nasıl deneyimlediği ile de ilgili olduğu söylenebilir.

Çevrimiçi aktarım yoluyla etki yaratan meme'lerin bir kültür öğesi (Davison, 2012) olduğu görüşü, farklı kimliklerin kullanımı ve müzakeresi sonucunda meme'lerin kazandıkları değişik anlamlar ile de kendi içerisinde ve diğer öğelerle bir araya geldiğinde çokseslilik (Milner, 2012) sağladığı düşünülmektedir. Kavram sosyo-tarihsel açıklaması açısından gündelik hayatta ve kültürel olarak yaşanan değişimlerden etkilenmekte, bu nedenle de bir kültürel evrim aracı olarak ele alınabilmektedir.

Geni meme'in bir metaforu olarak gören Dawkins'in (2006) görüşlerinden yola çıkan Hofstadter (1983) işitsel ve görsel aktarım nedeniyle meme'ler özelinde daha fazla rekabete dikkat çekmekte ve genlerin aksine meme'lerin dönemin medya araçları özelinde daha fazla alan kaplamak için rekabet edeceğini öne sürmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak, meme'lerin mecazi olmayan bir hale geldiğini söylemek mümkündür. Dilbilim ya da psikoloji açısından farklı anlamlar barındıran meme'ler, günümüz bilgi ve iletişim teknolojileri kapsamında tartışıldığında sadece bir kültür aktarım birimini değil, bir türü de tanımlamaktadır. Her ne kadar meme'ler metinsel bir türü tanımlasa da, dijital iletişim araştırmalarında meselenin özü olan virallik önem taşımaktadır. Bu nedenle,

alanyazında meme'lerin dijital ağlarda nasıl yayıldığı, dağıtıldığı, kopyalandığı ile ilişkilendirilen çalışmalar yer almaktadır (Knobel ve Lankshear, 2007; Burgess, 2008; Milner, 2012; Shifman, 2012). Tüm bu tanımlar ve yaklaşımlar ışığında meme'lerin teknolojik, kültürel ve sosyal seçimler açısından dinamik varlıklar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dinamik ve dönüşen bir tür olan meme'ler, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Pek çok haber konusu, bilgisayar oyunu, video, reklam ya da diğer medya içeriği memetik içeriklere konu edilebilmektedir (Kuipers, 2002; Kuipers, 2005). Günümüzde yöndeşme sonucunda meme'leri üreten kullanıcıların içerikleri istedikleri doğrultuda kullanabilmeleri ve bilgi ve iletişim teknolojilerine uyarlayabilmelerinden ötürü türler arası yolculuk yapılmaktadır.

Memetik içerik sınıflandırması üç ana başlıkta toplanmaktadır (Shifman, 2014): gerçek yaşama ait anların kullanıldığı türler, görsel ya da görsel-işitsel içeriklerin manipüle edilmesiyle oluşturulan türler, meme-odaklı dijital içerik evreninden üretilen türler. Shifman'ın ortaya koyduğu bu türlere ek olarak, Wiggins ve Bowers (2015) meme'leri farklı bir bakış açısıyla yorumlamaktadır ve meme'leri tek başına bir tür olarak ele almaktadır. Meme'ler kendi içerisinde "sürdürme, ayrıntılandırma, değiştirme" aşamasını barındıran bir tür olarak tanımlanmaktadır (Wiggins ve Bowers, 2015). Bu aşamalar; hiçbir değişikliğe uğramamış ve yayılabilir bir medya içeriği (spreadable media), yapılan bir değişiklikten ötürü ortaya çıkan meme (emergent meme), ve son olarak, ortaya çıkan meme'in yeniden düzenlenmesi, taklit edilmesi ve manipüle edilmesi ile yeni bir meme olarak İnternet ortamında yaygınlaştırılması (meme'in kendisi) şeklinde açıklanmaktadır. Bazerman ve Russell (2003) ise meme'lerin onları ortaya çıkaran ve kullanıldıkları faaliyetler kapsamında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tüm bu tartışmalardan da anlayacağımız üzere, bu medya biçimlerinin diğerlerinde olduğu üzere geleneksel bir tür anlayışından ziyade tekrarlanan biçimler olduğu, yaşayan kültür dinamiklerinden ve diğer değişenlerden etkilendiği görülmektedir. Bu nedenle, meme'ler insanların sadece iletişim amacıyla kullandığı bir formül değil, aynı zamanda karmaşık bir sosyal motivasyon ve kültürel etkinlik sistemi olarak ele alınmaktadır.

Son zamanlarda meme'leri günün her anında, aralıksız ve tüm platformlarda görmekteyiz. Sıradan bir sosyal medya kullanıcısının her gün en az bir meme ile karşılaştığını rahatlıkla düşünebilmekteyiz. Bu anlamda, meme'ler, hem bir etkinlik alanı yaratmakta hem de farklı türleri ve kültürleri barındırmasıyla da paylaşımlar açısından odak noktası haline gelmektedir. Shifman (2012) meme'lerin günümüzde dijital kültürün farklı yönlerine ışık tuttuğunu belirtmektedir. Bu bölümde, Anthony Giddens'in yapılanma kuramından yola çıkarak tür olarak meme'lerin Koronavirüs salgını sürecindeki varlığının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Katılımcı Kültür Ürünü Olarak "İnternet Meme"leri

Pasif bir izlerkitle yerine çevrimiçi bireylerin aynı anda hem görüntülerin hem de metinlerin üreticisi ve tüketicisi olmalarından ötürü yeni medya ortamlarının tüketiciler tarafından doldurulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Henry Jenkins (2006) dijital kültürün gücünü insanlara etkileşim içerisinde olmak, birlikte yaratmak ve işbirliği yapmak gibi yeni fırsatların sunulmasından aldığını savunmaktadır. Bu nedenle, "İnternet meme"leri kültürün yeni medya bağlamında nasıl üretildiği, aktarıldığı ve yaygınlaştırıldığına dair içgörü sağladığı için önemlidir (Knobel ve Lankshear, 2007).

Jenkins (2006), iletişimin değişen bu yönünü yakınsama çerçevesinde ele alarak aktif kullanıcı performansını "katılımcı kültür" olarak adlandırmaktadır. Yakınsama (Jenkins, 2006) farklı medya işlevlerinin tek bir cihazda yer alması olarak ifade edilse de, sadece teknolojik bir süreçten ibaret değildir çünkü kullanıcıları yeni enformasyon kaynakları bulmaya yönlendirdiği ve onların dağınık medya içerikleri arasında bir ilişki kurmalarına neden olduğu bir kültürel değişimi de ifade etmektedir. Bu anlamda, katılımcı kültür aynı zamanda yaratıcı ifade ve kolektif zekânın da bir ürünü olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan katılımcı kültür "sanatsal ifade ve sivil katılım, diğer katılımcılarla yaratımları paylaşma, yarattıklarının ve katkılarının önemli olduğunu bilen katılımcılar, etkileşim sayesinde sosyal bağ hisseden katılımcılar" gibi bazı özellikleri içerisinde barındırmaktadır (Fuchs, 2016: 79). Anlaşılacağı üzere, "İnter-

net meme"i oluşturmak ve üretilmiş olanları anlamlandırmak katılımcı kültür ile örneklendirilebilmektedir.

"İnternet meme"lerini oluşturanlar birden fazla görsel ya da metni bir araya getirerek asıl anlamları dışında kullanmaktadır. Bu anlamda, "İnternet meme"leri katılımcı dijital kültürün birer eseri olarak ele alınmaktadır. Jenkins (2009:3) katılımcı kültürü kişinin kendi kreasyonlarını yaratması ve paylaşması için güçlü bir desteği olan ve en deneyimli kişiler tarafından bilinenlerin acemilere aktarıldığı gayri resmi bir mentörlüğün olduğu kültür olarak tanımlamaktadır. Hatta günümüzde "İnternet meme"lerine baktığımızda büyüyen bir edebiyat alanı, katılımcı medya yoluyla kimlik oluşturma imkânı, kamusal söylem alanı veya yorum için etki yarattığını göstermektedir (Knobel ve Lankshear, 2007; Milner, 2012; Miltner, 2011; Burgess, 2008; Kuipers, 2002). Bu anlamda, "İnternet meme"lerini yeni medya ortamındaki sosyal ve kültürel rolleri üzerinden (Watts, 1981) düşünecek olursak sosyal bir eserin onu üretenler ve tüketenlerin sosyal davranışları ile ilgili ipuçları vereceğini düşünebiliriz (Wartofsky, 1979). Bir başka deyişle, sosyal bir sistem meme'lerin nasıl yaratılacağını ve yaratılmasının veya yeniden üretilmesinin motivasyonunun nasıl devam edeceğini belirlemektedir.

Çevrimiçi dolaşıma giren "İnternet meme"leri geçişliliğin fazla olmasından ötürü katılımcı bir medya kültüründe yıkıcı bir iletişim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, yıkıcı iletişimin (Baudrillard, 2003, s. 287; de Certeau, 1984) baskın iletişim yapılarına beklenmedik şekilde yanıt verdiği düşünülmektedir. Merkezi olmayan, mizahi ve pastiş ürünlerin başka bir okuryazarlığa ihtiyaç duyularak anlaşılabileceği tartışılmaktadır. Tam da bu noktada, meme'lerin üretimde ve dolaşımda ikincil bir okuryazarlığa ihtiyaç duyarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan meme'ler ve yeniden bir araya getirilerek mizahi yapılan yayılabilir medya türü olan "İnternet meme"leri, katılımcı dijital kültür paydaşları arasındaki dinamik etkileşim nedeniyle virallik kazanmaktadır. Bu türden bir viralliğin en önemli nedenlerinden biri de, düzenleme ve kaydetme ile yeniden yaygınlaştırma motivasyonudur. "İnternet meme"lerinin, tüketici ve üreticiler tarafından söylemsel olarak üretilen mesajlar olduğu yaygın bir görüştür.

Anthony Giddens'in Yapılanma Kuramı

Bireylerin toplum ile ilişkisi en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır çünkü kimi düşünürler yapının eylemden ve aktörden önce geldiği üzerinde dururken bir kısmı da eylemin yapıdan öncelikli olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu yaklaşım, sadece birey ya da topluma odaklanmak değil, uzam ve zaman eksenli bir perspektifin de önemine odaklanmamızı sağlamaktadır. Hem toplumun yapısına hem de bireylerin etkilerine odaklanan bir ortam insan davranışını anlamak konusunda eşit derecede önemlidir. Bir diğer deyişle, insan toplumla etkileşime girmekte ve oluşum sürecinde aktif bir rol almaktadır.

Giddens yapılanma kuramını oluştururken etnometodoloji, dil felsefesi, görüngübilim, zaman coğrafyası, Marksizm ve işlevselcilik gibi farklı yaklaşımlardan etkilenmektedir. Bu yaklaşımlara ek olarak yapılanma kuramı, yapı, eylem kapasitesi, özne, nesne gibi kavramsallaştırmalara yenilik getiren bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuramı diğerlerinden farklı kılan kavramlar ise "sistem, yapı ve yapının ikiliği" olarak ifade edilebilir. Aslında, Giddens (1984) yapının ve aktörün dualizmi ve ayrılığını eleştirmekte ve yapı ile aktör arasındaki dualite ve tekrarlanan ilişkiyi savunmaktadır. Bu nedenle, yapı ve eylemlilik ikiliği insan eylemlerini başarılı bir şekilde açıklamak için önemlidir. Bu durumu Lamsal (2012: 113) şöyle açıklamaktadır: "Anthony Giddens yapının ve aktörün ayrılamayacağını belirtmektedir; bu bağlılığı Giddens 'yapının ikiliği' olarak adlandırmaktadır. İnsan aktörler, icat edilen değerler ve normlar aracılığıyla toplumun yapısının oluşturulmasını sağlayan veya sosyal kabulle pekiştirilen unsurlardır."

Lamsal'ın görüşünden de anlaşılacağı üzere, Giddens makro ve mikro yapılar arasında tekrarlanan bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle, Giddens'in yapılanma kuramı (Bratton, Callinan, Forshaw, Sawchuk ve Corbett 2007), bireysel seçimlerin kısmen kısıtlanmış olarak görüldüğü, ancak yine de seçimler olarak kaldığı insan özgürlüğü ve kararlılığı arasındaki karmaşık ilişkiyi göstermeyi amaçlamaktadır. Bu unsurların sadece birini ele alarak anlamlandırmak ya da birine daha fazla vurguda bulunmak eksik bir çözümlemeyi de beraberinde getirmektedir.

Yapılanma kuramının temeli, bireyler ve onlar üzerinde etkisi olan sosyal güçler arasındaki ilişkinin tanımlanmasını

içermektedir. Giddens (Craib, 1992) insanların eylemlerine dair tüm tercihleri kendi tekelinde bulundurmadıklarını ve bilgilerinin kısıtlandığını öne sürmekte; yine de, sosyal yapıyı yeniden oluşturan ve sosyal değişimi üreten unsurlar olduklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle, Giddens, varoluşuna tam olarak neyin neden olduğunu ya da varoluşunu neyin pekiştirdiğini tanımlamaktan çok, yapı ve aktör arasındaki bu ikiliğin varlığını kanıtlamakla ilgilenmektedir. Aynı doğrultuda, etkileşim sistemleri ve yapılar arasındaki farklılıkları da ayırt etmekte ve bir etkileşim sisteminin tamamen bir yapının kendisi olmasa da yapısal nitelikler sergilediğini açıklamaktadır (Cloke, 1991). Bu türden bir etkileşim sisteminin en yaygın örneği konuşmadır. Etkileşim sistemi olarak konuşmanın anlaşılması, ses ve dilin yapı bilgisinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Giddens bu ilişkiyi, sosyal etkileşimi kolaylaştıran ve yeniden üreten yapılar tarafından oluşturulan kurallar ve kaynaklar olarak ele almaktadır. Giddens (1984), gelenekler, kurumlar, ahlaki kodlar ya da diğer beklentileri barındıran yapıların evrensel olarak sabit olduğunu, ancak yine de temel olarak eylemin beklenmeyen sonuçları ile değiştirebileceğini öne sürmektedir.

Yapı türleri açısından Giddens üç yapıyı tanımlamaktadır: anlamlandırma, meşrulaştırma ve tahakküm. Diğer bir deyişle, organize dil ağları (anlamsal kodlar, yorumlayıcı şemalar ve söylemsel uygulamalar) aracılığıyla üretilen yapı, yani anlamlandırma; toplumsal normların, değerlerin ve standartların doğallaştırılması yoluyla ahlaki bir düzen üretilmesi, yani meşrulaştırma ve kaynakların iktidar araçları olduğu inancıyla güç ilişkisinin aktör ve yapı arasındaki bir etkileşim biçimi olarak tanımlanması, yani tahakküm.

Giddens'in "aktör" kavramıyla kastettiği temel insan eylemleri ve sonuçta ortaya çıkan faaliyetler olarak düşünülebilir. Aktörün eylemi ve eylem yeteneği daima güçle etkileşim içerisindedir. Güç, bilinçli veya bilinçsiz hareket etme yoluyla, aktörün kendisinde ve aktörün etkilediği yapı üzerinde değişiklikler yaratmaktadır (Mestrovic, 1998).

Yapılanmanın hem mikro hem de makro düzeyde ele alınması gerekmektedir. Oluşturduğumuz ilişkilerin sürekli olarak etkileşim içerisinde olduğu ve bireyler tarafından kontrol edildiği bilgisine sahibiz. Bireyler ve dış güçler arasındaki bu

bağ, Giddens'in yapılanma kuramının temellerini de bir araya getirmektedir.

Giddens'in yapılanma kuramı, Parsons'un (1951) aktör-sistem teorisinin sosyolojisini ve Goffman'ın (1956) dili gerçek dünyadaki pratiklerle bağlantı içerisinde kapalı bir gerçeklik olarak görmesini eleştirmektedir. Giddens, sosyal eylemler ile bu eylemlerin gerçekleştiği yapıda tekrarlanan kurallar ve uygulamalar arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda yapılanmayı; kuralları, kaynakları, sosyal uygulamaları ve sistemleri içeren etkileşimli, tekrarlanan bir ilişki olarak görmektedir (Giddens, 1984).

Covid-19 Meme'leri ve Yapısal Analizi

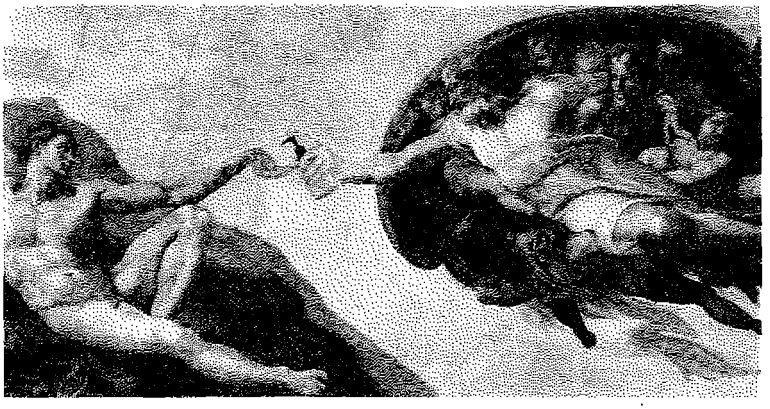
Bu çalışma kapsamında, Covid-19 ile ilgili meme'lerin yeni medya ortamlarında katılımcı kültür ile nasıl oluşturuldukları, çevrimiçi toplulukların meme'leri kullanarak biçim gelenekleri oluşturma şekilleri ve bu durumu nasıl meşru kıldıkları, meme'lerin sürekli değişen sosyal bağlamlara sahip farklı kültürlerde nasıl kullanıldığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu amaçla, Anthony Giddens'in yapılanma teorisinin memetik yaratım süreci ve sonucunun içsel görünümünü sunması amaçlanmaktadır. Bu bölüm kapsamında yapılan çalışmada yeni medya ortamlarında dolaşıma giren fotoğraf tabanlı ve Covid-19 ile ilgili tüm "internet meme"lerini incelemek olanaksız olacağından, araştırma bir sanat eserinin (Görsel 1) dönüştürülmesiyle oluşturulmuş olan görseller ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma kapsamında Türkiye'deki popüler İnternet meme forumu olan www.bobiler.org web sitesinde yayınlanmış olan sanat eserine yapılan "monte" ile üretilen meme'ler ve araştırmacının sosyal medya kullanımı sırasında aynı meme'ler ile ilgili katılımcı gözlemine dayanan veri toplamasıyla seçilmiştir.

Michelangelo tarafından 1512 dolaylarında yapılan ve Sistine Şapeli'nin tavanında bulunan *Adem'in Yaratılışı* freski, Adem'e hayat üflenmesi konusunu betimlemektedir. Günümüzde ünlü betimlemelerden biri olan bu fresk, modern kültüre farklı biçimlerde yansımaktadır. Bu freskin dönüştürülmesiyle bir tür olarak meme'in ortaya çıkışının izini sürmekte ve bir yapının tekil yinelenmesinin ya da dönüşümünün bir tür olarak ortaya çıkabileceğini görmekteyiz.

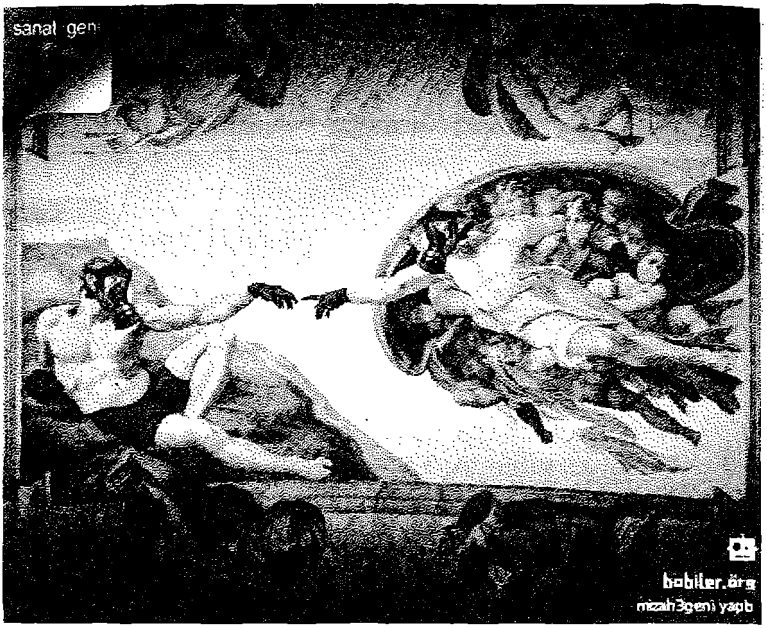

Görsel 1. Adem'in Yaratılışı freski,
1512 Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni.

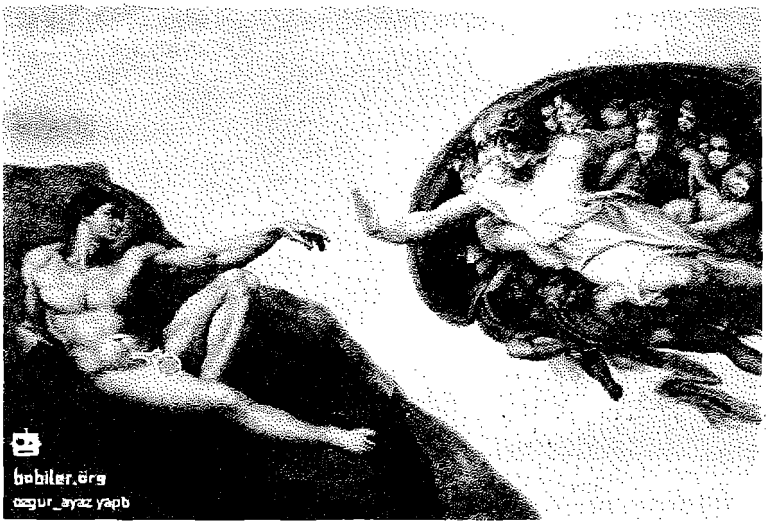
Koronavirüs salgınının yaşanmaya başladığı günlerde *Adem'in Yaratılışı* freski farklı web sitelerinde birtakım değişikliklerle yayınlanmaya başlandı ve dolaşıma girdi (bkz. Görsel 2, Görsel 3, Görsel 4). Freskin üzerinde artık Covid-19 salgınının yaşandığı günlerin en popüler nesneleri olan maske, koruyucu eldiven ve dezenfektan şişesi vardı. Bu süreçte, bu dönüşümler gibi bir sürü örnek yapıldı ve sosyal medya aracılığıyla dolaşıma sokuldu.

Görsel 2. Adem'in Yaratılışı freskinin Makro Meme'i.

Görsel 3. Adem'in Yaratılışı freskinin Makro Meme'i.

Görsel 4. Adem'in Yaratılışı freskinin Makro Meme'i.

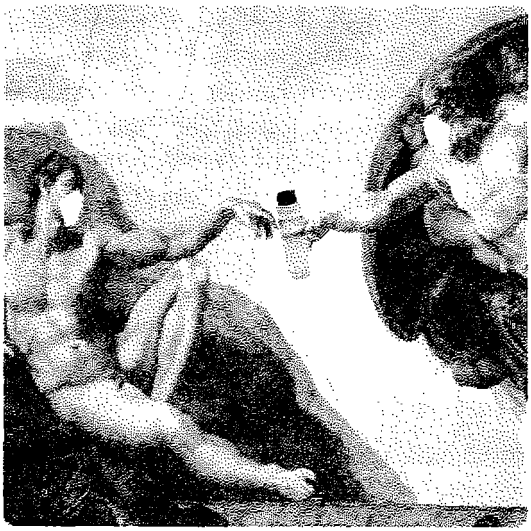
Bu makro meme'in, araştırmanın devam ettiği süre içerisinde daha da değişik versiyonlarının yayınlandığı düşünülmektedir. Bu durum, makro meme'lerin ortaya çıkışı, gelişimi ve dönüşümünü özetlemektedir. Bu evrimin temelinde yatan şey, basit bir "tek başına yapıt"tan tam teşekküllü ve anlamlı, kendi kuralları ve gelenekleri çerçevesinde temsil ve replikasyon anlayışının ürünü olan bir türe geçişi göstermektedir.

"İnternet meme"leri ortaya çıkan meme'ler şeklinde yeniden bir araya getirilen ya da düzenlenen yayılabilir medya olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Temelde meme dışı viral kullanımlar, önceden tanımlanamayan metinsel ya da görsel eklentiler (bkz. Görsel 6, Görsel 7, Görsel 8, Görsel 9) ile yaygınlaştırılmaktadır. Yeniden düzenlenen meme'ler, önceki versiyonları ve birbiri arasında taklit edilmesi, değiştirilen bir perspektifin daha ileri taşınması ve katılımcı dijital kültür tarafından yeniden canlandırılan gelişmekte olan bir iletişim türü olduğunu göstermektedir.

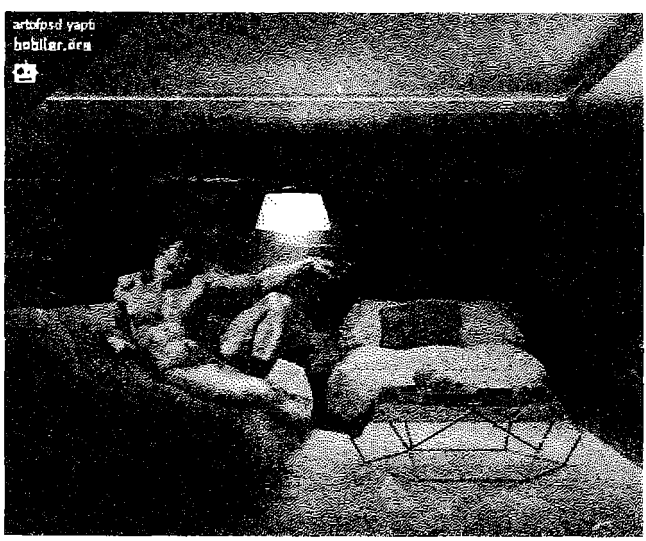

Görsel 5. Adem'in Yaratılışı freskinin bir kısmının Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın selam verdiği görsel ile yeniden düzenlenmesi.

ay ne gerek vardı
- 80 derece canımın içi, eline yüzüne şap şap vur.

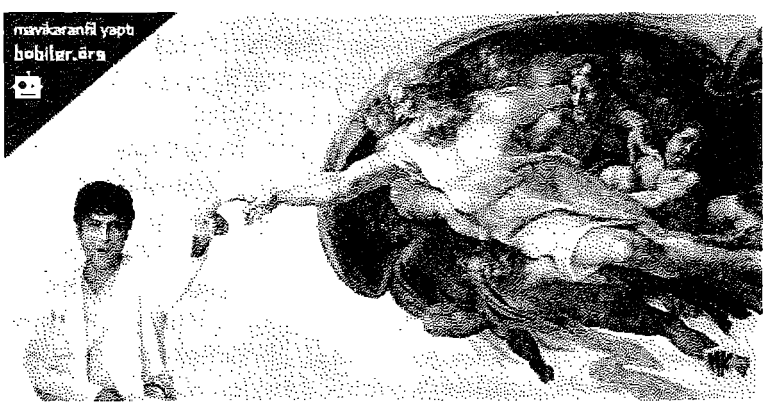
Görsel 6. Adem'in Yaratılışı freskinin bir diyalog ile yeniden düzenlenmesi.

Görsel 7. Adem'in Yaratılışı freskinin bir kısmının karantinayı anlatmak için yeniden düzenlenmesi.

Görsel 8. Adem'in Yaratılışı freskinin bir kısmının sokağa çıkma yasağı öncesi yaşanan bir olay ile yeniden düzenlenmesi.

Görsel 9. Adem'in Yaratılışı freskinin bir kısmının dizi karakteri (doktor) ile yeniden düzenlenmesi.

Burada da görüldüğü üzere, diğer medya mesajlarından makro meme görseline geçiş, yeni ortaya çıkan meme'lerin neredeyse bir meme haline dönüşen gelişiminin örneklerini oluşturmaktadır. Anlaşılacağı gibi, makro meme ile, katılımcı dijital kültür üyeleri, halihazırda devam eden yayılımı tekrar tekrar dönüştürebilmekte ve bu yayılıma daha fazla katkıda bulunabilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

"İnternet meme"leri, kısa ve öz mesajlar içeren popüler kültür görüntülerini kullanan oldukça görsel çevrimiçi iletişim biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı dijital kültürün bir eseri olarak ve sanal bozum doğrultusunda ele aldığımız meme'ler, yeniden üretimleri için gerekli olan faaliyetler doğrultusunda yapının ikiliğini ortaya koymaktadır. "İnternet meme"leri üzerine yaptığımız analizde, meme'lerin yeniden karıştırıldığı ve bu meme'ler aracılığıyla, katılımcı dijital kültür üyeleri tarafından hızla yayılan mesajların yinelendiği görülmektedir. Bu durum, meme'lerin değiştirilmiş veya karıştırılmış, "yayılabilir medya" olarak tanımladığımız şekilde ortaya çıkan meme'lerden geliştiğinin göstergesi olarak ele alınmaktadır.

Birbiri ile aynı mesajı tekrar eden ve bu çalışmanın içerisinde gördüğümüz meme'ler üzerinden, yapılandırmada meme'lerin katılımcı dijital kültür tarafından gerçekleştirilen sosyal eylemlerin bir ürünü olduğu kanıtlanmaktadır. Meme'lerin sürekli üretimi ve yeniden üretimi, yapı ve eylemlilik ikiliğinin ifade ettiği memescape'i oluşturmaktadır. Yapının ikiliği içinde, sosyal ve bireysel varoluşun bir birleşimi, katılımcı dijital kültürün eserleri olarak memescape üzerinde birlikte inşa edilir. Bu anlamda, sadece taklit etme ve çoğaltma özelliğiyle değil, mizahi özelliğiyle de ön plana çıkan "İnternet meme"leri tipik olarak farklı güncel mizahi ürünleri kullanarak da önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Adem'in Yaratılışı freski üzerinden oluşturulan meme'ler ele alındığında, katılımcı dijital kültürün üyelerinin yinelemesi görülmekte ve aynı anda başka bir yinelemenin nasıl yaratılabileceğini de düşündürmektedir. Bu nedenle, döngü devam etmektedir. Bununla birlikte, memescape üzerindeki ısrar, meme'lerin, memetik sohbeti sürdürmek için katılımcı dijital kültürün üretken kapasitesini oluşturan söylemsel sürecin bir

parçasını temsil ettiğini göstermektedir. İncelenen meme'ler açısından içerik sınıflandırmasına baktığımızda görsel içeriklerin manipüle edilmesiyle üretilen ve dijital içerik evreninden alınan türler olduğunu görmekteyiz.

Bu bölüm kapsamında ele aldığımız Covid-19 ile ilgili "İnternet meme"leri, görsel ifadeler yaratılarak kullanıcıların düşüncelerini ve dolaşan bilgiyi anlamlandırabileceği bir ortam sağlamaktadır. Anthony Giddens'in yapılanma kuramı, grup iletişimi, e-ticareti, halkla ilişkileri ve teknolojik gelişmeleri analiz etmek için farklı çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında da, Giddens'in yapılanma kuramına bakıldığında, meme'ler içerik oluşturma ve tür geliştirme için kuralların ve kaynakların kullanılmasını içeren eylem ve yapı arasındaki dinamik etkileşimi ortaya koymaktadır. "İnternet meme"lerini üreten, çoğaltan, yaygınlaştıran ve tüketen sanal ortamları ve bireyleri, tekrar tekrar yeniden üretilen eylemlerden kaynaklanan normalleştirilmiş sosyal uygulamalar olarak tanımlamaktayız. Halbuki, katılımcı dijital kültür üyeleri sürekli etkileşim içerisinde olarak yapılanma ve meme yaratımı için kullandıkları kaynakların oluşturduğu ağ konusunda ipuçları vermektedir. Bu doğrultuda, aynı mesajı sürdürmek, farklı versiyonlarıyla ayrıntılandırmak ve görselin dolaşımını değiştirmek üzere "İnternet meme"leri özelinde farklı eylemler görülmektedir. Giddens'e göre, yapılandırmada kurallar yapıların bileşenidir ancak sabit değil, değişkendir. Bu doğrultuda, meme'ler canlandırıldığı yer veya neden doğrultusunda dönüşüme açık bir halde yaygınlaştırılmaktadır.

"İnternet meme"leri kullanıcılar tarafından kendi anlayışları ve deneyimleri ile kopyalanan ya da yeniden yorumlanan medya biçimleridir. Covid-19 içerikli "İnternet meme"leri, salgının nasıl algılandığı, deneyimlendiği ve çevrimiçi ortamda salgına dair bilginin nasıl dolaştığını incelemek için ilginç bir içerik sunmaktadır. Mizahi olsun ya da olmasın, hangi kültürel üretimlerin ve fikirlerin kullanıldığını incelemek, kullanıcıların salgını nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymak açısından bir perspektif sağlamaktadır. Bu nedenle, "İnternet meme"leri katılımcı kültür içinde koruyucu ekipman kullanımı ve sosyal mesafeye dikkat edilmesi ile ilgili salgına dair anlam, davranış ve ülkü oluşturmak ve salgın hakkındaki bilgiyi yaygınlaştırmak için eşi benzeri olmayan bir ortam sağlamaktadır.

Kaynakça

Adar, Eytan ve Adamic, Lada (2005). "Tracking Information Epidemics in Blogspace", IEEE / WIC / ACM International Conference on Web Intelligence, 19 - 22 Eylül 2005, Compiegne, Fransa.

Baudrillard, Jean (1972/2003). "Requiem for the media". N. Wardrip-Fruin ve N. Montfort (Ed.), *The new media reader* içinde (ss. 277-288). Cambridge: MIT Press.

Bazerman, Charles ve Russell, David R. (2003). "Writing Selves / Writing Societies: Research from Activity Perspectives on Writing", Fort Collins, CO: The WAC Clearinghouse.

Bellar, Wendi; Campbell, Heidi; Cho, Kyong James; Terry, Andrea; Tsuria, Ruth; Yadlin-Segal, Aya ve Ziemer, Jordan (2013). "Reading Religion in Internet Memes", *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 2(2):1-39.

Bratton, John; Callinan, Militza; Forshaw, Carolyn; Sawchuk, Peter ve Corbett, Martin (2007). *Work and organizational behaviour*, Londra, İngiltere: Palgrave Macmillan.

Burgess, Jean (2008). 'All your chocolate rain are belong to us?' Viral video, YouTube and the dynamics of participatory culture. G. Lovink ve S. Niederer (Ed.), *Video vortex reader: Responses to YouTube* içinde (ss. 101-109). Amsterdam: Institute of Network Cultures.

Certeau, Michel de (1984). *The practice of everyday life*, Berkeley: University of California Press.

Cloke, Paul; Philo, Chris ve Sadler, Davis (1991). *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Bringing Together of Structure and Agency*, Cambridge: Polity Press, Oxford.

Davison, Patrick (2012). "The language of internet memes". M. Mandiberg (Ed.), *The social media reader* içinde (ss. 120-134). New York, Londra: New York University Press.

Dawkins, Richard (2006). *Gen Bencildir*, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Fuchs, Christian (2016). *Sosyal Medya - Eleştirel Bir Giriş*, çev. İlker Kalaycı, Diyar Saraçoğlu, Ankara: NotaBene.

Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society*, Cambridge, İngiltere: Polity Press.

Goffmann, Erving (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday.

Hofstadter, Douglas R. (1983). "Metamagical Themas. Virus-like sentences and self-replicating structures", *Scientific American*, 248:14-19.

Jenkins, Henry (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, New York University Press.

Jenkins, Henry (2009). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*, Cambridge: The MIT Press.

Knobel, Michele ve Lankshear, Colin (2007). "Online memes, affinities, and cultural Production". M. Knobel ve C. Lankshear (Ed.), *A new literacies sampler* içinde (ss. 199-227). New York: Peter Lang.

Kuipers, Giselinde (2002). "Media culture and internet disaster jokes: Bin Laden and the attack on the World Trade Center", *European Journal of Cultural Studies*, 5(4): 450-470.

Kuipers, Giselinde (2005). "'Where was King Kong when we needed him?' Public discourse, digital disaster jokes, and the functions of laughter after 9/11", *The Journal of American Culture*, 28: 70-84.

Lamsal, Mukunda (2012). "The structuration approach of Anthony Giddens", *Himalayan Journal of Sociology & Anthropology*, 5:111-122.

Leskovec, Jure; Backstrom, Lars ve Kleinberg, Jon (2009). "Meme-tracking and the Dynamics of the News Cycle", ACM International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, 28 Haziran - 1 Temmuz 2009, Paris, Fransa.

Lin, Cindy Xide; Zhao, Bo; Mei, Qiaozhu ve Han, Jiawei (2010). "PET: A Statistical Model for Popular Events Tracking in Social Communities", ACM International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, 25 - 28 Temmuz 2020, Washington DC: ABD.

Mestrovic, Stjepan G. (1998). *Anthony Giddens the last modernist*, Routledge: London.

Milner, Ryan M. (2012). The world made meme: Discourse and identity in participatory Media, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kansas University.

Miltner, Kate (2011). Srsly phenomenal: An investigation into the appeal of LOLcats, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, London School of Economics.

Parsons, Talcott (1951). *The Social System*, New York: The Free Press.

Shifman, Limor (2012). "An Anatomy of a YouTube Meme", *New Media & Society* 14, 2:187-203.

Shifman, Limor (2014). *Memes in digital culture*, Cambridge, MA: MIT Press.

Wartofsky, Marx W. (1979). *Models: Representation and Scientific Understanding*, Dordrecht: Reidel.

Watts, Richard J. (1981). *The Pragmalinguistic Analysis of Narrative Texts*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Wiggins, Bradley E. ve Bowers, G. Bret (2015). "Memes as genre: A structurational analysis of the memescape", *New Media & Society*, 11:1886-1906.

İzolasyon ve Şiddet Sarmalında Pandemide Kadın Olmak

Sevgi Kesim Güven[1]

Özet

Covid-19 gibi salgın hastalıklar, tarih boyunca insan hayatını şekillendiren dönemeçler olarak anılmıştır. Her salgın kendi döneminin toplumsal koşullarına göre kendi mücadele yöntemlerini beraberinde getirirken; ilgili dönemdeki toplumlar üzerinde de sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik tahribatlar yaratmaktadır. Bu pandemi döneminde iktidar, ortaçağ Avrupa'sında ortaya çıkan ve milyonlarca kişinin ölümüne neden olan Kara Veba'nın yönetim sürecinin aksine, virüsü enformasyon aracılığıyla "kontrol altına" alarak onun tedrici olarak ortadan kaldırılabileceği koşulları yaratma yönünde bir yöntem seçmiştir. Bu tedrici yöntemin

1. Dr. Boğaziçi Üniversitesi, kesim@boun.edu.tr

en önemli araçları ise "Sosyal İzolasyon" ve "Sosyal Mesafelenme", yani görece korunaklı bir yaşam modelini sağlamaya yöneliktir. "Yeni normal" olarak adlandırılan bu dönemde toplumsal faydayı sağlamak adına "Evde Kal" sloganı ile kampanyalar başlatılmış ve ülke genelinde, tüm dünyada olduğu gibi, büyük yankı uyandırılmıştır. Bu slogan aslında tüm toplum için verilmekle birlikte kadınların toplumsal cinsiyet rollerine yönelik örüntülerinin çatısı gibidir. Çünkü, kadınlar pandemi döneminde toplumsal cinsiyet rollerini, iç ve dış tehlikelerden korumak adına, gönüllü olarak tercih etmiş ya da bu, onlara tercih ettirilmiştir.

Türkiye'de Koronavirüs salgınını kontrol altına almak için "Sosyal mesafelenme ve izolasyon" teşvik edilirken bazıları için ev sosyal, ekonomik ve psikolojik açılardan ağır sonuçların ortaya çıktığı bir alan olarak görülmeye başlandı. Bu sonuçlar daha önce de olduğu gibi kadınları ve kız çocuklarını işaret etmektedir. Kadınlar ve kız çocukları için "Evde Kal" çağrısı korunmasızlığın giriş kapısı olmuştur. Kadınlar, pandemiden önce de çok zor ulaştıkları korunma sistemine bu dönemde ulaşamamalarına ek olarak, artık kamusal ve özel alanlarda daha da görünmez hale gelme tehlikesiyle yüzleşmektedirler. Bu çalışmada, pandemi sürecinde kadın olmanın ne demek olduğuna ve bunun toplumsal cinsiyet kalıplarına bağlı olarak nasıl şekillendiğine yönelik olarak ortaya çıkmış çalışmalar merkeze alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

Giriş

Salgın hastalıklar, içinde yaşadığımız dünya için, tarih kitaplarında yazan olaylar olmaktan ziyade bir gerçeğe dönüşmüştür. Bugüne kadar görülen salgın hastalıklardan insanlık tarihine en büyük izleri bırakanlardan bazılarının veba, kolera, tifüs, çiçek, ebola ve grip olduğu bilinmektedir. Son 20 yıl içerisinde karşılaştığımız salgın hastalıklara örnek olarak 2003 yılında SARS, 2007 yılında Influenza A H1N5 (kuş gribi), 2009 yılında Influenza A H1N1 (domuz gribi), 2012 yılında MERS, 2013 yılında Influenza A H7N9, 2014 yılında Ebola ve 2015 yılındaki Zika sayılabilir. (Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA, 2020, 22). Bu salgın hastalıkların her birinin sonuçları itibariyle sosyal, siyasi, ekonomik ve ideolojik değişimlere yol açtığı bilinmektedir.

Bugün içinde bulunduğumuz süreçte tıbbi literatürde Covid-19 olarak adlandırılan salgının da derin değişimlere neden olduğunu ve olmaya devam edeceğini bilmekteyiz.

Covid-19 ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Hubei bölgesinin başkenti Wuhan'da başlamıştır. İlk olarak belirlenebilen bir sebep olmaksızın gelişen, tedavi ve aşılara cevap vermeyen bir zatürree türü sanılmış, fakat, araştırmalar sonucunda hastalığa SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni tip bir koronavirüsün neden olduğu anlaşılmıştır. Salgın ilk başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Kısa bir süre içerisinde Çin'in geri kalan eyaletlerine ve ardından Avrupa, Kuzey Amerika, Asya-Pasifik ülkelerine, son olarak da tüm dünyaya yayılmıştır. 11 Mart 2020'de salgın Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "pandemi" ilan edilmiştir. (Aslan, 2020, 39). Aynı gün Türkiye'de de ilk vaka resmi olarak Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından açıklanmıştır. Vaka sayılarının korkuya paralel olarak arttığı bu dönemde dünyanın her tarafından insanlar televizyonlarının başında uluslararası dijital salgın takip sistemlerini[2] takip etmektedir. Canlı olarak takiplerden ortaya çıkan sonuç; bir kişi ile başlayan hastalığın milyonları aşan bir bulaşma sayısına ve yüzbinleri aşan ölüm sayılarına ulaştığıdır.

Pandemi, Eski Yunan dilinde "tüm" anlamına gelen "*Pan*" ve "insanlar" anlamına gelen "*Demos*" sözcüklerinden oluşan "tüm insanları etkileyen" anlamında kullanılan bir kavramdır (Murphy, 2015). Virüsün ortaya çıktığı tarihten itibaren kamuoyunda tanınan sanatçı, sporcu ve hatta siyasetçilerin[3] bu hastalığa yakalanması, Covid-19'u geçmiş salgınlardan farklı olarak, toplumun belli bir *sınıfından* bireyleri değil de herkesi etkileyebilme potansiyeliyle, salgının ilk zamanlarında yapay bir umutlu olma halini ortaya *çıkarmıştı*. Fakat, günler geçtikçe aslında bu algının bir halüsinasyon olduğunun farkına varıldı ve bu salgının da dünyanın tüm gelişmişliklerine rağmen diğer salgınlar gibi bir eşitleme yöntemi olmaktan çok var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirdiğini ortaya çıkarmıştır.

2. Bu kamuya açık dijital takip sistemlerinden bazıları şunlardır: https://www.bing.com/covid/local/turkey, https://www.coronatracker.com/analytics/ ve https://www.worldometers.info/coronavirus/

3. Ayrıntılı bilgi için: https://www.haberturk.com/iste-corona-viruse-yakalanan-unlu-isimler-ve-siyasetciler-2612063/14 bakınız.

Eşitsizlik araştırmalarının verilerine yakından baktığımızda sağlığın ve hastalığın eşit dağılmadığını görebiliriz. Mellor ve Milyo, "Reexamining the Evidence of an Ecological Association between Income Inequality and Health" (2001) adlı makalelerinde sosyoekonomik eşitsizlikler ile madde bağımlılığı, psikolojik rahatsızlıklar ve kronik rahatsızlıklar arasındaki bağlantıyı ampirik veriler üzerinden göstermektedirler. Bu çalışmaya göre, genellikle varsıl ve yoksulların hastalıkları veya rahatsızlıkları birbirinden farklıdır. Covid-19 salgını bu anlamda bir yandan sosyoekonomik eşitsizliklerin sağlık sistemindeki etkilerini göstermesi bakımından diğer bir yandan da sosyal ve ekonomik alanda dışlanmışlar ile ilgili tam bir turnusol kâğıdı işlevi görmektedir.

Türkiye'de salgın ile ilgili ilk dışlanma *İçişleri* Bakanlığı tarafından 21 Mart 2020 tarihinde yayımlanan genelge ile birlikte 20 yaş altı ve 65 yaş üstüne getirilen sokağa çıkma yasağı ile ortaya çıkmıştır. 65 yaş üstü vatandaşların salgına karşı daha kırılgan oldukları gerekçesiyle sokağa çıkmalarının sınırlandırılması, bu grubu virüsün etkilerinden korumayı hedeflerken, öte yandan da yaşlı ayrımcılığına maruz kalmalarına sebebiyet vermiştir (Türk, 2020:37). 65 yaş üstü bireylerin sokağa çıkma kısıtlamasında yaşadıkları sorun ve zorluklar ilk olarak sosyal medyada eğlence konusu olurken, komiklik olarak ifade edilen bu tutum ve davranışlar zamanla yerini yaşlılara yönelmiş zorbalığa ve nefret söylemine bırakmıştır (İhlas Haber Ajansı [İHA], 2020; Memurlar.net, 2020a; Memurlar.net, 2020b). Bu tür ötekileştirme söylemleri sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp dünyanın birçok yerinde #boomerremover etiketiyle görülmüştür. Meisner'ın da ifade ettiği gibi sosyal medya bu anlamda Y ve Z kuşakları tarafından yaşlı yetişkinlere karşı antagonistik stereotipleri, önyargıları ve ayrımcılığı ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (2020). Bu etiket ilk çıktığı zamanlarda bile TikTok'ta yaklaşık 780.000 görüntülemeye sahipti. Ama en önemlisi bu etiket Y ve Z kuşağının sosyal medya üzerinden virüsün enfeksiyon kapmaları durumunda komplikasyon ve ölüm riski daha yüksek olan *boomer*[4] nesline karanlık bir selam niteliğindedir. Ek olarak,

4. *Baby boomers* kuşağını, 1946-1964 yılları arasında doğan kişiler oluşturmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki nüfus patlaması yıllarında doğan nesiller bu kuşağı ifade eder (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014, 182).

bazıları bu etiketi virüsün özellikle *boomer* nesli tarafından yapılan önemli çevresel hasarlar için "adil" bir ceza olduğunu öne sürmek için kullanmıştır (Burfitt, 2020) ve (Godfrey, 2020). Bu salgın aslında nesiller arasında süregiden çatışmanın gösterilme şeklini ve yoğunluğunu değiştirirken, kaynakların kendileri için kullanılmasını isteyen genç nesil de kendi içinde ciddi bir eşitlik ve adalet sınavı vermektedir.

Salgın, ayrımcılıkta ilk kurbanlarını yaşlılardan yana kullanırken diğer tarafta bu salgının etkisini her alanda derinden hisseden LGBTİ+ bireyler, göçmenler, kadınlar ve kız çocukları ise olağan kurbanlar olarak tarih sayfasındaki yerlerini bir kere daha almışlardır. Bu bağlamda *eşitlik, özgürlük, adalet* gibi kavramların salgın dönemlerinde daha da önemli hale geldiği ve çok daha kolay suistimal edildiği dönemler haline geldiği geçmişteki tecrübeler ışığında bilinmektedir. Bu noktada salgının sosyoekonomik, politik ve ruhsal etkilerine yönelik çalışmalar literatürde yerini alırken bütün bu alanların merkezine toplumsal cinsiyet konusu yerleşmektedir. Kadınlar ve kız çocukları her salgında toplumsal cinsiyet normlarından dolayı bütün yaşam alanlarında ilk kurban edilenler olurken; bir yandan da bu salgın ile birlikte, mevcut kazanımlarının, evdeki izolasyon sistemi sebebiyle bu sefer "gönüllü oldukları bir şekilde" ellerinden alınması tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Covid-19 salgınının da cinsiyet-nötr olmaması sürpriz değil. Aslında, görünmez Koronavirüs, cinsiyet eşitsizliğine ve cinsiyetçiliğe ait birçok *fay hattını* görünür kılmıştır. Bu çalışma bu fay hattının kadınlar için görünür kıldıkları ile ilgilenirken Covid-19 salgınının ve onunla ilgili alınan önlemlerin daha popüler bir ifade ile "yeni normal" denilen şeyin kadınlar için ataerkil toplumsal rolleri nasıl dayattığı ve bunların olası sonuçları üzerine eğilecektir. Buna ek olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal izolasyon kuralları altında kendi inşasını nasıl kurduğuna da değinilecektir. Bu noktada konunun hemen en bilindik yöntemi ile çerçevesini çizmek, diğer bir deyişle cinsiyet kavramından daha karmaşık bir kavram olan "toplumsal cinsiyet" kavramını –biraz içgörü geliştirmek adına– tanımsal karşılıklarıyla kısaca verelim.

Pandemi'nin Gör Dediği: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Covid-19 salgını tüm dünyada teknolojiden sosyal hayata kadar birçok konuda değişimlerin ve dönüşümlerin habercisi olurken bu durum özellikle kadınlar açısından sürekli kendini tekrarlayan bir döngüye doğru gitmektedir. Burada konu çok aşina olduğumuz bir kavrama, "toplumsal cinsiyet"e kitlenmiştir. "Toplumsal cinsiyet" kavramı her zaman kadın üzerinden okunmaktadır. Hiç kuşku yok ki kadın ve erkek biyolojik olarak birbirinden farklıdır. Ghiglieri tüm ayırt edici özelliklerin ötesinde cinsiyetin, insan davranışlarının temel taşı olduğunun altını çizer (Ghiglieri, 2002, 19). Özetle, Ann Oakley'in, 1972 yılında yayımlanan *Sex, Gender and Society*'de açıkladığı üzere cinsiyet (seks) kavramı, biyolojik açıdan erkek / kadın ayrımını anlatmaktadır. Cinsiyet kavramı artık sosyolojik olarak ya da kavramsal bir kategori olarak kullanılmaktadır ve ona çok özgün bir anlam verilmiştir. Bu özgün anlam "toplumsal cinsiyet" olarak tanımlanmıştır. (Oakley'den aktaran: Bahasin, 2003)

"Toplumsal cinsiyet" teriminin tanımındaki temel fikir, cinsiyet tanımında belirtilen farkların toplumsal olarak inşa edildiğine yöneliktir. Erkek veya kadın olmanın ne anlama geldiği, erillik ve dişilik tanımları ya da anlayışları ve bu kimlik atamalarının temel nitelikleri bir tür kültür prangasıdır. Neden "cinsiyet" yerine "toplumsal cinsiyet" terimini kullanıyoruz? Neden erkekler ile kadınlar ya da eriller ile dişiler arasındaki farklardan cinsiyet farklılıkları olarak değil de toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak bahsediyoruz (Rose, 2018, 18)? Aslında en temel cevap kültürel inşa süreçlerinde yer almaktadır. Bu kavramı kullanan ilk feminist akademisyenlerden Ann Oakley şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir. Erkek ve kadınların 'eril' ve 'dişil' olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek ya da kadın olduğu, çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril veya dişil olduğu ise aynı şekilde anlaşılamaz; ölçütler kültüreldir, yere ve zamana göre değişiklik gösterir." (Oakley'den aktaran: Bahasin, 2003)

Mevcut en basit kullanımında "toplumsal cinsiyet", "kadınlar" ile eş anlamlıdır. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde, kadın tarihi üzerine yazılmış çok sayıda kitap ve makalenin başlığında "kadınlar" sözcüğünün yerine "toplumsal cinsiyet" kullanılmıştır (Scott, 2010, 115). Toplumsal cinsiyetin kadın ile eş anlamlı olmasında hiç kuşku yok ki Simone de Beauvoir'nın *İkinci Cins* adlı kitabında belirttiği "Kişi kadın doğmaz, kadın olur" çıkarımı temel olmuştur. J. Butlar'a göre Beauvoir için toplumsal cinsiyet "inşa edilmiş" bir yapıdır ve kişinin kadın olduğu açıktır, fakat bu her zaman kültürel bir mecburiyet icabıdır.

Her ne kadar toplumsal cinsiyet tanımını yaratan bu toplumsal inşada erkekler ve kadınlar konunun tarafı olsa da, bu mesele tarih boyunca, dünyanın neresinde olursak olalım, erkeğin eksik ya da kusurlu olan tarafı olarak tanımlanması sebebiyle kadın üzerinden tartışılmıştır. Butler (2008) cinsiyeti daha çok akışkan ve durağan olmayan bir şey olarak görür. Dahası, bireylerin toplumdaki normları takip etmeleri ile, kadınların daha kadınsı davranışlara yöneltildiklerinden, erkeklerin de toplum tarafından inşa edilen ve nihayetinde statükoyu güçlendiren eril davranışlara sahip olmayı öğrendiklerinden ve bunların cinsiyet klişelerini oluşturduklarından bahsetmektedir.

Toplumun tornadan geçirdiği erkekten beklentisi, kamusal alanda varlık göstermesi ve akılcılığı her daim elde tutmasıdır. Böylesi bir toplumsallaşma süreci, erkeği duygusal davranış sergilemekten uzaklaştırmaya hizmet eder. Kadınlar için işleyen süreç ise tamamen tersidir. Onlardan beklenen duygulu / zayıf olmaları, yaşam alanının sınırlarını ev, eş ve çocuklarla belirlemeleridir. Kadınlara verilen eğitim, seçilen meslekler, özel alanda sorunlar yaratmayacak nitelikte olmalıdır. Çalışan kadın, ev ve iş ikilemini sürekli sırtında taşır. Bunun yanı sıra kadınların yoğunlukla istihdam edildikleri alanlar öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik gibi ev ve aile yaşantısı dengesini kurmaya daha müsait alanlar olurken, erkeklere ise mühendislik, askerlik, doktorluk, siyasetçilik gibi daha sert ve rekabetçi alanlar uygun görülmüştür (Gümüşoğlu, 2008, 39).

Kadınlar için biçilen sosyal normlar kadınları görünmez kılmıştır. Kamusal alanların, sağlık hizmetlerinin, kullandığımız eşyaların, ilaçların ve çalışma düzenlerinin erkek odaklı düşünce ile yapılmasını ele alan *Görünmez Kadınlar*'ı ve tüm

dünya dillerinde görünmeyen ama hissedilen kadınlık algısını Perez (2019) veriler ışığında göz önüne sermektedir. Ona göre; kadınlar, erkekler için inşa edilmiş bir dünyada yaşamak zorunda, çünkü, sokak lambalarından parklara, ulaşımdan tuvaletlere kadar her şey erkekler için tasarlanmış görünüyor. Araştırmalar da bunu ispatlar niteliktedir. Yapılan bir araştırmada, erkeklerin ortalama %25'inin toplu taşıma araçlarında, yollarda ve duraklarda güvenli hissetmediği belirtilirken, bu oran kadınlar için birçok ülkede %50'den fazladır. Birçok ofis ve çalışma alanı belirli bir sıcaklığı sabit kılacak şekilde tasarlanmıştır. Bu sabit sıcaklık, erkeklere göre tasarlanmıştır. Üstelik bu standardı belirleyen formül 1960'larda, 40 yaşında ve 70 kilo olan bir erkeğin metabolizmasının dinlenme oranına dayanarak geliştirilmiştir. Kadınların metabolizma hızı ise erkeklere oranla çok daha yavaş olmasına rağmen kimse ortak ofis kullanımında kadınların vücut ısısını ve metabolizma hızını hesaba katmamaktadır. Perez'e göre, birçok sistemi, yeniliği ve geleceği şekillendiren teknoloji bir tek "kadının görünmezliği"ni değiştirememektedir. Mesela ortalama bir akıllı telefon 5,5 inç uzunluğuna göre tasarlanmıştır ve bu uzunluk çoğu kadın eli için çok büyük kalmaktadır. (Aktaran: İnsanlığın yarısını hesaba, 2020).

Perez'e göre sağlık hizmetleri çözümleri genellikle erkeklerden toplanan verilere dayanmaktadır. Örneğin kardiyovasküler araştırmalarda yayımlanan çalışmaların en az %69'u sadece erkek hücrelerine göre yapılmıştır. Ayrıca ilaçların büyük çoğunluğunun doz hesaplaması yapılırken ortalama bir beyaz erkeğin biyolojik özellikleri göz önüne alınmıştır. (Cinnamon, 2020, 4-5). Perez'in saptamaları önemlidir çünkü dünyanın yarısını oluşturan kadınlar maalesef kamusal ve özel hayatta görünmemektedirler. Teknoloji, eğitim, tasarım ve sağlık gibi alanlarda ortaya konulan ürünün erkeğe uyar yaklaşımı hâkimdir. Bu bağlamda içinde yaşadığımız salgın dönemi için Perez, özellikle maske ve koruyucu malzemelerin erkek bedeni ölçütleri standart alınarak tasarlandığına dikkat çekmiştir (Aktaran: Ağrı Araştırmalarında, 2020). Bu veriler göz önüne alındığında Koronavirüs'ün tedavi ve tanı koyma süreçlerinde kadınlara ait fizyolojik özelliklerin ne kadar dikkate alındığı bir soru işareti olarak önümüzde durmaktadır.

Kadınların kamusal ve özel alanlarda görünmez olmalarına karşı verdikleri mücadeleler salgın dönemi ile karmaşaya doğru hızla ilerlemektedir. Covid-19, kadınların evrensel insan hakları ve kapsamlı bir cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesine yönelik küresel taahhütler içeren Pekin Eylem Planı'nın[5] uygulanmasında son 25 yılda elde edilen başarıların envanterini yapmaya hazırlandığı bir döneme rastlamıştır. Salgın ile birlikte birçok kadın için yaygın cinsiyetçilik kalıplarının ve mizojinizmin[6] yükselme riski bulunmaktadır. Bu nedenle kadınların şimdiye kadar elde ettikleri kazanımlarının bir tehdit altında olduğuna yönelik kaygıları artmaktadır. Üstelik bu sefer bu tehdit dünya sağlığını ve refahını güvence altına alma adına, belki de politikacılar tarafından, önceliklendirilmeyecektir. Sonuç olarak kadınlar varoluşsal bir tehdit altındayken erkekler onlar için inşa edilmiş dünyada toplumsal itibarlarına geri dönebilirler. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde salgının kadınların hayatlarına getirdiği tehditleri ve erkeklerin salgın konusundaki davranış seçimlerini de aktararak sunacağız.

5. Pekin Eylem Planı: 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin kararıyla Pekin'de bir "taahhütler konferansı" olarak planlanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı gerçekleştirilmiştir. 189 ülke temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen Konferansın sonucunda Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki belge kabul edilmiştir. Türkiye, her iki belgeyi de hiçbir çekince koymadan kabul etmiştir. Pekin Deklarasyonu, hükümetleri kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konularında yükümlü kılmakta ve Eylem Platformunun hayata geçirilmesini öngörmektedir. Eylem Platformu ise, kadının güçlendirilmesinin gündemi olarak tanımlanmaktadır. Eylem Platformu kadının özel ve kamusal alana tam ve eşit katılımı önündeki engellerin kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almaları yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ifade etmektedir". (5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında: t.y., Par.8)

6. Mizojini terimi yunanca kökenlidir. "Mizo (misien)" terimi yunanca "nefret veya düşmanlık", "jini (gune)" terimi ise "kadın" anlamına gelmektedir. Terimler birleştirildiğinde ise *mizojini* terimi, "kadın düşmanlığı" veya "kadından nefret etme" anlamlarını ortaya çıkarmaktadır. Genel anlamda literatürde mizojini kavramı, "kadın düşmanlığı" olarak ifade edilmektedir." (Etyang'tan Aktaran: Baydar, 2013, 153)

Covid-19 Erkekliğin Virüs ile Yarışı mı, Savaşı mı?

Covid-19 ile ilgili olarak öne çıkan varsayımlardan birisi, erkeklerin bu hastalığa karşı daha zayıf göründükleri yönündedir. Bu varsayım ile ilgili ilk bilgiler hastalığın ilk görüldüğü yer olan Çin'den ve daha sonra büyük ölçüde Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalardan biri de Wenham, Smith ve Morgan'ın yaptığı çalışmadır. Onların bulguları, erkeklerin bu hastalıkta morbidite (hastalığa yakalanan veya tanı koyulan) oranlarının kadınlardan biraz yüksek ya da kabaca aynı olmasına rağmen mortalite (kaba ölüm hızı) oranlarının daha yüksek olduğuna yöneliktir. Global Health 50/50 tarafından derlenen verilere baktığımızda bu çıkarımın dayanağını görebiliriz. 18 Nisan 2020'ye kadar DSÖ'ne bildirilen 700.000'den fazla doğrulanmış Covid-19 vakası arasında, erkek ve kadın sayısı neredeyse eşittir. Bununla birlikte ülkelerin DSÖ'ne verdiği ve doğrulanmış vakalardan ortaya çıkan verilere göre birçok ülkede erkeklerin kadınlardan daha yüksek mortalite oranına sahip olduğudur. Bu yükseklik çıkan verilere göre şu şekilde formüle edilmiştir: Hastalığa yakalanan her 10 kadına 11 erkek, hastaneye yatan her 10 kadına 13 erkek ve bu hastalıktan ölen her 10 kadına 11 erkek vaka denk gelmektedir. ("The Covid-19 Sex-Disaggregated: 2020) Türkiye'deki rakamlara baktığımızda ise, Sağlık Bakanlığı'nın haftalık olarak açıkladığı Covid-19 raporunun 24-30 Ağustos tarihleri arasındaki verilere göre, mevcut durumda bildirilen tüm vakaların %49'u kadın, %51'i erkektir. Ayrıca Covid-19 nedeniyle vefat eden 6.326 kişiden 3.930'u (%62) erkek, 2.396'sı (%38) kadındır. (COVID-19 Haftalık Durum Raporu: 2020)

Erkeklerin bu hastalıktaki mortalite oranlarının kadınlara göre yüksekliği ile ilgili olarak öne çıkan sebeplerde iki başlık öne çıkmaktadır: biyolojik (cinsiyete dayalı genetik ve hormonal) farklılıklar ve sosyal-kültürel (toplumsal cinsiyet rolleri) faktörler. Bu çalışmanın verileri cinsiyete bağlı farklılıklar nedeniyle kadınlardan daha fazla erkeğin öldüğünü gösteriyor olsa da, yazarlar cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin eksik olduğunu belirtmekte ve erken varsayımlara ulaşma noktasında da uyarılarda bulunmaktadırlar (Wenham, Smith ve Morgan, 2020). Erkeklerin bu salgında daha fazla ölmelerine sebep olan genetik

ve hormonal farklılıkların bu çalışma kapsamında değerlendirilmemesiyle birlikte, makalenin ana ekseni çerçevesinde toplumsal cinsiyet normlarının sonucunda ortaya çıkan davranışsal sebeplere değinilmiştir. Bu konuda öncelikli olarak, erkeklerin tüm dünyada bu salgından korunma yöntemi olarak öne sürülen maske takma ve el yıkama ile ilgili davranış seçimlerine yönelik olarak ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir. Mellström'e göre erkeklerin kişisel hijyenin önemini göz ardı etme eğilimi kadınlara oranla daha yüksektir. Oysaki bulaşmayı önlemek için en güçlü tavsiyelerden biri, ellerin dikkatlice yıkanmasına yöneliktir. Onun yaptığı çalışma erkeklerin kadınlardan daha az el yıkadığı sonucunu vermektedir (Mellström, 2020, 94-95). Türkiye'de pandemiden önce Sağlık Bakanlığı tarafından 2012 yılında yapılan "Türkiye El Yıkama Araştırması" sonucunda, erkekler el yıkama davranışı olarak dezavantajlı grubun içinde yer almıştır (Türkiye El Yıkama, 2012). Mellström'e göre el yıkama ile ilgili kanıtlar derin olmamasına rağmen, erkeklerin bu davranışının arkasında iyi bilinen bir tema tekrarlanmaktadır: temizlik ve hijyen kadın ile ilişkilendirildiği için erkekler bu kadın davranışından kendini uzaklaştırmaktadır (94-95).

Temizlik ve hijyen konusunu takiben erkeklerin maske ile ilgili isteksizliği de bir sır değildir. Capraro ve Barcelo (2020) tarafından ABD'de konu ile ilgili olarak yaklaşık 2.500 kişiyle anket yapılmıştır. Buna göre erkeklerin yalnızca %29'unun ev dışında maske takacağını söylediği belirtilirken, kadınlarda bu oran %45'tir. Maske takmayacaklarını belirten erkekler sebep olarak maske takmanın "utanç verici, havalı değil ve bir zayıflık işareti" olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir (Aktaran Duarte, 2020).

Bu eril davranışlar toplumsal cinsiyet algısının dayattığı erkeklik imajının sonuçlarıdır. Bu imaj erkekleri savunmasızlıklarını gizleme, temizlik ve hijyeni görmezden gelme ve isteksizce tıbbi veya profesyonel yardım arama eğilimine sokmaktadır. Geleneksel erkekliğin sosyal olarak öğrenilmiş normlarının, erkeklerin destek arama veya duygularını açıklama becerilerini kısıtlayarak intihar riskini artırdığı da yapılan başka bir çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biridir (Khan, Ratele & Arendse, 2020). Konu ile ilgili olarak Yale Üniversitesi'nden Dembroff, *The Guardian*'a yaptığı açıklamalarda, bu konuda söylenebilecek

net başlık olarak, erkeklik algısının erkeklerin kendileri için de tam anlamıyla öldürücü olma hali olduğuna yönelik tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, geçmişte yapılan araştırmalar, salgın gibi tehdit koşullarının erkeklerin eril olarak algıladıkları davranışları ikiye katlamalarına neden olabileceğini göstermektedir. Örneğin, ekonomik kriz zamanlarında erkekler muhafazakâr siyasi görüşleri benimsemelerine, silah satın almalarına hatta işyerinde cinsel taciz olaylarına karışmaya daha yatkın olabilmektedirler. Bu durumda, erkekler Covid-19'u ciddiyetle karşı koyamadıkları bir olay olarak gördüklerinde, erkeksi cinsiyet kimliklerini iddia etmenin bir yolunu aramaları durumu ortaya çıkabilmektedir. Onlar bu durumda ellerini yıkamak zorunda olmadıklarını söyleyerek, herhangi bir koruyucu önlem almadan da bu hastalığa direnecek kadar sert olduklarını gösterme eğilimine girebilmektedirler. (Dembroff, 13 Nisan 2020)

Erkek olma meselesinin dayandığı toplumsal cinsiyet algısının bütün sonuçlarını Brezilya Devlet Başkanı Bolsonaro ve ABD Başkanı Trump'ın ataerkil maço söyleminde görmekteyiz. Koronavirüs'e karşı maçolukta en tehlikeli görülen yöneticilerden biri olan aağcı popülist lider Bolsonaro, Salgın ilk patlak verdiğinde konuyu "Basit bir soğuk algınlığı" diye geçiştirip "Virüse pısırık davranmayın, erkek olun!" yaklaşımını benimsemişti. Diğer tarafta Covid-19 salgınında en yüksek kayıpların verildiği ve verilmeye devam ettiği ABD'de Başkan Trump, Bolsonaro ile benzer olan tavrının içine bir de milliyetçi tavırları yerleştirerek bu "maço tavra" boyut atlattı ve virüsü "Çin virüsü" olarak tanımlayarak da virüsü hafife alan bir tavır benimsedi. ABD'de ilk vakalar görüldüğünde "Virüs bir mucizeyle yok olup gidecek" diyen Trump ve Bolsonaro'yu Dembroff, *The Guardian*'da yayımlanan makalesinde erkeklik zehirlenmesine uğramış liderler" olarak nitelendirmiştir:

> "Trump ve Bolsonaro, erkekliğin toksik[7] formlarına yapışanlar için açık örneklerdir. Egemenliklerini tehdit eden her şeye saldırıyorlar ve egolarını desteklemek için kadın düşmanlığı ve şiddete güveniyorlar. Şu andaki krizde, toksik erkeklik ölümcül bir tehdittir. Çünkü sadece kendilerine değil, başkalarına da zarar vermektedirler."

7. *Toksik* sözcüğü, Oxford Sözlüğü'nde 2018 yılında en çok aranan kelime olarak seçilmiştir. Toksik, kelime anlamı olarak "zehirli" anlamında kullanılmaktadır. Sözlükte bu kelime ile birleştirilen diğer kelimelere bakıldığında ilk sırada kimyasal, ikinci sırada ise erkeklik yer almaktadır (Word of the Year, Ty).

Erkek liderlerin bu yaklaşımları Covid-19 salgını gibi dehşet verici bir küresel kriz zamanında, özellikle siyasi liderlik de dahil olmak üzere, salgın sonrası dünyada rehberlik etmesi beklenen liderlerde ne tür nitelikler aradığımızı yeniden değerlendirme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle de tüm küresel siyasi liderlerin sadece %7'sinin kadın olduğu düşünüldüğünde bu yeniden değerlendirme zorunluluğu daha da ön plana çıkacaktır (Schalatek, 2020).

Bu toksik erkeklik meselesi ve bunun yaratabileceği sonuçlar hakkında duyulan endişe, bu salgında ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak bütün dünyada artmıştır. Salgında toksik erkekliğin sonuçlarına çalışmanın devam eden bölümü olan "pandemi'nin kadınların hayatındaki etkisi" kısmında ayrıca değinilecektir. Bununla birlikte bir grup erkeğin kadın şiddetine karşı oluşturduğu White Ribbon UK topluluğu erkeklerin bu toksik erkeklik davranışlarına yönelmemeleri ve ne yapmaları gerektiğine yönelik olarak bir bilgilendirme kiti hazırlamışlardır. "Baskı Altındaki Erkekler İçin Hayatta Kalma Kiti"[8] olarak çevrilebilen bu kit, özellikle erkeklerin salgın dönemi gibi kriz dönemlerinde kadınlara şiddet uygulama potansiyellerini azaltmak için hazırlanmıştır.

Özetle, Covid-19 salgını ile mücadele sadece bir virüs savaşı değil aynı zamanda tüm dünyada toksik erkekliğin yarattığı maço söylemi ile de bir savaşa dönmüştür. Bu savaş, toplumsal cinsiyet konularına dayalı fay hattında şiddetli depremlere sebep olurken erkekler felaket zamanları ile baş edebilmek için toksik erkeklik kalıplarına ve şiddete sarılmışlardır. Kadınlar ise bir yandan bununla mücadele etmeye çalışırken bir yandan da sosyal hayatın içinde kendilerine korunaklı alanlar yaratarak hem kendilerini hem de çevrelerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu koruma çabalarının karşısında kadınların ödedikleri bedeller nelerdir ve kadınlar neden buna izin veriyor ya da izin vermek zorunda kalıyorlar? Çalışmanın son kısmı bu sorular etrafında şekillenecektir.

8. Bu kitin ayrıntıları için bakınız: https://www.whiteribbon.org.uk/news/2020/3/31/corona-crisis-survival-kit-for-men-under-pressure

Pandemi ve Kadın: Bit(e)meyen Toplumsal Cinsiyet Döngüsü

Covid-19 salgınının günlük hayatımızın bir gerçeği olmasından bu yana salgının hem sağlık hem de sosyal boyutları ile ilgili olarak derinlemesine çalışmalar devam etmektedir. Ortaya çıkan tablo kadın ve erkek açısından yorumlandığında, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, kadınların hastalığa yakalanma ve ölme oranları erkeklere göre daha düşük görünmektedir. Bununla birlikte kadınlar, salgının etkilerini orta ve uzun vadede daha fazla yaşayacaklardır çünkü pandemi tüm dünyada iletişimden eğitime, ulaşımdan alışverişe kadar hayatın tüm alanlarında değişiklikler yaratırken tüm bunların merkezine de "ev" ve "izolasyon" kelimelerini koymuştur. Bu iki kavram kadınlar için pandeminin anlamı haline gelmiştir. Kadınlar için biçilen toplumsal cinsiyet rolleri, sosyoekonomik sınıf ayrımı olmadan, "ev" ile tekrar yükselmiştir. Üstelik bu sefer "Hayat Eve Sığar" sloganı ile herkesin güvenliğini sağlamak gibi ulvi bir amaca sarılıp sarmalanmıştır. Böylece kadınlar, toplumsal cinsiyet normları tarafından kendilerine dayatılan rolleri zorunlu ya da "zorunlu seçim" olarak devam ettiren oyuncular haline gelmiştir. Kadın ve ev ikilisinin ortaya çıkardığı sonuçlar çok bilindik; bilindik olmayan ise küresel sistemin kendini devam ettirebilmek için "ev" ideasını tekrar yüceltmeye ihtiyaç duymasıdır. Çalışmanın bu bölümünde bunun kadınlar açısından mevcut sonuçlarına değinilecektir.

Konuya ilk önce kadınların bu hastalıktan tıbbi olarak etkilenmesine yönelik verileri yorumlayarak başlamak gerekiyor. Wenham, Smith ve Morgan'a göre; kadınların bu salgına yakalanma veya ölüm riskleri erkeklere nazaran daha düşük olsa bile salgın ile mücadele eden ekiplerdeki ağırlıkları bilinmektedir. Bu bilgiye dayanarak, bu alanda çalışan kadınların virüse daha fazla maruz kalabilecekleri çıkarımı yapılabilir. Bu verileri destekleyen diğer bir çalışma da Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre, küresel olarak kadınlar sağlık işgücünün %70'ini oluşturmaktadır ve özellikle de ebeler, hemşireler ve halk sağlığından sorumlu çalışanlar olarak sahada daha fazla görev yapmaktadırlar. Ek olarak, sağlık hizmetlerinin sunulduğu yerlerde hizmet işlerini yürütenlerin –temizlikçiler, çamaşır yıkayanlar, yemek hizmeti sunanlar– çoğu da kadınlar-

dan oluşmaktadır bu nedenle virüse maruz kalmaları çok daha olasıdır (Politika Özeti, 2020, 10). Bu bağlamda salgının uzun dönemli fiziksel ve zihinsel etkileri düşünüldüğünde kimlerin bu salgından daha fazla etkileneceği ile ilgili bir çıkarım yapmak güç olacaktır. Bu noktada Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bu konuda genel bir sonuç çıkarmak için erken olduğunun altını çizerken, özellikle tüm dünyadan gelen verilerin güvenilirliğini, hastalığa yakalananların mevut coğrafyası ve sosyoekonomik koşullarının etkisi göz önüne alınarak yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir (Wenham, Smith ve Morgan, 2020).

Her salgın eski bir şeyleri siler, yeni bir hayat başlatır yaklaşımı Covid-19 için de geçerli olmuştur. Covid-19 temkinli olmayı ve ev dışı ortamlardaki alışkanlıkları gözden geçirmeyi zorunlu kılan "Hayat sokakta!" sloganının geçerliliğini yitirdiği, "evin en güvenilir alan" olduğunun anlaşıldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır (Arslan, 2020, 41). Bu yeni dönemdeki ev kavramının kadın için yeni olan dönüşümler yaratıp yaratmayacağını söylemek için ev kavramının sosyoloji alanı açısından nereye denk geldiğine ve pandemi döneminde eve yüklenen anlamlara bakmak gerekmektedir. Ev, basit bir ifadeyle, basit zevkler, mahremiyet, özgürlük, güvenlik, beraberlik ve aidiyet duygusuyla ilişkilendirilen bir yeri ifade etmektedir. Daha derinde ise ev, sosyal ilişkiler ve bakımla ilgili görevlerin, siyasetin yanı sıra iktidar ve ataerkillik ilişkisine gömülü olduğu bir alandır. Bu bağlamda ev; feodalizm, kapitalizm ve ataerkil ethosun üretimi ve yeniden üretiminin gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanabilir. Dolayısı ile ev aslında sadece destek ve korunma gibi temel ihtiyaçların karşılandığı yerin çok ötesindedir. Özellikle aile ve ev kavramı beraber yürürken evin toplumsal işleyişteki yelpazesi çok geniştir. Covid-19 ile birlikte evler ofise, okula, hasta ve yaşlıların bakıldığı yere dönüşerek asıl amacından çok daha farklı alanlarda da işlevlenmiştir. Ev bir anda insana ait her şeyin üretildiği ve tüketildiği bir alana dönüşüvermiştir (Nigam, 2020). Kadınlar çoğunlukla toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak yemek, temizlik, yaşlı bakımı, alışveriş, ev işi ve çocuk bakımı gibi ev içindeki ücretsiz bakım işlerini yürüten kişiler olmuşlardır. Elbette bu işlerin tamamı kadınlar tarafından yapılmıyor, ancak küresel ölçekte ücretsiz bakım ve ev işlerinin

%75'ini kadınlar yerine getirmektedirler. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), dünyada ortalama olarak kadınların her gün 4 saat 25 dakika ücretsiz bakım işi yaptığını, erkekler için ise bu oranın 1 saat 23 dakika olduğunu bildirmiştir (Pozzan ce Cattaneo'dan Aktaran: Power, 2020, 67). Bu ücretsiz ve görünmeyen emek yükü "zorunlu izolasyon" ile birlikte dışardan alınan birçok hizmetin eve kaymasına sebep olmuştur. Covid-19 ile birlikte okulların kapatılması ile çocuklara bakma işi, ücretli ekonomiden –kreşler, okullar, bebek bakıcıları– ücretsiz olana, yani annelere kaymıştır. Yani hizmet verme işi bir kadından başka bir kadına transfer olmuştur. Bunun sonucunda da üst gelir grubuna ait ailelerin bile daha önce yapmış olduğu "İkimiz de çalışabiliriz çünkü başka birisi çocuğumuza bakıyor" anlayışının yerine kimin işinden feragat edeceğine yönelik yeni pazarlıklar yapılması gerekmektedir (Power, 2020, 68).

Bu pazarlıklar yapılırken kriter / kriterler ne olacak? Çok da sürpriz olmayan bir şeklide anahtar kelime "bakım"dır. Tüm bu ücretsiz bakım emeği, işgücünün mevcut yapısından dolayı büyük oranda kadınların omuzlarına yüklenmektedir. Wenham, bunun sadece kadınların bakım rollerini üstlenmelerinin toplumsal bir norm olmasından ötürü olmadığını, aynı zamanda pratik olmasıyla ilgili olduğuna değiniyor çünkü maaş, esnek çalışma saatleri gibi değişkenler göz önüne alındığında mantıklı olanın bu olduğu düşünülmektedir (Aktaran: Lewis, 2020). Bu çok ustaca kurgulanmış bir sistem çünkü heteroseksüel ilişkilerde, kadınlar daha düşük kazançlı ya da yarı zamanlı çalışma eğilimindedirler; bu nedenle de bakım işi yapmaları mantıklı görünmektedir (Ravanera, 2020). Ayrıca kadınların tüm dünyada ağırlıklı olarak hizmet sektöründe çalıştığı ve bu sektörlerin Covid-19 ile birlikte en fazla eleman çıkaran sektörler olduğu "Hayat Eve Sığar" sloganı ile birlikte zaten otomatik olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bakım ve kadın kelimeleri, evin dönüşen anlamı ile birlikte tekrar ve daha güçlü bir şekilde bir araya gelmektedir.

Eşitsizliğin diğer bir ucunda ise yeni normal ile birlikte değişen "ev ve ofis ilişkisi" sonucunda evden çalışma sisteminin kadınlar üzerinde yarattığı baskı olmuştur. İngiliz yazar Virginia Woolf'un, *Kendine Ait Bir Oda* kitabında belirttiği gibi kadınların gerçekten evlerin içinde kendilerine ait bir özel alana

sahip olamamaları, onların yeni normalin iş yapma biçiminde karşılaştıkları eşitsizliklerden birisidir. Kadınların ev içindeki bakım rollerinin yarattığı bu eşitsizlik ile ilgili akademiden örnek vermek, en azından toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bu zümrenin daha duyarlı olacağını varsayarsak son derece yerinde olacaktır. *The British Journal for the Philosophy of Science* dergisinin editör yardımcısı Elizabeth Hannon, 18 Nisan 2020 tarihinde Twitter'dan paylaştığı bir yazısında editörü olduğu derginin o ay içerisinde aldığı makale başvurularının geçmişe kıyasla çok daha az bir kısmının kadınlar tarafından yapıldığına dikkat çekmiştir (Çelebi, 2020). *Comparative Political Studies* dergisinin editörleri de erkeklerden gelen makale başvurularının pandemi döneminde eskiye kıyasla %50'den fazla arttığını belirtiyor. Benzer şekilde, dünyaca ünlü Nature dergisi de ön bulgular dahilinde yaptığı açıklamada, kadınların erkek akranlarına kıyasla pandemi döneminde daha az yayın yaptığını ve araştırma projelerine daha az katıldığını açıklamıştır (Viglione'den aktaran: Çelebi, 2020). Türkiye'den bir akademisyenin konu ile tespitlerine kulak vermek de tabloyu Türkiye açısından ortaya koyacaktır:

> *"Salgının modern toplumdaki pek çok arıza gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de aşikâr* kıldığını söyleyen Didem Danış, izolasyon sebebiyle evlerin birdenbire modern öncesi zamanda olduğu gibi hem *ev hem işyerine dönüştüğünü; evin aynı zamanda bir ilkokul, bir çocuk parkı, üç öğün karın doyurulması gereken bir yemekhane, bir üniversite dersliği, bir toplantı salonu, bir dinlenme alanı ve bir uyku mekânı haline geldiğini ifade ediyor. Danış'a göre, karantina günlerinde çok sayıda işlevin aynı mekânda toplaşması, çalışan kadınların ancak mekânları ayırarak yürütebildiği dengeyi çatırdattı. 'Eşim tam zamanlı mesai düzenini evde kurmayı başarırken, ben gündüzleri daha çok bir ev kadınına dönüştüm' diyen Danış, Covid-19 krizi vesilesiyle pek çok şeyi yeniden düşünmek ve sorgulamak zorunda olduğumuza inanıyor."(Kap, 2020)*

Türkiye'de mayıs ayında gerçekleştirilen bir anket ile Covid-19 salgını ve evde kalma tedbirlerinin geçerli olduğu süreçte kadınlar ve erkeklerin ücretli ve ücretsiz alanda harcadıkları zamanda gözlemlenen değişimler ile ilgili veriler bu sonuçlarla paralellik taşımaktadır. Araştırma kadınların ve erkeklerin zaman kullanım örüntüleri üzerinedir. Buna göre ücretsiz iş yükünün hem erkek

hem kadın için artmış olduğunu, ancak kadınlar için (günde 2,9 saatten 4,5 saate) erkeklere kıyasla (günde 0,3 saatten 1,1 saate) daha fazla arttığını göstermektedir. Toplam iş yükü açısından (ücretli ve ücretsiz işler dahil) erkeklerin çalışma süreleri günlük 1,2 saat azalarak 4,3 saate düşerken kadınların çalışma süreleri günde 1 saat artarak günlük 5,5 saate ulaşmıştır. Bu nedenle, çalışma yaşamının küresel salgınla durma noktasına gelmesi, daha çok erkeklerin gündelik yaşantıların ait bir olgu gibi görünürken kadınlar için bunun tersi yönde bir gelişme ortaya çıkmıştır. Bir diğer deyişle, küresel salgın bağlamında piyasa ekonomisi büyük ölçüde yavaşlamış olsa da bakım ekonomisinin hem ücretli hem ücretsiz bileşenlerindeki ekonomik faaliyet artmıştır. Erkeklerin ev ve bakım işlerine olan katkısı salgınla birlikte 5 kat artmasına rağmen hâlâ kadınlar bu işlere erkeklerden 4 kat fazla zaman ayırmaktadır (UNDP Araştırma Notu, 2020).

Kadınlar, geleneksel cinsiyet rolleri yüzünden zaten zorlandıkları ve ayrımcılığa maruz kaldıkları iş hayatına ek olarak, bir de küçük çocukları varsa, bu salgınla birlikte Schalatek'in (2020) belirttiği gibi istihdam cezasına maruz kalmaktadırlar (Schalatek, 2020). Tüm bu veriler ışığında, salgın devam ettiği sürece kadınların bir seçim yapması ile ilgili beklenti daha da büyüyecek gibi gözükmektedir (Şirketler Kadın Yetenekleri, 2020).

Kadınların yapacağı seçimler ile ilgili olarak politikacıların taraf olduğu tedbirler, tercih ettikleri yöntemlerin içinde gizlidir. Türkiye'de eve kapanma ve izolasyon şartlarının en önemli sonuçlarından biri olan evde kalan çocuklara kimin bakacağı sorusuna, devlet organları kararını vermiş gözükmektedir: Yakın tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesinde, "26 Ağustos 2020 tarihli ve 2020/11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile, Ankara'da 10 Yaş ve daha küçük yaşta çocukları olan kadın personelin ikinci bir emre kadar evden çalışmasına izin verilmiştir" ibaresi yer almaktadır (Korona ile Mücadele Kapsamında, 2020). Kadınlara salgın döneminde de toplumsal rollerini hatırlatan etkileyici bir örnek de Malezya'dan gelmiştir. Malezya hükümeti tarafından *#WomenPreventCOVID-19* ("Kadınlar Covid-19'u durdurun") mesajıyla bir sosyal medya kampanyası başlatıldı. Başlatılan bu kampanya kapsamında evde kalan kadınların neleri yapması ve yapmaması gerektiği dikte edilmektedir. Ayrıca hükûmet

paylaştığı görseller[9] ile kadınların evden çalışırken aynı işe gidiyormuş gibi giyinmesi ve makyaj yapmaları önerilirken, olası bir sokağa çıkma yasağı durumunda eşleriyle tartışmamaları tavsiyesi veriliyor. Malezya hükümetinin başlattığı kampanyada kadınların özellikle Asya'da çok popüler olan çizgi karakter Doraemon gibi konuşması da önerilirken, kadınların ev işlerini yapması ve erkeklerin de sadece "gerekli durumlarda" yardım etmesi isteniyor (Corona Virüs gölgesinde Cinsiyetçilik, 31 Mart 2020). Bununla paralellik taşıyan başka bir haber de Japonya'dan gelmiştir: Japonya'da, Koronavirüs salgını sebebiyle marketlerdeki yoğunluğun azaltılması gerektiğini belirten Osaka Belediye Başkanı Matsui İçiroo, market alışverişlerinde kadınların fazla vakit harcadığını, bu yüzden alışverişleri erkeklerin yapması gerektiğini dile getirmişti (Japon Belediye Başkanı'ndan Cinsiyetçi, 25.04.2020). Koronavirüs gibi büyük çaplı bir kriz döneminde kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin politika yapıcılar tarafından hatırlatılması ve pekiştirilmesi hiç şaşırtıcı olmamakla birlikte yine de hükümetlerin bu konudaki tavrının neye yol açacağı sorunsalı, salgının kendisi gibi ürkütücüdür. Dolayısı ile kadınların kendi hayatlarına yönelik yapacağı seçimler konusuna ev içinde olduğu kadar evin dışında da müdahale edilmektedir.

Bu seçim yapma aşamasında, hiç kuşku yok ki kadınlar toplumsal cinsiyet normlarından üstlerine yapışan rolleri imkânları olsa da kolay kolay terk edecek gibi görünmemektedir. Bununla ilgili olarak, İngiltere'de 10-23 Mart tarihleri arasında pandeminin toplumsal cinsiyet göstergelerini tespit etmek amacını güden bir çalışma sonucunda 3.038.026 tweet incelenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre; kadınlar aile, sosyal mesafe ve sağlıkla ilgili olarak virüs hakkında tweet atarken erkekler ise spor iptalleri, virüsün küresel yayılımı ve siyasi tepkiler hakkında tweet atmışlardır. Thelwall ve Thelwall e (2020) göre Erkeklerin Covid-19 ile ilgili attıkları tweet'lerde spora daha fazla odaklanmaları, erkeklerin ilk aşamalarda hastalığı kadınlara oranla daha az ciddi gördüklerinin kanıtı olarak alınabilir. Bu çalışmadan çıkan sonuçlar, Covid-19'un yayılmasını önlemek için kadınların ön saflarda yer aldığını kanıtlamamakla birlikte, tutarlı olduklarını ve nüfusu güvende tutmak için aldıkları

9. Malezya Hükümeti'nin yaptığı bu paylaşıma https://www.kpwkm.gov.my/ adresinden ulaşabilirsiniz.

sorumluluğun erkekler ile kıyaslandığında orantısız olduğunu savunmaktadır (Thelwall ve Thelwall, 2020).

Bu salgında da kadınların üstlerine yapışan toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili yapılan diğer bir çalışma da İngiltere'den gelmiştir. Vegt ve Kleinberg (2020) tarafından Covid-19'un duygusal etkilerini dil üzerinden ölçmeye yönelik yapılan çalışma bu konudaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını ortaya koymuştur. Ölçme aracı olarak COVID-19 Real World Worry Dataset'in[10] kullanıldığı bu çalışmada 2.436 katılımcı olup bunun %65,15'i kadın, %34,85'ini erkekler oluşturmuştur. Araştırma bulguları göstermiştir ki, salgın konusunda kadınlar esas olarak aile ve arkadaşları, yani sevdikleri hakkında kaygı ve korku gibi olumsuz duyguları yaşarken, erkekler daha çok ekonomik, ulusal ve uluslararası toplumsal etkilerden endişe duymaktadırlar. Ayrıca erkekler kadınlardan daha sık para ve iş hakkında yazmaktadırlar. Diğer bir sonuç da erkeklerin daha çok dış olaylara ve nesnelere odaklanırken, kadınların ağırlıklı olarak diğer insanları ve içsel, duygusal süreçleri tartıştığına yöneliktir (Vegt ve Kleinberg: 2020, 1-12). Yazarların bu sonuçlarındaki toplumsal cinsiyet algısı, kadın ve erkek olma haline yönelik tanımların küresel çaptaki bir kriz döneminde kendini nasıl tekrarladığının bir sonucudur. Bu tekrarlama kadınları bir kez daha ev içi alana, erkekleri ise kamusal alana tahsis edecektir. Bu cinsiyetçi normlar, değerler, roller kadınları aslında büyük bir hapishaneye davet etmektedir. Bu hapishane üstünde sıklıkla durduğumuz gibi evdir.

Kadınların izolasyona bağlı olarak yaşadıkları sorunlar sadece ev içi yüklerinin artması ya da istihdam dışına itilmeler değildir. Kadınlar ve kız çocukları bütün dünyada artan şiddet, taciz ve tecavüz riski ile karşı karşıyadırlar. Özellikle Batı Afrika'daki 2014-2016 Ebola salgını sırasında okulların kapatılması ve sonrasındaki karantina sırasında, kadınlar ve kızlar daha fazla cinsel şiddet, baskı ve istismara maruz kalmasına rağmen şiddet raporlarının önceliksizleştirilmesi, sayılmaması ve/veya tanınmaması Covid-19 için bile önemli bir veri oldu (John, Casey, Carino ve McGovern, 2020, 66). Bu noktada artan bu şiddet

10. "Gerçek Dünya Endişe Veri Seti" (RWWD), 2.500 kişiden toplanan ve her bir katılımcıdan Covid-19 ile ilgili duygularını ve endişelerini bildirmesinin istendiği bir metin veri setidir (Vegt ve Kleinberg, 2020, 2).

olaylarına dikkat çekmek için 5 Nisan'da, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antônio Guterres, dikkatimizi ve kaynaklarımızı bu salgını durdurmaya odaklayabilmek için dünya genelinde ateşkes ve şiddeti sona erdirme çağrısında bulunmuştur. Yaptığı açıklamada şiddetin sadece savaş alanında değil evlerde de olduğuna değinmiştir. Covid-19 salgını, ekonomik ve sosyal stresler, temas ve hareketi kısıtlayan tedbirler ile birleştiğinde, kadınlara ve kız çocuklarına karşı şiddeti küresel çapta arttırmaktadır. Özellikle yaşlı, engelli, göçmen ve mülteciler gibi savunmasız kadınlar için ek riskler söz konusudur. Kalabalık evler, madde kullanımı, hizmetlere sınırlı erişim ve akran desteğinin azalması bu koşulları daha da kötüleştirmektedir. Tüm dünyada salgın öncesinde yaşları 15-49 arasında olan ve partnerleri tarafından cinsel ve/veya fiziksel saldırıya uğrayan kadın ve kız çocuklarını sayısı 243 milyondur. Bu kadınların %60'ına yakını bu şiddeti rapor etmemiştir. Ayrıca başka bir veri de, salgın öncesinde her üç kadından birinin yaşam süreleri boyunca şiddete uğrayacağının tahmin edilmesine yöneliktir. Şimdi ise, bu kadınların çoğu evlerinde istismarcıları ile kapalı kalmıştır. Kapsamlı veriler sunulması için henüz çok erken olsa da halihazırda dünya genelinde kadınlara karşı şiddetin arttığını gösteren derin kaygı uyandırıcı raporlar gelmeye başlamıştır ve raporlama sistemlerinin mevcut olduğu ülkelerde vaka sayısında %25 artış gözlenmektedir (COVID-19 & Gender Equality, 2020). Örneğin Fransa'da aile içi şiddet vakaları salgından bu yana %30 artmıştır. Kıbrıs ve Singapur'daki yardım hatları aramalarda sırasıyla %30 ve %33'lük bir artış kaydedildi. Arjantin'de aile içi şiddet vakaları için acil durum çağrıları tecridin başlamasından bu yana %25 arttı. Kanada, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri hükümet yetkilileri, kadın hakları aktivistleri ve sivil toplum ortakları kriz sırasında aile içi şiddet raporlarının arttığını ve/veya acil durum barınağı talebinin arttığını belirtmişlerdir (COVID-19 & Ending, 2020).

Türkiye'de ise ilk verileri "Kadın Cinayetlerini Durduracağız" platformunun nisan ayı raporundan aktarabiliriz: Rapor, Koronavirüs nedeniyle getirilen sokağa çıkma kısıtlamalarının kadına yönelik şiddetin artmasına yol açtığını ortaya koydu. Raporda ayrıca nisan ayında platforma ait başvuru hatlarını arayanların %55,4'lük kısmının anne, kardeş, arkadaş, komşu

gibi şiddete tanıklık eden kişiler olduğu, üçüncü kişilerin yaptığı başvuruların sayısının da %60 oranında arttığı belirtildi. 28 ilden başvuruların değerlendirildiği rapora göre en çok başvuru fiziksel şiddet nedeniyle gelirken dijital şiddet kaynaklı başvuruların sayısının da arttığına dikkat çekildi (Korona döneminde kadına şiddet, 2020). Türkiye'de resmi makamların açıkladığı veriler ise bizlere başka bir şey söylemektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, yılın 4 aylık döneminde meydana gelen kadın cinayetlerinin, geçen yılın aynı dönemine göre %36 düştüğü, Türkiye'de ilk yeni tip Koronavirüs vakasının görülmeye başlandığı 11 Mart'tan önceki ve sonraki 70 günlük dönem kıyaslandığında ise polis / jandarma sorumluluk bölgesinde meydana gelen aile içi ve kadına yönelik şiddet olayları sayısında %7'lik, hayatını kaybeden kadın sayısında %31'lik azalma görüldüğü belirtildi (Anadolu Ajansı; Erdoğan, 26.05.2020). Sayılar arsındaki bu çelişkinin sebepleri ve gerçek tablo ilerleyen dönemde ortaya çıkacaktır. Ayrıca sokağa çıkma yasağı nedeni ile kadınların resmi makamlara başvurmalarının sınırlı olması bu istatistiğin güvenilirliği açısından bir sorun teşkil etmektedir.

Avrupa Konseyi, 20 Nisan 2020 tarihinde İstanbul Sözleşmesi'nin (Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi) Covid-19 salgını sırasında uygulanmasına ilişkin bildiri yayımlamıştır. Avrupa Konseyi, İstanbul Sözleşmesi'ne taraf devletlere şiddeti önleme, bireyleri şiddetten koruma ve soruşturma evrelerinde yapılacaklarla ilgili önerilerde bulunmuştur. Ek olarak Avrupa Konseyi, İstanbul Sözleşmesi'ne taraf devletlerin halkı artan şiddet riskinden haberdar etmeyi amaçlayan basın bültenleri, televizyon, radyo veya sosyal medya kampanyaları gibi önlemleri alması gerektiğini belirtmektedir. (Ergönen, Biçen ve Ersoy, 2020, 50)

Covid-19'un toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti sonlandırma çabaları ile ilgili geçmiş salgın ve kriz dönemlerinden daha hızlı hareket edilse de bu çabaların önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Bu durum, salgın önleme faaliyetlerinin, koruma hizmetlerinin, sosyal hizmetlerin ve bakım hizmetlerinin azalmasına yol açarak şiddet vakalarının görülme sıklığını arttırmaktadır. Ayrıca Covid-19 salgınının, 2030 yılına kadar toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti sonlandırmaya yönelik kaydedilmesi plan-

lanan ilerlemede üçte bir oranında gerilemeye neden olacağı öngörülmektedir (UNFPA, 2020). Son noktada, *UN Women* İcra Direktörü Phumzile Mlambo-Ngcuka'nın ifade ettiği gibi "Pandemiden önce bile kadına yönelik şiddet en yaygın insan hakları ihlallerinden biriydi. İzolasyon ve sokağa çıkma kısıtlamalarından bu yana, aile içi şiddet, 'gölge bir pandemi' olarak tüm dünyaya yayıldı" ("The Shadow Pandemic", 2020).

Kadınlar diğer tüm salgın, kriz ve savaşların sonuçlarında olduğu gibi bu salgında da orta ve uzun vadede en fazla etkilenecek grup olarak gözükmektedir. Kadınların yaşadığı eşitsizlikler aslında eski hastalıkların tekrarıdır. Bu tekrarlama bazı kadınlar için bilinenin tezahürü iken bazı kadınlar için şok etkisi yaratmış gibi görünmektedir. Konu ile ilgili Kandiyotti'nin (2020) tespitleri meseleye başka bir boyut kazandırmıştır. O, yaşları 20 ila 35 arasında değişen ve post-feminist kuşak olarak adlandırdığı kadınlar için salgının şok etkisi yaratmış olabileceğini söylüyor. "Biz her şeyi yaparız, her şeye kadiriz" diyen, kendilerini çok güçlü, çok özgür gören post-feminist kadınların sahip olduğu güç ve özgürlük noktalarının çoğunun hayali olduğunu savunan Kandiyotti'ye göre, salgın krizinin getirdiği şoku yaşayacaklar, aslında küçük bir elit kesimden oluşuyor (Kap, 2020). Kandiyotti'nin işaret ettiği kadınlar, eğitimli ve orta ve üst kademede çalışan kadınlardır. Bu anlamda bakıldığında Covid-19 salgını kadınlar için yeni bir düşünme ve eylem planı yaratmak için önemli bir müdahale alanı gibi gözükmektedir. Eğer bu müdahale için geçmişten farklı yöntemlere gidilmez ise, kadınların daha çok öldüğü ve daha fazla eve kapandığı ataerkil sistem kendini güçlendirmek için, salgının bireyler üzerinde yarattığı "kişisel olanı düşünme ve bunun için hak arama" isteğinin önüne, başkalarının hayatta kalmasını sağlamak gibi yüce bir amacı dayatacaktır.

Sonuç

Covid-19, pandemi ilan edildiği 2020 Mart ayından itibaren Türkiye'de ve dünyada insan hayatında birçok değişim ve dönüşüm yaratmış ve yaratmaya da devam etmektedir. Bununla birlikte bu dönüşümlerin, neyi yıkacağı ve yerine neyi getireceği konusu salgında hissedilen ölüm korkusunun yanına belirsizlik korkusunu da eklemiştir. Salgın ile birlikte dünya genelinde

alınan tedbirler kapsamında alınan kararların başında gelen sosyal mesafe kuralı, sokağa çıkma yasağı, karantina, seyahat kısıtlamaları, iş yapma biçimlerinin değişmesi, evde çalışma ve online eğitim gibi birçok devrimsel değişiklikler insanların hayatlarına çok hızlı bir şekilde entegre edilmeye çalışılıyor. Bu entegrasyon aslında her salgında tekrar edilen "Her salgın eski bir şeyleri siler, yeni bir hayat başlar" cümlesinin yansımasıdır.

Hayatın her anlamda eve sığdırılmaya çalışıldığı bugünlerde hiç kaybolmayan ayrımcılıklardan biri olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin şiddetli bir şekilde görünür hale geldiği muhakkaktır. Çalışmamızda belirtiğimiz gibi, Türkiye'den ve dünyadan yapılan çalışmalara dayanarak, kadınların bu salgın ile birlikte ev içi paylaşım, bakım işleri, istihdam, eğitim, sağlığa ulaşma, karar verme mekanizmalarında olma ve maruz kaldıkları fiziksel ve duygusal şiddet gibi konularda en fazla etkilenen taraf oldukları görülmektedir. Bu kaygı giderek büyümekte olup bunun sonucunun en net ifadesi Uluslararası Para Fonu (IMF) başkanının yaptığı açıklamalarda yer almaktadır. Kristilina Georgiva, Covid-19'un uzun yıllardır verilen çabalar sayesinde kadınların elde ettiği ekonomik fırsatları tehdit edebileceği uyarısında bulundu. 30 yıldır süren mücadele sonucunda kadın ve erkek arasında ekonomik anlamdaki cinsiyet farkının büyük ölçüde kapatıldığını hatırlatan Kristilina Georgiva, pandemiye karşı alınan tedbirlerin özellikle kadınların sosyal ve ekonomik statülerini orantısız şekilde olumsuz etkilediğini belirtti. IMF'ye göre bu durumu tersine çevirmek için pandeminin kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini giderecek tedbirlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Onlar, cinsiyet eşitliğine fırsat yaratacak, kadınların çalışmasını teşvik edecek politikaların geliştirilmesi gibi uzun vadeli yaklaşımlar gerekli olduğunu önermektedir. Ayrıca eğitim, çocuk bakımı, ebeveyn izni gibi altyapısal yatırımların da ihmal edilmemesinin önemli olduğu dile getirildi. Ek olarak, kadınların ekonomik olarak güçlenmesinin karşısında duran yasal engellerin giderilmesinin de öncelikler listesine alınması gerektiği konusunda fikir birliğine varıldı. Bunun yanı sıra ev-iş dengesinin kurulmasına yardımcı olacak, yaşlı ve hasta bakımından sağlık hizmetlerine, aile planlamasından küçük ölçekli ya da bağımsız iş kurma imkânlarının teşvikine kadar kadınların güçlenmesine katkı verecek birçok adım, yalnızca

kadınların değil, toplumun da pandeminin yol açtığı krizle mücadelesinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedir (Kanbir, Sanmartin, 2020).

Aslında IMF'nin politikacılara, kadınların karşılaştıkları eşitsizliklerle müdahale edebilmek adına önerdiği çözüm yöntemleri genel olarak sadece bu döneme özgü değildir. Bu öneriler kadınların uzun yıllardır eşitlik adına verdikleri mücadelenin merkezinde yer almaktadır. Burada sorun politikacıların çoğunun ataerkil sistemden kurtulmayı tercih etmeyip cinsiyet meselesini bir erk olma meselesi haline getirmeleridir. Toplumsal normlar o kadar güçlüdür ki bu kadar ciddi bir kriz döneminde kadınların otomatik eve çekilişi ve toksik erkeklik davranışlarının görülmesi çok sıradanlaşmıştır. Maske ve hijyen konusundaki cinsiyete dayalı farklar ve virüsün bir erkeklik savaşı haline gelmesi bunun en açık göstergesidir. Bu yerleşik değerler ve normlar değişmediği sürece kadınların bu salgında karşılaştıkları zorluklarla mücadele etmesi de zor gözükmektedir. Şiddeti önleme ile ilgili olarak sadece kadınlara değil erkeklere de çok önemli görevler düşmektedir. Bu konuda erkeklerin şiddeti önlemek adına kuracağı sivil inisiyatifler, erkelerin kendilerine yönelik iç bakışı ve erkeliğin zorladığı değerler ile savaşmak adına önemlidir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde toplumsal cinsiyet söylemi hakkında önceden var olan fikirleri değiştirmek için kolektif hayal gücünü yeniden canlandıracak bu tarz platformlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kadınların ve kız çocuklarının uğradığı fiziksel ve duygusal şiddet konusu ile ilgili olarak eril şiddeti meşrulaştırmaya yönelik tehlikeli bir çıkarım öne çıkmaya başlamıştır. Bu çıkarım genel olarak pandeminin yarattığı psikolojik etkenler ile ilgilidir. Monotonluk, can sıkıntısı, yakınlık, iş veya gelir kaybından kaynaklanan stresin tümü tetikleyiciler olabilir, ancak erkekler tarafından şiddet içeren davranışlar için bunlar topal mazeretler olacaktır. Eril şiddetin her türlüsü sorunludur ve erkeler yasadışı eylemlerinden ötürü sorumlu tutulmalıdır. Polis ve yargı, aile içi şiddet şikâyetleri konusunda derhal harekete geçmeli ve suçları tekrarlayanlar, kendilerine herhangi bir ceza indirimi uygulanmadan adalet karşısında yargılanmalıdır. Şiddeti önlemeye yönelik olarak bu dönemde her ne koşulda olursa olsun sığınma evlerinin Covid-19 için gerekli güvenlik önlemleriyle

gece gündüz çalışmasına izin verilmelidir ve STK'lara yardımcı olmak amacıyla özel bir fon oluşturulmalıdır (Nigam, 2020).

Diğer önemli bir nokta da şudur ki, Covid-19 nedeniyle hayatlarımıza evlerden devam ettiğimiz bu süreçte bazı erkelerin ev işi yapmaları ya da çocuk bakımı ile ilgilenmeleri, bir sevinç havası ile karşılanmaktadır. Özellikle ana akım medyanın bu konu ile ilgili yaptığı haberlerde örtülü cinsiyetçi söylemden uzak durması gerekmektedir. Buna en yakın örneklerden biri, Türkiye'de "Erkeklerin Ev Hali Sosyal Medyayı Salladı" haberlerinin sosyal medya mecraları, ana haber bültenleri ve yazılı basında kendine yer bulmasıdır. Görüldüğü üzere erkeklerin ev işi yapması öncelikli değil ikincil işi olarak verilmekte ve konuya hafif bir alay dozu katılmaktadır. Oysaki toplum tarafından kadına uygun görülen bir rol olan ev içi işler, erkek tarafından gerçekleştirildiğinde, birey, toplumsal rol kalıplarının dışına çıkmış olarak görülmekte ve genellikle ayıplanmakta, alay edilmekte ya da pısırık olarak değerlendirilmektedir (Akkaş, 2019, 102).

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki pandemi, tüm eşitsizliklerle ilgili fay hatlarını daha görünür kılarken kadınlar bu süreçte çok ağır sorumluluklarla baş başa bırakılmıştır. Dünya tarihi geçirdiği bütün salgın, kriz ve savaş dönemlerinin sonunda kadınların hep kazandıkları hakları kaybedip tekrar görünmezliğe doğru dönmeye başladığını test etmiştir. Dolayısı ile bu süreçte toplumsal cinsiyet perspektifi proaktif müdahaleler ile ele alınmalıdır. Bu müdahaleler politika, medya, sivil toplum kuruluşları, iş hayatı ve en önemlisi bireyler tarafından başlatılmalıdır. Sonuç olarak, harekete geçmek için daha fazla veriye ihtiyaç yoktur. Şimdi harekete geçip daha iyi bir dünya yaratmak için ataerkillik ve diğer tüm eşitsizlik ve ayrımcılık biçimlerinin üstesinden gelmek esastır.

Kaynakça

Adıgüzel Orhan, Batur, H. Zeynep ve Ekşili, Nisa (2014.) "Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Yil: 2014/1, Sayı:19 165-182. Erişim adresi. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/215113

Ağrı Araştırmalarında Cinsiyet Körlüğü (23 Mayıs, 2020). Erişim adresi https://terrabayt.com/yasam/agri-arastirmalarinda-cinsiyet-korlugu/ (Erişim tarihi: 4 Temmuz 2020)

Akkaş, İbrahim (2019). "Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı". *Ekev Akademi Dergisi*, Icoaef Özel Sayısı, 97-118. Erişim adresi:
http://www.ekevakademi.org/Makaleler/132721677_05%20Ibrahim%20AKKAS.pdf

Anadolu Ajansı, (26.05.2020). "İçişleri Bakanlığı: Kovid-19 döneminde aile içi ve kadına yönelik şiddet olayları azaldı." Muhammed Nuri Erdoğan. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/icisleri-bakanligi-kovid-19-doneminde-aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddet-olaylari-azaldi/1853933(Erişim Tarihi 7 Ağustos 2020)

Aslan, Recep (2020). "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19". *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, Cilt 8 Sayı 85. Erişim adresi: http://dergiayrinti.com/index.php/ayr/article/view/1353/2382

Baydar, Veysi (2013). "Popüler Kültürde Mizojini", *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/151 Fall 2013, p. 151-165, Erişim Adresi: http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=5969

Bhasin Kamla (2003). *Ataerkil Sistem / Erkeklerin Dünyasında Yaşamak.* çev: Ayşe Coşkun, Kadınlarda Dayanışma Vakfı (KADAV) Yayınları, İstanbul.

Butler, Judith (2008). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.* Metis Yayınları. İstanbul

Burfitt, Penny (1 Nisan 2020). "'You should be ashamed': Shock coronavirus hashtag slammed". *Yahoo Lifestyle.* Erişim adresi: https://au.news.yahoo.com/boomer-remover-coronavirus-hashtag-slammed-as-inhumane-disgusting-003933843.html

Çelebi, Elifcan (28 Mayıs 2010). "Pandemi Sürecinin Akademisyenler Üzerindeki Toplumsal Cinsiyet Temelli Etkileri". *Çatlak Zemin,* Erişim adresi:
https://www.catlakzemin.com/pandemi-surecinin-akademisyenler-uzerindeki-toplumsal-cinsiyet-temelli-etkileri/ (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2020)

Corona Virüs Gölgesinde Cinsiyetçi Skandal (31 Mart 2020). *Sözcü Gazetesi.* Erişim adresi: https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-corona-virusu-golgesinde-cinsiyetci-skandal-5715088/ (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020)

Corona Crisis Survival Kit For Men Under Pressure (31 Mart 2020). Erişim adresi: https://www.whiteribbon.org.uk/news/2020/3/31/corona-crisis-survival-kit-for-men-under-pressure (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020)

De Beauvoir, Simone (1993). İkinci Cins, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul

Dembroff, Robin (13 Nisan). "In This Moment Of Crisis, Macho Leaders Are A Weakness, Not A Strength". *The Guardian.* Erişim adresi: https://Www.Theguardian.Com/Commentisfree/2020/Apr/13/Leaders-Trump-Bolsonaro-Coroanvirus-Toxic-Masculinity (Erişim tarihi:10 Ağustos 2020)

Duarte, Fernando (19 Temmuz 2020). "Coronavirus face masks: Why men are less likely to wear masks". *BBC News.* Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-53446827 (Erişim tarihi: 2 Ağustos 2020)

"Evde Kal'an erkeklerin ev halleri" (01.04.2020). *Milliyet Gazetesi.* Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/evde-kalan-erkeklerin-ev-halleri-video-6178916

Ergönen, Akça Toprak, Biçen, Emin, Ersoy, Gökhan (2020). "COVID-19 Salgınında Ev İçi Şiddet", *Adli Tıp Bülteni,* 2020; 25 Özel Sayı: 48-57 DOI: 10.17986/blm.2020.v25i.1408

Ghiglier, Michael (2003). *Erkeğin Karanlık Yüzü. çev:* Ülgen Yıldız, Phoenix Yayınları, İstanbul.

Godfrey, Allie (30 Mart 2020). "Millennials' shocking new term for coronavirus - 'Boomer Remover'". *NEWS.* https://7news.com.au/lifestyle/health-wellbeing/millennials-shocking-new-term-for-coronavirus-boomer-remover-c-770457.

Gümüşoğlu, Firdevs (2013). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet.* Kaynak Yayınları, İstanbul

"İnsanlığın yarısını hesaba katmayı unutanların hikâyesi" (21 Ocak 2020). *AdHoc Dergi.* Erişim adresi: https://adhocdergi.com/insanligin-yarisini-hesaba-katmayi-unutanlarin-hikayesi/ (Erişim tarihi: 4 Temmuz 2020)

"Japon Belediye Başkanı'ndan cinsiyetçi koronavirüs tedbiri!" (25.04.2020). *Habertürk Gazetesi.* Erişim adresi: https://www.haberturk.com/japon-belediye-baskani-ndan-cinsiyetci-koronavirus-tedbiri-haberler-2658572 (Erişim tarihi: 7 Haziran 2020)

John, Neetu, Casey, Sara E., Carino, Giselle ve Terry McGovern (2020). "Lessons Never Learned: Crisis and gender-based violence". *National Library of Medicine.* DOI: 10.1111/dewb.12261

"Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" (PEKİN+5) BAŞLIKLI Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumunun hazırlık dönemi ve sonuçları hakkında bilgi notu. Erişim adresi: http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/547/ekutuphane2.3.2.1.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim tarihi:10 Temmuz 2020)

Kanbir, Berrak, Sanmartin, Rodriguez (25 Temmuz 2020). "IMF'den uyarı: Covid-19 krizi kadınların 30 yıldır elde ettiği ekonomik fırsatları tehdit ediyor". *Euronews.* Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/07/25/imf-den-uyar-covid-19-krizi-kad-nlar-n-30-y-l-r-elde-ettigi-ekonomik-f-rsatlar-tehdit-edi (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2020)

Kap Derya (6 Mayıs 2020). *"Pandemide Kadın Akademisyen Olmak Eşitsizlikte Aslına Rücu Etmek".* Erişim adresi: https://www.sivilsayfalar.org/2020/05/06/pandemide-kadin-akademisyen-olmak-esitsizlikte-aslina-rucu-etmek/ (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2020)

Khan, AR, Ratele, K. ve Arendse, N. (2020). "Men Suicide, And Covid-19: Critical Masculinity Analyses And Interventions", *Postdigital Science And Education.* Erişim adresi: https://Doi.Org/10.1007/S42438-020-00152-1.Com/Article/10.1007/S42438-020-00152-1

"Korona döneminde kadına şiddet başvuruları arttı" (5 Mayıs 2020). *DW com.* Erişim adresi: https://p.dw.com/p/3boXo (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2020)

Koronayla Mücadele Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirleri İçeren Genelge, (31.08.2020). Erişim Adresi: http://ankara.gov.tr/koronayla-mucadele-kapsaminda-kamu-calisanlarina-yonelik-ilave-tedbirleri-iceren-genelge

Lewis, Helen (19 Mart 2020). "The Coronavirus Is a Disaster for Feminism Pandemics affect men and women differently". *The Atlantic.* Erişim adresi: https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/ (10 Ağustos 2020)

Nigam, Shalu (28 Nisan 2020). "COVID-19, Lockdown and Violence against Women in Homes". Erişim adresi: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3587399

Meisner, Brad A (2020). "Are You OK, Boomer? Intensification of Ageism and Intergenerational Tensions on Social Media Amid COVID-19". *Journal An Interdisciplinary Journal.* https://doi.org/10.1080/01490400.2020.1773983

Mellor Jennifer M.; Milyo, Jeffrey (2001). Reexamining the Evidence of an Ecological Association between Income Inequality and Health". *Health Polit Policy Law* (2001) 26 (3): 487–522. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.12.031

Mellström, Ulf (2020). "COVID-19, masculinity and risk/at risk". *International Journal for Masculinity Studies.* Volume:15, Issue2, 94-96. https://doi.org/10.1080/18902138.2020.1762307

Murphy, Verity (7 Kasım 2005). "Past Pandemics That Ravaged Europe". *BBC News.* Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4381924.stm (Erişim tarihi: 1 Temmuz 2020)

"Politika Özeti: COVID-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisi" (9 Nisan 2020). *United Nations Turkey.* Erişim Adresi: https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-06/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-tr.pdf (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020)

Power Kate (2020). "The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families, *Sustainability: Science, Practice and Policy*", 16:1, 67-73, DOI: https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1776561

Ravanera, Carmina (19 Nisan2020). "Primer on the gendered impacts of COVID-19", Erişim adresi: https://www.gendereconomy.org/primer-on-the-gendered-impacts-of-covid-19/ (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2020)

Rose, Sonya O. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Nedir?*, çev: Ferit Burak Aydar, Can Yayınları, İstanbul.

Sağlık Bakanlığı 24-30 Ağustos 2020 Covid-19 Haftalık Durum Raporu. https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/38609/0/covid-19-haftalik-durum-raporu---35 haftapdf.pdf?_tag1=49A327CBDFA8BDB90BB94DB427B6D677518AAF42 (Erişim tarihi: 2 Eylül 2020)

Scott, Joan W. (2010). "Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi", çev: Derya Demirler, Fahriye Dinçer. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi.* Sayı 12. http://www.feministyaklasimlar.org/category/sayi-12-ekim-2010/ (37)

Schalatek, Liane (30 Nisan 2020). "Görünmeyen Koronavirüs Sistemik Cinsiyet Eşitsizlik ve Adaletsizlikleri Görünür Kılıyor", çev: Deniz Tuna. Heinrich Böll Stftung Derneği Türkiye Temsilciliği. Erişim adresi: https://tr.boell.org/tr/2020/04/30/gorunmeyen-koronavirus-sistemik-cinsiyet-esitsizlik-ve-adaletsizlikleri-gorunur-kiliyor (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020)

"Şirketler Kadın Yetenekleri Kaybetme Tehlikesiyle Karşı Karşıya" (Haziran 2020). *Harward Business Rewiev Türkiye Dergisi.* Erişim adresi: https://hbrturkiye.com/dergi/sirketler-kadin-yetenekleri-kaybetme-tehlikesiyle-karsi-karsiya (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2020)

The Covid-19 Sex-Disaggregated Sex-Tracker (t.y) Erişim Adresi: https://globalhealth5050.org/the-sex-gender-and-covid-19-project/men-sex-gender-and-covid-19(Erişim Tarihi. (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020)

Thelwall, Mike; Thelwall, Saheeda (2020). "Covid-19 Tweeting in English: Gender Differences". *El profesional de la información*, v. 29, n. 3, e290301. https://doi.org/10.3145/epi.2020.may.01

Türk, Ahmet, (2020). "Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Yaşlılara Yönelik Uygulamalar ve Yaşlıların Psiko-Sosyal Durumu Üzerine Bir Değerlendirme". *Sosyal Hizmet Dergisi*, 2020/2 Temmuz-Aralık, 35-46. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/342834008_Koronavirus_Covid-19_Pandemisi_Surecinde_Yaslilara_Yonelik_Uygulamalar_ve_Yaslilarin_Psiko-Sosyal_Durumu_Uzerine_Bir_Degerlendirme

Türkiye Bilimler Akademisi (2020). *COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu.* Ed: Şeker, Muzaffer, Özer, Ali, Tosun, Zekariya, Korkut, Cem, Doğrul, Mürsel. Erişim adresi: http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf

Türkiye El Yıkama Araştırması (2012). *Sağlık Bakanlığı Yayın* No: 893. Erişim adresi: https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/elyika_tr.pdf /2012 (Erişim tarihi: 1 Eylül 2020)

UNDP Araştırma Notu (6 Ağustos 2020). *"COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler"*. Erişim Adresi: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/COVID-gender-survey-report.ht (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2020)

UNFPA Ara Dönem Bilgi Notu (27 Nisan 2020). "COVID-19 Salgınının Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddeti, Kadın Sünnetini ve Çocuk Yaşta Evliliği Sona Erdirme Çabaları ile Aile Planlaması Üzerindeki Etkisi". Erişim Adresi:
https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/COVID 19un_Dunyaya_Etkileri_Arastirma_Raporu.pdf. (Erişim tarihi: 1 Eylül 2020)

UN Women. (19 Mayıs 2020). "COVID-19 & gender equality - The impact on women & girls". Erişim adresi:
https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/covid19/en/index.html?gclid=CjwKCAjw19z6BRAYEiwAmo64LVoax1tWIgJh_DWc835CDYHumBI3a8GZ9KO0EdeNBKyiBysVzdrh2hoCcsMQAvD_Bw (Erişim Tarihi:1 Ağustos 2020)

UN Women. (19 Mayıs 2020). "COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls". https://www.unwomen.org//media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf?-la=en&vs=5006 (Erişim Tarihi:1 Ağustos 2020)

Un Women (2020). "The Shadow Pandemic: Violence against women during COVID-19" Erişim adresi: https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19 (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2020)

Vegt, Isabelle van der and Kleinberg, Bennett (2020). "Women worry about family, men about the economy: Gender differences in emotional responses to COVID-19", *ResearchGate*. Erişim adresi: https://arxiv.org/abs/2004.08202 (Erişim tarihi: 1 Eylül 2020)

Wenham, Clare, Smith, Julia ve Morgan, Rosemary (2020). "COVID-19: The Gendered Impacts of the Outbreak". *The Lancet*. Vol:95, ISSUE 10227, P:846-848, MARCH 14, 2020. DOI: https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30526-2

Word of the Year 2018, (t.y) Erişim adresi: https://languages.oup.com/word-of-the-year/2018/

"Yaşlılara bir saygısızlık daha... Başına kolonya döktüler". *Memurlar.net*. (24 Mart 2020a). Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, Erişim adresi: https://www.memurlar.net/haber/894509/yaslilara-bir-saygisizlik-daha-basina-kolonya-doktuler.html

"Yaşlı adamı sosyal medyada rencide eden kişi yakalandı". *Memurlar.net*. (24 Mart 2020b). Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, Erişim adresi: https://www.memurlar.net/haber/894447/

"Yaşlı kadını videoya çeken ve hakaret eden 2 kişi gözaltına alındı". *İhlas Haber Ajansı* [İHA] (24 Mart 2020). Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, https://www.iha.com.tr/haber-yasli-kadini-videoya-ceken-ve-hakaret-eden-2-kisigozaltina-alindi-834804/

Pandemi Döneminde Çocuk Olmak: Allı Pullu Balonlardan Uzakta

Menekşe Tokyay[1]

İkinci Dünya Savaşı sırasında çocukların yaşadığı acılara tanıklık eden, ancak yine de umudu elden bırakmayan memleket şairi Nazım Hikmet, "Dünyayı verelim çocuklara hiç değilse

1. Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler mezunu olan, ardından Belçika Katolik Louvain Üniversitesi'nde Avrupa Birliği alanında yüksek lisans çalışmasını gerçekleştiren Menekşe Tokyay, Avrupa Birliği alanında danışmanlık firmalarında uzman olarak görev almıştır ve 2003 yılından beri çeşitli dergi ve yayınevleri için aktif yazılı çeviri çalışmaları gerçekleştirmektedir. Tokyay, ayrıca, 2010 yılından bu yana Southeastern European Times, Al Arabiya English, Business New Europe, International Business Times, Deutsche Welle, Washington Post, Euronews Türkçe, Arab News gibi uluslararası haber ajanslarında Türkiye muhabiri olarak görev almıştır. Kendisi halihazırda Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü'nde çocuk hakları alanında doktora çalışmasını yürütmekte ve bir yandan da uluslararası haber ajanslarına Türkiye'ye ilişkin gelişmelere dair analizler hazırlamaktadır. Mülteci hakları, çocuk hakları, kadın sorunları ve Orta Doğu'daki gelişmeler, başlıca ilgi alanları arasında yer almaktadır.

bir günlüğüne, allı pullu bir balon gibi verelim oynasınlar, oynasınlar türküler söyleyerek yıldızların arasında" dizeleriyle, on yıllar sonra milyonlarca çocuğun aylar boyu parklardan, okullardan, arkadaş çevrelerinden uzakta geçirecekleri sancılı dönemi uzaktan sezinlermişçesine bir umut aşılamıştı.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de pandemi döneminde toplumun kırılgan kesimlerinin mağduriyetleri, kısıtlanmış fiziksel ortamlarda ve gerilimli toplumsal ilişkilerde katbekat arttı. Hazırlıksız ve kıt kaynaklarla yakalandığımız bir halk sağlığı krizi ortamında tüm bunların yaşanması ise, bundan sonraki benzeri süreçlerde çocuklar ve kadınlar başta olmak üzere toplumun farklı kırılgan kesimlerinin karşılaşabileceği olası risklere karşı ne tür önleyici tedbirler alınması gerektiğine dair uyarıcı nitelikte oldu. Bu risklerin başında ise aile-içi şiddet ve istismar, ekran maruziyeti, dijital ortamda suç şebekelerine açıklık, çocuk işçiliği, çevrimiçi eğitim araçlarına erişimde ekonomik engeller ve sosyal becerilerin azalmasıyla içe kapanma geliyor.

UNICEF'in son verileri, pandemi nedeniyle uygulanan ulusal ve yerel karantinalar sebebiyle, dünya çapında yaklaşık 1,5 milyar çocuğun okula gidemediğine işaret ediyor. Bu süreçte hane gelirlerini desteklemek amacıyla çalışan, eğitim araçlarına erişimi kısıtlı olan veya hiç bulunmayan, istismarcısıyla aynı fiziksel mekânı paylaşmak durumunda kalan ve bu yüzden de duygusal gelişimi hasar gören çocuk işçilerin yaşadıkları ise, kitap satırlarına sığamayacak kadar büyük, ağır ve hüzünlü olmaya devam ediyor. Onların ruhsal çırpınışlarına ses olmak medyadan sivil topluma, devletin yereldeki yetkililerine, psiko-sosyal danışman ekiplere dek birçok tarafa sorumluluklar yüklüyor.

Koronavirüs salgınının etkilerini dizginlemek amacıyla "evde kal" çağrıları bağlamında toplumun en savunmasız kesimlerinden biri olan çocukların güvenliği ve ruhsal bütünlüğü de mercek altına alınmaya başladı. Bir yandan çocuk istismarı ve ihmali riski ortaya çıkarken, diğer yandan çocukların şiddet başta olmak üzere vücut ve ruh bütünlüklerini ilgilendiren sorunlarını dile getirmek için önemli "çıkış yollarından" biri olan rehber öğretmenlere ve sınıf öğretmenlerine erişimleri de azaldı. Öte yandan, uzaktan eğitim süreciyle birlikte televizyon, internet ve/veya bilgisayara erişimleri kısıtlı olan mevsimlik tarım işçileri ve mülteci ailelerin çocukları, eğitim süreçlerinden otomatik olarak

koparak, sistem içerisindeki kırılganlıkları daha da perçinlendi. Evde kalma ve "sosyal mesafelenme" lüksü olmayan, ev ekonomisine katkıda bulunması gereken çocukların mobilyacılıktan tekstile dek farklı imalat sektörlerinde kayıtdışı olarak çalışmaya devam etmeleri, kamu sağlığı bağlamında çocuk işçilerin karşı karşıya kaldığı zorlukları bir kez daha gözler önüne serdi.

Bu çalışmada, özellikle Türkiye'de kemikleşmiş sorunlardan biri olan çocuk istismarı, şiddet ve çocuk yoksulluğu, çocukların derin yoksulluk halleri bağlamında, Covid-19 pandemisi ortamında herkesin eşit kolaylık ve imkânlara sahip olamadığı gerçeğinden yola çıkarak eleştirel bir bakış açısından incelenecek. Bu konuda UNICEF'in raporları ve Türkiye'deki hak savunucularının çağrılarına başvurulacak ve mevcut en güncel istatistikler bağlamında gelecek dönemde de benzeri kamu sağlığı krizlerinin ortaya çıkması durumunda karar alıcılar ve uygulayıcıların yanı sıra, medya açısından da bir dizi koruyucu ve destekleyici tedbir önerisi getirilecektir.

Anahtar kelimeler: Çocuk hakları, çocuğun üstün yararı, sosyal mesafelenme, çocukların korunması, UNICEF, istismar, çocuk yoksulluğu, şiddet.

Çocuk İşçiliği

"Çocuk olsam yeniden...
Bir tek düştüğüm için acısa içim
Ve kalbim; çok koştuğum için çarpsa sadece..."
Cemal Süreya

2019 yılı itibarıyla Türkiye'de çocuk nüfus 22 milyon 876 bin 798 olup, çocuk nüfusun, toplam nüfus içindeki oranı 2019 yılında %27,5 düzeyinde. Türkiye, bu rakamlarla, Avrupa'da çocuk nüfusu en yoğun ülke olarak kabul ediliyor. Çocukların eğitime erişimi özellikle ilkokul düzeyinde yükseliş eğilimindeyken, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarına göre 2019 yılında eğitim masraflarında sorun yaşayan kişilerin oranı, devlet okullarında %45, özel okullarda ise %58,9 düzeyinde kaydedildi.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre 18 yaşın altında olan herkes çocuk kabul edilse de, Türkiye'deki 4857 sayılı İş Kanunu'na göre 15-17 yaş grubu "genç

işçi", 14 yaşını bitirmiş ama 15 yaşını tamamlamış bireyler ise "çocuk işçi" olarak tanımlanıyor. Buna göre, bazı mevsimlik tarım faaliyetleri "hafif iş" kategorisinde yer alıyor ve 14 yaşını bitirmiş çocukların bu alanlarda yasal olarak çalışmasına imkân tanınıyor. Türkiye'de yasal çalışma yaşının altındaki çocukların %64,1'lik bir kesiminin ağırlıklı olarak tarım sektöründe çalıştığı görülüyor.

TÜİK'in yedi yıl aradan sonra yaptığı Çocuk İşgücü Anketi'nin[2] resmi rakamlarına göre 2019 yılında 720 bin çocuğun çalıştığı tespit edildi. Ancak bu rakam Suriyeli çocukları ve ekim ve hasat döneminde çalışan çocukları kapsamıyor; zira çalışma Ekim-Aralık arasında yapılmış. Çocuk işçilerin yaklaşık %80'i 15-17 yaş aralığında olup, %15'i de 12-14 yaş grubunda yer alıyor. Çocuk işçiliği, ilk olarak çocukların eğitim durumlarını etkiliyor. Çalışan çocukların bir kısmı eğitimden kopuyor. TÜİK anketine göre, çalışan çocukların %34,3'ü, yani 247 bin çocuk eğitimin dışında. Anketteki verilere göre, diğerleri sadece okula kayıtlı, bir kısmı da açıköğretim kurumlarına devam ediyor olabilir. Mayıs 2019 verilerine göre 14-17 yaş grubundaki 254 bin 476 öğrenci açıköğretim kurumlarına kayıtlı ama kayıtlı olmaları hepsinin eğitime devam ettiklerini göstermiyor.

Birleşmiş Milletler bünyesinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF'in hazırladıkları ortak rapora dayanarak 12 Haziran 2020 tarihinde yapılan açıklamada[3] Covid-19 salgınının dünya çapında milyonlarca çocuğu çalışmaya itebileceği uyarısında bulunuldu. Raporda krizin büyük olasılıkla yoksulluk oranlarında da önemli bir artışa neden olacağı belirtildi. Aşırı yoksulluk içinde yaşayanların sayısının sadece 2020 yılında bile 60 milyon kadar artabileceği yönünde Dünya Bankası'nın uyarılarına bakıldığında, gelirleri ellerinden alınan, kimisi ay sonunu sıfır gelirle kapatan ailelerin çocukları da bu süreçte, devlet desteğinin yeterince verilmediği durumlarda, hane ekonomisine katkı için işçiliğe yöneldi. Yapılan istatiksel araştırmalarda, yoksulluk oranındaki %1 puanlık artışın, çocuk

2. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019, 31 Mart 2020, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807

3. COVID-19 daha milyonlarca çocuğu çocuk işçiliğine sürükleyebilir – ILO ve UNICEF ortak açıklaması, 12 Haziran 2020, https://www.unicef.org/turkey/en/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef

işçiliğinde en az %0,7'lik bir artışa yol açtığını görülüyor. Salgın sebebiyle ebeveynlerini kaybeden veya ebeveynleri hastalanan çocuklar da geçimi sağlamak için sömürüye açık koşullar altında, örneğin mevsimlik tarım ve ev işçiliğinde çalıştılar. Dünya çapında 130'dan fazla ülkede okulların bu süreçte kapalı oluşu da, sosyal koruma önlemlerinin olmadığı veya eksik kaldığı koşullar altında çocuk işçiliğinin önündeki en temel bariyerlerden birini kaldırmış oldu. ILO'nun 2017 yılı rakamlarına göre ise[4], 2012-2016 yılları arasında yaklaşık 152 milyon çocuğun işgücü piyasasına sürüklendiği ve bunlardan 73 milyonunun, işçiliğin en kötü biçimi olarak kabul edilen tehlikeli işlerde çalıştığı kaydedilmişti.

Yaklaşık beş milyon tarım işçisinin bulunduğu ve 23 Mart'tan beri öğrencilerin eğitime uzaktan devam ettikleri Türkiye'de ise pandemi sürecinde yasakların mevsimlik tarım işçileriyle çocuk işçileri kapsamaması, mevsimlik tarım işçilerinin aileleriyle birlikte bu süreci sağlık, barınma ve ulaşım sorunlarının katmerlendiği, zaman zaman temiz suya erişimin bile sorun olduğu dezavantajlı ve kırılgan bir ortamda, kısacası "derin yoksulluk" altında geçirmesiyle sonuçlandı. İki yaşlarındaki çocukların römorklarda yattığı, yasağa rağmen 11 yaşındaki çocukların tarlada çalıştığı, bu çocukların bu koşullar altında uzaktan eğitim araçlarına erişemediği bir dönemde, çocuğun üstün yararının gözetilmemesi devletin bu süreçteki sorumluluklarını ve denetleyici rolünü yeniden anımsattı. Çünkü yoksulluk sınırı altında yaşama tutunmaya çalışan bu çocuklar için "virüs mü yoksulluk mu?" sorunsalının cevabı hiç kuşku yok ki akşam başlarını yatağa koyduklarında aç olmamak yönünde oluyor. Benzer şekilde, barınma olanağı olmayan ve besine erişimi daha da kısıtlanan mülteci çocukların destek hizmetlerine erişimi çok daha zorlu bir hal aldı. Nisan ayının sonlarında Adana'da sokağa çıkma yasağına uymayarak polisten kaçan 18 yaşındaki çocuk işçi Suriyeli Ali Hemdan'ın "dur" ihtarına uymayınca polis tarafından vurulmasının acı hatırası halen belleklerimizde kazılı durumda.

Pandemi öncesi dönemde de okula geç başlayan ve okulu erken bırakan bu çocuklarda okullaşma azmi ve sürekliliğinde

4. Çocuk İşçiliğine Dair Küresel Tahminler: Sonuçlar ve eğilimler, 2012-2016, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 19 Eylül 2017, https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575499/lang--en/index.htm

kayda değer bir kesinti yaşandı. Dolayısıyla, bu çocukları yeniden eğitim sistemine kazandırmak ve buna dair sosyal devlet çatısı altında destekleyici yardım mekanizmalarını getirmek gerekiyor. Hedef kitle ise oldukça büyük, dolayısıyla çabalar da oldukça çetrefilli: Türkiye'de 6-17 yaş grubundaki yaklaşık 743 bin çocuğun eğitimin dışında olduğu belirtiliyor. Bu çocukların destek mekanizmalarıyla eğitime yeniden dahil edilmesi ve bu süreçlerinin de etkin şekilde izlenmesi için saha uzmanlarının rolü oldukça kritik olacak. Ayrıca ailelerin çocukları çalışmaya mecbur bırakan ekonomik açmazlarının da giderilmesi için düzenli bir gelir destek mekanizmasının varlığı da oldukça önemli.

Çocuk İstismarı

Anayasa'nın 41. maddesine göre; Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri almakla yükümlüdür. Öte yandan, mahkemeye taşınan her dört tecavüz davasından birinin çocuklarla ilgili olması gerçeği karşısında pandemi döneminde çocuk istismarı bir kez daha kritik bir sorun alanı olarak ön plana çıktı. Ancak önemli bir farkla: çocukların koruyucu mekanizmalara erişiminde ve vakaların raporlanmasında yaşanan eksikler, istatistiki rakamlara ciddi şekilde yansıdı. Mart ayından itibaren çocukların maruz kaldıkları cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlarda ve bu suçlarla ilgili görevlendirilen avukat sayılarında Baroların da açıkladığı üzere ciddi bir değişim gözlemlendi[5]. İzmir Barosu verilerine göre, 10 Mart ila 7 Mayıs tarihleri arasında çocuğun cinsel istismarı suçu için yapılan görevlendirme 99 iken, bir önceki yılın aynı döneminde bu sayı 160, 2018'de 211, 2017'de 244, 2016'da 154, 2015'de ise 74 olarak tespit edildi. 2020 yılının şubat ayında cinsel istismar suçu için yapılan görevlendirme 157 iken mart ayında 32 oldu. Bu rakamlar, benzer dönem aralıklarına dair İstanbul ve Diyarbakır barolarının istatistiklerine de yansıyor; zira bu iki şehirde de mağdur çocuklar için görevlendirilmiş avukatların sayısı ciddi oranda azalmış, çocuklar koruyucu mekanizmalara yeterince erişememişler. Bununla birlikte, 20 yaş altı için sokağa çıkma yasağı ilan edilmesinin ardından 4 Nisan - 20 Nisan

5. https://www.izmirbarosu.org.tr/HaberDetay/2052/covid-19-pandemi-surecinde-cocuklarin-durumu-raporu

tarihine kadar İstanbul Barosu tarafından cinsel istismar suçu mağduru 22 çocuğa ve kasten yaralama suçu mağduru 27 çocuğa karakol aşamasında avukat görevlendirmesi yapıldı.

Dolayısıyla çocuklar ve anneler, akran ortamına, rehberlik hizmetlerine ve sınıf öğretmenlerine erişimlerinin kısıtlı olduğu, aynı haneye kısıtlandığı, sokağa çıkamadığı bir ortamda maruz kaldıkları istismarı bildirecek makamlara yeterince ulaşamıyorlar, hayatlarında ilk kez karşılaştıkları bu boyutta bir kriz karşısında susmayı yeğliyorlar. "Karanlık sayı" olarak nitelendirilen ve istatistiklere yansımayan hakikati ifade eden bu durum, istismar veya kötü muamele vakası olmasına, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yaşanmasına ve çocuğun türlü tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalmasına rağmen ilgili mercilere erişim zorluğu sebebiyle bildirilemeyen vakalara işaret ediyor. Bu vakalar zaman zaman sosyal medyanın "sihirli değneğiyle", yani kurduğu baskı mekanizmasıyla geniş kitlelere ulaştı ve kamuoyu vicdanında karşılık bulacak şekilde adalete teslim edildi, ancak bu olanağa sahip olmayan kesimlerin isyanı birçok durumda cezai adalet açısından karşılık bulamadı.

Dolayısıyla pandemi bize şu çıplak gerçekliği net bir şekilde gösterdi: Halk sağlığını doğrudan tehdit eden kriz dönemlerinde halkın başvurabileceği kişi ve kurumların açık bir şekilde paylaşılması ve bilinir olması gerekiyor. Bir diğer deyişle, günü kurtarıcı kısa vadeli çözümler yerine, ebeveynlerin ve çocukların her türlü kriz ortamında istismar vakalarının bildirilmesi ve çözüm aranması açısından yalnız olmadıkları interaktif bir sistem kurulması ve bunun ülke çapına yayılması gerekiyor. Diyarbakır'daki çocuk ve çaresiz annesi de yaşadıkları istismar için devletten destek talep etmeli, aynı şekilde Tekirdağ'daki mevsimlik tarım işçisi ailenin çocuğu da, Adana'daki mülteci çocuk da uğradığı istismarı kime, ne şekilde anlatacağını ve kendisini bu süreçte nasıl koruyabileceğini bilmeli. Zira kimi zaman çocuğun ebeveyni de çocukta yaşanan mağduriyetin, istismarın görünmeyen yüzünün nasıl tespit edileceğini tam olarak bilemeyebiliyor, bu da çocukta güvensizlik ve aileye karşı içe kapanma refleksleri doğurabiliyor. Bu da hem kamu spotlarıyla, hem eğitim müfredatıyla hem de yereldeki kamu görevlilerinin ailelere doğrudan erişimi ve etkin izlemesiyle sağlanabilecek,

dört bir elden yürütülmesi gereken, ancak sonucu itibariyle çocukların ruh sağlığına ve bedensel bütünlüğüne önemli bir destek sağlayacak bir süreç. Ama netice itibariyle tüm istismar türleri, çocukların tek başına altından kalkamayacağı bir yük getirdiği için, bu yükün toplumsal sorumluluk gereği tüm paydaşlarla ortak bir şekilde üstlenilmesi gerekiyor.

Çocukların Uzaktan Eğitim Araçlarına Erişimi

Pandemi sürecinde çocukların farklı öğrenme özelliklerine ve sosyo-ekonomik olanaklarına uygun bir sistem olmaması sebebiyle birçok çocuk Eğitim Bilişim Ağı (EBA) dışında kaldı; internet ve TV erişimi olmayan ailelerde ise çocuğa destek olacak bir yetişkinin olmaması veya yetişkinin okur-yazar olmaması, mevcut altyapı eksikliği sebebiyle çocukların kendi kaderine terk edilmesine yol açtı. Bir diğer ifadeyle sistemde çocuk-dostu olmayan boyutlar, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı ailelerde yaşayan çocuklar açısından tüm eşitsizlik noktaları kristal netliği kazandı; arkadaşları EBA üzerinden derslerini takip ederken ailesiyle birlikte karpuz tarımına katılan çocuklar açısından "dijital uçurum" bir kez daha derinleşti.

Dijital uçurum, bilgi ve iletişim teknolojisi araçlarına erişim ve kullanımda eşitsizlik yaşanmasını ifade ediyor. Bu kapsamda kişisel bilgisayar ve telefonun oluşu, internete erişim hızı, internette kalma süresi, bölgeler-arası televizyon hizmetleri arası farklar gibi göstergeler dikkate alınıyor. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerine göre, Türkiye'de okul öncesi eğitim de dahil 18 milyon 108 bin öğrenci var ve hepsi 23 Mart'tan itibaren evden EBA ve TRT aracılığıyla uzaktan eğitime katılıyorlar. Ancak, TÜİK rakamlarına göre, Türkiye'de hanelerin yaklaşık yarısında ADSL, kablolu İnternet, fiber gibi sabit genişbant varken, sabit genişbanda sahip hanelerin oranı en düşük Ortadoğu Anadolu (25,6), Kuzeydoğu Anadolu (25,8) ve Güneydoğu Anadolu'da (27,2) bulunuyor. Masaüstü bilgisayarı olan hane oranı %17,6; taşınabilir bilgisayar bulunan hane oranı ise %37,9 düzeyinde kalıyor. Öte yandan bazı Suriyeli aileler EBA TV'ye erişim sağlanan Türksat yerine Arapça kanallara erişebilecekleri başka bir uydu sistemi kullandıkları için uzaktan eğitime erişimde zorluk yaşadılar.

Bu süreçte öncelikli yapılması gereken ise, okullar bazında münferit eylem planları hazırlanarak ihtiyaç tespiti yapılması, kaç öğrencinin uzaktan eğitime erişimde altyapı eksikliğinden kaynaklı mağduriyet yaşadığının belirlenmesi ve devletten ve gerektiğinde de sivil toplumdan, *İhtiyaç Haritası* gibi sorun-odaklı ve ülke çapında etkin çalışan oluşumlardan destek alması gerekiyor. Öte yandan, ulusal düzeyde de risk altındaki grupların uzaktan eğitime erişim zorluklarına dair tüm paydaşları içine katan bir strateji geliştirilmesi, önümüzdeki dönemde de teknolojik gelişimlere uygun olarak toplumun tüm kesimlerinin içerilmesi için bir adım olabilir. Zira Türkiye zaten 2017-2020 yıllarını kapsayacak şekilde bir Ulusal Geniş Bant Stratejisi ve Eylem Planı geliştirmiş ve herkese her yerden erişilebilecek şekilde geniş bant sağlanması gibi iddialı bir hedefi kendisine seçmişti. Buna göre düşük gelirli haneler ve engelliler gibi dezavantajlı grupların geniş bant hizmetlerine azami düzeyde erişmesi zaten hedefler arasındaydı. Şu noktanın gözden kaçırılmaması gerekiyor: Pandemi günün birinde elbette geçecek; ancak baki kalacak olan bu kriz sürecinin dezavantajlı gruplarda yer alan çocukların temel hakları üzerinde bir ömür boyu bırakabileceği izler. İşte bu izlerin azami düzeyde devlet ve sivil toplum eliyle yönetilmesi, çocuğun üstün yararının gözetilmesi gerekiyor.

Çocuk Ruh Sağlığı

Covid-19 salgısını sırasında yetişkinler olarak ciddi bir ruh sağlığı sorunu ile karşı karşıya iken, bu atmosferde el yordamıyla bile olsa hepimiz belirli başa çıkma becerilerimize başvurarak hayata tutunmaya çalıştık. Kimimiz çevrimiçi spor etkinliklerine katıldık, kimimiz belki de hayatımızda ilk kez ekmek yaptık, kimimiz de telefonun diğer ucunda sevdiklerimizin sağlığı konusunda her gün artan endişe ve kaygıyla yaşadık. Elimizdeki en büyük avantajımız ise, endişelerimizi sözcüklerimize ve eylemlerimize bilinçli bir şekilde yansıtabilmek oldu.

Peki ama çocuklar? Düzenlerinde ciddi bir kırılma yaşandı. Kimisi hayata tutunmasını sağlayan annesini kaybetti, kimisi istismarcısıyla aynı evi paylaşmak zorunda kaldı, kimisi en yakın dostundan ayrı düştü ve birçoğu da işini kaybeden, ay

sonunu sıfır gelirle kapatan veya iş stresini artmış şekilde yaşayan ebeveynlerin stresine ortak oldu, aynı atmosferi soludu. Kimisi annesinin niçin ona daha sık bir şekilde el yıkattığını, kolonya ve dezenfektanların hayatının önemli bir parçası haline neden geldiğini, sokakta herkesin korku filminden çıkmışçasına neden maskeyle gezdiğini zaman zaman idrak edemedi, garipsedi. Hem de tüm bunları, bilişsel ve ruhsal olarak buna hazırlık yapamamışken deneyimledi.

Pandemi döneminde çocukların evde kalma zorunluluğu, henüz bilişsel gelişim ve soyut düşünme yeteneklerini olgunlaştıramadıkları yaşam evrelerinde ilk kez gözlemledikleri bir durum olması ve sosyal bağlardan, özellikle de akran gruplarından neredeyse tamamen koparılmalarını gerektirdiği için beraberinde ruh sağlıkları üzerinde kaçınılmaz etkiler doğurdu; hastalığa dair olumsuz anlatılar ve televizyon ekranlarından duyurulan ölümler ve vaka sayıları çocuklarda farklı düzeylerde kaygı ve panik hissi uyandırdı. Bu süreçte ise, en büyük rol devletten önce ailelere düştü ve düşmeye de devam ediyor. Çocuklara bu salgın süreciyle etkin başa çıkma yetileri kazandırmak konusunda ailelerin çocuklarla düzenli bir diyalog kurması, onların gelişim düzeylerine uygun anlatımlar ve kelime seçimleriyle bu süreci anlamlandırmalarına yardım etmesi gerekiyor. Burada da kilit tavsiye sanırım çocuğun kendini güvende hissetmesini sağlayacak bir atmosfer yaratılması, bilgi kirliliğinden kaynaklı kaygıların çocuğa yüklenmemesi ve çocukta sonraki yılları da etkileyecek bir anksiyete yükü yaratılmaması. Yani neyin söylendiği kadar nasıl söylendiği de önemli. Çocuğun haklı bir şekilde bilinçlendirilip salgın sürecinde kişisel önlemlerini almasını sağlamak kadar, onun kaygılarını da sakin ve düzgün bir şekilde yönetmek önemli. Öksüren, hapşıran, kalabalık ortamda maske takmayan insanlardan uzak durması söylendiği kadar, çocuğu toplumdan kaçmaya itecek söylemlerden uzak durmak da önemli. Dolayısıyla çocuğun en çok ihtiyaç duyduğu "güvenlik duygusu" konsolide edilmeli, sosyal izolasyon ve fiziksel mesafe kuralları duygusal yakınlığı baltalayacak şekilde uygulanmamalı. Örneğin, kreşte veya okuldaki en yakın dostuyla internet üzerinden iletişim kurması için çocuk teşvik edilmeli.

Pandemi Sürecinde Çocuk Haklarını Yönetmede Devletin Sorumlulukları

Türkiye'nin de taraf olduğu 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme[6] uyarınca, tüm kamu makamları herhangi bir ayrım gözetmeksizin çocukların üstün yararı gereği kamu kaynaklarını seferber etmekle yükümlüdür. Aynı şekilde, Birleşmiş Miletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 34. maddesinde olduğu gibi, tarafı olduğumuz ve 2012 yılı nisan ayında Resmi Gazete'de yayımlanan "Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi"[7] (Lanzarote Sözleşmesi) çerçevesinde çocukların cinsel istismardan korunması için her düzeyde önlem alınması gerekiyor. Özellikle de ne kadar süreceği halen belli olmayan bir salgın döneminde devletler proaktif önlemlerle kırılgan grupları istismar ve sömürüye karşı korumakla mükelleftir. Bu kapsamda, çevrimiçi ortamda cinsel zorbalık gibi istismar durumlarına karşı da yerinde önlemler alınması ve yeterli donanımın sağlanması gerekiyor. Bu donanımın ise, bürokratik niteliği ağır basan proje çıktıları olmak yerine, herkesin erişebileceği, kullanımı çocuk-dostu bir çerçevede geliştirilmesi lazım. Bu konuda Avrupa Konseyi tarafından da ayrıntılı bir bilinçlendirme materyali[8] yayımlandı ve salgına dair çocuklara nasıl bilgilendirme yapılması gerektiğinden, hem salgın sürecinde hem de dijital çağda ebeveyn olmaya ve internet okuryazarlığına dair birçok tavsiyede bulunuldu. Karantina sürecinde çevrimiçi zorbalık ve cinsel istismar konusunda devletlerin ve STK'ların eşzamanlı ve koordineli olarak çalışmaları gerektiğine dikkat çekildi.

Bu süreç, aslında devletlerin ve sistemlerin de çocuklara bakış açılarını revize etmeleri ve problem alanlarını belirlemeleri için bir fırsat kapısı olarak değerlendirilebilir. Devletlerin, salgın sürecindeki noksanları odağında, uzaktan eğitim de dahil olmak üzere çocuk odaklı bir kurgu geliştirmeleri lazım. An-

6. UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme
7. Avrupa Konseyi, Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, https://rm.coe.int/prems-107219-tur-2576-lanzarote-convention-leaflet-a5-web/168098bd18
8. "Covid-19 pandemisi sırasında çocukların korunması ve güçlendirilmesi," Avrupa Konseyi raporu, https://www.coe.int/en/web/children/covid-19#{"62162989":[6]}

cak bu süreçte sağlıklı beslenme ve sağlıklı ortamda barınma hakkından, istismar ve ihmalden korunma ve ekonomik sömüründen korunma hakkına dek birçok alanda çocukların üstün yararının gözetilemediğine dair haberler pandemi döneminde de medyada yerini korudu. Öte yandan, bu süreçte çocukların beslenmesi ve sağlıklı bedensel gelişimi için gereken süt, bal gibi temel besin maddelerinin temininde veya çocukların aileleriyle birlikte suyu, elektriği kesilmeksizin bir hane içerisinde yaşamayı sürdürmelerinde Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere çocuk yoksulluğunun yüksek olduğu şehirlerdeki belediyelerin başlattığı kampanyaların yerelde önemli katkısı oldu. Ancak nitelikli eğitime erişme hakkı konusunda tüm çocukların EBA'ya sorunsuz erişimi, evinde bilgisayar veya TV üzerinden ücretsiz internet hakkı gibi temel kolaylıkların sağlanamaması, çocukların eğitim hakkında ve akademik gelişiminde önemli bir yara açtı. Çadırlarda yaşayan mevsimlik tarım işçileri, barakalarda elektrik ve su kesintisi ortamında eğitimini sürdüremediği, kâğıt toplayıcılığının yasaklandığı ancak yerine geçecek hızlı ve etkin bir ekonomik destek sağlanamadığı için akşam yastığa başını aç koyan Roman çocuklarının okullaşma eğilimlerinin zayıfladığı bir ortam doğdu. Dolayısıyla, özellikle pandemi döneminde ailelere düzenli devlet yardımı verilmesi ve bunun çocuklarının okullaşmasıyla bağlantılı kılınması kritik önem arz ediyor.

Cinsel sömürüyle mücadele ise, çocukların özellikle çocukluklarını doya doya yaşayamadıkları bir dönemde hane-içi şiddet ve istismara maruz kalmalarını önlemek adına etkin önlemler gerektiriyor; zira çocukların yaşadıkları birçok travmayı ve sömürüyü ifade etmedikleri, ifade etmekten çekindikleri bilinen bir gerçek. Öte yandan, taraf olunan sözleşmeler gereği Türkiye'de çocukların uğradığı hak ihlallerine ilişkin veriler de kayıt altına alınıp kamuoyuyla paylaşılmak, bir diğer deyişle çocukların acil risk durumlarına dair "veri akışı" sağlanmak zorunda. Bunun için örneğin Alo 155, Alo 156 ve Alo 183 gibi numaraları açmakla yetinmemek gerekiyor, zira birçok çocuk bu acil başvuru numaralarının varlığından bile habersiz. Bu açıdan çocukların çok hızlı erişebilecekleri ve karşısındaki yardım ekibinin de onun adresine ve bilgilerine kolaylıkla ulaşabileceği online ve çok aktif bir sosyal danışma hattı kurulması gerekiyor. Bir diğer ifadeyle yetişkinlerin birbirleriyle dertleşmesi gibi çocuklar da benzeri

kriz dönemlerinde yaşadıkları irili ufaklı sorunları iletip yardım isteyebilecekleri, görüş danışabilecekleri bir seçeneğe sahip olmalılar. Böylelikle yaklaşmakta olan bir çocuk istismarı riski önceden sezinlenip proaktif önlemler alınması veya çocuğun beslenme yetersizliği gibi maddi ihtiyaçlarının tespit edilmesi mümkün olabilir. Çünkü salgın döneminde çocuk haklarının korunmasına dair koruyucu mekanizmalara erişimin güçleştiği bilinen bir gerçek. Çocuğun ona yardım edeceğine emin olduğu bir mercii arayıp örneğin günlerdir aç olduğunu söyleyebilmesi, ilgili yetkilinin de çocuğun pandemi sürecindeki beslenme sorunlarını gidermek için gerekli araçları harekete geçirmesi, çocuğun üstün yararının gözetilmesi ve sosyal adaletin tesis edilmesi hedefinin somutta vücut bulmuş halidir.

Bu konuda çalışan sivil toplum kuruluşlarının da benzer erişim projeleri varsa bu projeler kamu spotlarıyla, müfredat-içi bilgilendirmeyle, zaman zaman da sınıf öğretmenlerinin dikkatli çabalarıyla yaygın şekilde tanıtılmalı, çocuklara yalnız olmadıklarını, hane-içi herhangi bir şiddet ve sömürü karşısında haklarını arayabilecekleri mesajı verilmeli. Bu noktada nisan ayından beri yapılan 7242 sayılı Kanun çerçevesindeki infaz düzenlemesiyle cezaevlerinden salıverilen şiddet faillerinin izlenmesi ve bu faillerle aynı haneyi paylaşmak durumunda kalan kadın ve çocukların çok etkin bir izleme ve denetim mekanizmasıyla göz önünde tutulması da son derece kritik. Bir diğer deyişle pandemi döneminde, çocuk haklarının korunması açısından başvuru mekanizmalarının düzgün ve etkin işletilmesi hayati önem arz ediyor. Zira kayda değer sayıda çocuk karantina sürecinin bir kısmında istismarcısı veya annesine şiddet uygulayan bir baba figürüyle evlerine hapsoldu ve istismarcısından kaçacak yeri kalmadı. Öte yandan, uzaktan eğitim sürecinde ekran maruziyetinin artmasıyla birlikte çocukların artan oranda dijital zorbalığa ve sanal ortamda cinsel sömürü riskine maruz kalma riski de etkin politikalarla ve ailelerin bilinçlendirilmesi yoluyla kontrol altına alınmalı.

Bu açıdan, Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP) tarafından hazırlanan ve temmuz ayında kamuoyuyla paylaşılan rapor[9] ışığında, Covid-19 ile mücadele döneminde deza-

9. UNDP, "Temporary Basic Income to protect the world's poorest people could slow the surge in COVID-19 cases, says UNDP", 23 Temmuz 2020, https://www.

vantajlı gruplara yönelik olarak "Geçici Temel Gelir" önerisi ışığında kamu politikalarının geliştirilmesi önerilebilir. Uzun zamandır yurttaşlık gelirinin pandemi koşulları bağlamında tartışıldığı düşünüldüğünde[10], sosyal devlet anlayışı gereği sıradışı koşullarda hane halkına devlet desteği sağlanması için bir model geliştirilebilir ve pandeminin özellikle çocuklar üzerinde doğurduğu doğrudan etkiler bu şekilde dizginlenebilir. Buna göre; hanelerin yiyecek satın alma ve sağlık ve eğitim giderlerini karşılama imkânı bulacağı model örneğin daha önce Togo hükümeti tarafından, nüfusun %12'sine toplamda 19,5 milyon dolarlık bir aylık mali yardım dağıtılarak uygulandı. Destekten en çok kayıtdışı sektörde çalışan kadınlar yararlandı. Benzer şekilde, İspanya da ülkedeki 850.000 yoksul aileye ve 2,3 milyon kişiye aylık bir destek sağlamak üzere kısa süre önce bütçesinden 250 milyon dolar kaynak ayırdı. Dolayısıyla, bu modeli uygulayan ve haneleri düzenli olarak devlet desteğiyle güçlendirerek, istismar, işçilik gibi çocukları kriz ortamlarında çifte kırılganlıklara maruz bırakan riskleri ortadan kaldırmak üzere devlet mekanizmalarını uygulayan örnekler var. Türkiye'nin de özellikle mart ayından beri deneyimlediği derin yoksulluk halleri ve hanelerin içindeki çocukların açmazları karşısında bu tür modelleri devreye sokacağına ve asgari ücret desteği gibi uygulamaların yanı sıra kayıtdışı çalışan ailelerin de devletin koruyucu ve destekleyici rolünü kendi kişisel geçim mücadelelerinde hissedeceğine inanıyorum.

---

tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2020/07/UNDP-Report-Temporary-Basic-Income-COVID19.html

George Gray Molina, Eduardo Ortiz-Juarez, "Temporary Basic Income, Protecting Poor and Vulnerable People in Developing Countries", https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2020/07/UNDP-Report-Temporary-Basic-Income-COVID19.html

10. Çağlar Keyder ve Ayşe Buğra, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, 2007.

Kaynakça

Avrupa Konseyi, "Covid-19 pandemisi sırasında çocukların korunması ve güçlendirilmesi," https://www.coe.int/en/web/children/covid-19#{"62162989":[6]}

Avrupa Konseyi, Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, https://rm.coe.int/prems-107219-tur-2576-lanzarote-convention-leaflet-a5-web/168098bd18

COVID-19 daha milyonlarca çocuğu çocuk işçiliğine sürükleyebilir – ILO ve UNICEF ortak açıklaması, (12 Haziran 2020). https://www.unicef.org/turkey/en/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef

Çocuk İşçiliğine Dair Küresel Tahminler: Sonuçlar ve eğilimler, 2012-2016, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 19 Eylül 2017,
https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575499/lang--en/index.htm

İzmir Barosu, Covid-19 Pandemi Sürecinde Çocukların Durumu Raporu, (12 Mayıs 2020).
https://www.izmirbarosu.org.tr/HaberDetay/2052/covid-19-pandemi-surecinde-cocuklarin-durumu-raporu

Keyder, Ç. ve Buğra, Ayşe, (2007). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, 2007.

Molina, George Gray, Ortiz-Juarez, Eduardo. "Temporary Basic Income, Protecting Poor and Vulnerable People in Developing Countries", https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2020/07/UNDP-Report-Temporary-Basic-Income-COVID19.html

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019, (31 Mart 2020).
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807

UNICEF, Çocuk Haklarına dair Sözleşme, https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme

UNDP, (23 Temmuz 2020). "Temporary Basic Income to protect the world's poorest people could slow the surge in COVID-19 cases, says UNDP", https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2020/07/UNDP-Report-Temporary-Basic-Income-COVID19.html

Kişisel Bir Pandemi Güncesi ve Amerikan Medyasının Koronavirüs ile Sınavı

Aslı Tunç[1]

Uzun bir uçak yolculuğundan sonra 1 Mart 2020 günü uykulu gözlerle Amerikan topraklarına ayak bastığımda salgın, uzak ülkelerde yaşanan önemsiz bir haberdi kafamda. Birkaç güne kalmaz unutulup gideceğine emindim. Bitmeyen bir günün saatlerine sıkışmıştı zaten beynim, algım yavaşlamış,

1. Prof. Dr. İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya Bölümü öğretim üyesidir ve aynı zamanda Mart-Eylül 2020'de Güney Florida Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu'nda iletişim lisansı ve Anadolu Üniversitesi'nde sinema-televizyon yüksek lisansından sonra iletişim alanındaki doktorasını 2000 yılında Philadelphia'daki Temple Üniversitesi'nden aldı. Bir yıl boyunca Amerika'daki aynı üniversitede iletişim kuramları ve küresel iletişim üzerine dersler veren Tunç, 2001 Eylül'ünde Türkiye'ye döndükten sonra çalışmalarını, medya ve demokrasi, dijital aktivizm, sosyal medya ve toplumsal cinsiyet konuları üzerine yoğunlaştırdı. Pek çok İngilizce ve Türkçe akademik makalesi, kitap bölümleri ve uluslararası raporları bulunan Tunç'un son çalışması editörlerinden ve yazarlarından biri olduğu *Watch Me Roar! Female Agencies and Subjectivities in Film and Television* (Palgrave MacMillan, 2020) adlı kitaptır.

duyularım uyuşmuştu. Bir an önce önümde kıvrıla kıvrıla uzayıp giden pasaport kuyruğundan kurtulup altı aylık akademik serüvenime başlamak istiyordum. Kuyrukta bezgin bir şekilde beklerken kadın polisin bana "sırt çantanı indir" dediğini fark ettim; çantamı ayaklarımın dibinde kafasını kaldırmış bana bakan polis köpeğinin burnuna tuttum. Hayvancağız benimkinin içinde aradığını bulamamış olmanın eğitimli tavrıyla derhal arkamdaki el bagajlarını koklamaya geçti. Ve işte nihayet pasaport kontrol memurunun huzurundaydım. Klasik sorular, ufak şakalaşmalardan sonra birden büyük bir ciddiyetle "Son 3 ay boyunca Çin'in Wuhan şehrinde ya da İtalya'da bulundunuz mu?" deyince pandemi tekrar kendini hatırlatmış oldu. Çok değil, 10 gün sonra Koronavirüs'ün tüm dünyayı kasıp kavuracağını ve Amerika'ya olan tüm uçuşların durdurulacağını nasıl bilebilirdim? Memur pasaportuma giriş damgasını vururken şimdi geriye dönüp baktığımda "Amerikalıların her zamanki abartılı endişesi" diye düşünüp bavulumu almaya yöneldiğimi hatırlıyorum.

Siyasal Kutuplaşma Üzerinden Pandemi Haberleri

İlk izlenimimin aksine Ocak ve Şubat ayları boyunca Amerikan medyasının bir bölümünün ve Başkan Trump'ın bu yeni virüsü ciddiye almadıklarını görecektim. Bu tavırlarını da ocak ayı sonunda Çinli bilim insanları tarafından prestijli tıp dergisi *New England Journal of Medicine*'da yayınlanan bulgularına dayandırıyorlardı.[2] Wuhan'dan toplanan bu ilk verilere göre virüs öyle fazla bulaşıcı ve öldürücü değildi, yani fazla büyütülecek, paniğe kapılacak bir durum yoktu. Bunun istisnası *The New York Times* gazetesinin salgının ısrarla Amerika'nın kapısında olduğunu ön sayfalarına taşıması[3] ve yine aynı tarihlerde bu endişeyi

2. Qun Li, Xuhua Guan, Peng Wu, *et. al.* "Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus Infected Pneumonia" *New England Journal of Medicine*, 29 Ocak 2020.
https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMoa2001316

3. "With 4 Deaths in Iran and More Cases on 3 Continents, Fears of Coronavirus Pandemic Rise", *The New York Times*, 21 Şubat, 2020.
https://www.nytimes.com/2020/02/21/world/asia/china-coronavirus-iran.html?searchResultPosition=46

dile getiren pek çok köşe yazısına yer vermesiydi.[4] Mart ayının ortasına kadar Trump yanlısı, sağcı muhafazakâr televizyon kanalı Fox News'ın adım adım yaklaşmakta olan virüsle nasıl dalga geçtiğine tanık oldum.[5] Örneğin 10 Mart günü kanalın en popüler yüzlerinden Sean Hannityve Laura Ingraham solcuları "histeri yaratmakla" suçluyor, Covid-19'u basit bir griple karşılaştırıyor ve Demokrat Parti Başkan adayı Joe Biden'ı virüsü seçim kampanyasından kaçmak bahanesiyle kullandığını söylüyordu. 13 Mart günü Fox News Medya şirketinin ekonomi kanalı Fox Business'ın yorumcusu Trish Regan ise adeta sahte habercilikte el arttırarak ekrana "muhalif medya Başkanımızı mahvetmek için Koronavirüs'ü kullanıyor" başlığını koyuverince ise olanlar oldu. Sosyal medyadaki tepkiler büyüyünce kanal Trish Regan'ın programını bir süreliğine durdurma kararı aldı.[6] 14 Mart'tan itibaren ise koca bir televizyon kanalının söyleminin 180 derece değiştiğine tanık olmak ilginçti.[7] Bütün bu yayınlar sonucunda izleyici profilinin yarısı 50 yaşın üzerinde olan Fox News haber kanalı[8] seyircisinin sadece yüzde 27'si Koronavirüs'ü ciddi bir tehdit olarak algılıyordu.[9] İşin ironik tarafı ise ilerleyen günlerde salgından en fazla etkilenen kitle, tam da bu yaş grubu olacaktı. Yandaşlık adına yapılan bu yayınlar ne yazık ki halk sağlığını hiçe sayıyordu. Koronavirüs'e karşı algınız hangi haber kanalını izlediğinize göre çok keskin bir ayrıma uğruyordu. Demokrat Parti'ye yakın, Trump karşıtı haber kanalı MSNBC ile Fox News izleyenlerin virüs algısı arasında dağlar kadar fark vardı.[10]

4. https://www.nytimes.com/search?dropmab=true&endDate=20200229&query=coronavirus&sections=Opinion%7Cnyt%3A%2F%2Fsection%2Fd7a71185-a-a60-5635-bce0-5fab76c7c297&sort=best&startDate=20200220

5. https://www.youtube.com/watch?v=NAh4uS4f78o

6. https://deadline.com/2020/03/coronavirus-trish-regan-fox-news-1202883022/?mod=article_inline

7. *The Washington Post*'un bu dönüşümü belgeleyen videoları için bkz: https://www.youtube.com/watch?v=ifKbwDf51bA

8. "Who is Watching? A Look At the Demographics of Cable News Channel Watchers." 1 Şubat 2020. https://pos.org/whos-watching-a-look-at-the-demographics-of-cable-news-channel-watchers/

9. The Economist/YouGov Kamuoyu Araştırması Raporu: 15 – 17 Mart, 2020. https://docs.cdn.yougov.com/fcdckgt368/econTabReport.pdf

10. "Cable TV and COVID-19: How Americans perceive the outbreak and view media coverage differ by main news source" Pew Research Center, 1 Nisan 2020. https://www.journalism.org/2020/04/01/cable-tv-and-covid-19-how-americans-perceive-the-outbreak-and-view-media-coverage-differ-by-main-news-source/

Koronavirüs'ün gereksiz bir histeri olduğu söylemi sadece televizyon kanallarında değil eş zamanlı olarak Trump yanlısı *The Federalist, Newsmax, American Greatness, American Thinker* gibi internet haber sitelerinde ve sosyal medya hesaplarından da yayılıp durdu[11], ta ki 13 Mart gününe kadar. O cuma günü Başkan Trump Beyaz Saray'ın önündeki ünlü "Gül Bahçesi"ne (*Rose Garden*) çıktı ve tam üç dakika süren bir açıklamayla tüm Amerika'da ulusal acil durum ilan etti. Bir önceki hafta bir akşam yemeğinde Başkan'la aynı masada oturan Brezilya Büyükelçisi Nestor Forster virüs kapmıştı. Forster, Trump'la yolları kesişen ve sonra enfekte olduğu öğrenilen üçüncü kişiydi. Korona, adeta Beyaz Saray'ın da kapısına dayanmış görünüyordu. Trump'ın açıklamasını izleyen günlerde tahmin edileceği üzere Fox News haber kanalı pandeminin çok ciddiye alınması gerektiği üzerine yorumlara koyulmuştu. Sağcı muhafazakâr haber platformları bu sefer de oklarını Çin'e çevirdiler. Zaten her şey Çin'in başının altından çıkıyordu! Hatta American Greatness haber sitesi Çin'in Amerika'yı mahvetmek için virüsü özellikle ürettiğini ve bu arada paniğe yol açıp borsada değer kaybeden hisseleri toplayacağını yazıyordu.[12]

Her Gün 17:00'de Ekran Başına: Trump'ın Basın Toplantıları

Salgın zamanlarında tüm ülkelerde benzer şekilde, yurttaşlar siyasal liderlerinden açıklama beklerler; ne de olsa bilimsel gerçekleri duymaya, yalnız olmadıklarını hissetmeye ve onlar için uğraşan bir otoriteyi ekranlarda görmeye ihtiyaçları vardır. Kriz zamanlarında halk ile kurduğu doğru iletişim yöntemleriyle parlayan pek çok ABD Başkanı olduğunu biliyoruz. Basınla Beyaz Saray ilişkilerine ve tarih boyunca Başkanların nasıl kamuoyunu şekillendirdiğine ilişkin sağlam bir akademik çalışma geleneği de bulunuyor.[13] Ancak Başkan Trump ile kuşkusuz bu

11. "Bad Takes on the Coronavirus. A Collection of Asininity". *The Bulwark*. Jim Swift, 14 Mart 2020. https://thebulwark.com/bad-takes-on-the-coronavirus/
12. "Did China panic the world and steal our wealth with a common cold?" Anthony J. Ciani, 16 Mart, 2020. https://www.americanthinker.com/articles/2020/03/did_china_panic_the_world_and_steal_our_wealth_with_a_common_cold.html
13. Bkz. Clayman, S.E., & Heritage, J. (2002). Questioning presidents: Journalistic deference and adversarialism in the press conferences of U.S. presidents Eisenhower and Reagan. *Journal of Communication*, 52 (4),749-775.

gelenek bambaşka bir boyutta tartışılacaktı. Martın ortalarına yaklaşırken Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Koronavirüs'ü küresel bir salgın (pandemi) ilan etmiş, 12 Mart itibarıyla Amerika'da vaka sayısı çoktan bini geçmişti. Başkan Trump ara ara verdiği demeçlerde "virüsün mucizevi bir şekilde" ortadan kalkacağına olan inancını yineliyor ancak bu konuya özel bir açıklama yapmıyordu.

29 Ocak'ta siyasal iktidar tarafından salgını gözlemek, kontrol altında tutup yayılmasını önlemek için Beyaz Saray Koronavirüs Salgını Görev Gücü (*White House Coronavirus Task Force*) kuruldu. 26 Şubat'ta ise Başkan Yardımcısı Mike Pence bu ekibin lideri ve ünlü bağışıklık uzmanı Dr. Deborah Birx ise koordinatörü olarak atandı. 16 Mart günü bir anlamda Başkan Trump'ın salgın ile ilgili düzenli bir biçimde ekranlardan Amerikan halkına seslenmesinin başlangıcı sayılabilir. Bu tarihten 25 Nisan gününe kadar 35 tane basın toplantısını canlı şekilde televizyonlardan izleme fırsatım oldu. Bu basın toplantıları "medya olayı" (*media event*) literatürü çerçevesinde irdelenmeye muhtaç ancak burada ayrıntıya girmeden bu basın toplantılarını yansıtmaya ve anlamlandırmaya çalışayım. Toplam 28 saat süren bu toplantılar neredeyse her gün Doğu Yakası saatiyle 17:00'de yapıldı. Önce de belirttiğim gibi Başkan'ın direkt olarak halkına seslenmesi ve gazetecilerden soru alması ilk aşamada olumlu bulundu. Pandemi ile ilgili tüm siyasal süreç şeffaf, bilimden sapmadan ve hesap verilebilir olmalıydı. Bu kamuoyu beklentileri ışığında Başkan Trump, ülkenin saygın doktoru Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü Direktörü Anthony Fauci'yi de yanına alarak kameraların önüne geçti. CNN, Fox News, MSNBC ve *streaming* yapan pek çok internet sitesi bu kimi zaman 2,5 saat süren brifingleri naklen ve kesintisiz verdi. 23 Mart'ta Nielsen

Cornwell, E. (1965). *Presidential leadership of public opinion.* Bloomington, IN: Indiana University Press; Eshbaugh-Soha, M. (2003). Presidential press conferences over time. *American Journal of Political Science*, 47 (2), 348-353; French, B. A. (1982). *The presidential press conference.* Washington, DC: University Press of America; Grossman, M. B., & Kumar, M. J. (1981). *Portraying the president: The White House and the news media.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press; Smith, C. (1990). *Presidential press conferences: A critical approach.* New York, NY: Praeger; Tebbel, J. W., & Watts, S. M. (1985). *The press and the presidency: From George Washington to Ronald Reagan.* New York, NY: Oxford University Press.

ölçümlerine göre 12.2 milyon kişi ekran başındaydı.[14] Trump birdenbire kazandığı bu beklenmedik popülariteden hoşnut basın toplantılarını ortalama 8,5 milyon izleyici toplayan reality şov'ların sezon finalleriyle kıyaslıyor ve coşkulu tweetler atıyordu.[15] 18-19 Mart'ta yapılan ABC News/Ipsos kamuoyu araştırmasına göre halkın yüzde 55'i Trump'ın dünyayı kasıp kavuran virüs karşısında elinden geleni yaptığına inanıyordu.[16] Başkan kameraları seviyor, konuştukça konuşuyor, prompter metni bitip gazetecilerden sorular geldiğinde ise olanlar oluyordu.

Bu basın toplantılarının pek çok boyutuyla tarihi ve en azından benim için dehşet verici olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz. Onca bilinmez arasında en yetkili ağızdan bilgi verme kurgusunun günler ilerledikçe bir medya sirkine dönüşmesine tanıklık ettim diyebilirim. Bu süreci anlatırken *The New York Times* gazetesinin hayranlık uyandırıcı bir gazetecilik örneğiyle yaptığı söylem analizini de burada anmak yerinde olur.[17] Gazete, 9 Mart-17 Nisan tarihleri arasında Başkan'ın bu basın toplantılarında sarf ettiği 260,000 kelimelik metni didik didik etmiş, tekrar eden ifade kalıplarını ve söz modellerini bağlam içinde incelemişti. Trump ortalama olarak 600 kere kendini överken 160 kere ulusal kucaklaşma ve empatiye yönelik sözler sarf etmişti. 130 örnek de yanlış ya da abartılı ifadelere ayrılmıştı. Bu analizler kişisel gözlemlerimin sağlamasıydı adeta. Kendisine ve çalışanlarına takdir ve övgü bekleme üzerinden, Cumhuriyetçi eyaletlerin valilerini suçlama ve bilim karşıtı açıklamalar yapma Trump'ın genel yaklaşımını oluşturuyordu. Bu açıklamalarda salgın mağdurlarına empati belirtisi ve en ufak bir insani dokunuş

14. Grynbaum, M. M. (2020, March 25). "Trump's briefings are a ratings hit. Should networks cover them live?", *The New York Times* https://www.nytimes.com/2020/03/25/business/media/trump-coronavirus-briefings-ratings.html

15. Trump, J. D. [@ realDonaldTrump]. (2020, March 29). Because the "Ratings" of my News Conferences etc. are so high, "Bachelor finale, Monday Night Football type numbers" according to the @nytimes, the Lamestream Media is going CRAZY. "Trump is reaching too many people, we must stop him." said one lunatic. See you at 5:00 P.M.! [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1244309931874017280

16. https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/abc-news-coronavirus-poll

17. Jeremy W. Peters, Elaina Plott, Maggie Haberman, "260,000 Words, Full of Self-Praise, From Trump on the Virus", *The New York Times*, 26 Nisan, 2020. https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/26/us/politics/trump-coronavirus-briefings-analyzed.html

görmek mümkün değildi. Bazı toplantılarda arkasına özel şirket yöneticilerini, kimi zaman da uzmanları diziyor, birkaç cümle etmeleri için sözü onlara veriyordu. Ancak nisana doğru ilerlediğimizde reytingler hızla düşmeye başladı. ABC News/Ipsos kamuoyu araştırmasına göre Trump'ın Koronavirüs'ü yönetme biçimine olan güven 9 Nisan itibariyle yüzde 43'e düşmüştü.[18]

Başkan bu açıklamalar süresince halk sağlığını tehlikeye atabilecek pek çok ifade kullandı. Ancak en son nokta 24 Nisan günü geldi. "*Dezenfektanın (Koronavirüs'ü) bir dakikada yok ettiğini görüyorum. Mesela şunu yapmanın bir yolu var mı? Vücudun içine enjekte etmek veya temizlik gibi. Çünkü (virüs) akciğerlere ulaşıyor ve akciğerlere büyük zarar veriyor*" sözleri gündemi bir kez daha değiştirdi. Bilim insanları bunun bir çılgınlık olduğunu söylediler; çamaşır suyu markaları "ürünümüzü sakın içmeyin, ölürsünüz" diye gazetelere sayfa sayfa ilan vermeye başladı; Cumhuriyetçi Parti'nin içinden bile artık Başkan'ın halka seslenmesine kısıtlama getirilmesini istedikleri haberleri sızmaya başladı. 26 Nisan itibarıyla 50 binden fazla Amerikalı ölmüş, sadece Amerika'da bir milyona yakın insan ise virüs kapmıştı. Amerika'nın saygın gazetecilik ve iletişim profesörleri bu basın toplantılarının canlı olarak yayınlanmasına son verilmesi için imza topluyorlar, bu taleplerini de açık bir mektupla medya kuruluşlarına iletiyorlardı.[19] Zaten Başkan Trump da bir Twitter mesajıyla "artık zamanıma ve enerjime değmez" diyerek Beyaz Saray'daki basınla bu buluşmaları resmen bitirmiş oldu.[20]

Basın toplantıları sadece aktarılan tartışmalı içerikler bağlamında değil gazetecilerle Trump arasında yaşanan gerilimlerle de öne çıktı. İlk olay 20 Mart günü NBC News kanalının Beyaz Saray muhabiri Peter Alexander'ın aslında son derece sıradan sorusu üzerine patlak verdi. Alexander "Şu anda sizi izleyen

18. https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/abc-news-coronavirus-poll

19. Halt live coverage of Trump's COVID-19 briefings: Open letter to news outlets from professors of communication, journalism, and media studies. https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdrrnad777h2gRXleeTsQklXLZ2tEN9xstqsJ5lyf9AUBWylg/viewform

20. Trump, J. D. [@ realDonaldTrump]. (2020, April 26). "What is the purpose of having White House News Conferences when the Lamestream Media asks nothing but hostile questions, & then refuses to report the truth or facts accurately. They get record ratings, & the American people get nothing but Fake News. Not worth the time & effort!" [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1254168730898173953

ve (virüs dolayısıyla) korku duyan Amerikalılara ne söylemek istersiniz?" dedi. Bu soru karşısında birden öfkelenen Başkan, "Sen berbat bir muhabirsin. Söyleyeceğim şey bu. Bu kötü niyetli bir soru ve Amerikan halkına çok kötü bir mesaj veriyorsun" karşılığını verdi. Odada olan diğer gazeteciler Trump'a böyle bir kriz zamanında neden bir muhabire saldırdığını sordular. Başkan bu gazeteciyi yıllardır tanıdığını, yanlı ve yalancı biri olduğunu söyledi. Şimdiye dek bir Başkan'ın bir gazeteciye kameralar önünde bu kadar kişisel şekilde saldırması görülmüş şey değildi. 12 Mayıs'ta hedefte CBS News'un Çinli Amerikalı kadın muhabiri Weijia Jiang vardı. Jiang Başkan'a neden sürekli olarak Amerika'nın Koronavirüs testi konusunda diğer ülkelerden çok daha iyi durumda olduğunu iddia ettiğini sordu. "Her gün daha fazla Amerikalı ölürken bu sizin için küresel bir rekabet mi?" deyince Trump adeta çileden çıktı ve "Belki bu soruyu Çin'e sormalısın. Bana sorma, bu soruyu Çin'e sor, tamam mı?" deyince uzun bir sessizlik oldu. Çin'den iki yaşında Amerika'ya göçmüş olan gazeteci için bu yanıtın bambaşka bir anlam taşıdığı açıktı. "Bunu özellikle neden bana söylüyorsunuz efendim?" karşılığında "Özellikle sana söylemiyorum, böyle kötü niyetli soru soran kim varsa ona söylüyorum" yanıtı geldi. Jiang 'Bu kötü niyetli bir soru değil" demeye çalışırken mikrofonu kesildi. Trump çoktan gözleriyle başkasına soru vermek üzere bakınmaya başlamıştı bile. Başka bir kadın gazeteci eline geçen mikrofonu tekrar Jiang'a uzatınca ve "Meslektaşım sorusunu bitirsin" deyince Trump basın toplantısını apar topar sonlandırdı. Basın toplantılarının soru-cevap kısımlarında Trump'ı en fazla hiddetlendiren daima kadın gazetecilerin soruları oldu. Özellikle PBS'in tanınmış Beyaz Saray muhabiri Yamiche Alcindor ile yaşanan gerginlikler uzun süre irdelendi. 31 Mart'ta yine hoşuna gitmeyen bir sorudan sonra "İşte bu yüzden kimse medyaya güvenmiyor. Kibar ol. Tehditkâr olma" dedikten sonra Başkan'ı sorularıyla sıkıştırmayı sürdüren Alcindor'un elindeki mikrofon Beyaz Saray görevlisi tarafından zorla alındı. Hedefteki bir başka kadın gazeteci de CBS televizyonundan Paula Reid oldu. Şubat ayında Beyaz Saray salgın hakkında uyarıldığı halde eden hastanelerin hazırlanmadığını ve testlerin arttırılmadığını orgulayan Reid'in sözünü Trump "Bunu söyleme şeklin utanç erici" diyerek kesti. CNN'den Kaitlan Collins ise Başkan'ın va-

lilerin de üstünde tüm yetkileri elinde topladığı bilgisinin yanlış olduğunu söylediğinde Trump "Bu kadarı yeter" diyerek homurdandı, "hepiniz sahtesiniz, bütün kanalınız da sahte" diyerek toplantıyı sonlandırdı. Beyaz Saray muhabirliğinde gazetecilerin, basın sözcülerini ve yetkili isimleri sorularıyla sıkıştırmaları bir gelenektir. Herkes o podyuma Başkan da olsa gazetecilerin ısrarlı sorularıyla terleyeceğini bilerek çıkar. Bu sorulardan usta manevralarla sıyrılmak, kaçamak yanıtlar vermek hatta açıkça yalan söylemek şimdiye dek Amerikan politikacılarının çokça yaptığı hamlelerdir. Ancak Koronavirüs basın toplantılarında yaşanan gerginlikler, özellikle kadın gazetecilerin aşağılanması, doğrusu ilk kez Trump iktidarında görülen manzaralardı.

Medya Pandemiyi Haberleştirirken Nerede Hata Yaptı?

Koronavirüs günlerinde Amerikan medyasının başarısızlıklarının izini sürmek de önemliydi. Geriye dönüp baktığımda pek çok düzlemde bu hataları şimdi daha net görebiliyorum. Her şeyden önce ana akım medya Covid-19'un çalan alarm zillerini çok geç duydu ve kamuoyunu bilgilendirmede çok gecikti. Bilimsel raporları iyi analiz edebilecek donanıma sahip onca gazeteci, uzmanlara doğru soruları sormakta aciz kaldı. Oysa ABD'de orta ölçekli bir gazetede bile bilim gazeteciliği bir uzmanlık alanıdır ve buralarda iyi yetişmiş, deneyimli muhabirler görev yapar. En büyük hatalardan biri de Koronavirüs'ün çoğunlukla Başkan Trump'ın söyledikleri ve yaptıkları üzerinden haberleştirilmesiydi. Trump'ın ne tweet attığı, gazetecileri nasıl aşağıladığı gibi konular asıl kamu sağlığı sorununu gölgede bıraktı. Kamuoyu bu sis bulutu arasında doğru bilimsel haberleri bulmakta zorlandı. Pandemi bile çok geçmeden siyasal kutuplaşmanın bir simgesi oluverdi. Trump'ın günlük basın toplantılarında söylediği bilim karşıtı ifadeler zihinleri iyice bulandırdı. Onları düzeltmek için de bu kez ekstra çaba sarf edildi. Oysa mikrofon, Beyaz Saray'da değil bilim insanlarında, uzmanlarda ya da bilim muhabirlerinde olmalıydı.

Ana akım medya, özellikle haber televizyon kanalları, insan hikâyelerine yer vermek ve salgının insani boyutunu anlatmak yerine harita ve verilere yoğunlaştı. İnsan hayatı rakamlara sıkış-

tırıldı. Her geçen günle birlikte ekranların bir köşesinde sürekli artan ölüm sayılarını kanıksar olduk. Eyaletler arasında vefat ve vaka sayıları siyasal görüşe göre adeta yarıştırıldı. Trump karşıtı ve yandaşı valiler ise farklı açılardan kahramanlaştırıldı. Ulusal basında ve haber kanallarında Koronavirüs haberleri ise coğrafi olarak adil dağılmadı. New York ve Seattle şehirleri haberlerde bol bol yer alırken daha yoksul ve siyahilerin yaşadığı New Orleans'ta neler olup bittiği basında çok az yer buldu. Bu bölge virüsten en çok kırılan eyalet olmasına rağmen, kimilerine göre haber odalarındaki ırksal ve sınıfsal çeşitliliğin kaybolması sonucunda[21], medya, sadece beyaz Amerikalıların virüsle savaşına yoğunlaştı. Covid-19 haberleri bir yandan yerel haberciliğe ihtiyacı daha belirginleştirirken, Amerikan medyasında uluslararası haberlerin azlığı iyice göze çaptı. Diğer ülkelerle kıyaslamalar ilk günlerde Kuzey İtalya ve Çin'den gelen birkaç görüntünün ötesine geçemedi.

ABD'de Koronavirüs ile Değişen Medya Ortamı

İyi haberciliğe en fazla ihtiyaç duyulan bu kriz döneminde pandemi bu kez Amerika'da özellikle yerel ve bölgesel basının klasik iş modeline darbe vurdu. 200 yıllık yerel gazetecilik geleneği zaten finansal olarak darboğazdaydı ancak Koronavirüs bu kötü durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Örneğin Florida eyaletinin en büyük gazetesi *The Tampa Bay Times*, Koronavirüs yüzünden 1 milyon dolarlık reklam gelirini kaybettiğini ve bundan sonra sadece haftada iki kez kâğıda basılacağını açıkladı.[22] 2004 yılından beri çoğunluğu haftalık olan 2000'e yakın gazete zaten kapanmıştı.[23] Reklam gelirleri hızla kesilen gazeteler önce haber odalarını küçültmeye sonra

1. Marian Liu, "Shrinking newsrooms could affect how we view the coronavirus pandemic", *The Washington Post*, 21 Mayıs, 2020. https://www.washingtonpost.com/nation/2020/05/21/diversity-coronavirus-coverage/
2. Ray Roa, "Tampa Bay Times furloughs some staff, cuts print edition to twice weekly, amid coronavirus outbreak", *Orlando Weekly*, https://www.orlandoweekly.com/Blogs/archives/2020/03/30/tampa-bay-times-furloughs-some-staff-cuts-print-edition-to-twice-weekly-amid-coronavirus-outbreak
3. Tiffany Hsu, Marc Tracy. "Local News Outlets Dealt a Crippling Blow by This Biggest of Stories", *The New York Times*, 23 Mart 2020. https://www.nytimes.com/2020/03/23/business/media/coronavirus-local-news.html?smid=tw-nytmedia&smtyp=cur

da medya dünyasından silinmeye başladılar. Virüsün yarattığı endişe ve belirsizlik ortamı ve reklamlarının ölüm ve hastalık haberlerinin yanına basılmasını istemeyen şirketler özellikle küçük ölçekli ve alternatif içerikli gazeteleri zorlamaya başladı. İronik olarak, Facebook kurucusu Mark Zuckerberg yerel gazeteciliği kurtarmak için 25 milyon dolar ve pandemiyi araştıran haber kuruluşlarına da 75 milyon dolar hibe vereceğini açıkladı. Twitter ise gazetecilik sivil toplum örgütlerine 1 milyon dolar bağışladığını açıkladı.[24]

Karantina altındaki Amerikalılar pek çok gelişmiş ülkede olduğu gibi bilgisayar ve cep telefonlarının ekranlarına daha da bağımlı hale geldiler. Haber tüketim alışkanlıkları büyük oranda dijital platformlara doğru kaydı. Örneğin internet üzerinde "COVID" kelimesinin aranma oranı 2020 Ocak ayında yüzde 553 artış gösterdi.[25] 26 Şubat itibariyle Google Trends'e göre Amerika'da hastalık belirtilerini ve nereden maske bulunacağını Google'da arama oranı yüz kat arttı. Böylesi belirsizliklerle dolu bir dönemde güvenilir bilgiye ulaşma çabası çok net hale geldi. Medya tüketimini bir yandan da anlık haber alma ihtiyacı biçimlendirmeye başladı. Twitter 2019 yılına oranla yüzde 23 artışla günlük 164 milyon aktif kullanıcıya erişti.[26] Birbirleriyle daha sıkı haberleşmek isteyen kitleler anlık mesajlaşma platformlarına sarıldılar. Snapchat günlük 229 milyon aktif kullanıcıya, Facebook anlık mesajlaşma ağı ise yüzde 50 artışa sahne oldu. Amerika'da kullanıcıların yüzde 78.1'i pandeminin zirve yaptığı mart ayı boyunca Facebook kullandı. İkinci en popüler mecra ise yüzde 49.5 ile Instagram oldu.[27] Nielsen verilerine göre Amerikalılar günde neredeyse 12 saatlerini farklı medya platformlarında geçirirken karantina günlerinde bu, yüzde 60 oranında arttı.

ABD'de 90 milyon kişinin her ay en az bir kez podcast dinliyor olması bu mecrayı güvenilir haber alma arayışında öne

24. Facebook Journalism Project: https://www.facebook.com/journalismproject/coronavirus-update-news-industry-support
25. Search Planner
26. "Media Consumption in the Age of COVID-19", J. P. Morgan Research https://www.jpmorgan.com/global/research/media-consumption
27. "Social media platforms used by adults in the United States during the coronavirus outbreak as of March 2020" https://www.statista.com/statistics/1112995/social-media-platforms-usa-coronavirus/

ıkardı. En hızlı büyüyen medya ortamı olan podcast pandemi aşlar başlamaz Koronavirüs yayınlarıyla doldu. Örneğin, 22 Ocak itibariyle podcast ağı Acast, başlığında Covid-19 bulu- an 650'den fazla yayını dinleyicilere sundu. Bu yayınlar 16 nilyon kere indirildi. 12 Mart tarihine gelindiğinde ise Pacific Content'in araştırmasına göre pandemi üzerine 22 binden fazla ayıt bulunuyordu.[28] Podcast mecrasının artık hatırı sayılır ir medya alanı olduğunun ve sadece eğlence amacıyla değil amuoyunu biçimlendirmek için de kullanıldığını görmek nümkün. Artık ana akım olarak tanımlanan geleneksel te- evizyon haber kanalları ve gazetelerin yerini Joe Rogan gibi lışılmışın dışında medya figürleri alıyor. Koronavirüs günleri ürerken dünyaca ünlü podcast yorumcusu ve sohbet progra- nı yapımcısı Joe Rogan, 9,5 milyon takipçisini YouTube'tan potify'ya taşımak için 100 milyon dolarlık bir anlaşma yaptı. *he Wall Street Journal* haberine göre Spotify hisseleri bu ha- er üzerine yüzde 8.42 artarak 2,5 milyar dolar oldu.[29] *The Joe ogan Experience* adındaki programının sunucusu olan bu eski omedyen ve dövüş sporları yorumcusu, kimi zaman komplo eorileriyle, kimi zaman ise Gavin McInnis ya da Alex Jones ibi aşırı sağcı figürleri konuk etmesiyle tepki çekmişti. Bir ay inde 190 milyon kere indirilen programı ile her kesimden ısanın katılmak istediği sohbet programı ana akım medya avramını tekrar sorgulatır oldu.[30] Kimilerine göre podcast ı an marjinal, otantik ve ilham veren sesleri barındırabilen 000'lerin başındaki interneti andırıyor.[31]

. "What Impact Could COVID-19 Have On Podcast Consumption?" 19 Mart 020.
tp://www.insideradio.com/podcastnewsdaily/what-impact-could-covid-19-ha- -on-podcast-consumption/article_a03a903e-6a05-11ea-bd95-2b09e59be067. ml

. Anne Steele, "Spotify Strikes Podcast Deal With Joe Rogan Worth More an $100 Million", 19 Mayıs 2020. https://www.wsj.com/articles/spotify-stri- s-exclusive-podcast-deal-with-joe-rogan-11589913814

. Bari Weiss, "Joe Rogan is the New Mainstream" *The New York Times*, 25 ayıs 2020. https://www.nytimes.com/2020/05/25/opinion/joe-rogan-spotif- podcast.html

. Matt Stoller, "On the Spotify-Joe Rogan Deal and the Coming Death of In- pendent Podcasting", 20 Mayıs 2020. https://mattstoller.substack.com/p/on- e-spotify-joe-rogan-deal-and

Kavramsal Bir Çerçeve Arayışı: Ahlaki Panikten Yeni Risk Toplumuna Medyanın Rolü

Pandemi sırasında bunca karmaşık bir medya ve siyaset iklimini nasıl anlamlandırmamız ve nasıl bir kavramsal çerçeveye oturtmamız gerekir? Salgının bile politik kutuplaşmaya feda edildiği ana akım kanallar, bilim karşıtı mesajlarını her gün televizyon ekranlarından ve sosyal medya üzerinden büyüten popülist bir lider ve belirsizliğin getirdiği endişe içinde güvenilir haber kırıntıları için farklı medya platformları arayışındaki milyonlarca insan... 1 Mart 2020'den itibaren sistemli bir biçimde izlediğim Amerikan medyası bana böyle bir resim sunuyordu. Bu genel fotoğraf bizi ilk hamlede risk kuramları ve medya çalışmalarının kesişim noktasına taşıyor; yani küresel bir salgının somut bir risk olarak nasıl inşa edildiği, yani kamuoyuna nasıl taşındığı. Bu bağlamda karşımıza iki temel literatür çıkıyor: İlki ahlaki panik yaratma sürecinde diğeri ise yeni risk toplumu içinde medyanın başat rolü. Hem ahlaki paniğin toplumsal kuramı hem de yeni risk yaklaşımı geç modernitede artan veya abartılan endişelerle ve tehditlerin nasıl kurgulandığı ile ilintili. Her iki kuramsal yaklaşım da medyayı tartışmanın merkezine yerleştiriyor. Her ikisi de medya, toplum ve siyasal yetkenin arasındaki ilişkiye yoğunlaşıyor. Ancak çıkış noktaları ve geleneksel risk tanımları birbirinden oldukça farklı. Bu nedenle son döneme kadar bu iki yaklaşımdan birini seçip ilerleyen araştırmalar artık yeni toplumsal olguların belirmesiyle birlikte de ele alınabiliyorlar (Howart, 2013). Öncelikle ahlaki panik (*moral panics*) literatürü üzerinden Covid-19 salgınını nasıl düşünebiliriz sorusuna yanıt arayalım.

Ahlaki panik kuramı aslında 1960'ların sonunda sosyal, kültürel ve siyasal çatışmalara entelektüel bir tepki olarak ortaya çıktı. Sapkınlık ve ahlaki bozulma kavramları bu dönemde yeniden tanımlanmaya çalışıldı (bkz. Garland, 2008; Young, 2009). Klasik yaklaşım, "sapkın" kültürler tarafından abartılan ahlaki tehditlerin toplumun özüne tehdit oluşturmasından duyulan endişeye vurgu yapmaktaydı (Cohen 1972, 2002). Ahlaki panik yoğunluk, süreklilik ve toplumsal etki yönünden çeşitlilik gösterir ve kimileri küçük ve geçici kimileri ise uzun soluklu olayların sonucudur.

Bu bağlamda, iktidarın korku-baskı politikasının aracı olan medyanın özgürlüklerin kısıtlanmasına, toplumun bireyin pasifize edilmesine, tek elden yönetilmeye, apolitizasyona ve depolitizasyona kaynaklık eden bir ortam hazırlanmasına yardımcı olduğu iddia edilir. Örneğin Cohen, medyanın hegemonik anlatılara hizmet ettiğini ve dışlanmış toplumsal kesimleri şeytanlaştırmada bir araç olduğunu söyler (Ungar, 2001, David 2011 *ve ark.*). Medya kullandığı dil ve oluşturduğu anlatılarla genellikle etnik, dinsel, cinsel ve kültürel kimlikleri birbirinden daha da uzaklaştırmaktadır. Sonuçta toplumda medya tarafından oluşturulan "ötekiler" ve aralarında daha da derinleşen kimlik farklılıklarından doğan çatışmalar görülür. Peki ya hastalıklar, salgınlar bu çerçevede nerede durmaktadır? Ahlaki panik literatüründe AIDS, Ebola, Domuz Gribi, SARS gibi hastalıkların haberleştirilmesi kitlesel panik ve korku ikliminde "halk şeytanları" (*folk devils*) yaratılmasına neden olur.

Koronavirüs salgınında ahlaki panik sıradanı sıradışına dönüştürmesi bağlamında olmasa da toplumda daha geniş tepkiler yaratması bağlamında ele alınabilir. Örneğin mart ayı ortasından itibaren Başkan Trump'ın basın toplantılarında ve attığı tweetlerde Koronavirüs'ten sürekli olarak "Çin Virüsü" ya da "Wuhan Virüsü" diye bahsetmesi rastlantı değildi. Medya üzerinden tekrarlanarak kurulan bu söylem, Çinli-Amerikalılara karşı sözel ve fiziksel saldırılara temel hazırlamış oldu. 19 Mart'ta kurulan STOP AAPI HATE şikâyet merkezi ülke bazında bir ay içinde Asyalı Amerikalılara karşı 1,500 adet ayrımcılık vakasını raporladı.[32] Asyalı Amerikalılara sokakta, süpermarkette "ülkemize virüsü siz getirdiniz" diye bağırılıyor, *Uber* gibi taşıma hizmetlerinden yararlanmalarına karşı çıkanlar oluyordu. Bu ayrımcı saldırıların en az 125 tanesi fiziksel içerikliydi.[33] Covid-19 bağlamında Çin'in hedefe konması özellikle sosyal medya üzerinden hızla yayıldı. Twitter'da Çin'den ithal malların "tehlikeli" olduğu, zaten Çinlilerin "tuhaf" ve "pis" bir yemek kültürü olduğunu söyleyen mesajlar özellikle hashtag'lerle

32. Basın Bülteni, 23 Nisan 2020: http://www.asianpacificpolicyandplanningcouncil.org/wp-content/uploads/Press_Release_4_23_20.pdf

33. Human Rights Watch Raporu: "Covid-19 Fueling Anti-Asian Racism and Xenophobia Worldwide, 12 Mayıs 2020. https://www.hrw.org/news/2020/05/12/covid-19-fueling-anti-asian-racism-and-xenophobia-worldwide

binlerce kullanıcıya ulaştırıldı. Daha önceki hastalıklarda bu şeytanlaştırma sürecinden farklı gruplar da nasibini almıştı. 2009 yılında H1N1 domuz gribi salgınında Latin Amerika kökenliler, AIDS sırasında ise eşcinseller ve Haitililer hedefe konmuştu. Belirsiz zamanlarda internet üzerinden yalan haber ve komplo teorileri dolaşıma sokulurken farklı bir panikle süpermarket raflarından evlere tuvalet kâğıdı ve el dezenfektanı stoklanıyordu. Bu bağlamda medya ekolojisinin değişmesi ve sosyal medyanın yükselişiyle korku, endişe ve nefret üretiminin kitle iletişim araçlarından bu platforma kayması ahlaki panik ve medya çalışmaları alanında yeni kapılar açtı (Falkof, 2020; Hier, 2019; Tiffen, 2019; Walsh, 2020; Wright, 2017). Covid-19 sırasında sosyal medyanın daha fazla hegemonik bir anlatıya hizmet etmesi de bu çerçevede ele alınabilir.

Ahlaki panikten sonra, ikinci kuramsal yaklaşım konuyu daha çok sosyoloji kanonuna dahil ediyor ancak bu çerçevede de medya çalışmalarının yeri oldukça sağlam; özellikle de salgın gibi durumlarda. Örneğin, Koronavirüs, 1980'lerde gelişen yeni risk teorisinin bir uzantısı mıydı? Covid-19 tıpkı çevre felaketlerinin başını çektiği pek çok korkunç olay gibi küreselleşmenin getirdiği yeni bir lanet miydi? Küresel kapitalizmin harekete geçirdiği –öngörülemez ve tanımlanamaz– olaylar zinciri karşısında insan bilgisi yine yetersiz mi kalmıştı?

Ulrich Beck'e göre toplumlar daima olası risklere açıktır. Risk toplumu kavramının 1986'daki Çernobil nükleer faciasından sonra tartışmaya açılması rastlantı değildir. Öncelikle geç modernitede bu riskler sadece doğal afetler ya da insanlığın kendi eliyle yarattığı belirsizliklerdi (Beck 1999, xii). Buna göre Beck, bireylerin maddi refah düzeylerinin ve bu doğrultuda uygulamaya çalıştıkları tedbir ve korunma reflekslerinin hiçbir anlam ve işlev ifade etmeyeceğini; hiçbir bireyin, maddi refah düzeyi ya da statüsü yüksek olsa dahi risklerden muaf olamayacağını dile getirir. Kontrolden çıkmış olan toplumda, riskin nüfusa rastgele dağıldığı fikri, 1980'lerde yaygın hale gelen "risk altındayız" şeklindeki bildik söylemin de düşünsel kökenidir. Ancak gerçekte, herkesin aynı ölçüde risk altında olduğu doğru değildir. Bunun bir anlamda sağlamasını Amerika'daki ekonomik alt sınıfların ve etnik azınlıkların salgından daha fazla hayatını kaybetmesinde görebiliriz. ABD Salgın Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin

(CDC) ulusal verilerine göre nüfusun yüzde 13'ünü oluşturan siyahi Amerikalıların Covid-19'a yakalanma oranı yüzde 30'du.[34] Ulaşım, gıda ve perakende gibi kitlelerle temas gerektiren sektörlerde çalışmak zorunda olan, sağlık sigortası bulunmayan, halihazırda kötü beslenme alışkanlıkları dolayısıyla obezite, kalp ve solunum rahatsızlıklarına sahip siyahi Amerikalılar Covid-19 virüsü için açık bir hedef halini alıverdi.[35]

Farklı toplumsal kesimlerin pandemi ile daha da su yüzüne çıkan mücadelesi ve Koronavirüs ile ilgili bilimsel verilerin doğru yorumlanması risk toplumu ve medya ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Risklerin hem sunuluş hem de algılanış biçiminin şekillenmesinde medyanın önemli bir rol oynadığı ön kabulünden ilerlemek gerekir. İnsanlar kişisel deneyimleri sayesinde değil medya kanalıyla bilgi edindiği için, bu bilginin aktarılma tarzı bu kişilerin sorunu algılayış biçimini belirler. Riskin algılanış tarzının belirlenmesinde medyadaki haberlerin kapsamı, aktarılan bilginin hacmi, riskin ifade ediliş biçimi, riskle ilgili görüşlerin yorumlanış tarzı ve riski betimlerken kullanılan semboller ve son olarak metafor ve söylemler çok önemli rol oynarlar (Furedi, 2001: 75). Tulloch ve Zinn (2011) risk toplumu kuramcılarını neredeyse 30 yıllık çalışmalarında medya mantığını göz ardı etmelerinden dolayı hayli eleştirirler. Medya kuramcıları da Beck'in makro teorisinin yekpare medya tanımı karşısında gittikçe çeşitlenen ve parçalanan medya ortamını öne sürerek risk toplumu kuramcılarına karşı çıkarlar (bkz. Cottle 1998). Ancak bu noktada Beck'e göre, gerçekliğe susamışlık ve risklerin tanımlanamazlık niteliği karşısında, bireyin net risk tanımlamalarına ulaşma arzusunu ancak gazeteciler karşılayacaktır. Covid-19'un küresel ekonomiyle iç içe girmiş olması bir yandan bu krizi karmaşık bir "mega risk" haline dönüştürürken, bilimsel verilere ve uzmanlara olan bağımlılığımızı da derinleştirdi (Nygren & Olofsson, 2020). Sonuç olarak birbirlerini

34. "Why are Black Americans Hardest Hit by the Coronavirus?" *Al Jazeera- The Stream*, 28 Nisan 2020. https://www.aljazeera.com/programmes/thestream/2020/04/black-americans-hardest-hit-coronavirus-200422175140206.html
35. Grace A. Noppert. "COVID-19 is hitting black and poor communities the hardest, underscoring fault lines in access and care for those on margins" *The Conversation*, https://theconversation.com/covid-19-is-hitting-black-and-poor-communities-the-hardest-underscoring-fault-lines-in-access-and-care-for-those-on-margins-135615

besleyen ahlaki panik ve yeni risk toplumu yaklaşımları, kriz zamanlarında bilginin şeffaf biçimde kamuya iletilmesine farklı bağlamlarda vurgu yapmaktalar. Sosyal medyada dolaşan nefret mesajları, komplo teorileri, bilim karşıtı yalan haberler, popülist liderlerin gazetecilerle olan gerilimli ilişkileri, toplumun kenarındakilerin Koronavirüs ile belirginleşen sınıf, ırk, etnisite ayrımı tartışmalarının medyaya yansıması da bu iki kavramsal düzlemde ele alınabilir.

Son Söz Niyetine

24 Mayıs günü Amerika'da Covid-19'dan yaşamını kaybedenlerin sayısı 100 bine ulaştı. Bu, simgesel ve bir o kadar da sarsıcı bir eşikti. O gün *The New York Times* gazetesi ölenlerin anısına ilk sayfasını boydan boya bu kayıplara ayırdı ve vefat edenlerin kimler olduğunu onları anlatan birkaç cümleyle birlikte teker teker yayınladı; "Bu insanlar sadece bir isimden ibaret değil, onlar hepimiziz" diyerek.[36] Kolektif hafızamıza kazınan bu görsel, yitirilenler için ağıt yakamayan tüm politikacılar adına bir çığlıktı adeta. Mart ayından beri televizyon ekranlarının ucunda bir rakam, internet haber sitelerinin haritalarında kırmızı bir leke olarak gördüğümüz kayıplar, kiminin büyükannesi, kiminin babası, kiminin sevgilisiydi oysa. 16 Haziran itibarıyla Amerika'da Koronavirüs'ten ölenlerin sayısı 120 bine dayanmıştı bile. Toplam vaka sayısı ise ülke genelinde 2 milyon 205 bindi, yani dünyadaki tüm vakaların neredeyse dörtte biri Amerika'daydı. 25 Mayıs itibarıyla Covid-19 haberleri yerini polis şiddetiyle kameralar önünde öldürülen George Floyd'un tetiklediği ırk bazlı toplumsal patlama haberlerine bırakmıştı. Gündem değişmiş, sokaklar karışmış ve eyaletler yavaş yavaş sıkı karantina kurallarını gevşetmeye başlamıştı. Virüs Amerikan sokaklarında hâlâ kol gezse de medya çoktan farklı bir gündemin heyecanına kapılıp gitmişti. Pandemi zamanlarından geriye ise bende, karşı komşumun günbatımına doğru çaldığı saksafonun boş sokakta yankılanan hüzünlü notaları kalacaktı.

36. "An Incalculable Loss", *The New York Times*, 24 Mayıs 2020: https://www.nytimes.com/interactive/2020/05/24/us/us-coronavirus-deaths-100000.html

Kaynakça

Beck, U. (1986). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Translated by M. Ritter. Reprint. London: Sage, 1992.

(1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.

(2000). "Risk Society Revisited". In: B. Adam, U. Beck, and J. Van Loon, eds. *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 211–229.

Cohen, S. (1972) (2002). *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge.

Cottle, S. (1998). "Ulrich Beck, 'Risk Society' and the Media: A Catastrophic View?", *European Journal of Communication*, 13 (1), 5–32.

David, M., ve ark. (2011). "The Idea of Moral panic – Ten Dimensions of Dispute". *Crime Media and Culture*, 7 (3) 215–228.

Falkof, N. (2020). "On Moral Panic: Some Directions for Further Development". *Critical Sociology*, 2020, 46(2), 225–239.

Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Garland, D. (2008). "On the Concept of Moral Panic". *Crime media culture*, 4, 9–30.

Hier, S. (2019). "Moral Panics and Digital-media Logic: Notes on a Changing Research Agenda". *Crime Media Culture*, 15(2) 379–388.

Howart, A. (2013). "A 'Superstorm': When Moral Panic and New Risk Discourses Converge in the Media". *Health, Risk & Society*, 15 (8), 681–698.

Nygren, K. G. & A. Olofsson (2020). "Managing the Covid-19 Pandemic through Individual Responsibility: the Consequences of a World Risk Society and Enhanced Ethopolitics", *Journal of Risk Research*, DOI: 10.1080/13669877.2020.1756382

Tiffen, R. (2019). "Moral panics". In: Tumber, H, Waisbord, S (eds) *The Routledge Companion to Media and Scandal*. London: Routledge.

Tulloch, J.C. & Zinn, J.O. (2011). "Editorial: Risk, Health and the Media, *Health, Risk & Society*, 13 (1), 1–16.

Ungar, S. (2001). "Moral Panic versus the Risk Society: the Implications of the Changing Sites of Social Anxiety", *British Journal of Sociology*, 52 (2), 271–291.

Walsh, J. (2020). "Social Media and Moral Panics: Assessing the Effects of Technological Change on Societal Reaction", *International Journal of Cultural Studies*, 1-20. DOI: 10.1177/13678779209122

Wright, S. (2017). *Making Sense of Moral Panics*. London: Springer.

Young, J. (2009). "Moral Banic: its Origins in Resistance, Ressentiment and the Translation of Fantasy into Reality. *British Journal of Criminology*, 49 (1), 4–16.